[illegible]

ALEXII SYMMACHI MAZOCHII

Metropolitanae Ecclesiae Campanae Canonici Theologi

IN MVTILVM CAMPANI AMPHITHEATRI TITVLVM

Aliasque nonnullas Campanas inscriptiones.

COMMENTARIVS.

NEAPOLI ex typographia Felicis Muscae MDCCXXVII.

SVPERIORVM PERMISSV.

ILLVSTRISSIMIS AC GENEROSISSIMIS
CAPVAE SEXVIRIS

IOSEPHO A CAPVA CAPYCIO
CAROLO MAROTTAE

: : : : : : : : : : : : : : : :

IOH. BAPTISTAE VENTRILIAE
NICOLAO CICERI
DOMINICO MAZZARELLAE

ALEXIVS SYMMACHVS MAZOCHIVS.

VOD de Campano hoc tota Europa celeberrimo amphitheatro nihil admodum ante Langobardica tempora proditum litteris inveniatur, & mirantur ple-

rique noſtrum, & vero etiam vetuſtis ſcriptoribus quandoque ſuccenſent. Quanquam nihil illi, quamobrem ſint magnopere reprehendendi, commeruerunt: propterea quod ex tanto auctorum veterum veluti incendio paucae, quae ſuperant, reliquiae, adeo etiam truncatae ac lacerae ad nos pervenerunt; fruſtra ut futuri ſimus, atque adeo injuſtiſſimi, ſi tam mutilos ſcriptores, ac vix nonnullos tertia ſui parte ſuperſtites dicere teſtimonium coegerimus. Vt ecce accuratiſſimus ille rerum Romanarum ſcriptor Dio Caſſius, cum Capuae fixiſſet domicilium, ibique ſuam hiſtoriam conſcripſiſſet: fieri vix poteſt, quin aliqua ſuorum voluminum parte hujus amphitheatri mentionem injeciſſet. Sed luculentiſſima viri magni opera maximam partem deſiderantur, eaque potiſſimum, quibus Caeſaream complectebatur hiſtoriam. Ita antiquis omnibus altum ſilentibus, illud unum optare veniebat in mentem, ut inter tot litteratos lapides, qui quotidie deteguntur, ille potiſſimum in conſpectum, lucemque hominum prodiret, qui huic tanto operi titulus exſtitiſſet. Quoties, ILLVSTRISSIMI PROCERES, tellurem, quam pedibus proculcamus, pellucidam fieri cupiveramus, ut quo tandem receſſu illud quantivis

pre-

pretii monumentum delitefceret, perfpiceretur? Itaque (quid enim moror?) poft quam illa quamlibet mutila infcriptio ex amphitheatri ruderibus eft educta nuperrime: dici vix poteft quanta gratulatio confecuta fit univerforum, tum eorum potiffimum, qui rerum antiquarum ftudio delectantur. Veftra vero, PRAESTANTISSIMI SEXVIRI, quanta cura fuit, ut pretiofa illa antiquitatis lacinia ne periret? Nam & viro docto Francifco Ciccarellio, qui marmoris illud fruftum e lapicidarum omnia corrumpentium ictibus fervavit, gratias egiftis: nihil vero antiquius habuiftis, quam ut illud fpectatiffimo civitatis loco ad memoriam pofteritatis exftaret. Quare omnis, mihi credite, fecutura aetas gratias VOBIS aget, veftraeque laudes vigebunt praeconio faeculorum omnium, tamdiu quidem certe, quamdiu monumentum illud a VOBIS fervatum fera pofteritas intuebitur. Pulchrum enim vero ac decorum eft principibus civitatis tueri ac fovere litteras, eaque una cogitatione opes, deliciafque pofteriores ducere: tum vero ea monumenta, quibus patriae confignantur origines, religiofe ac fancte fervare longe omnium praeclariffimum, eorumque fafcium poteftate, quos concredidit VOBIS Patria,

tria,

tria, digniſſimum. Atqui non cuſtodiſtis VOS tantum illud, verum etiam tanquam clari honoratique viri reliquias, ſic marmoris illud fruſtum quodam veluti honore Mauſolei proſecuti eſtis: nimirum ut non tuenda haec modo, verum etiam in honore habenda eſſe ſentiant univerſi. Vtinam vero hanc mentem Deus immortalis civibus Campanis omnibus daret, ut elogia, quae poſt tot allatas a barbaris vaſtitates adhuc aetatem ferunt, & ſaltem in pretio haberent, quo apud cultiores Italiae civitates eſſe intelligimus. Nam cujus eſt inſaniae in ea marmora, quibus majores noſtri res ſuas ad aeternitatis memoriam tranſmiſerunt, debacchari, iiſque per ſummam injuriam in fruſta conciſis aut oſtiorum antas communire, aut, nequid foedius dicam, ſcalarum gradus, retractioneſve inſtruere; quibus cimeliis virorum principum gazae ditiores evaderent? Vtinam providentia veſtra, qua de hoc fragmento tam bene meremini, ceteris in poſterum religionem injiciat, ne vetera hujus urbis epigrammata fabrorum committant ſecuribus; atque adeo ne hoc, quantulumcumque illud eſt, quod e ſtupenda amphitheatri mole vix adhuc reſtat, in cujus reliquiis demirandis exteri homines tantopere

defixi

defixi haerent, vix ut inde avellantur, quassare & convellere per summum scelus, quod hactenus factum doluimus, porro persistant. In hoc nervos omnes atque vim vestrae auctoritatis exerite, non modo ne impune iis sit, quicunque illud in posterum violatum iverint: verum etiam ut sarta tecta ejus operis & quantivis locentur, & vero etiam exigantur: neve committite, ut illae pauculae veluti e maximo naufragio tabulae, vivis ac videntibus VOBIS, insulsissimorum hominum parricidio discerpantur. Sed nae ego ineptissimus hominum, qui curarum vestrarum alacritati spatia, quae conficiat, quibusve sese coerceat, definire ausim.

Iam vero, quod mihi negotium dedistis, ut illud inscriptionis fragmentum a me suppletum justo etiam aliquo commentario illustrarem, comitas ea vestra fuit, & quaedam de me pronior existimatio; pro qua tum gratias ago, tum vero, quibus potissimum verbis utar, non invenio: mihimet vero ipse de hoc honore gratulor, quem longe amplissimum vestro de me judicio sum consecutus. Et vero cum pergratum mihi, perque jucundum est in rerum perscrutatione veterum volutari; tum de patriis potissimum originibus commentari longe

omnium

omnium jucundiſsimum: ad quae ſponte mea propenſiſsimum mandata veſtra tantopere incitaverunt, ut veluti currenti ſtimulos admoviſſe videamini. Atque in eo quidem quid praeſtiterim, doctorum hominum eſto exiſtimatio: ne dum meum hoc levidenſe munus apud VOS verbis ornare ſatago, in ipſo orationis veſtibulo videar inſolentius gloriari. Verum quidquid hoc eſt opuſculi, quod in veſtro nomine apparet, quamque illud cunque hominum pro ſuo quaeque captu atque ingenio aeſtimantium nanciſcetur opinionem: veſtri me tamen ordinis, quo nihil amplius, nihil illuſtrius in hac olim principe, terrarumque imperio digniſsima, nunc quoque tamen non ultimi nominis civitate eminere poteſt, favor atque auctoritas unice confirmabit. Quamobrem opus VOBIS ſuſceptum perfectumque auctoribus, VOBIS potiſsimum ipſis, GENEROSISSIMI PROCERES, ſiſtitur ac dicatur: mecum vero agi praeclariſsime exiſtimabo, ſi ad ceteras urbis noſtrae excutiendas origines, quod equidem ante hos aliquot annos non deſtiti facere, veſtra in primis, quae poteſt apud me plurimum, excitaverit approbatio.

LE-

LECTORI BENEVOLO.

DVM haec typis ederentur, cumque, uti ſaepe fit, opus in manibus creſceret, multo certe magis quam praedixeram: ſcio, me admirationi non paucis, nonnullis etiam joco ac ludibrio fuiſſe, quaſi vero laureolam in muſtaceo quaeſierim; dum in una illuſtranda inſcriptione, quo jure, quaque injuria nihil non infarciendo, moli potius, quam legentium commodo ſtuduerim. Quibus ut brevi reſpondeam: jam primum omnium hoc ſcire volo univerſos, in noſtrorum hominum haec commodum ſcribi; a quibus inire gratiam multo juſtius fuit, quam, nequa ſatietate exteri homines diſtenderentur, ſatagere. Deinde cur Cardinali Noriſio (cui litterae univerſae quando unquam invenient parem? ita in uno efformando totam ſe videtur impendiſſe natura) ſed eruditiſſimo Card. Noriſio cur non hoc vitio vertitur, qui tam ſpiſſum volumen in duobus Piſanis elogiis exponendis inſumſerit: mihi (ſi modo fas eſt magnis componere parva) lis intentatur, qui non pauca urbis noſtrae epigrammata non magno hoc commentario ſim proſecutus? Iam vero homines faſtidioſos, quibus debent haec noſtra ludibrium, prodire & coram dicere cauſſam jubeo, ecquid in hoc commentario deprehenderint (tametſi ſecum ſi qui haec muſſitant, nego eos ullam ſcriptionis hujus laciniam lectitaſſe) quod non jure optimo poſitum fuerit. Hoccine illos offendit, quod de colonia Capua, totque adſcriptis in eam ſupplementis fuſius diſſeruerim? An aut ἀπροσδιόνυσος ea tractatio fuit; aut omnino nullo operae pretio obſcura antea res ſuo lumini eſt reſtituta? Dedicationibus, inquis, tam copioſe tractandis, aliiſque non paucis digreſſionibus ſuperſederi poterat. Atqui ego nunquam ivi inficias, quin una alterave pagella ſatis & amphitheatri titulus explanari, & ſupplementi ratio reddi potuiſſet. Verum ubi ſemel conſtitutum fuit, quae paucae nunc ſeorſum prodeunt inſcriptiones, eas non parce ac jejune, ſed, qui meus amor in patriam, atque in ornatiſſimum magiſtratum, qui me huic operi admovit, obſervantia, affluentius aliquanto tractari: in eo, inquam, cum eſſem; nihil eorum ferme omiſſum fuit, quae quidem inter ipſam typographicam feſtinationem in mentem venire potuiſſent. Et norunt eruditi omnes plus otii ſaepe requiri ad eorum, quae cum quodam impetu funduntur, poſtquam ille calor deferbuit, delectum inſtituendum, ut quid admittere, quid reſpuere debeas, tecum ſtatuere poſſis; quam ad implendam utramque paginam. Iam vero illam de dedicatio-

tionibus diatribam domi hoc ipso tempore mihi natam cur praetermitterem? Sic tamen a reliquo sejunxi opere, cuique ut liberum sit eam legendo praetervehi. Sic ceteris quoque digressionibus factum fuit, quas plurimum in notationibus seposui; ut & praeteriri facile possent; & tamen si quid vel novitate allicere, vel cuicui usui esse possent, eorum gratia non periret. Adhaec quod, antequam hoc, quod adhuc ex amphitheatro superest, non tam temporis, quam, ut confidentissime dicam, hominum corrumpat injuria, quam equidem potuerim totius operis tum pedaturam, tum orthographiam cum secutura aetate feci communem: spero me non ingratam navasse operam eruditis. Quid demum magnopere peccatum fuit, aut quid commerui, quod amphitheatrali eo quocunque labore defunctus, de theatro etiam nostro cogitarim, ejusque rei gratia tria non amplius marmora exposuerim? Nam quoniam nostrae demum aetati hoc debebatur, nostri ut amphitheatri auctor cognosceretur: erat quoque praeclarum non ignorare quis THEATRI A FVNDAMENTIS (uti loquitur inscriptio) exstruendi curator exstitisset; tum quis REDEMPTOR PROSCENI, & quo anaglyptum illud spectaret, quod una cum amphitheatri titulo sub uno eodemque fornice ad S. Eligii visitur. Adjunxi quoque tertium ejusdem generis epigramma, ex quo, praeter cetera commoda inde ad φιλομούσοις redundatura, intelligeretur, quam ab antiquissimis temporibus scenicorum studio Campani convenitur, quando in pagis etiam prope centum ante ortum Servatoris annis theatra publice exstruebantur. Spero me vel morosissimis reprehensorum caussam probasse: cupio quidem certe. Vtinam vero illud praestare possim, ut opus censoribus, quorum ejus operis exigendi jus fasque erit, ita perfectum atque probatum tradam, nihil ut sint improbaturi, omnia vero, tanquam ex lege dicta operi faciundo facta, comprobaturi veniant. Sed si in aedificiorum operibus exigendis columnas ad perpendiculum exigi posse negat Tullius: (*) quanto magis in his operibus philologicis, ubi solis saepissime conjecturis veritas exploratur, danda est venia, si minus omnia, tanquam aurum ad obrussam, sic ad certae rationis judicium exiguntur.

Do-

* Lib. 1 in Ver. n. 51. . . . .

Doctorum virorum de Campano amphitheatro testimonia.

ACTIVS SINCERVS SANNAZARIVS epigrammaton libro II.

Dicite semidei, silvarum numina, Panes,
Et si qua adventu es nympha fugata meo:
Cui licuit tantas saxorum evertere moles,
Quas jam disjectas vix nemora alta tegunt?
Hisne olim sueta est cuneis Campana juventus
Amphitheatrales laeta videre jocos?
Nunc ubi tot plaususque hominum vocesque canorae,
Tot risus, tot jam gaudia, tot facies?
Scilicet, heu fati leges, rapit omnia tempus:
Et quae sustulerat, deprimit ipsa dies.

ANTONIVS SANFELICIVS in aureo opusculo de origine & situ Campaniae pag. 26. nuperae editionis notis illustratae Neap. 1726.

De quo (Campano agro) *Poeta cum felicis terrae signa indicasset:*
Talem dives arat Capua. georg. II, 224.
Opulenta erat, cum ille georgica canebat: nihil tamen ad illam Capuam, quae ad immortalem sui memoriam publicorum operum erexit spectacula. Exstant ex iis duae amphitheatri moles opere Dorico, tam vastae eaque architectura, ut nemo sit, qui primo ejus aspectu non obstupescat; nam quamvis immanium barbarorum ferro incendiisque lacera & corrupta, triumphantis tamen urbis repraesentat imaginem. Non longo hinc intervallo, non tam effuso sumtu, sed absoluta itidem arte visitur tribus porticibus amplissima cryptoporticus, quae tam longo aevo contra vim temporis resistit. Adscripsissem integra, ni rimis fatiscerent parietes, nive testudines stillicidiis essent obnoxiae: dignum profecto opus, quod sartum tectum locetur. Animi caussa huc Campani patricii ad antemeridianam inambulationem conveniebant, pomeridianasque sessiones; ubi otiosas diei horas, quavis caeli exclusa injuria, transigebant. Circa haec loca aratro passim eruuntur prisci aeris, argenti, auri pulcherrima numismata, tum doctissimorum manu artificum scalptae gemmae, parioque e marmore elegantissima signa, praestantissimae civitatis deliciae.

Idem Garminum Iuvenilium lib. III de Campano ampitheatro carm. VI.

Immanem quisnam molem, quis grandia saxa
Aequavit caeli nubibus aligeris?
Montibus impositos montes quae deinde ruina
Dejicit e caeli nubibus aligeris?

 Cel-

Celsa giganteis manibus fabricata superba est
Machina, forma tamen Daedaleo ingenio.
Mirati sunt Graeci impositum Pelio Ossam,
Impia gens superis cum fera bella ciet:
Hoc opus egregium miretur Graecia, summo
Quod vicit rupes vertice Thessalicas.
Auricomus nunquam Phoebus spectavit Eoo
A Gange ad Gades, Herculeumque mare.
Campani hic plausere olim juvenesque senesque,
Et festo resonant alta Tifata sono.

IVSTVS LIPSIVS in libello de amphitheatris quae extra Romam cap.1, Capuae amphitheatrum vocat *magnificum, & e solido marmore.*

LAVRENTIVS SCHRADERVS in monumentis Italiae pag.258.

Ejus (Capuae) *magnificentiam ruinae ostendunt, in quibus aurea, argentea, aenea numismata, gemmae, marmora, aliaque luxus indicia quotidie ab incolis effodiuntur. Inter ruinas praeter cetera insigne amphitheatrum marmoreum, quod quatuor porticus videtur habuisse, quarum extrema* (non tantum extrema, sed & altera quae pone sequitur) *ex ingentibus quadratis lapidibus fuit non calce caementove, sed ferro plumboque compactis. Ingressus patuit locis duobus, qui adhuc paene integri sunt, & visuntur bina capita marmorea, unum viri, alterum mulieris.*

Tum de cryptoporticu statim haec subjicit:

Praeterea fornices quidam subterranei ita deducti, ut si quartus adderetur, quadrangulum efficerent: habuit in universum fenestras XCVI *lumen superne praebentes, januas triginta. Lati sunt etiam & ampli, sed ad quem usum exstructi sunt, incertum est. Exstat inter vineta etiam portae unius locus, & sive templi sive thermarum vestigia, ubi nunc est monasteriolum Capuccinorum. Totus autem ille locus, qui habitatur, & qui Capuae nomen habuit, nunc S. Mariae dicitur, a templo ibi exaedificato, duobus a Capua nova milliaribus habitata, &c.*

In CAMILLI PEREGRINII senioris Capuae primicerii manu exaratis poematibus exstat hoc de amphitheatro carmen, quo Capuam loquentem sic facit:

S'Eroi, se Dei questi superbi marmi
Di sì gran mole insin' al cielo alzaro,
Ch' al mondo, d' ogni maraviglia a paro
Già poteo di valor loda recarmi:
Ne le ruine sue, ch' a tomba farmi
Di gloria mille e mille anni restaro
Salde a l'offese ognor del tempo avaro,
E di Barbare genti al foco, a l'armi,
Vie più ch'in carte del mio antico stato
La potenza si legge, e lo splendore,
Non le delizie pur, le pompe e gli agi.

Emu-

Emula fui di Roma, e se del core
A l'ardir non ostava immobil fato,
Foran piu chiari i miei Guibelli, e Magi.

GEOGRAPHIAE BLAVIANAE to.8. p.175.

Visuntur hodie ejus (Capuae) *altero ab nova Capua lapide peringentes ruinae ... eae sunt portae semirutae, amphitheatrum, quod aliquo modo describit Laurentius Schraderus in Italiæ monumentis; immensa porticuum, thermarum, aedificiorumque publicorum rudera: praeter haec longa vastaque aquarum receptacula subterranea, & castella, quae, qualis & quanta fuerit antiqua urbs abunde testantur. Capitolii Capuani mentio apud Suetonium in Tiberii principis vita cap.40. &c.*

PETRUS LASENA in gymnasio Neapolitano p. 137. postquam a Tyrrhenis Campanis ludos gladiatorios Romam derivasse ex Nicolao Damasceno (cujus locum gratulor a viro docto eodem modo intellectum, quo nos p.115. interpretati sumus) demonstrasset; subjungit in hunc modum:

Onde di vantaggio parmi dover affermare, nel modo che sopra abbiam conchiuso del nostro ginnasio, che il famoso anfiteatro Capuano, di cui è ancora qualche notabile avanzo, fosse il modello, e l'essempio anche del piu magnifico, che sia poscia in Roma stato ammirato; e cio con piu probabile congettura, che dell'anfiteatro Veronese non abbia fatto il Saraina. Ma io tutte queste, & altre cose a cio attenenti, lascio di proposito a PELLEGRINA PENNA. (Camilli Peregrinii junioris antiquitates Campanas, quas postea ignis absumsit, designat). *a cui l'istoria di cotesta Città sia soggetto particolare.*

CAMILLUS tamen PEREGRINIUS junior ad Campanae coloniae tempora, contra quam Lasena senserat, opus amphitheatri retulit: haec enim habet in Campania Felice p.723.

Di così alta nuova felicità di Capua (colonia) *non mostrano aver avuta notizia quei nostri Capuani, che nel secolo passato si persuasero (e n'è rimasta la medesima opinione a' presenti) che i suoi maggiori edificii, e singolarmente il marmoreo anfiteatro, non possano essere stati opere, che de' tempi della sua antica emulazione co' Romani. Ma di sentenza così disfavorevole a' geminati meriti della patria, & al vero puo essere manifesto disinganno, per lasciar ogni altra piu lunga considerazione, che nè men' essa Roma prima di Augusto era di nobili edificii ornata, come da lui poi fu resa,* ut jure sit gloriatus (*per usar le parole di Suetonio nel cap. 29. del lib.2.*) marmoream se relinquere, quam lateritiam accepisset. *Et l'anfiteatro Romano, ch'è tuttavia per molta parte in piede, alla cui pianta è del tutto simile, benche di misure alquanto minori, quella del nostro, non fu opera d'altri, che dell'Imperator Tito. Ma di queste cose distesamente converrà ragionarsi in altro molto piu opportuno luogo.*

Vir doctissimus postremis his verbis peculiare opus indicat, quod

de amphitheatro ſcripſerat, de quo Paſchalis in calce hiſt. primae Eccleſiae Capuae p. 116. ait: *Servabatur inter haec* (incenſa Peregrinii opera) *quindecim digeſta per capita de Amphitheatro pererudita tractatio*. Quin & ipſe Peregrinius idem opus deſignat in Camp. Fel. p. 117. his verbis: *I quali* (anfiteatri) *ſolean collocarſi per la loro lunghezza da ſettentrione verſo mezzo giorno, per rendergli alquanto men nojoſi ne' caldi eſtivi, come dichiareremo altrove.*

VINCENTII ZITI Campani pag. 354.

Machina eccelſa, Anfiteatro altero,
Qual benche rotto in cento parti e cento,
Pur raſſembri dell' arte almo portento
Del tempo ad onta ingiurioſo e fero.
Ammiro in te del ſecolo primiero
De' noſtri Eroi l'ingegno e l'ardimento,
E dal tuo muto favellare i' ſento
L' alta poſſanza de l'antico impero.
Liete vantinſi pur l'alme Latine
Di terme, d' obeliſchi e di teatri,
Meraviglie del mondo, opre divine:
Che i lor fregi appo i tuoi ſon vili, ed atri,
Benche ingombro ne ſtii fra ſterpi, e ſpine,
Anfiteatro onor d' Anfiteatri.

CAELESTINVS GVICCIARDINVS in Mercurio Campano perhonorifice de hoc amphitheatro loquitur, ſcripto quoque in illud epigrammate: qui nunc liber non eſt ad manus.

IOHANNES MABILLONIVS vir mira eruditione ac modeſtia in itinere Italico haec habet pagina, ni fallor, 103.

Capuae veteri, quae altero milliari a nova diſſita eſt, adjacet amphitheatrum, quod quadraginta millia ſpectatorum capiebat. (numerum iſtum ſpectatorum Mabillonius e Paſchali deſumſit: ſed ſi Flavium amphitheatrum LXXXVII millia ex P. Victore capiebat, paullo infra hunc numerum in noſtro ſpectare potuerunt) *Cryptoporticus centum octoginta columnarum triquadrato ordine conſtructa:* (haec quoque ab eodem Paſchali ficta ad libitum) *nunc etiam priſcam aedificii magnificentiam parietes reliqui oſtentant. Eccleſia major aliquid itidem retinet venerandae antiquitatis &c.*

Demum Galliarum lumen illud BERNARDVM DE MONTFAVCON, virum ſatis ſuorum luculentiſſimorum operum praeconio celeberrimum, quo pacto praeterire poſſum? Is in diario Italico edito an. 1702. initio cap. 22. haec habet.

In Capuae veteris veſtigiis ſiſtimus parumper ſpectandis, maxime amphi-

phi-

phitheatri ruderibus : quod quidem uni Romano Coliseo magnificentia, amplitudine & ornamentis paullum concedebat ; ceteris vero, quorum hodie vestigia comparent, longe praeerat : quatuor architectonices ordinibus perinde atque Romanum decorabatur. In primi sive inferioris ordinis epistyliis capita numinum egregie caelata visuntur hodieque : in secundi icones ab umbilico eorundem numinum inerant ; in tertii epistyliis integrae statuae erectae (hanc distributionem capitum, protomarum, & integrarum statuarum a Paschali videtur sumsisse vir summus : sed integrae statuae nullae hactenus mihi visae, & dubito, an summis arcubus commode aptari potuerint) *quod ornamenti genus a Romano Coliseo aberat : eratque sane res admodum singularis, totam veterum numinum turbam uno circuitu germana singulorum forma dispicere. Ambitus exterior ingentibus saxis constat, interiora vero lateritia sunt. Quae supersunt reliquiae, in dies amoventur, variisque usibus pro libidine destinantur. Qua die istac iter habuimus, primi ambitus lapides eruebantur sternendae publicae viae. Haud procul amphitheatro erigitur triumphalis arcus jam ornamentis spoliatus suis, quem perinde atque amphitheatrum extra muros veteris Capuae fuisse narrant. Cetera nobilissimam antiquam urbem spectantia accurate descripta sunt in veteris Capuae ichnographia simul & scenographia studio & opera Caesaris Costae olim Archiepiscopi Capuani edita, & typis data Neapoli anno* 1676. (a Ioh. Petro Paschali) *additis rerum & monumentorum explicationibus.*

IOSEPHI

IOSEPHI A CAPVA CAPYCII

Campanorum ſexvirum primi ad auctorem.

Com' altamente, ALESSIO, il tuo penſiero
S' inoltra a penetrar l' interna parte
De' ſecoli vetuſti, e con qual' arte
Diſcerne involto d'atra nebbia il vero!
D'ovre eccelſe, onde ben degna d' impero
Fu l' alma Patria, alla Città di Marte
Emula un tempo, le veſtigia ſparte
Traggi di Lete omai tacito e nero;
Di letizia, e d'onor con atti adorni
L' ombre de' Padri antiche e venerande
Farti corona intorno, e dirti or parmi:
Siccome, ALESSIO, illuminando i marmi,
Di noi ravvivi alta memoria, e grande,
Viva il tuo nome eterno in chiari giorni.

Ejuſdem ad illuſtriſſimos ſexviros Campanos de amphitheatro tuendo.

Voi, ch' a l'alma Città, pria donna altera
Del felice terren reggete il freno,
De gli anni ad onta or ravviſate appieno
Del Campano ſplendor l'immagin vera.
L'ampio immenſo COLOSSO (*) o quant'egli era
Di rupi adorno, anzi che marmi, il ſeno!
Quante immagin d'Eroi lui'n guardia avieno!
Qual d' eccelſe colonne eletta ſchiera!
Pur miratelo, ahi viſta acerba e dura!
Squallid'or giace, e depredato e vinto
Da barbaro furor, dal tempo avaro!
Ecco a voi ſi rivolge, a voi la cura
Ne commette la Patria, ah non ſia eſtinto
Segno di ſuo valor unico e raro.

Ga-

(*) Campanum amphitheatrum ſaepe *coloſſum* Erchempertus appellat, cujus locos vide in hoc opere pag. 141. 145. & not. 84. vide etiam not. 76.

IANVARII MAIELLI

Metropolitanae Ecclesiae Neapolitanae Canonici

AD IOSEPHVM A CAPVA CAPYCIVM.

CHiaro spirto gentil, ch' alta fortuna
Dal duro calle di virtù non parte,
Cui par non vide in lieta sorte, o bruna
L' emula gente al popolo di Marte.
Ben la futura età per Voi quest' una
Maraviglia vedrà d' ardire, e d'arte,
E i fatti egregj, ch'or Alessio aduna,
Sovra 'l marmo serbar le dotte carte.
Mentre ambi intenti a ristorare i danni
Siete dell' opre auguste, onde fu adorno
Più ch' altronde, e felice il terren nostro,
Non sia che sparga obblio tenebre intorno
All' alma patria, e dal furor degli anni
Securo andrà l'immortal nome vostro.

NICOLAI CAPASSI

In gymnasio Neapolitano primarii juris interpretis

AD AVCTOREM.

BEn da queste del tempo eccelse spoglie,
Ov' a l'occhio il pensier contende il vero,
Scorgi, ALESSIO, di Capoa il grande impero,
E più di lui, che tutto doma e scioglie.
Ma qual di Febo diè su sparte foglie
La Vergine Cumana il senso intero,
Tal de la prisca età tuo 'ngegno altero
Da ciechi infranti marmi il ver raccoglie.
Or la superba mole, e i saldi monti
Indarno al ciel la nobil Donna ergeo,
Se guasta l' armi del fier Veglio han l'opra;
Sol tuoi pensieri a chiare imprese pronti
Dolce di madre amor destar poteo,
Perche l'alte memorie obblio non copra.

NICOLAI CYRILLI in Neapolitano gymnasio primarii medicinae professoris de amphitheatro Campano.

ΤΟῦτο κυνηγετικὸν τὸ θέατρον, ὁδοιπόρε, ὃ λεύσσεις,
Στήσατο μὲν Κάπυος παμβασίλισσα πόλις.
Ἀλλὰ διασπασθὲν, πυμάτης παραπλήσιον ἤδη
Ὤρης, σῶσε δυοῖν δῖα σαοφροσύνη.
Καὶ γὰρ ἀπ' Αὐστριακῆς πάτριον ποτὶ γαῖαν ἱκάνων
ΚΑΠΥΚΙΟΣ, κλείους κηδόμενος πατρίδος,
Δυσσεβέων ἀνδρῶν τὰς χεῖρας ἔερξεν ἀνηλεῖς
Πρὸς τάδε τῆς ἀρχῆς μνήματα μαινομένων.
ΜΑΖΟΧΙΟΣ δ' ἡμίπλωτον πάλιν ἔδειμε γραφῆσιν,
Οὔτε βίην ἐχθρῶν δειδιὼς, οὔτε χρόνου.
Εὖ μάλα, ὅσον γὰρ τῆς ἀρχῆς σημεῖα παλαιῆς
Ζήσεται, οὐ Καπύης λησόμεθ' αὐτονόμου.

QVam molem mirare astris capita alta ferentem,
Capyadum stitit hanc imperiosa domus.
Quam nisi servasset virtus praeclara duorum,
Iam discerpta diu membra solo aspiceres.
Alter ab Austriacis patrias delatus ad oras
CAPYCIVS, decori ut prospiceret patriae,
Audaces hominum contra haec monumenta furentum
Imperii, oppressit continuitque manus.
Alter semirutam instaurat, sibi nil metuentem,
MAZOCHIVS, longi a temporis invidia.
Quamque diu imperii haec stabunt vestigia prisci,
Haud Capuae nomen nox taciturna premet.

GALEOTTI IVNIANI Metropolitanae Ecclesiae Campanae Canonici de eodem.

ERgone quae celso moles surgebat Olympo,
Corruit? heu superi quale scelus luitur!
Semisepulta solo squalent simulacra deorum,
Trunca aures, truncis naribus atque comis;
Quae lapicida ferox media inter rudera nactus,
Laedere crudeli vulnere non dubitet.
Gloria Campani sic concidit amphitheatri,
Quo nihil in toto pulchrius orbe fuit,

Moe-

Moenia uti Babylon, ut diruta templa Quirinus
Vidit, ut excidium Troia perusta suum.
Pyramidum pars magna, Pharus Pharus illa, Coloßus
Quem Rhodos aequavit nubibus, en ubi sunt?
Omnia ad occasum properant: rapit omnia saecli
Vis, operi & magno magna ruina manet.

AVCTORIS DE EODEM.

AEre quae vacuo cernis pendentia saxa,
Et male congesta rudera magna strue,
Clivorumque orbes, quos graminis herba pererrat,
Horridaque indecori germine dumus habet:
Hic astris propiora reflexilis amphitheatri
Culmina se aeriis nubibus abdiderant.
Campana his plebes gradibus, sanctusque senatus
Vtriusque illecti muneris illecebris
Plaudebant, seu cum diro Samnite secutor,
Cum Threce aut Gallus compositus batuat:
Seu Myrmilloni carmen, NON TE PETO, PISCEM
GALLE PETO, QVID ME GALLE FVGIS? *canitur:*
Millia seu, quotquot fictis rudis instruit armis,
Committi placeat densa humeris paria.
Pegmata quid memorem modo contingentia caelum,
Repere humi nexus mox resoluta suos?
Cernere jam videor rictu indignante leones,
Audire atque ursos, ac genus omne feras
Frendere, & indomito spumas agere ore cruentas.
Vae, sontes animae, quos fuga nulla manet!
Quis tamen, o cives, furor est haurire cruorem
Luminibus, caedem & plausibus excipere?
Verum olim haec fuerint. Nam quo nunc ludicra, quo nunc
Tot pompae, quo tot nunc abiere neces?
Nec caveae de mole super, nisi triste cadaver,
Et bustum cineri quod parat ipsa suo, est.
Quaeque supercilio feriebat sidera, turpe
Heu jacet, agricolae ludibrium & pecori.
Quid tantum mortale genus virtute superbis
Aut opibus? quid non proterit hora fugax?

Re-

Reverendiss. Dom. Canon. D. Ianuarius Maiellus videat, & in scriptis referat. Neap. 7. Octob. 1726.

DOM. ANTONIVS CANONICVS CASTELLI VICAR. GENER.

D. Petrus Marcus Giptius Can. Dep.

EMINENTISSIME ET REVERENDISSME DOMINE.

IVssu Em. T. legi librum, cui titulus *De Campano Amphitheatro* conscriptum, a Viro sapientissimo Alexio Symmacho Mazochio Metropolitanae Ecclesiae Capuanae Canonico Theologo; neque in eo quidquam reperi Catholicae Fidei, & Christianis moribus absonum. Auctor enim insigni pietate ornatus locupletissimam penitioris doctrinae supellectilem ad fovendam pietatem, patriamque illustrandam unice contulit. In hoc autem opere, quod, si judicio meo Em. T. auctoritas accesserit, typis quantocius mandandum censeo, Vir egregius Campanae gloriae, rerum vicissitudine, & temporum injuria jam prope evanescenti, super ipsas magnitudinis ejus ruinas, *Exegit monumentum aere perennius, quod non imber edax, nec fuga temporum possit diruere.*

Em. T.

Addictiss. & Obsequentiss. Famulus

Ianuarius Maiellus.

Attenta supradicta relatione imprimatur. Neap. 5. Novemb. 1726.

DOM. ANTONIVS CANONICVS CASTELLI VICAR. GENER.

D. Petrus Marcus Giptius Can. Dep.

Rev. D. Iacobus Grazini videat, & in scriptis referat.

MAZZACCARA REG. VLLOA REG. ALVAREZ REG. PISACANE REG.
CRIVELLI REG. THOMAS REG. VENTVRA REG.

Provisum per S. Em. Neap. 9. Octob. 1726.

Mastellonus.

EMINENTISSIME DOMINE.

TVo, Eminentissime Princeps, imperio librum *In Campani Amphitheatri titulum, aliasque nonnullas inscriptiones Commentarius* D. Alexii Mazochii cathedralis Capuae Canonici Theologi, summa rerum prudentia, ipsoque florentis linguae Latinae genio conscriptum perlegi, in quo non modo nihil notavi, quod Regiam jurisdictionem laedat, vel Christianos mores corrumpat; sed summopere sum gratulatus, quod res praestantissimus scriptor tam eruditissime in hoc commentario enucleavit. Quapropter eum, tum doctissimi viri, tum operis nobilitatis merito, formis literariis consignari publicum decus censeo. Neap. 7. die Maii. 1727.

Em. T.

Addictissimus Famulus

D. Iacobus Grazini.

Visa relatione imprimatur, & in publicatione servetur Regia Pragmatica.

MAZZACCARA REG. PISACANE REG. CRIVELLI REG.
THOMAS REG. VENTVRA REG.

Provisum per S. Em. Neap. 27. Maii 1727.

Mastellonus.

INDEX CAPITVM.

IN

IN
CAMPANI AMPHITHEATRI
TITVLVM
Aliasque nonnullas Campanas inscriptiones
COMMENTARIVS.

VPER hoc ipso mense Septembri hujus anni MDCCXXVI cum amicissimus, idemque eruditus vir Franciscus Ciccarellus literati fragmenti inter rudera amphitheatri reperti exemplum ad me detulisset in hunc modum :

-IA·FELIX·AV
FECIT
IANVS·AV
Γ·COLVMNAS·AD
IVS·HADRIANV
PIVS·DEDICAVI (*)

statim intellexi ad totius operis titulum pertinere : praesertim cum praegrandibus literis constaret, & ad portam ipsam amphitheatri, quae austrum spectat, erutum fuisset. In hunc vero maxime modum supplevi :

(*) Characteres nactus non eadem proportione decrescentes, qua in ipso marmore, hic quidem ut potui exhibui. Ceterum marmor cum supplemento exactissime in aes incidendum curavi : nam praeter cetera quae commentarius docebit, characterum etiam spatiorumque exacta proportio, sic restitutum oportuisse significabit.

COLONIA.IVLIA.FELIX.AVG.CAPVA
FECIT
DIVVS.HADRIANVS.AVG.RESTITVI
IMAGINES.*ET.COLVMNAS.ADDI.IVSSIT
IMP.CAES.T.AELIVS.HADRIANVS.ANTONINVS
AVG.PIVS.DEDICAVIT.

(*) Aut tale aliquid.

Vtrinque enim marmor & ex aequo fuisse supplendum vox FECIT, quae alterius lineae media ferme occupat spatia, satis indicabat: plus vero aliquanto initio quam fini adjiciendum fuisse eadem quoque vox admonebat, quae dextrorsum propius accederet. Ac ne multis, recte necne suppleverim, afferetur hoc commentario ratio. Dum enim singulas inscriptionis partes lustrabimus, simul vix aliter elogium sese habuisse intelligetur.

Ac fragmentum ipsum quod attinet, est illud quidem e candido marmore, sane quam elegantissimis characteribus insculptum, iisque prope σπιθαμιαίοις; sed ita ut per singulas paullatim lineas decrescant, ut deorsum spectantibus, secundum opticae leges, aequales omnes viderentur: sic enim politiore illo Antoninorum saeculo consuevere. Dimensiones vero has habet area literis exarata, (nam de corona ceterisque ornamentis taceo) ut tres maxime romanos pedes altitudinis habeat, quatuor fere in latum excurrat: ut literarum, itaut supplevi, integras strigas ad decem eoque amplius pedes fuisse exporrectas oporteat.

Hunc vero commentarium sic nos quidem partiemur, ut tria hujus epigrammatis commata binis singula versibus comprehensa, totidem capitibus exponamus: tum alteram quoque amphitheatralem inscriptionem per eadem haec tempora detectam dabimus: deinde quae

COLONIA·IVLIA·FELIX·AVGVSTA·CAPVA
FECIT
DIVVS·HADRIANVS·AVG·RESTITVIT
IMAGINES·ET·COLVMNAS·ADDI·CVRAVIT
IMP·CAES·T·AELIVS·HADRIANVS·ANTONINVS
AVG·PIVS·DEDICAVIT

COLONIA.IVLIA.FELI
FECIT
DIVVS.HADRIANVS.A
IMAGINES.*ET.COLVMNA
IMP.CAES.T.AELIVS.HADRIA
AVG.PIVS.DEDIC

(*) Aut tale aliquid.

characteribus insculptum, iisque prope σπιθαμιαίοις; sed ita ut per singulas paullatim lineas decrescant, ut deorsum spectantibus, secundum opticae leges, aequales omnes viderentur: sic enim politiore illo Antoninorum saeculo consuevere. Dimensiones vero has habet area literis exarata, (nam de corona ceterisque ornamentis taceo) ut tres maxime romanos pedes altitudinis habeat, quatuor fere in latum excurrat: ut literarum, itaut supplevi, integras strigas ad decem eoque amplius pedes fuisse exporrectas oporteat.

Hunc vero commentarium sic nos quidem partiemur, ut tria hujus epigrammatis commata binis singula versibus comprehensa, totidem capitibus exponamus: tum alteram quoque amphitheatralem inscriptionem per eadem haec tempora detectam dabimus: deinde quae

quae olim, quae nunc hujus amphitheatri facies: quod ei per sequiora tempora fuerit nomen, quidve eo tum factum fuerit, exequemur: postremo ad theatricas quasdam inscriptiones digrediemur. Hujus commentarii partitio.

CAPVT I.

In priores duas elogii lineas.

COLONIA. IVLIA. FELIX. AVG. CAPVA) Ita primum hunc versum meo periculo constitue:id quod & vetus apud Frontinum Campanae coloniae nomen *Colonia Iulia Felix*, de quo deinceps, declarat, & linearum quoque proportio id suadet: ac demum ratio ipsa nominum coloniarum, in quibus nominandis eandem fere, quae in libertis servatam consuetudinem deprehendo; itaque sicut hi post manumissionem, patronorum praenominibus nominibusque assumtis, vetera sua nomina cognominum loco habuere: sic postquam in aliquam civitatem deducta colonia fuit, ejus nomine, a quo deducta erat, saepe accepto, proprium civitatis nomen in cognomen transibat; vox vero COLONIA tanquam praenomen praefigebatur. Sic quoniam lege Iulia Capua deducta fuit, IVLIA est appellata; nam de voce FELIX suo loco dicam. In eundem modum sunt *Colonia Iulia Augusta Parma*, *Colonia Iulia Fanum Fortunae*, *Col. Iulia Hispellum*, *Col. Iulia Paterna Narbo Martia*, *Col. Iulia Paterna Arelate* (in postremis autem hisce duabus illud *Paterna* curiose additum, ut ab Iulio patre, non a Iulio Octaviano deductas notetur) & sexcenta id genus. Interdum tamen nomen proprium civitatis in derivativum transit ut *Colonia Felix Augusta Nolana*, & aliae in eundem modum. Eadem ratione hic CAMPANA pro CAPVA poni potuisse affirmarem, (nam & Velleius lib. II cap. 81. *Coloniam Campanam* dixit) si id primae lineae spatia admitterent, cujus literae & grandiores ceteris, & vero etiam disjunctiores existunt: sed & vox FECIT, quae sequitur, a mediis spatiis longiuscule abiret, si CAMPANA pro CAPVA positum fuisset. Coloniis fere ut libertis nova imposita nomina.

Quoties Capuam deducta colonia fuerit.

COLONIA) Colonia fuit, non municipium Capua. Tacitus qui III hist. 57. *municipia coloniaeque* dixit, illud fort. ad Puteolos, hoc ad

Capuam retulit, quam XIII annal. 31. *Coloniam* diserte vocavit. Ceteroqui confusa interdum fuere haec duo vocabula. Gellius XIII, 13. *Municipes & Municipia verba sunt dictu facilia, & usu obvia, & neutiquam reperias qui haec dicat, qui scire se plane putet quid dicat. Quotus enim fere nostrum est, qui cum ex colonia populi Romani sit, non & se municipem esse, & populares suos municipes esse dicat?* Quid tamen proprie *Municipium* a *Colonia* differret, ibidem Gellius luculenter exponit: *Municipes*, inquit, *sunt cives Romani ex municipiis legibus suis & suo jure utentes: muneris tantum cum populo Rom. honorarii participes, a quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi Romani lege adstricti*. Contra vero de coloniis ait: *Coloniae non veniunt extrinsecus in civitatem, nec suis radicibus nituntur, sed ex civitate propagatae sunt, & jura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii habent*. Haec quamvis translatitia, eo tamen huc comportavi, ut ad ea quae de colonia Capua enarranda sunt, veluti aditus muniatur: praesertim cum & municipium olim aliquando fuisse Capuam compertissimum habeamus. Nam ex eo usque tempore quo T. Veturio Calvino, Sp. Postumio Cos. qui est annus V. C. CCCCXIX, (sequor fastos Sigon.) civitas Campanis data fuit, usque ad proditam Hannibali urbem, quando a Romanis devicta in praefecturae formam est redacta, inter municipia fuisse numeratam oportuit. De civitate Campanis data meminit Ennius apud Censorinum *de die natali*:

Civeis Romanei tunc factei sunt Campanei.

meminit & Velleius I, 14. *Abhinc annos autem CCCL Sp. Postumio, Veturio Calvino Cos. Campanis data est civitas, partique Samnitium sine suffragio*. Nam quod Livius ad L. Furium, C. Maenium consules refert, idest quadriennio ante Velleii notam: id vero non incommodat, quia de solis equitibus ibi Livius commemoraverat: *Campanis*, inquit, *equitibus honoris caussa, quia rebellare cum Latinis noluissent, sine suffragio civitas data*. Ab anno ergo CCCCXIX, quo, Velleio teste, universis Campanis civitas data fuit, usque ad annum DXLII, quo in praefecturae formam redacta est, Capua municipii jure sine suffragio gavisa fuit: ex quo efficiebatur, ut in legionibus uti cives, non in auxiliis uti socii, Campani adscriberentur: eoque amplius, ut connubiorum cum Romanis jura assequerentur: unde cum primum Capuam venit Hannibal, multae nobiles Campanorum familiae affinitate cum Romanis junctae erant: ceterum suis legibus, suisque sacris utebantur, eratque eadem reip. forma quae ante fuisset.

Inter colonias municipiaque discrimen.

Quando Capua municipium fuerit.

De-

Devicta demum civitate, ac Romanorum jugo accepto, una ex Romanis praefecturis, quas Festus enumerat, fuit, accipiebatque quotannis ab Roma praefectum qui jura daret. Isque status civitatis fuit per annos CLII, quot Velleius usque ad deductam a Caesare coloniam colligit. Quanquam vero per idem spatium deducta non semel eo tum civium, tum militum colonia fuit, jus tamen Campanis usque ad legem Iuliam agrariam non restitutum idem Velleius affirmat: quod, quemadmodum sit accipiendum, deinceps exponam.

Capua una ex praefecturis.

Quando autem Capuam ante C. Iulium non semel coloniam deductam, modo admonebam, ac ter quoque post eundem comperio: operae pretium fecerim, si tam diffitae antiquitatis quam potero maxime dispulsa caligine, quoties Capuam adscripta colonia fuerit, quoties insuper tentata explanare aggrediar: praesertim cum & *Coloniae* vox de qua hic commentamur, id sibi suo jure postulare videatur.

Quoties Capuam deducta colonia.

Ac memini Lauredanum virum doctum ad illud *Capuae & Leocreanti*, quod in II Agr. num.34. legitur, sic emendare, ut *Capuae & Tarenti* legendum putet. Hoc magis miror, quod ait C.Gracchi lege una cum Tarento Capuam deductam fuisse coloniam, Appiano lib.I. auctore. Vbi hoc quaeso in Appiano legitur?

I. Duas omnino non incelebres Campanae coloniae deductiones ante C. Iulium Caesarem invenio, quas non magno inter sese intervallo in Ciceronis juventutem incidisse existimo. Vna est M. Bruti, de qua tum saepe Cicero in II Agr. meminit, tum vero copiosissime num.34. in hunc modum: *Haec consilia majorum* (de Campanae praefecturae forma retinenda) *M. Bruto, ut antea dixi reprehendenda, & P. Rullo visa sunt, neque te P. Rulle omina illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent. Nam & ipse qui deduxit, & qui magistratum Capuae & Leccreanti* (viri docti hanc vocem indubie corruptam sic restituunt, ut *ab eo creati*, aut *eo creante*, aut tale aliquid legatur) *ceperunt, & qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt. Et quoniam Bruti atque temporis illius feci mentionem, commemorabo id quod egomet vidi, cum venissem Capuam coloniam deductam L. Considio & Sex. Saltio, quemadmodum ipsi loquebantur, praetoribus, ut intelligatis quantam locus ipse afferat superbiam: quae paucis diebus, quibus illo colonia deducta fuit, perspici atque intelligi possit. Nam, primum id quod dixi, cum ceteris in coloniis duumviri appellentur, hi se praetores appellari volebant. Quibus primus annus hanc cupiditatem attulisset, nonne arbi-*

M. Bruti colonia.

bitramini paucis annis fuiße consulum nomen appetitaros? Deinde anteibant lictores non cum bacillis, sed, ut hic prætoribus anteeunt, cum fascibus duobus. Erant hostiae majores in foro constitutae, quae ab his praetoribus de tribunali sicut a nobis consulibus de consilii sententia probatis, ad praeconem & ad tibicinem immolabantur. Deinde patres conscripti vocabantur. Iam vero vultum Considii videre ferendum vix erat; quem hominem vegrandi macie torridum, Romae contemtum atque abjectum videbamus, hunc Capuae Campano supercilio, ac regio spiritu cum videremus, Magios, Blossios mihi videbar illos videre ac Iubellios. Iam verò qui metus erat tunicatorum illorum? Et in Albana & Seplasia quae concursatio percontantium, quid praetor edixißet? ubi cenaret? quid enuntiaßet? Quem locum eo libentius huc integrum adscripsi, quod, cum ab hac Agraria discesseris, non alibi hujus coloniae mentio existit. Iam illud, cur Capuae duumviri se praetores potissimum appellari juberent, afferetur a me alio in opusculo ratio.

II. Altera est L. Cornelii Syllae, qui & primus militaribus coloniis complevit Italiam, & quam coloniam Capuae imposuit, militum eam fuisse verisimile est. Is postquam externis perfunctus bellis tyrannidem occupavit, cum esset acerrimus suorum hostium insectator, plerasque civitates quae contra se arma sumserant, proque inimicis suis steterant, agro multavit, quem suis militibus divisit, quos in eas colonias adscripsit. Mitto de Etruria, de Latio ac ceteris Italiae regionibus dicere. In Campania vero idem infortunium Capua & Nola subiere, quod Syllae adversae fuissent. De Nolani agri assignatione testatur Frontinus lib. de coloniis. Itemque de Syllana huc adscripta colonia mentio est apud eundem, qui, postquam de celebri Caesaris ἀποικίᾳ dixerat, subjungit: *Ager ejus* (Capuae) *lege Syllana fuerat assignatus.* Tum & ex iis quae de Calatiae deductione narrat, idem prorsus colligas. *Calatia*, inquit, *oppidum muro ductum: iter populo debetur pedes decem: COLONIÆ CAPVENSI cum territorio suo a Sylla Felice adjudicata olim ob hosticam pugnam.*

Syllana colonia.

Ad hanc etiam Syllanam deductionem refert Sigonius in III de jure Italiae cap. 4. illa Ciceronis ex altera Agraria, quae modo recitavimus: *Neque te, P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent. Nam & ipse qui deduxit, & qui magistratum Capuae ceperunt, & qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt:* Sed vir magnus immane quantum ab historiae veritate aberrat: nam & diversissimae prorsus hae duae coloniae fuerunt, & multa utranque tem-

Sigonii aberratio.

temporum rerumque discrimina sejungunt. 1. Nam cum haec Syllana militaris fuerit: contra illam alteram M. Bruti civium Romanorum fuisse, non militum, ex eadem II Agraria colligo. Etenim n. 32. inter Karthaginem, Corinthum, Capuam comparatione instituta, *quas tres solum urbes in terris omnibus . . . . posse imperii gravitatem ac nomen sustinere* praedixerat: Karthaginem quidem & Corinthum, quod procul erant a conspectu imperii, non solum afflictas, sed etiam, ne quando erigere se possent, funditus sublatas affirmat: de Capua longe aliud fuisse consilium, cui si agrum, si magistratus, si senatum ademissent, nihil fore, quo Capua magnopere timeretur: atque idcirco urbem non esse deletam, ut esset locus comportandis condendisque fructibus, aratorum rusticorumque receptaculum. Tum n. 33. subjungit: *Videte quantum intervallum sit interjectum inter majorum nostrorum consilia, & inter istorum hominum dementiam. Illi Capuam receptaculum aratorum, nundinas rusticorum, cellam atque horreum Campani agri esse voluerunt: hi expulsis aratoribus, effusis ac dissipatis fructibus vestris, eandem Capuam sedem novae reipublicae constituunt, molem contra veterem rempublicam comparant. Quod si majores nostri existimassent quemquam in tam illustri imperio, & tam praeclara populi R. disciplina, BRVTI aut P. RVLLI similem futurum; hos enim duos adhuc videmus, qui hanc rempublicam Capuam totam transferre vellent, profecto nomen illius urbis non reliquissent*. Nonne vides vel ex hoc ipso, quod P. Rulli consilium cum Bruti facto comparatur, sequi non minus Bruti deductionem civium fuisse, quam illam a P. Rullo agitatam? Sed quid his immoror, cum num. 36. diserte de utraque, tanquam de civium Romanorum colonia sermo habeatur? *Haec tu*, inquit, *P. Rulle, M. BRVTI sceleris vestigia, quam monumenta majorum sapientiae sequi maluisti*. Tum nonnullis interjectis, *Vt*, inquit, *invidiosos agros a SVLLANIS POSSESSORIBVS . . . . emtos, quanti velletis, POPVLO ROMANO induceretis*. Quae postrema verba, quanquam de Rullo ejusque sectatoribus dicuntur, de eo tamen Rullo dicuntur, qui M. Bruti sceleris vestigia sequeretur. An non intelligis eidem POPVLO ROMANO agros fuisse olim a M. Bruto assignatos, cui postea Rulli lex assignabat? Vtriusque enim viri molitionem per omnia aequiparat Tullius.

M. Bruti colonia civium R. fecit.

2. M. Bruti colonia Campanae praefecturae formam sustulit, ut ex prolixiore Ciceronis loco, quem supra recitavi intelligitur, qua Capuae duoviros, sive, ut ipsi audire malebant, praetores constitutos, & cetera quoque ad principis urbis imaginem ordinata signifi- ca-

Bruti coloniapraefecturam sustulit, Syllana retinuit.

catur: contra vero per Syllanam ἀτιμίαν nihil hic de praefecturae forma decessit: quam idcirco ab recepta Capua ad legem usque Iuliam agrariam Velleius lib.II c.44.continuat:quia quam Capuae M.Brutus Romanae reipublicae imaginem deformarat, ea statim evanuit: Sylla vero, qui paullo post hic coloniam collocavit, nihil de praefecturae forma immutavit. Id enim si fecisset Sylla, cur Cicero duos tantummodo inventos dixisset, qui spretis majorum consiliis, Capuam sedem novae reipublicae constituerent, M.Brutum & P. Rullum? An non tertius his Sylla adjungendus fuisset? Itaque Sylla cum satis habuisset agros militibus adsignare, nihil praeterea novandum putavit. Et sane an olim libera adhuc republica, civium tantum coloniae ad Romanae urbis faciem exigerentur, militum non item, haud facile dixerim: de quo viderint eruditi.

Bruti colonia brevi evanuit: Syllana stetit.

3. M. Bruti hic constituta colonia haud diu stetit: nam, si Ciceroni fidem adhibemus, & ipse qui deduxit, & qui magistratum Capuae ceperunt,& qui partem aliquam illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt. Quo sane exemplo proposito, Rullum deterret M. Cicero: *Neque te*, inquit, *P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent*. Quae non sic accipienda censeo, quasi obnuntiante augure Brutus coloniam constituerit, sed quod coloniae ab eo deductae infelix eventus Rullo similia molienti male ominaretur. Contra vero Syllana colonia aetatem tulit, quod deinceps opportunius mihi demonstrabitur.

Bruti colonia ante Syllanam fuit.

4. Postremo Bruti colonia vetustior Syllana fuit, ut terrae caelum prorsus miscere videatur, qui utramque veluti uno tempore deductam confuderit. Id vero ut doceam, quis ille M. Brutus fuerit, de quo Cicero, investigari necesse fuerit. Ex tot eruditissimis viris, qui Tullianas Agrarias illustrarunt, nemo praeter Turnebum de hoc homine verbum unum posuit. Turnebus autem ad II Agr. num.34, & 36. eum & Marianarum fuisse partium, & tribunum de Capua colonia deducenda legem tulisse, eumque ipsum triumvirum coloniae deducendae fuisse tradit: & Brutum quidem bello civili acerba morte oppetiisse, coloniam vero ab eo institutam a Sylla ejusque factione, sive, ut alibi ait, a senatu sublatam. Haec vir incomparabilis, nullo adhibito teste, docet, quae auctoritate veterum firmanda mihi censeo. Nam illud quidem, quod de Bruti tribunatu, ejusdemque triumviratu affert, est incertissimum: & etiamsi alterutrum tantum Brutus ille fecerit, ut aut tribunus legem tulerit, aut triumvir deduxerit, tamen recte Cicero dixerit, *Nam & ipse qui deduxit*. Ac

Quis iste M. Brutus?

pro-

propius fidem eſt, fuiſſe tantum triumvirum coloniae deducendae, non item tribunum plebei. (1) Deinde quod ad num. 36. ex Salluſtio in oratione M. Lepidi trib. pl. refert, Bruti & Mamerci conſulatu tumultum in urbe fuiſſe: id vero eſt ἀπροσδιόνυσον; nam anno ſuperiore, ut infra dicam, diem ſuum obierat is, de quo agitur, Brutus. Quod vero hic civili bello acerba morte oppetierit: id cum videatur conjectura magis Turnebus, quam certa auctoritate aſſecutus, eam omnem narrationem illuſtribus Appiani Plutarchique locis certam atque explicatam efficiam. Ille in II τῶν ἐμφυλ. p. 497. M. Brutum Caeſaris interfectorem alterius Bruti τοῦ κατὰ Σύλλαν ἀνῃρημένου, qui noſter haud dubie eſt, filium fuiſſe teſtatur. *Ejus*, inquit, *conjurationis duo maxime architecti fuere, M. Brutus Caepio, Bruti illius per Syllana tempora interfecti filius . . . & C. Caſſius*. Sed & hoc ipſum, & quo mortis genere Brutus ille pater ſublatus, copioſius e Chaeronenſi diſcas in Pompeii vita: ubi poſt Syllae obitum, cum, redintegrante civile bellum Lepido, Pompeium Catuli, & optimatum partes ſecutum tradidiſſet, ſubjungit: *Cum autem optimatibus ſe adjunxiſſet, dux eſt contra Lepidum deſignatus, qui magnam jam Italiae partem ſubegerat, & exercitu per Brutum ciſalpinam Galliam obtinebat. Ac reliqua quidem adventu ſuo facile Pompeius oppreſſit: ad Mutinam vero in Gallia perdiu caſtra collata Bruti caſtris habuit. Interea cum Lepidus Romam advolitans moenibus aſſideret, multoque exercitu populum territans ſecundum peteret conſulatum: eum metum allatae a Pompeio literae, quibus bellum ſine certamine confectum nuntiabatur, abſterſerunt. Brutus enim ſive quod exercitum ipſe tradidit, ſive quod tranſitionem dum faceret, eſt proditus, Pompeii fidei ſe commiſit, acceptiſque equitibus qui ſe comitarentur, in oppidulum quoddam circumpadanae Galliae digreſſus, ibi poſtero die, immiſſo per Pompeium Geminio, eſt interfectus. Qua de cauſa Pompeius vehementer eſt laceratus: qui enim mox ab initio tranſitionis ſcripſerat ad ſenatum, Brutum ultro ad ſe tranſgreſſum, miſit denuo alteras literas, quibus inſectatus eſt interemtum. Hujus Brutus, qui cum Caſſio Caeſarem occidit, filius fuit, vir patris neque in bello* ge-

Noſter Brutus pater ejus eſt, qui Caeſarem interfecit.

Ob eundem perfide interfectum Pompeio conflatur invidia.

B

(1) Non enim eſt veriſimile Iunios Brutos, qui genus ſuum ad L. Brutum virum patricium, qui reges exegit, referrent, magiſtratum plebeium in ſuam familiam fuiſſe illaturos. Nam etiam ſi veriſſima ſit Dionyſii Halicarnaſſenſis ſententia, illius L. Bruti, qui monarchiam evertit, genus fuiſſe extinctum, hos vero alteros Brutos eſſe plebeios: at Ciceronis tamen, & Poſidonii apud Plutarchum adverſantia prorſus Dionyſio teſtimonia hoc ſaltem efficient, Brutos, qui Ciceronis aetate jactitarent ab illo L. Bruto ſtirpem ſuam in prope quingenteſimum annum propagatam, non fuiſſe illo eodem tempore pertribunatum plebis geſturos ſe ſuamet confeſſione plebeios.

gerendo, neque in oppetenda morte similis, ut in illius historia explicuimus. Ex quo luculentissimo loco facile quivis intelligat non alium fuisse coloniae Capuae deductorem: nam & recte eum cum Rullo comparat Cicero, vel ob hoc quod uterque Syllanis adversus fuerit: & omnino verissime Cicero ait eum *acerbissimas impiorum poenas* pertulisse, quia miserandum in modum & morte non sua periit.

Ciceronis assentatio.

Temperare autem mihi hoc loco non possum, quin Ciceronis non obscuram assentationem hoc loco detegam. Scimus Plutarcho auctore Pompeium ob hanc perfidiam adversariorum maledictis fuisse proscissum. Idem quoque ex Val. Max. lib. VI, cap. 2. discimus, apud quem Helvius Mantia ultimae senectutis homo Libonem accusans, cum a Pompeio per jocum sugillaretur, cum diceret *ab inferis illum ad accusandum remissum*, vocem illam libertatis plenam emisit: *Venio enim*, inquit, *ab inferis L. Libonem accusaturus, sed dum illic moror, vidi cruentum Cn. Domitium Ahenobarbum deflentem, quod summo genere natus, integerrimae vitae, amantissimus patriae, in ipso juventutis flore tuo jussu esset occisus. Vidi pari claritate conspicuum* (2) *Brutum ferro laceratum, querentem id sibi prius perfidia, deinde etiam crudelitate tua accidisse. Vidi Cn. Carbonem &c.* Tamen M. Cicero, ut Pompeio gratificetur, cujus laudi tum alibi saepissime, tum hac ipsa oratione velificatur, in Brutum istum invehitur, ejus factum insectatur, & cum Rulli consilio comparat, po-

Mantia Pompeio convitiatur.

(2) Ex hoc loco Pighius ad an. *676.* colligit saltem praetorium fuisse M. Brutum, cum occideretur, quando confertur cum Cn. Domitio & Cn. Carbone consularibus viris. Sed istuc quidem non necessario sequitur: nam illud PARI CLARITATE referri potest non solum ad honores gestos, sed etiam ad claritatem familiae. Et quidem noster hic, de quo tamdiu loquimur, M. Brutus, si idem ille sit acerrimus accusator, de quo Cicero tum II Offic. tum vero in Bruto haec ait: *Iisdem temporibus M. Brutus, in quo magnum fuit, Brute, dedecus generi vestro, qui cum tanto nomine esset, patremque optimum virum habuisset, & juris peritissimum, accusationem factitaverit, ut Athenis Lycurgus. Is MAGISTRATVS NON PETIVIT, sed fuit accusator vehemens & molestus, ut facile cerneres naturale quoddam stirpis bonum degenerasse vitio pravae voluntatis.* Si, inquam, is quem Pompeius oppressit, idem qui Accusator fuit: is certe adeo praeturam non gessit, ut omnino MAGISTRATVS NON PETIVERIT. Et video multos doctissimos viros, qui Caesaris interfectorem hoc Accusatore natum statuant. Mihi tamen non fit verisimile, primum Bruto ipso auscultante, tam contumeliose de Patre loqui Ciceronem: deinde si is pater alterius, a quo Tullii diagolus nomen invenit, extitisset, hoc ibi praetermissum non esset. Accedit quod Accusator ille Crassi oratoris aequalis fuit, atque, ut videtur, aliquanto remotior a Bruti a Pompeio sublati temporibus, ut alter alterius pater existere potuisset. Demum inter multa Crassi in M. Brutum accusatorem egregia scommata, quae in II de Oratore Cicero consignavit, est & acris in eundem invectiva, qua illum praeter cetera rerum omnium rudem, etiam rei militaris, sugillat: *An rei*, inquit, *militari? qui nunquam castra videris.* Estne vero credibile id ei M. Bruto a Crasso objectum fuisse, qui deligi potuisset ut Galliam exercitu teneret? Taceo quod Mantiae plena laudis oratio apud Valerium in istum Accusatorem virum illaudatum, quem gurgitem, quem luce aspectuque hominum indignissimum Crassus appellat, convenire non potest. Itaque a vero minime abhorret, Brutum Caepionem, qui Caesari est insidiatus, M. Bruti Mariani a Pompeio interfecti, Campanaeque coloniae deductoris fuisse filium, Marci accusatoris nepotem, ac Marci Iurisconsulti, cujus tres libros laudat Cicero in II de Oratore (Pomponius *de orig. jur.* septem numerat) pronepotem.

poſtremo acerbiſſimas impiorum poenas pertuliſſe eum affirmat, qui ſumma perfidia enectus eſſet. Quae omnia Pompeii auribus data aequus lector mecum judicabit. Ac ne illud quidem poſſum, quin M. Bruti ejus, qui Caeſarem oppreſſit, incredibile erga patriam ſtudium (ut illis quidem temporibus ac ſapientia: nam nobis quidem longe aliud lex Chriſtiana ſuadet) ſuae familiae veluti hereditarium admirer. Quis enim dubitat, quin Pompeio patris ſui interfectori infenſiſſimus eſſe debuiſſet? tamen & ad Pompeii partes illa tyrannis ſemper inimica progenies civili tumultu ſeſe applicuit, & ejuſdem poſtea mortem per amiciſſimi ſibi monarchae caedem acerrime eſt ultus: quod altiores ejus animo caritas in patriam, quam Caeſaris benevolentia, radices egiſſet. Bruti Caepionis in patriam amor.

Mors M. Bruti ejus, qui Capuae coloniam collocavit, videtur incidere in ann. V. C. DCLXXV, quo eodem anno & Sylla obiit, & Lepidus cum Catulo conſul proceſſerat. Id quidem vel ex Appiani I de bel. civ. p. 418. licet intelligere, ubi Lepidus eo ipſo anno, quo conſulatum gerebat, ad urbem cum copiis adventaſſe dicitur; quod Lepidi factum Plutarchus cum M. Bruti morte conjungit. Sed multo id evidentius e Plutarchi Pompeio colligas, qui ante illa verba, quae modo recitabam, ſic praefatur: Ὁ δὲ συνάρχων αὐτοῦ (Λεπίδου) Κάτλος, ᾧ τὸ καθαρὸν καὶ ὑγιαῖνον μάλιστα τῆς βουλῆς, καὶ τοῦ δήμου προσεῖχεν, &c. *Collega autem ejus* (Lepidi) *Catulus, ad quem aggregavit ſe integra & ſanior pars ſenatus populique &c.* Ergo cum Lepidi adverſus Catulum in eorundem conſulatu bellum eruperit: eodem anno, quo Sylla interiit, M. Brutum interfectum oportuit. Nec deſunt tamen quae ad annum inſequentem, D. Bruto & Mamerco Coſ. (quo etiam anno tumultus in urbe fuit, teſte Salluſtio in oratione M. Lepidi trib. pl.) M. Bruti mortem referre ſuadeant. Primum, quo pacto Lepidus Galliam, quam ſortitus erat, per Brutum exercitu obtineret, niſi jam magiſtratu abiiſſet? Verum in illo civili tumultu provincias latrociniis magis, opinor, quam legibus obtinebant; & vi illam invaſiſſe conſulem mihi perſuadeo, ἤδη, ut ait Plut. πολλὰ τῆς Ἰταλίας νενικηκότα, καὶ . . . Γαλατίαν κατέχοντα διὰ Βρούτου στρατεύματι. Deinde objici mihi poſſit jurisjurandi religio, quo Lepidus tenebatur, ut ſaltem in conſulatu (ſic enim interpretabatur) bello ſe abſtineret, ut ait Appianus. Tamen nihil facilius Romanis fuit, quam lingua jurare, mentem injuratam gerere. Nihil igitur muto, & eodem anno quo Sylla periit, & Lepidum moviſſe bellum, & M. Brutum occiſum ſtatuo: quoad alius veriſimiliora non afferat. Nam Pighius quid fue- Noſter Brutus quo anno mortuus.

Pighius notatus.

rit secutus, ut ad consulatum D. Bruti & Mamerci casum M. Bruti, totamque illam Plutarchi narrationem, quam supra recitavi, rejiceret, nec ipse exponit, nec scire interest. Quare ab eodem huc deducta colonia referenda est ad illud maxime tempus, quo Sylla in Mithradaticum bellum intento, per Italiam Marianorum foedissima dominatio grassabatur. Quam coloniam verisimile est a Sylla labefactatam, statim ut Marianis devictis, colonos suos Capuam, veteribus utique expulsis, immisit. Haec copiosius aliquanto disseruimus, non tam ut e tam illustribus Sigonii commentariis quantuluscumque hic naevus expungeretur, quo a M. Bruto hic institutam coloniam cum Syllana commiscuit: quam ut explicatior jam nostris hominibus primae illius M. Bruti ἀποικίας cognitio existeret.

Tempus deductae a Bruto coloniae.

Rulli tentata colonia.

III. Sequitur jam P. Servilii Rulli tribuni pl. molitio, qui eo Decembri, qui initum a M. Tullio consulatum proxime praecessit, legem perniciosissimam promulgavit, inter cujus capita hoc etiam erat, ut Capuam in coloniam quinque colonorum millia adscriberentur, iisque & Campanus ager & Stellatis divideretur. Cicero Kal. ipsis Ianuariis, quibus iniit consulatum, qui est annus V. C. DCXC, legem in senatu dissuasit, ac paucis post diebus in concione ad Quirites, tanto impetu ac vehementia, ut quam legem Rullus promulgarat, eandem ferre non ausus fuerit. Hinc Plinius inter Tullii laudes l. VII, c. 30. hoc etiam refert: *Te dicente, legem agrariam, hoc est alimenta sua abdicaverunt tribus*. De tota vero Ciceronis cum Rullo concertatione legantur orationes agrariae, quas toties nominavi. (3) Adi & Rulli legis capita XXI a Goesio collecta, quorum postremum sic concepit: *Capuam tamen quinque civium R. millia transcribantur, singulisque agri Campani dena, Stellatis duodena jugera dividuntor, quae heredem sequantur*.

IV. Sed

(3) Et quidem scimus Campanos unum sibi patronum Ciceronem adoptasse, imo etiam statuam ei posuisse, teste Plutarcho in Cic., ipsoque Tullio in Pisonem num. XI, ubi haec ait: *Quorum Capuae te praetextatum* (Pisonem alloquitur Capuae duumvirum, nam duoviri in coloniis praetexta utebantur) *nemo aspexit, qui non gemeret desiderio mei, cujus consilio cum universam remp. tum illam ipsam urbem meminerant esse servatam: ME INAVRATA STATVA DONARANT: ME PATRONVM VNVM ADSCIVERANT: a me se habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur*. Et solebant statuae patronis poni: Seneca VI de benef. 8. *Nemo . . . statuam sibi tanquam patrono ponit*. Verum quid illud sit, quod Capua Ciceronis consulatu servata fuisse dicatur, ac propterea statua illum tanquam patronum Campani donarint: & si ad Rulli conatus de agro Campano assignando a Cicerone elusos antea referebam: tamen ipse Cicero in Sextiana num. 4. ad Capuam ab impia & scelerata Catilinae, qui eam *propter plurimas belli opportunitates* attentabat, manu servatam refundere quoque videtur. Cum vero Romae Tullius ob urbem ab illo metu liberatam PATER PATRIAE audiret: non erit fortasse a vero alienum conventum (non enim alio nomine praefecturarum senatus appellabatur, eodemque vocabulo hic utitur Cicero in Sextiana num. 4.) Capuae Romam etiam tum in humili fortuna pro viribus aemulantis subscripsisse statuae Ciceronis PATER VRBIS, aut tale aliquid: quo forsan adspexerit Horatius III 24.

O quis-

IV. Sed enim quam legem de Capua deducenda Rullus ferre non potuit, eandem post quadriennium C. Iulius Caesar primo suo consulatu, idest anno V. C. DCXCIV pertulit: eaque est omnium celeberrima deductio, itaut tum primum inter Romanas colonias Capuam fuisse censitam veteres scriptores tradant, de qua deinceps uberius dissertabimus. C. Iulii colonia.

V. Et tamen post annos quindecim, uno alterove post Caesaris necem mense, M. Antonius is, qui postea triumvir fuit, iterum Capuam deducere coloniam est aggressus: neque prius incepto abstitit, quam eum Campani paene occidissent. Patet hoc luculenter ex Philippica altera n. 39. ubi sic in eum invehitur M. Cicero: *O praeclaram illam percursationem tuam mense Aprili atque Maio, tum cum etiam Capuam coloniam deducere conatus es! Quemadmodum illinc abieris, vel potius paene non abieris, scimus: cui tu urbi minitaris: utinam conere ut illud PAENE tollatur*: (paene interfectus est Capuae Antonius, hinc optat ut illud PAENE tollatur, ac re occidatur.) *At quam nobilis est tua illa peregrinatio! quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? tua ista detrimenta sunt, illa nostra. Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reip. vulnus putabamus: hunc tu compransoribus tuis, & collusoribus dividebas: mimos dico & mimas, P. C. in agro Campano collocatos. Quid jam querar de agro Leontino? quandoquidem hae quondam arationes Campana & Leontina in populi R. patrimonio grandi foenore & fructuosae ferebantur. Medico tria millia jugerum, quasi te sanum fecisset: rhetori duo, quasi disertum facere potuisset*. Et Philippica XII, n. 3. *Quemadmodum*, inquit, *vestrum hoc consilium* (de legatione ad Antonium mittenda) *Capua probabit, quae temporibus his ROMA ALTERA est? Illa impios cives judicavit, ejecit, exclusit. Illi, illi, inquam, urbi fortissime conanti e manibus est ereptus Antonius*. Sed & Philip. VIII, n. 8. *Addit praeterea, VT QVOS IPSE CVM DOLABELLA DEDERIT AGROS TENEANT II, QVIBVS DATI SVNT. Hic est Campanus ager & Leontinus, quae duo majores nostri annonae perfugia ducebant. Cavet mimis, aleatoribus, lenonibus: Casoni etiam & Saxae cavet, quos centuriones pugnaces & lacertosos*

M. Anton. iterum Capuam coloniam deducere molitus tantum non interficitur.

Capua altera Roma.

O quisquis volet impias
Caedeis, & rabiem tollere civicam,
Si quaeret pater urbium
Subscribi statuis &c.

Nihil enim vetat, quominus sicut Capua Romae exemplum imitata ea epigraphe usa fuerit, eodem exemplo & aliae non paucae civitates idem fortasse fecerint: ut vere *pater urbium* Tullius diceretur.

sos inter mimorum & mimarum greges collocavit. Tamen M. Antonius cum Capuam nequisset, Casilinum coloniam deduxit, quo paucis ante annis fuerat a Caesare deducta; ut in secunda Philippica eidem exprobrat Cicero.

Caesaris Octaviani supplementa.

VI. Demum Octavianus Aug. ter colonias, seu verius supplementa huc adscripsit, de quo infra opportunius dicam. Ita intra annos circiter sexaginta Capuam sexies est deducta colonia, praeter illas a Rullo, rursusque ab Antonio tentatas ἀποικίας.

II. *De Capua a C. Iulio colonia constituta.*

Cur Iulia appellata.

IVLIA) Cum primo Caesaris consulatu, idest anno DCXCIV, ab Iulio Caesare celeberrima illa frequentissimaque colonia Capuam esset deducta: hinc Campana colonia Iuliae nomen est consecuta. Frontinus lib. de coloniis: *Capua muro ducta COLONIA IVLIA FELIX jussu imp. Caesaris a* XX. *viris est deducta. Iter populo debetur pedibus centum.* Quid porro de tam celebri deductione praeter Frontinum literis proditum inveniatur, huc libentissime adscribam. Atque inter ejus rei testes primus prodeat Caesar ipse qui deduxit, qui lib. I de bell. civ. haec ait: *Capuae primum sese confirmant, & colligunt* (Pompeiani) *delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt.*

Lex Iulia Ciceroni valde displicuit.

Cicero quoque, cui lex Campana (sic enim II ad Att. 18. dicitur, quae aliis Iulia appellatur) summopere displicuit, de ea saepissime injicit mentionem. Sed prae ceteris laciniam epistolae ad Att. II, 16. hic inserendam censui. *Cenato mihi & jam dormitanti prid. Kal. Maii epistola est illa reddita, in qua de agro Campano scribis. Quid quaeris? primum ita me pupugit, ut somnum mihi ademerit, sed id cogitatione magis quam molestia. Primum ex eo quod superioribus literis scripseras, ex familiari te illius audisse, prolatum iri aliquid, quod nemo improbaret; majus aliquid timueram: hoc mihi ejusmodi non videbatur. Deinde, ut me ego consoler, omnis expectatio largitionis agrariae in agrum Campanum videtur esse derivata: qui ager, ut dena jugera sint, non amplius hominum quinquemillia potest sustinere: reliqua omnis multitudo ab illis abalienetur necesse est. Praeterea si ulla res est quae bonorum animos, quos jam video esse commotos, vehementius possit incendere, haec certe est, & eo magis quod portoriis Italiae sublatis, agro Campano diviso, quod vectigal superest domesticum praeter vicesimam? quae mihi videtur una conciuncula clamore pedisequorum nostrorum esse peritura.* Insignis sa-

no

ne locus ad agri Campani praestantiam demonstrandam, quo diviso, nullum superesse vectigal domesticum praeter *vicesimam libertatis* Cicero exclamat. Sed est quod Ciceroni dicam impingat Casaubonus ad Suetonii Iulium cap.20. qui agri Campani modum incompertum Ciceroni fuisse expostulat. Nam quem agrum vix quinquemillibus suffecturum Tullius putabat, is xx millibus reipsa divisus fuit, quod est ex historia notissimum. Neque vero id mihi in praesentia sumo Ciceronem gromaticam tenuisse. Dicam tamen, omissis rebus aliis, quae pro Cicerone reponit Casaubonus, quae causa eum impulerit, ut de quinque millibus faceret mentionem. Meminerat summus orator, unum inter Agrariae legis, quam contra Rullum suo consulatu dissuaserat, capita hoc fuisse, ut Capuam quinque millia civium R. transcriberentur, singulisque agri Campani dena, Stellatis duodena jugera dividerentur (ut ex orationibus agrariis patet) idcirco, non dum lege Iulia promulgata, totidem tantum colonos agrum Campanum sustinere posse suspicabatur, vel si dena tantum jugera singulis darentur. Accedit, quod in Rulli lege hoc quoque continebatur, ut agri a Sullanis possessoribus coëmerentur (ut ex supra recitatis II Agrariae verbis liquet) qui plebi dividerentur, fortasse quod publicum agrum non suffecturum credidissent.

An agri Campani modum Tullius habuerit exploratum.

Sed & Velleius, cum esset origine saltem Campanus, non hoc silentio praeterivit: itaque lib.II, cap.44. haec posuit: *In hoc consulatu Caesar legem tulit, ut ager Campanus plebei divideretur, suasore legis Pompeio. Ita circiter xx millia civium eo deducta, & jus ab his* (4) *restitutum post annos circiter* CLII, *quam bello Punico ab*

(4) Puteanus, Vrsinus aliique, *jus civitatis* legendum putant. Nam jus civitatis, quod adepti fuerant, quando, ut loquitur idem Paterculus I, 14. *Sp. Postumio, Veturio Calvino Cos. Campanis data est civitas*, id, Punico altero bello devicta a Romanis Capua & in praefecturae formam redacta, amiserant: quod demum illuc deducta colonia recuperarunt. Lipsius, quamquam Puteani emendationem maxime probat: tamen sola particula *Ab* deleta, legi posse ait, *jus bis restitutum*. Nam postquam in praefecturae formam redacta fuit, jus apud eos nullum, aut jurisdictio mansit, sed petebant Roma. Livius lib.26. *Ceterum habitari tantum tanquam urbem Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec senatum, nec plebis consilium, nec magistratus esse. Praefectum ad jura reddenda ab Roma quotannis missuros.*

Hanc Lipsii interpretationem, rejectis aliis, unice probo. Hac vero maxime ratione permoveor, quod si *jus civitatis* secundum Puteani emendationem legerimus, erroris manifestus erit Paterculus; neque enim verum est tum demum, cum lege Iulia, eo deducta colonia est, jus civitatis Campanos recuperasse. Iam ante id recuperarunt anno DLXIV, nisi me fallit Livius lib.37. (an 38? non enim memini) Nobiliore & Vulsone Cos. *Cum Campani*, inquit, *ubi censerentur, senatum consuluissent (nam antea incertum hoc fuerat) decretum, ut Romae censerentur*. Tum anno DLXV Messalla & Salinatore Cos. haec refert Liv. XXXVIII, 36. *Campani, cum eos ex S. C., quod priore anno factum erat, Censores Romae censeri coegissent (nam antea incertum fuerat, ubi censerentur) petierunt, ut sibi cives Romanas ducere uxores liceret, & si qui prius duxissent, ut habere eas; & ante diem nati, uti justi sibi liberi heredesque essent: utraque res impetrata*. Romae a Censoribus R. censeri, matrimonia cum civibus R. jungere, & quae insuper adjicit Livius, omnino sunt civium Romanorum.

Ergo cum hoc tempore jus civitatis Campani recuperassent, tamen non dum IVS iis restitutum ait

ab Romanis Capua in formam praefecturae redacta erat.

Idem paullo post cap. 45. de Ciceronis exilii calamitate narrans: *Non caruerunt*, inquit, *suspicione oppressi Ciceronis Caesar & Pompeius. Hoc sibi contraxisse videbatur Cicero, quod inter* xx. *viros dividendo agro Campano esse noluisset*. Nimirum Caesar ad totam novorum consiliorum molitionem, qua sibi gratiam imperiorumque perpetuitatem parabat, occulendam, id agebat, ut optimum quemque agris dividendis admoveret, ut non tam sua quam eorum auctoritate res geri videretur. Contra vero M. Cicero minime servile nactus ingenium, rem indecoram est arbitratus alienae dominationi velificari: quod ei exitio fuit. At vero P. Clodius cum unus ex illis xx. esse cuperet, non est assecutus: unde est egregius ille Ciceronis ad Att. II, 7. σαρκασμὸς: *Subcontumeliose*, inquit, *tractatur noster Publius: primum, qui cum in domo Caesaris quondam unus vir fuerit* (quod pertinet ad Bonae Deae sacra contaminata) *nunc ne in viginti quidem esse potuerit*. Sed & epistola VI ejusdem libri meminit quoque xx. virorum: nec non IX ad Att. 2. ubi de repudiato olim a se xx. viratu ait: *Repudiari se totum magis etiam, quam olim in* xx. *viratu putabit* (Caesar) *ac solet, cum se purgat, in me conferre omnem illorum temporum culpam: ita me sibi fuisse inimicum, ut ne honorem quidem a se accipere vellem*. Meminit & Dio lib. XXXVIII istorum xx. virorum. Verum illud incommodat, quod in or. de prov. cons. n. 17. eum honorem v. *viratum* appellat, itemque II ad Att. 7. ubi post scomma illud in Clodium jactum, paullo post ait: *Illud quid sit, scire cupio, quod jacis obscure, jam etiam ex ipsis quinqueviris loqui quosdam*. In quem locum Manutius *vigintiviris* legi posse affirmat, quod & ego sequi malim: nam & quem locum modo ex IX ad Att. 2. recitabam, in eo alii v. *viratu*, alii xx. *viratu* habent, credo ob veterum librorum discrepantiam. (5)

Cicero ob recusatum Campanum xx. viratum exulavit.

Clodius xx. viratus repulsam patitur.

Hinc

ait Paterculus, quia adhuc praefecturae forma retinebatur. Et quanquam per extrema praefecturae Campanae tempora aliquid Capuae *Conventus* (is erat praefecturae veluti senatus) poterat, nam, ut in Sextiana num. 4. legitur, Ciceronem sibi patronum adoptavit, eundem ex or. in Pis. inaurata statua donavit: tamen non dum suus magistratus Campanis erat, qui IVS diceret, sed eum quotannis ab Roma accipiebant. Hoc demum per legem Iuliam obtinuerunt, quando, ut ait Velleius, IVS AB HIS RESTITVTVM: etenim illud AB, quod Lipsius expungit, non video quin retineri possit, ut τὸ AB HIS aut ad Caesarem & Pompeium, alterum latorem, suasorem alterum legis referatur, aut ad illos xx millia deductos.

(5) Alibi tamen Manutius ad Velleium difficilem hunc nodum putat, & judicium aliis permittit. Plerique viri doctissimi, qui in or. de prov. cons. illud v. *viratum* & II ad Att. 7. illud *quinqueviris* retinent, ita v. viros a xx. viris distinguunt, ut hi aestimando agro Campano, illi dividendo curatores comparati fuerint. Sed hoc discrimen, quod sibi sumunt, nullum sibi a vetere ullo scriptore praesidium adscifcit: imo aperte huic discrimini Plinium refragari video, qui lib. VII, cap. 52. ait Varronem xx. virum agros divisisse Capuae, in quem locum vide not. sequentem.

Equidem etiamsi illa v. *virorum* aut v. *viratus* proba sit lectio: putarim inter xx. viros quinq; fuisse

Hinc vero maxime patet magnitudo Capuensis coloniae, quod cum ad ceteras triumviri crearentur, in hac deducenda xx. viri adhibiti fuere, qui xx millibus civium deductorum veluti respondebant. Ceterum qui isti xx. viri fuerint, difficile est divinare, praeter paucos quos teneo. (6) Campanorum xx. virum catalogus.

C Per-

se ceteris praestantiores, in quibus ipse Cicero, qui eum tamen honorem repudiavit, Crassus, Pompeius, Piso &c. Aliquam enim lucem vel ipse Cicero affulget or. de prov. cons. num. 17. *Me ille* (Caesar) *ut quinqueviratum acciperem, rogavit: me in tribus sibi conjunctissimis consularibus esse voluit*. Qui sunt vero isti? Pompeius, Piso, quorum hic socer, ille gener Caesaris fuit (vel, si lubet, pro Pisone Crassum restitue) tertius vero Cicero. Majorem etiam Ciceronis jocus, quem supra commemoravi, affert ad Att. II, 7. ubi de Clodio in hunc modum: *Qui cum in domo Caesaris quondam unus vir fuerit, nunc ne in viginti quidem esse potuerit*. Quasi si dixisset, qui quondam *Vnus*, nunc non modo in v. viris, sed ne in xx. quidem.

Verum nihil istis argutationibus opus esse arbitror; ac nihil verius puto, quam corruptos eos esse locos, quibus v. *viri* aut v. *viratus*, pro xx. *viris* & xx. *viratu* legitur. Neque id mirum, nam cum librariis hic xx. viratus esset inauditus, cum apud alios etiam praeter Ciceronem auctores, substituto III. *viratu*, expunxerunt. Apud Frontinum pro eo quod recte legitur: *Capua muro ducta . . . a* xx. *viris est deducta*: est ubi in MSS. legatur *a* III. *viris*. Varro I de R. R. 2. (editionis Aldinae) de Tremellio Scrofa ait: *Triumvir qui fuit ad agros dividundos Campanos*: nec dubito, quin xx. *vir* legi oporteat. Nihil ergo mirandum si uno alterove Tullii loco v. *viri* pro xx. *viris* irrepserint.

(6) Duos ex his xx. viris debeo Francisco Fabricio in historia Ciceronis ad annum DCXCIV, Cosconium & Cn. Tremellium Scrofam. Sed ex his eximendus est Cosconius (quem eum C. Cosconium esse putat Manutius, qui Cicerone Cos. gessit praeturam) quia morte praeventus eum honorem non gessit, in ejusque locum suffectus est Cicero qui id repudiavit. *Cosconio mortuo*, inquit Tullius II ad Att. 19. *sum in ejus locum invitatus. Id erat vocari in locum mortui. Nihil me turpius apud homines fuisset: neque vero ad istam ipsam ἀσφάλειαν quidquam alienius. Sunt enim illi apud bonos invidiosi: ego apud improbos meam retinuissem invidiam, alienam assumsissem.* Restat Scrofa Tremellius, de quo haec habet Varro I de R. R. 2. (editionis Aldinae an. 1533. quam habeo ad manus) *Alterum collegam tuum, triumvir qui fuit ad agros dividundos Campanos, video huc venire Cn. Tremellium Scrofam, virum omnibus virtutibus politum, qui de agricultura Romanus peritissimus existimatur*. Sed sine controversia xx. *vir*, non *triumvir* legendum puto, etiam si libri veteres non adstipulentur: nam historia quidem certe, quae apud me plus sexcentis codicibus potest, xx. *vir* requirit. Sed & hunc ipsum M. Varronem, quem modo testem produxi, unum e xx. viris fuisse didici e Plinio VII, 52. ubi ait: *Varro quoque auctor est*, xx. *viro se agros dividente Capuae, quendam, qui efferretur, foro domum remeasse pedibus*. Atque ita hunc locum ab Harduino e veterum omnium, ut ipse testatur, librorum consensu restitutum video: cum antea in editis legeretur xx. *viris agros dividentibus*. Quamquam ante Harduinum eodem modo correxisse e vetere libro Pintianum invenio, quem laudatum ab Harduino oportuerat. Praeterea Pompeium & Pisonem in xx. viris numerandos certissimum habeo, tum ob arctissimam Caesaris affinitatem, tum etiam quod ambo primum Capuae duumviratum gessere. His Crassum etiam accensere licet, nam is quoque non minus, quam Pompeius, legis Iuliae suasor fuit, ut ex Appiano & Dione intelligimus, & erat tum uterque Caesari conjunctissimus, unde celebris illa a Varrone per lusum scripta *Tricipitina* quam omnes norunt: ac praeterea Dio initio lib. XXXVIII cum dixisset Caesarem sese e xx. virorum numero exemisse, diserte ait: *Aperte autem Pompeio, Crasso aliisque gratificabatur*: unde nihil dubium Crassum non minus quam Pompeium e xx. viris fuisse. Ad haec de M. Atio Balbo Augusti avo materno invenio apud Suet. cap. 4. *Functusque honore praeturae, inter* xx. *viros agrum Campanum plebi Iulia lege divisit*. Demum ex his quae idem Suetonius in Iulio cap. 81. de L. Cornelio Balbo Majore refert, eum etiam inter xx. viros fuisse possumus suspicari. *Sed Caesari*, inquit, *futura caedes evidentibus prodigiis denuntiata est. Paucos ante menses cum in colonia Capua deducti lege Iulia coloni, ad exstruendas villas sepulcra vetustissima disjicerent, idque eo studiosius facerent, quod aliquantum vasculorum operis antiqui scrutantes reperiebant: tabula aenea in monumento in quo dicebatur Capys, conditor Capuae sepultus, inventa est, conscripta literis verbisque graecis, hac sententia. Quandoque ossa Capys detecta essent, fore ut Iulo prognatus manu consanguineorum necaretur, magnisque mox Italiae cladibus vindicaretur, cujus rei, ne quis fabulosam aut commentitiam putet, auctor est Cornelius Balbus familiarissimus Caesaris*. Balbus hic Major cum & Caesaris amicitia maxime floruerit, & ejus prodigii testis producatur a Suetonio, nihil propius est, quam ut inter xx. viros fuerit: accedit etiam quod hunc Campani patronum sibi asciverunt, ut ex elogio quod Capuae in foro exstat, intelligitur, quod sic habet:

L. COR-

Pergamus vero Campanae *ἀνομίας* testes producere: Suetonius in Iulio cap. 20. *Lege autem agraria promulgata, obnuntiantem collegam armis foro expulit. Ac postero die in senatu conquestum, nec quoquam reperto, qui super tali consternatione referre aut censere aliquid auderet, qualia multa saepe in levioribus turbis decreta erant, in eam coegit desperationem, ut quoad potestate abiret, domo abditus nihil aliud quam per edicta obnuntiaret. Vnus ex eo tempore omnia in rep. & ad arbitrium administravit, ut nonnulli urbanorum, cum quid per jocum testandi gratia signarent, non Caesare & Bibulo, sed Iulio & Caesare Cos. actum scriberent. Bis eundem praeponentes nomine atque cognomine: utque vulgo mox ferrentur, hi versus:*

Non Bibulo quidquam nuper, sed Caesare factum est;
Nam Bibulo fieri consule nil memini.

Campum Stellatem majoribus consecratum, (7) agrumque Campanum ad subsidia reip. vectigalem relictum divisit extra sortem (8) ad XX *millibus civium, quibus terni pluresque liberi essent.*

Appianus lib. 11 bell. civ. p. 433 ait: *Cumque serio pauci studere videretur* (Caesar) *incauto nec praemuniente se altero* (Cos. Bibulo) *ut qui nihil dum eorum quae agitabantur suspicaretur, magna occulte manu comparata, & rogationes in senatu tulit in favorem egenorum, & agros eis distribuit: & agrum Campanum longe omnium fertilissimum trium liberorum patribus, ita ut publico tenerentur, elocavit. (9) Cujus mercede gratiae ingentem multitudinem obnoxiam*

L. CORNELIO. L. . . .
BALBO COS. PATR. . . .
D. D.

Quod etiam indicio est eum fuisse inter XX. viros. Praeter hos septem, quos expiscati sumus, Tremellium Scrofam, M. Varronem, Pompeium, Pisonem, Crassum, duosque Balbos M. Atium & L. Cornelium (etsi hunc postremum conjectura tantum assequimur) ceteros nondum teneo.

(7) De agro Stellate, quem Suetonius *ἀνέργαστον* fuisse ait, Cicero vero hominum usibus expositum in orationibus agrariis non obscure significat, difficilis sane quaestio viros eruditos exercet: dum alii quibuscumque modis inter sese conciliare duos nobilissimos scriptores student: alii vero aut hunc aut illum ignorantiae arcessunt. Quas ego potissimum partes amplectar, non est hujus temporis exponere, prolixiorem enim digressionem, quam prae hac operarum festinatione exposceret. Vide interim, an non illud *Majoribus consecratum* Suetonius obiter tantum & ἐκ παρέργου dixerit, quasi haec sit sententia: *Agrum Stellatem (quem, ut obiter dicam, majores consecrarant, postea vero cultui rursum restituerant) divisit &c.* Sic nihil erit inter Ciceronem ac Suetonium dissidii.

Notasse vero hic proderit Suetonium unum, ac praeterea neminem, de agri Stellatis divisione meminisse: hoc ideo, quia ceteri satis habuerunt agrum Campanum memorare, cujus ager Stellatis pars esse videbatur.

(8) Extra sortem idcirco addidit, quia duo prae ceteris fuere legis hujus Iuliae agrariae capita, quantum e Graecis scriptoribus Appiano, ac potissimum Dione cognoscimus: unum, quo egenae plebi, cujus infinita vis Romae, agri alibi assignabantur: alterum, quo trium liberorum patribus eximius ille Campanus ager divideretur.

(9) Aliter haec doctissimus interpres Gelenius verterat in hunc modum: *Et agrum Campanum longe fertilissimum ex publico dilargitus est trium liberorum patribus.* Nae ille non tam ad Grae-

tiam sibi fecit : viginti enim millia plane extiterunt , ii dumtaxat qui tres filios alerent . (10) Quid vero turbarum Caesaris rogatio exciverit , ubertim eodem loco exsequitur Appianus : quorum sum- Turbae ob legem Iuliam.

C 2 mam

Graeci scriptoris fidem quam ceterorum historicorum, qui vulgo agrum Campanum divisum aut datum (*ἐδόθη* , inquit Dio) tradiderunt, sic est interpretatus. Graece vero Appianus sic habet : *Καὶ τὴν ἀρισεύουσαν αὐτοῖς μάλιστα περὶ Καπύην ἐς τὰ κοινὰ διεμισθοῦτο τοῖς οὖσι πατράσι παίδων τριῶν*. Compositum istud *Διαμισθοῦμαι* , quod non alibi fortasse legas , haud dubium quin simplicis *Μισθοῦμαι* significationem sequatur , cui praepositio *Διὰ* nihil aliud quam distribuendi vim addit . H.St. in thesauro *Μισθόω* & *Μισθοῦμαι* cum suis compositis ita distinguit, ut illud semper locandi , hoc vero conducendi significationem habeat . Sed vel hic Appiani locus docere potest *Μισθοῦμαι* etiam locandi notionem habere , apud quem *Διαμισθοῦσθαι* indubie *Dilocare* (ut *αὐτολεξεὶ* dicam) significat . Contra & activam vocem pro *Conduco* reperiri posse Theodorus Gaza evincet, qui (apud H. St. in *Ἀπομισθόω*) illud Theophrasti *Τὰς γεωργίας ἀπομισθοῦντες* , *Mercede conducentes* interpretatur. Et, ut vera sit H. Stephani versio , qui *Ablocantes* mavult reponi , tamen persuasum Gazae fuit id verbum mediae significationis fuisse . Sane vero & apud Favorinum in voce *Ξένος* sic reperio; qui cum hac voce & eum qui recipit & qui recipitur hospitio significari dixisset , aliquibus interjectis subjungit : *Εἴποις δ' ἂν μισθώσασθαι καὶ μισθῶσαι οἶκον , ὅπερ Ἡρόδοτος ἐνδιδόναι καλεῖ* . Experimento didici omnia , quae in hoc doctissimi episcopi lexico leguntur , e veteribus lexicographis aut scholiastis desumta .

Quod si tamen adhuc *διαμισθοῦσθαι ἀντὶ τοῦ διαμισθῶσαι* dici non posse pertendis : legesis in Appiano *διεμίσθου* , aut *διεμίσθωσε* : nam certe & ex dandi casu cui conjungitur , & ex illo *ἐς τὰ κοινὰ* (quod pessime Gelenius vertit *ex publico*) apertissime colligo Appianum de locatione locutum : ac de eo locationis genere accipiendus, de quo lib. primo dixerat agrum hosticum modo divisum colonis fuisse, modo elocatum . Quod si agrum Campanum vere largiebatur lex , non vero tantum elocabat , fuerit hoc sane Appiani *ἰσορικὸν ἁμάρτημα* , qualia non pauca & in hoc & in aliis deprehendas .

Quid si Appiani dictio sit magis ex historiae fide ? Nam vide quae collegerim , quae ejus scriptoris *ῥῆσιν* juvare possint . Nam primum & ex aliis auctoribus , & ex Dione potissimum scimus , Caesarem ita legem composuisse , nihil ut esset , quod improbari posset : id quod summopere Ciceronem mordebat , ut ex II ad Att. 16 intelligimus , ubi hoc legitur : *Primum ita me pupugit, ut somnum mihi ademerit . . . . quod scripseras . . . . prolatum iri aliquid , quod nemo improbaret* . Atqui si ager Campanus , qui ad reip. subsidia relictus fuerat , ita dividendus fuisset , nihil ut inde inferretur in aerarium populi R. non video quid lex habuerit , quo probari posset . Nunc vero ut sua probabilitate lex se omnibus commendaret, locationem proposuit , qua efficiebatur , ut decumae quotannis populo R. persolverentur . Et hoc a more deducendarum coloniarum non abhorrebat , de quo idem Appianus (lib.1 bel. civ.p.353. idest statim post prooemium) docuerat , agrum hosticum , si cultus esset , modo divisum colonis fuisse , modo iisdem venditum aut elocatum. At enim , inquies , cur Cicero II ad Att. 16 conqueritur agrum Campanum e vectigalibus auferri? Fortasse,inquam,quia,cum ante legem Iuliam toti proventus ejus agri populo R. redirent (teste eodem Tullio Philip. II num. 39. *Quandoquidem*, inquit , *hae quondam arationes Campana & Leontina in populi R. patrimonio grandi foenore & fructuosae ferebantur* : & Suetonio , qui *agrum Campanum ad subsidia reip. relictum* olim fuisse affirmat) postea cum solae decumae fructuum essent pensitandae , auferri jam totum videbatur .

Sed missis conjecturis, quin potius Dionem in medium affero ? cujus insignis *ἀντιλογία* non de nihilo est.Is postquaminitio lib.XXXVIII dixerat lege Iulia cautum fuisse, ut ex agris dividendis ager Campanus suae praestantiae caussa eximeretur , demum in ejus narrationis fines ait , *praeterea decretum , ut ager Campanus ternorum aut plurium filiorum patribus daretur* . Haud enim scio an non ager Campanus , quem exemtum antea dixerat, ea conditione datus fuerit , ut decumae nomine aliquid persolveretur . Graeca Dionis sic habent: *Καὶ προσέτι καὶ ἡ τῶν Καμπανῶν γῆ τοῖς τρία τε πλείω τε ἔτι τέκνα ἔχουσιν ἐδόθη* . Vide autem an non *διδόναι* hic apud Dionem idem sit quod *μισθῶσαι* : nam certe is , quem supra produxi, Favorinus *ἐνδιδόναι* apud Herodotum idem significare ait quod *μισθῶσαι* : & exemplum statim hoc affert : *Ἐμισθοῦντο παρ' οὐκ ἐνδιδόντος τὴν αὐλήν* . Quare mea sententia aut *ἐνεδόθη* apud Dionem legatur , aut *ἐδόθη* idem quod *ἐνεδόθη* valet . Atque haec pro Appiano imo & Dionis sententia habui dicere : quae conjecturae tantum loco habeantur per me licebit .

(10) Haec quoque, quae paullo aliter Gelenius expresserat , propius ad Graeci auctoris sententiam hic posui . Peccatur autem ab Appiano gravissime , quod eos tantum conscriptos affirmat, quibus nec plures nec pauciores ternis liberis essent . Primum haud facillimum fuisset viginti millia hujus tantum generis *ἀθρόως* (qua voce is utitur) invenire : deinde lex fuisset injustissima , ut plurium liberorum patres , quibus potissimum fuerat succurrendum excluderentur . Demum refragatur apertissime Suetonius , cujus

verba

mam tantum rerum huc adſcribam. Cum rogationi conſulis multi obſiſterent, Caeſar vehementer ſtomachatus proripuit ſe e curia, nec toto anni tempore ſenatum habuit: tantum pro roſtris concionabundus Pompeium Craſſumque praeſentes rogitabat, ecquid leges placerent: quibus approbantibus, plebes occultis ſicis armata vocabatur ad ſuffragia. Ex adverſo Bibuli alterius conſulis in forum irrumpentis ſicarii faſces perfregerunt: dumque ille nudatum praeberet jugulum, ut morte ſaltem ſua invidioſum faceret collegam, in proximum fanum reluctans ab amicis ſubductus eſt. Sed & Catone bis in forum irrumpente, atque incaſſum vociferante, tamen eo ſemel atque iterum exturbato, nihilominus conſul leges ſuas pertulit, juratis in eas non ſolum plebeiis, ſed etiam patribus; nam quamvis hi recuſarent, metu tamen capitalis poenae jurarunt. Interea Vetius quidam e plebe, ſtrictum cultrum oſtentans, quaſi Bibuli, Ciceronis Catoniſque mandato Caeſarem Pompeiumque confoſſurus, procurrit

verba paullo ante recitavi, & Dio mox proferendus, qui ternorum pluriumve filiorum patribus agrum Campanum diviſum ſtatuunt.

Hinc Campanae coloniae frequentiam licet intelligere: nec enim facile numeroſiorem invenies. Sane cum olim colonia Carthaginem decreta fuiſſet, Graccho & Fulvio Flacco ad eam deducendam delectis: *Adſcripti ſunt*, inquit Appianus lib. I bel. civ. p. 364., *eo ſexies mille, ſupra lege praeſtitutum numerum*: pauciores ergo quam ſex millia, lex ejus coloniae definiverat. Si tam pauci in Carthaginienſia latifundia deducendi erant, nihil eſt quod numeroſiores ceteras deductiones ſperes.

Iam vero ſi xx millia colonorum, totidem uxores, ac ternos tantum liberos in unam ſummam colligas, centum millia confient. Multis tamen deni, duodeni aut fortaſſe plures erant liberi. Sic facile CL millia minimum evadent. Adde his ſervitia, quae, ut illa tempeſtate, etiam tenuiores fortunae homines alebant: vix effugies quin ducenta millia, eoque amplius ad incolendam tum Capuam venerint. Veteribus vero Campanis quid fiet? neque enim hi alio demigrabant, cum deducebatur colonia: & certe plures ter altero tanto fuiſſe mihi perſuadeo, qui ſciam in frequentiſſimas alioqui civitates quam pauci coloni conſcriberentur, praeut Capuam conſcripti fuere. Adde & ſervos eorum & ancillas. Adde vero jam gladiatorum ingentem manum ibidem commorantium, *quos ibi Caeſar in ludo habebat . . . & circum familias conventus Campani cuſtodiae cauſſa diſtribuit*, ut ipſemet I de bel. civ. 14 teſtatur. Hos autem gladiatores XL ſaltem millia fuiſſe, ex VII ad Att. 14. colligitur. *Gladiatores*, ait ibi Cicero, *Caeſaris, qui Capuae ſunt . . . ſane commode Pompeius diſtribuit, binos ſingulis patribus familiarum. Secutorum in ludo* IϽϽ *fuerunt*. Si hos patres familias de xx millibus colonorum lege Iulia deductorum tantum accipias: tamen efficientur XL millia gladiatorum. Quid ſi veteres etiam Campanos patres familias intelligas? quid enim vetat? praeſertim cum circum familias *conventus Campani* eos olim Caeſar diſtribuiſſe ſe dicat: neque enim *Conventus* ad ſola illa xx. millia deductos eſt coarctandus. Hoſce gladiatores, ut obiter dicam, bello civili a Lentulo armatos Caeſar narrat eodem loco: nimirum quia, uti Cicero eadem epiſtola fatetur, Campani coloni parum prolixe delectui reſponderent; quod, credo, Caeſari magis favebant, a quo deducti. Ad rem vero: quid de advenis & peregrinis dicam, quos undique amoeniſſima luxurians ac deſidioſa civitas arceſſebat?

Ita Campanam coloniam ſi a decies centenis millibus fuiſſe inhabitatam dixero, parciſſime me puto definiturum. Nam & Cicero cum Philippica XII, n.3. de Capua ait: *Quae temporibus his Roma altera eſt*, etiam urbis frequentiam videtur contemplatus. Lege parumper, quae de Romanae urbis incolarum multitudine Lipſius III de magnit. 3. Iſ. Voſſius, Bergierius aliique ſcripſerunt: tum profecto intelliges non paradoxa, ſed minora veris me protuliſſe.

Et tamen Octavianus ter quoque ejus coloniae ſupplementa conſcripſit, atque ita magna, ut alii coloniam ab eo deductam prodiderint. Quid porro mirum ſi Strabo, ſi Velleius, ſi alii, quos alibi opportunius congeremus, tam magnifice de Campana colonia locuti fuerint? Quibus omnibus accedit amphitheatri Campani magnitudo, quod minimo intervallo a Titiani dimenſionibus abeſt. Amphitheatra vero pro urbium frequentia extruebantur.

rit in medium. Quo facto ambiguae per se suspicionis, quodque alii aliter interpretabantur, Caesar ad exasperandam multitudinem usus, effecit ut populus ei permitteret, ut ab insidiatoribus se defenderet. Tum omissa in reliquum anni a Bibulo in universum reip. tractatione, Caesar omnia pro arbitrio moderabatur, qui alias insuper leges tulit, quibus aut gratiam sibi aut imperia comparavit. Deinde mota illa in Ciceronem tempestas, quae illum exilii caussa solum vertere coëgit. Atque haec fere Appianus.

Sed nemo accuratius Dione Cassio statim ab initio libri XXXVIII hanc totam historiam illustrat, qui & illam Caesaris calliditatem aperit: qui cum revera plebis sibi animos adversus optimates conciliatos hac lege cuperet, auctoritatem tamen optimatum, consensumque in speciem requirebat praeferebatque, tota molitione ita disposita, ut ne occasio quidem contradicendi iis afferretur. Nam ita de agro dividendo legem tulit, ut ne minimum quidem in ea reprehendendum inveniretur, ob eas causas quas initio lib. XXXVIII Dio exequitur. Quid autem illud est, quod Dio subjungit? *Omnem autem*, inquit, *regionem, quae publica populi R. erat, excepto agro Campano (hunc reip. exemtum ob praestantiam censuit relinquendum) divisit &c.* Turbat enim vero hic Dio, atque ipse etiam sibi in fine hujus narrationis contradicit, ubi diserte agrum Campanum patribus ternorum pluriumve liberorum datum tradit. Sed quo pacto nec aliis Dio, nec sibi porro ipse adversetur, praeter ea quae nota 9. monui, dicam etiam suo loco deinceps. Goësium vero censorem sane quam morosissimum quo pacto excusabimus? qui cum legis Iuliae Agrariae capita sibi colligenda sumsisset, primum quidem caput sic posuit, ut ager Campanus exciperetur, nec vero unquam deinceps de ejus divisione meminit: imo & XX. viros ceteris agris, excepto agro Campano, dividendis adhibet: quae sunt ἀσύστατα. Vide auctores rei agrariae p. 350.

Dionis inconstantia.

Goësii indiligentia.

In ejus legis rogatione etiam de divisoribus adjectum fuisse caput Dio affirmat, quos viginti numero esse jubebat, ut plures in honoris partem venirent: a quorum numero sese exemit, ne quid sui ipsius causa decernere putaretur. Ergo cum patres probe jam perciperent, ac vererentur quorsum ejus legis exitus evaderet, nimirum ad dominationem Caesari comparandam: tamen ne hiscere quidem audebant: & hoc ipsum ante alia indignabantur, quod lex ita esset composita, nulla ut ejus invadendae ansa daretur. Et M. quidem Cato cum legem a se non reprehendi quidem diceret, negaret tamen quidquam esse novandum: jussu consu-

lis

lis e ſenatu abreptus, in carcerem truſus eſt; unde vix ob liberam M. Petronii Catonem in carcerem proſequentis vocem eſt liberatus: cum quidem Caeſar indignabundus dictitaret, ſe non amplius ad ſenatum, ſed recta ad populum tum de hoc, tum de omnibus relaturum. (11) Id quod conſtantiſſime fecit, inſtructis duobus legis ſuaſoribus Pompeio atque Craſſo, quibuscum depoſita ſimultate, omnia tum in commune agebat: quae res multis optimatum fraudi fuit, qui non dum eos rediiſſe in gratiam reſciverant. Quare cum Caeſar, nihil Bibulum legi oblatrantem moratus, certam diem legi perferendae praeſtituiſſet, noctuque jam forum plebs occupaſſet: Bibulus quidem contra niti aggreſſus, per gradus dejectus eſt, & faſces ejus fracti: lex vero eſt perlata, omnibus in eam juratis optimatibus, praeter Metellum & Catonem & M. quendam Favonium; qui & ipſi tamen multa deterriti, poſtea jurarunt.

Totam vero narrationem, quae apud ipſum auctorem fuſius expoſita legi poteſt, his verbis Dio concludit: *Sic tandem ea lex perlata eſt: PRAETEREAQVE decretum, ut ager Campanus iis, qui ternos pluresve liberos haberent, daretur. Atque ita tunc primum Capua inter Romanorum colonias relata eſt.* Quae verba pugnare videntur cum iis quae initio recitavi, ubi dixerat Dio agrum Campanum fuiſſe exceptum. Sed in ſpeciem tantum pugnant: nam ſatis ab inconſtantiae reprehenſione vocula unica προσέτι caviſſe ſibi Dionem Caſaubonus ad Suetonii Iulium cap. 20 affirmat. Nimirum initio aliis agris, qui egenae plebi dividerentur, propoſitis, ager Campanus expreſse ob ſui praeſtantiam excipiebatur: poſtea vero etiam Campanus ager tres liberos alentibus datus. Ego vero neſcio quomodo in ea, quam nota 9 propoſui, hujus ſolutione ἀντιλογίας mihi magis placeo: ex qua id etiam commodi percipimus, quod ita demum Dio cum ceteris ſcriptoribus conciliabitur. Nam alii omnes ſtatim initio propoſitam de agro Campano rogationem teſtantur: imo hujus tantum & Stellatis agri Latini auctores meminerunt, de ceteris agris ne verbum quidem fecerunt. Quae quidem ita ex Appiani & Dionis ſententia accipienda cenſeo, ut ceteri quidem agri ex lege Iulia egenis civibus ἁπλῶς diſtribuerentur: ab ea vero penitus immuni aſſignatione ager Campanus ob ſui praeſtantiam eximeretur, qui ea conditione diviſus fuit, ut tamen coloni publico tenerentur, decumasque frugum perſolverent: quam propterea diviſionem Appianus lo-

Dio ſecum ipſe & cum aliis conciliatur.

(11) Hinc opportune Caeſarem eo nomine carpit Plutarchus, quod in lege agraria perferenda, non conſulis, ſed tribuni plebis officio functus videretur.

locationem appellavit. Lege totas Appiani & Dionis supra positas narrationes, ac praeterea nonam notationem nostram.

Quid illud vero est, quod idem in extremam narrationem conjecit? *Tunc primum*, inquit, *Capua inter Romanorum colonias relata est*. an non saepius ante Caesarem deducta eo colonia fuerat? ita sane: sed earum deductionum non est habita ratio, quasi tum primum ea colonia Romana fuerit.

Deinceps vero Dio Cassius tum alia Caesaris facta exsequitur, tum quomodo Clodium adversus Ciceronem instruxerit, ut eum in exsilium pelleret. Neque enim quisquam veterum scriptorum est, qui non ad Caesarem totam illam Tullii calamitatem auctorem refundat.

Et quoniam in maximi illius oratoris exsilii saepe incidimus mentionem, non dissimulabo Campanos decuriones, Cn. Pompeio, qui tum duumviratum Capuae gerebat, maxime agente, primos omnium decrevisse, ut Romam concurrerent ad Ciceronem restituendum: quo veluti signo dato, ceterae Italiae civitates idem fecerunt: ut non immerito Italiae humeris restitutus, ut loquitur Tullius, fuisse videretur. Testatur hoc ipsemet M. Cicero in Miloniana n. 15. *Cn. Pompeius*, inquit, *auctor & dux mei reditus, illius* (Clodii) *hostis: cujus sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam, & ornatissimam secutus est: qui populum R. cohortatus est, qui CVM DE ME DECRETVM CAPVAE FECISSET, ipse cunctae Italiae cupienti, & ejus fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent*. Testatur & in or. in Pisonem n. 11. ubi de Campanis ait: *Me inaurata statua donarant: me patronum unum adsciverant: a me se habere vitam, liberos arbitrabantur: me & praesentem contra latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderunt, & ABSENTEM, principe Cn. Pompeio referente, & de corpore reip. tuorum scelerum tela revellente, REVOCARVNT*.

Campanorum studium in Cicerone revocando.

Iam vero quod dixi eo anno quo Cicero est revocatus, Lentulo & Metello Cos. qui fuit tertius postquam Capua colonia fuerat constituta, Pompeium adhuc Capuae duovirum gessisse, vel ex hoc loco patet: neque enim, nisi summo in magistratu esset, DECRETVM CAPVAE facere potuisset. Et ceteroqui Pompeii Campanus duumviratus luculentissime constat ex *or. post red. in sen. n.* 11. ubi de eadem re orator sic loquitur: *Qui* (Pompeius) *in colonia nuper constituta cum ipse gereret magistratum, in qua nemo erat emtus intercessor* (sicut AElius Ligur a Clodio emtus, ut legi de Cicerone revocando intercederet) *VIM & CRVDELITATEM privilegii*

Pompeius Capuae Duumvir,

(Clo-

(Clodii legem, qua Cicero pulsus, privilegium appellat) *auctoritate honestissimorum hominum* (Campanorum) *& publicis literis* (idest decreto, de quo in Milonianae loco modo recitato) *consignavit, princepsque Italiae totius praesidium ad meam salutem implorandum putavit?* Ex quo intelligimus in DECRETO CAPVAE legem Clodiam tanquam violentam & crudelem fuisse taxatam.

Itemque Piso. L. etiam Pisonem eodem tempore summum magistratum Capuae cepisse affirmat idem saepe in partes vocatus M.Cicero in Sextiana oratione, & in Pisonem n. 11: *Seplasia mehercle, ut dici audiebam, te, ut primum aspexit, Campanum consulem repudiavit... Gabinium denique si vidissent duumvirum vestri illi unguentarii, citius agnovissent: erant illi comti capilli &c.* Cur vero Seplasia Pisonem repudiaret, declarat in Sextiana: *Capillo*, inquit, *ita horrido, ut Capuâ, in qua ipse* (Piso) *tum imaginis formandae causa* (idest ut colonia Capua ad reip. R. imaginem formaretur) *duumviratum gerebat, Seplasiam sublaturus videbatur.*

Ex quibus summi Oratoris locis aliisque & primum Campanorum duumvirum collegium assequimur, Pisonem & Pompeium, illum Caesaris socerum, hunc vero generum, & alia nonnulla mihi minime praetereunda. 1. Ac primum hi summi reip. R. viri non in speciem solum, utque eum honorem coloniae tribuerent, colonicum magistratum inierunt, sed re vera Capuae degentes duumviros se gesserunt. Hinc 11 ad Att. 19. cum Difilus tragoedus in Pompeium petulanter inveheretur, *Nostra*, inquiens, *miseria tu es Magnus*, & cetera in eandem sententiam: *Literae*, inquit Cicero, *Capuam ad Pompeium volare dicebantur*, nimirum duumviratu ibi fungentem. Et opportune Lipsius *var. lect. lib.* 1 *cap.* 11. aut errasse Valerium & Macrobium, cum scribunt intentis in praesentem Pompeium manibus ab histrione ista dicta, aut certe historiam specioso mendacio ornare voluisse affirmat. 2. Haud temere vero Pisonem Tullius Campanum consulem saepenumero appellat: aut enim per ludibrium sic illum vocat, aut ad Campanorum simul fastum alludit, quo se olim Praetores compellari jubebant. Atque haud scio an non re vera & serio per illa coloniae initia consules nuncuparentur; cum praesertim coloniam Capuam Romam alteram idem orator non raro appellarit. Sane *or. post red. in sen.* n. 7. serio ista in Pisonem jaciuntur: *Capuae ne te putabas, in qua urbe domicilium quondam superbiae fuit, CONSVLEM ESSE, SICVT ERAS EO TEMPORE, an Romae, in qua civitate omnes ante vos consules senatui paruerunt?* Multa hic haberem, quae de municipalibus; & praeser-

Campani consules.

ſertim de Campanis conſulibus dicerem: ſed ea ad aliud Campanum monumentum de TVRCIO COS. id eſt conſule Campano, ut interpretor, illuſtrandum alias σὺν Θεῷ afferemus. Ceteroqui ſcimus Lanuvii & alibi ſummum magiſtratum dictatoris nomine appellatum: quidni Capuae conſules & duumviri promiſcue dicerentur?

3. Tempus Campani conſulatus ſive duumviratus (eadem de ceterarum coloniarum duoviris difficultas) quamdiu perdurarit, difficile eſt definire. Primum illud duumvirum par Piſo atque Pompeius Caeſaris conſulatu magiſtratum inierunt, eoque, nonniſi poſt biennium ſaltem exactum, abiiſſe putandum eſt: nam & quo anno Piſo cum Gabinio conſul proceſſit, tamen & Capuae idem ille conſul erat: & Pompeius, cum de revocando Cicerone, Lentulo & Metello Coſ. decretum Capuae fecit, ibidem ſummo in magiſtratu erat. Ideone, quia ad formandam coloniae πολιτείαν eoſdem duumviros in annum alterum, & fortaſſe etiam tertium refici opus fuerit? an vero conſuetum ejus magiſtratus tempus diuturnius annuo fuerit? Enim vero memini etiam virum ſummum Card. Noriſium, cujus ad cenotaphia Piſana commentarium diu eſt cum evolverem, de tempore geſti duumviratus addubitare. Et ſub Auguſto ſaltem principe incertae diuturnitatis fuit, quantum ex bene longo Campanorum faſtorum fragmento, quod Gruterus pag. 299 ex Apiano habet, & Pighius ad annum V. C. DCCXIX, perſpicimus: ubi modo ad ſex menſes, modo breviore aut longiore ſpatio Campani duumviri eo honore uſi comperiuntur.

Tempus geſti duoviratus.

Sed antequam manum de tabula: Iuliam hanc coloniam civilem, non militarem fuiſſe ſaepiſſime dixi. Dubitationem tamen nonnullam poſſit Plutarchus in Cicerone injicere, apud quem inter Tullii ſales hoc reperio: *Cum Caeſar legem tuliſſet de agro Campano MILITIBVS* (graece τοῖς στρατιώταις) *dividendo, multis res in ſenatu diſplicuit: L. autem Gellius, qui fere natu erat maximus, hoc ſe vivo negavit futurū. Hic Cicero, expectemus, ait; haud longam dilationem poſtulat Gellius.* Plutarchumne Graecum hominem indiligentiae accuſabis, qui ad conſuetas Auguſti aliorumque militares colonias aſpiciens, hanc etiam militarem putarit? Etiamne vero M. Ciceronem ſive ignorationis ſive ſupinitatis arceſſes, qui in altera Philippica n. 39 Antonium coloniam Capuam ex integro deducere conatum inſectans, inter cetera hoc ait: *Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut MILITIBVS daretur, tamen inſligi magnum reip. vulnus putabamus, hunc tu compranſoribus tuis & conluſoribus dividebas, &c.* Ac fuit, cum illud MILITIBVS ad An-

Ciceronis jocus.

tonium ipſum referrem, ut haec eſſet ſententia: Etiam ſi agrum Campanum MILITIBVS, uti tu quidem praetexebas, diviſiſſes, tamen infligi magnum reip. vulnus putaviſſemus: propterea quod is ager colonis olim a Caeſare elocatus (uti notatione 9 dictum) nunc e vectigalibus per tuam gratuitam aſſignationem eximeretur: nunc vero cum compranſoribus & conluſoribus eundem diſtribuas, non eſt ferendum. Sed tamen propendebat magis animus, ut ad Caeſarianam aſſignationem referrem, prius etiam quam Plutarchi locum animadvertiſsem. Nec illud obeſt, quod de Campani agri e vectigalibus exemtione Cicero conqueritur, quem tamen agrum fuiſſe potius elocatum alibi conjecimus: nam poteſt reſponderi in hanc ſententiam: magnum enim reip. vulnus Caeſar inflixit, qui, cum ſolidi ex eo agro proventus antea reip. redirent, fecit ut decumae tantum perſolverentur, eoque tam grandes agri Campani fructus e vectigalibus exemit. Illud vero quod non civibus, ſed MILITIBVS DATVM ait (& vide an non τὸ DARETVR eadem *locandi* ſignificatione a Cicerone ſit dictum, qua ἐδόθη apud Dionem, ut not. 9 explicui) nihil civili coloniae incommodat: nam cives illi deducti, iidem milites emeriti fuere. Scitiſſima ſunt haec Lucani 1, 344:

In quas milites deducebantur, non continuo militares coloniae.

Quae ſedes erit emeritis, quae rura dabuntur,
Quae noſter veteranus aret, quae moenia feſſis?

Brutus in concione poſt oppreſsum Caeſarem apud Appianum in 11 bell. civ. p. 516. *Idemque* (olim populus) *hoſtes victos non omni agro, ſed parte multabat, in eamque EMERITOS deducebat, ut eſſent quaſi hoſtium, quos deviciſſent, cuſtodes*. Ecce civium colonias: deinceps militares depingit. *Sylla vero*, inquit, *& Caeſar, quod patria armis occupata, cuſtodibus & ſatellitibus adverſus eam egerent . . . . . agros ſociorum Latini nominis diviſerunt, & vos in eos frequentes ſub ſignis & ordinibus deduxerunt.* Ac de diſcrimine inter civiles militareſque colonias vide Goëſii antiquitates agrarias cap. 3. qui militares eas demum eſſe definit, quae jure militari, ideſt vi & armis ſunt deductae: ut ſint eaedem quas deductas a dictatoribus ſcribit Hyginus. Nam ſi militaris ea ſit, in quam miles veteranuſve mittitur, multae ante Syllam dictatorem militares invenientur; veluti cum in Frontino legitur veteranis lege Sempronia, quae Syllae dictaturam anteceſſit, aſſignatum agrum Abellinenſem, & Ferentinenſem: & ceteroqui negari non poteſt non minus militem, quam alium civem Senatus auctoritate, aut plebiſcito deduci in colonias potuiſſe.

III. *Vn-*

III. *Vnde Felicis nomen Capuae obvenerit.*

FELIX) Hoc etiam Capuensis coloniae nomen absque hac inscriptione ex Frontino jam notum erat, qui eam *Iuliam Felicem* dictam fuisse testatur. Sed unde ei hoc cognomen obvenerit, merito quaeri possit. Scio non defuturos, qui, quod *Campaniae Felicis* ea esset metropolis, idcirco *Felicem* agnominatam statuant. Verum haec conjectura vel pluma levior est: tum quod aliquas extra Campaniam colonias *Felices* appellatas in marmoribus deprehendimus: tum vero quod cognomen FELIX, quod nunc vulgo Campaniae tribuitur, χθὲς καὶ πρώην in ἐπωνυμίαν transiit, ut optime animadvertit Peregrinius p.484 & 485. Nam olim ἁπλῶς Campania dicebatur. Nec Plinius lib. III, cap.5, cum ait: *Hinc felix illa Campania est. Ab hoc sinu incipiunt vitiferi colles, &c.* proprium aliquod ejus regionis cognomen tradere, sed solum a felicitate, hoc est fertilitate illam celebrare in animo habuit: quomodo etiam de eadem Strabo lib. V dixit, πεδίον εὐδαιμονέστατον τῶν ἁπάντων, *solum omnium felicissimum.* Itaque a Campania hoc cognomen in metropolim coloniam corrivaro stultissimum fuerit.

Campania recens Felix appellata.

Dicam tamen quid de eo cognomine suspicer. Coloniarum nomina vel a deducente, vel a deductis legionibus plurimum sumi solebant. Sic ne a nostra discedam, Iulia ob legem Iuliam dicta fuit: & eadem Augusta ob deductam ab Augusto coloniam. Quis igitur vetat hanc nostram a tribus celeberrimis deductoribus tria sua nomina hausisse, & *Felicem* idcirco dictam, quia olim a Sylla Felice fuerat constituta colonia? Idem de Nola dicendum, quam a Sylla coloniam institutam nemo ignorat, qui Frontinum legerit; atque ob hanc caussam *Felicem* appellatam conjicio: sic enim invenio apud Grut. p. 1085. n. 14. COL. FEL. AVG. NOL. Ad haec cum Samnites olim acerrime contra Syllam stetissent, verisimile est Beneventanos agro fuisse multatos, adscriptamque eo coloniam: unde in inscriptione: quae Caudii exstat, quam refert Peregrinius in Camp.Fel. p.745. FELIX ea quoque appellatur in hunc modum: COLONIA. IVLIA. CONCORDIA. AVG. FELIX. BENEVENTVM.

Capua Felix a Sylla dicta.

Huic tamen suspicioni duo maxime posse incommodare video. Vnum quod Sigonius in III de antiquo jure Italiae cap. 4 ait: *Est autem verisimile, cum alia Syllae acta post mortem ejus rescinderentur, hanc quoque deductionem* (coloniae Capuae) *esse labefactatam*. Alterum quod illud *Felix* Capua commune cum aliis quibus-

dam coloniis habeat, quas nunquam, quod quidem sciatur, Sylla deduxerit.

Syllae acta non fuere rescissa.

Quibus tamen respondere non est difficile. Nam primum, quod Syllae acta rescissa post mortem ait Sigonius: hoc neque apud Plutarchum in Sylla, neque apud Appianum in primo bellorum civilium, nec dum apud alium auctorem inveni. Scio de honore funeris fuisse disceptatum: & vicit ea sententia qua funus longe sumtuosissimum ei apparatum fuit, ita ut senatoribus succollantibus in campum Martium illatus fuerit, ubi solos reges sepelire mos erat. Verum quod propius Colonias a Sylla deductas spectat: Appianus lib. I. p.418 testatur, revertentes ab exsequiis consules Lepidum & Catulum mutuis convitiis fuisse altercatos, divisa in eorum favorem urbana multitudine. Nam Syllae infestissimus Lepidus redditurum se veteribus possessoribus agros jactabat, quos Sylla ademtos militibus assignarat. Ceterum senatus ambos consules jurejurando obstrinxit, ne bello rem decernerent, ac decreta Lepido provincia Gallia transalpina, bellum tamen dilatum, non restinctum fuit. Nam cum Lepidus, quem bellum jam meditari palam esset, revocatus a patribus urbi copias admovisset, suosque ad arma capienda incitasset: idem faciente Catulo, non longe a campo Martio confligitur: qua pugna Lepidus victus trajecit in Sardiniam, ubi tabe periit. Sertorius & ipse Syllanis adversus, cum per aliquot annos in Hispaniis, tanquam in suo regno, fuisset dominatus, tandem a Perpenna per proditionem occubuit: nec diu post, Perpenna sublato, omnes illius incendii favillae penitus sunt restinctae. Ita nec Syllae acta quando abrogata fuerint percipio: &, colonias potissimum ab eo constitutas quod attinet, nunquam milites ab eo deducti ab assignatis sibi possessionibus sunt deturbati. His accedit, quod cum Rullus novam deductionem Capuam moliretur, inter legis illius capita hoc erat, ut agri a Sullanis possessoribus emti novis colonis dividerentur. Testatur hoc Cicero in II Agraria n.36. *Vt*, inquit, *invidiosos agros A SVLLANIS POSSESSORIBVS . . . EMTOS, quanti velletis, populo Romano induceretis*. An non intelligis Sullanos milites servasse semper possessiones suas: ac ne tum quidem, cum Rullus, qui se Marianum esse jactabat, alios colonos inducere aggrederetur, hoc pertendisse, ut agri Sullanis adimerentur, sed ut ab iis potius redimerentur? Estque in eam sententiam tota tertia Tullii agraria oratio conscripta, cum ei criminationi responderet, qua Quiritium animos mentesque Rullus occuparat, Ciceronem, quo Sullanarum assignationum possessoribus gratificaretur, agrariae legi obsistere. Cui

Syllanis nunquam possessiones ademtae.

sic

ſic reſpondet orator, ut in ipſa orationis propoſitione oſtenſurum ſe dicat, lege Rulli agraria *non modo non adimi cuiquam glebam de Sullanis agris, ſed etiam genus id agrorum certo capite legis impudentiſſime confirmari atque ſanciri*. Huc accedit, quod neque Caeſarem, cum agrum Campanum publicum populi R. aſsignavit, quidquam in Syllanorum poſseſsiones molitum reperimus; nec eas demum Auguſtus invaſit, cum undique agros in hac regione conquireret, quos ſuis veteranis largiretur: ſed ſatius habuit publicos Campanae coloniae agros, data viciſsim noſtris terra Gnoſia & aqua Iulia, militibus aſsignare. Et ecce Frontinus lib. de coloniis tres illas deductiones quaſi ratas enumerat: *Capua*, inquit, *muro ducta, colonia Iulia Felix. Iuſſu imp. Caeſaris a* XX. *viris eſt deducta. Iter populo debetur pedibus* C. *Ager ejus lege Sullana fuerat aſſignatus. Poſtea Caeſar in jugeribus militi pro merito dividi juſſit*.

Accedit hoc etiam, quod cetera quoque a Sylla hic ordinata, poſtea manſerunt. De Calatia Frontinus: *Calatia oppidum muro ductum. Iter populo debetur pedibus* LX. *coloniae Capuenſi a Sulla Felice cum territorio ſuo adjudicatum olim ob hoſticam pugnam*. Calatiam Capuae Sylla adjudicarat, idque Frontini adhuc aetate manſit, ut ejus verba demonſtrant. De utra ex duabus Calatiis (12) Frontinus ſit accipiendus, non omnino certum. Item colonia Vrbana, quae ab Sylla quondam deducta fuerat, Plinii adhuc aetate id nomen tuebatur: ſic enim lib. XIV, cap. 6. *Falernus ager a ponte Campano laeva petentibus Vrbanam COLONIAM SYLLANAM, nuper Capuae contributam incipit*. Nam mitto ceteras colonias a Sylla olim deductas, quarum tanquam manentium ac ratarum meminit Frontinus. Si tot coloniae ab eo conſtitutae perſtiterunt: ſi Calatia Capuae a Sylla contributa, etiam ſic poſtea manſit: imo ſi Syllani milites ab eo Capuam deducti, ſuas ſemper poſseſsiones, uti modo demonſtrabam, inſederunt: & hoc ergo in praeclaro Sigonii opere ſuadeo, corrigatur, quod ait reſciſsis Syllae poſt mortem actis, ejuſdem Campanam deductionem fuiſse labefactatam. Nam & Sylla-

Sigonii hallucinatio.

(12) Duas fuiſſe Calatias, unam quae trans Volturnum poſita, hodieque inter non obſcuras urbes numeratur, alteram quae jamdiu interiit ad viam Appiam prope oppidum Magdalonum, & Peutingeri tabulae demonſtrant, & Peregrinius in deſcriptione Campaniae luculenter evincit. Frontini locum de transfluviana Calatia cepiſſe videtur noſter Peregrinius in *Camp. Fel.* p. 273. nam in indice quidem certe geographico ad hodiernam id Calatiam refert. Equidem de cisfluviana viae Appiae adſita facilius eum locum perceperim: nam illa altera incertum ad Campaniam ne, an ad Samnium per Syllana tempora pertinuerit; & erat multo, quam haec, remotior, &, in quo caput eſt, cum Romani ſemper montibus ac fluminibus veluti a natura poſitis terminis, non agrorum tantum, ſed & imperii limites definirent, hanc potius eis Volturnum, quam alteram trans flumen & montibus impoſitam, a Sylla Capuae contributam crediderim,

lanam agri nostri assignationem non fuisse abrogatam satis docui; nec vero, quod caput est, Syllae acta unquam fuere rescissa, quae si fuissent rescissa, etiam ejus statua, quae pro rostris erat, dejecta fuisset. Nunc vero tempore Pharsalicae pugnae adhuc stabat, teste Dione lib. XLII: ac tum demum dejecta fuit, cum Caesari stetisse victoriam, certus nuntius est allatus: *Posteaquam tandem creditum est*, inquit Dio, *id tantum egerunt, imagines Pompeii Syllaeque, quae pro rostris stabant, dejecere. Et erant complures, qui ne hoc quidem faciendum putarent*. Quid hoc clarius? Accedit quod eo ipso anno quo Caesar occubuit, cum tribunal e medio foro in alium transtulisset: *restitutaeque sunt*, inquit Dio lib. XLIII *juxta illud tribunal Syllae ac Pompeii statuae: qua re laudem Caesar invenit*.

Quo colonia jure deducta, iterum deducere non licebat.

At enim, inquies, si Syllanae deductioni robur suum mansisset, quo pacto eam Caesar denuo deducere potuisset, cum Cicero in II Philippica n. 40 neget eo deduci posse coloniam, quo auspicato esset ante deducta? *Deduxisti*, inquit, *Coloniam Casilinum, quo Caesar ante deduxerat*. (13) *Consuluisti me per literas de Capua tu quidem: sed idem de Casilino respondissem: posses ne, ubi colonia esset, eo coloniam novam jure deducere. Negavi in eam coloniam, quae esset auspicato deducta, dum esset incolumis, coloniam novam jure deduci: colonos novos adscribi posse rescripsi: tu autem insolentia elatus, omni auspiciorum jure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis ante annis deducta, ut vexillum videres, & aratrum circumduceres, cujus quidem vomere portam Capuae paene perstrinxisti, ut florenti coloniae territorium minueretur*.

Cui exceptioni promtissimum est reponere, M. quidem Bruti ἀποικίαν non diu stetisse INCOLVMEM (hac enim ipsa voce modo Tullius utebatur) fuisse enim a Sylla dictatore sublatam, ac fortasse ne AVSPICATO quidem deductam; cum in II agraria n.34, Tullius *omina illa M. Bruti atque auspicia* ponat ob oculos, ut Rullum *a simili furore* deterreat: ita impedimento non fuisse, quin nova illuc colonia decerneretur. Syllanam vero deductionem nihil admodum in hujus urbis politia immutasse: nec vero aliud cum coloniis habuisse commune, quam agri novis colonis assignationem: ceterum mansisse eandem praefecturae formam, quae antea fuisset supra p.8, n.4, est demonstratum: ubi & eam dubitationem injeci, an com-

(13) Caesar confectis bellis civilibus dictator coloniam Casilinum deduxit. Et exstat nummus apud Goltzium in thesauro p. 238, & 256, cujus una parte legitur: CAES. DICT. PERP. in altera vero: TI. SEMPRON. GRACCVS. Q. DESIG. ITER. COL. CASILIN.

commune hoc fuerit militaribus plerisque coloniis, ut excepta agri divisione, nihil praeterea mutaretur, quamobrem reip. R. imaginem urbs illa referret. Ita nec Bruti nec Syllae colonia impedimento fuit, quin Caesar novam transcriberet. Post legem vero Iuliam, cum jam justae coloniae forma hic esset constituta, non licuisse Antonio iterum deducere Cicero pronuntiavit, nisi solum supplementum, sive novos colonos inducere.

Nec illud magnopere reformido (quod alterum fuerit eorum, quae mihimet supra objeceram) nonnullas alias inveniri praeterea colonias cognomento Felices; Quis enim vetat, cum longe plurimas colonias per Italiam olim Sylla Felix statuisset (nam in Epitoma Livianorum LXXXIX de Sulla legitur, XLVII *legiones in agros captos deduxit, & eos iis divisit*; & Appianus CXX millia hominum a Sylla esse deducta tradidit) plerasque earum in eo sibi cognomento placuisse? Sane cur Nola, uti supra monebam, FELIX AVG. fuerit appellata, quid aliud causae assignare potes, quam quod eam Sulla Frontino teste deduxerit? De Benevento quoque suspicabamur a Sulla fuisse deductam, a quo Samnites sibi infestos agro fuisse multatos est verisimile: atque idcirco inter ejus nomina etiam illud FELIX invenitur.

Coloniae omnes cognomento Felices fortasse a Sylla deductae.

Tres praeterea, nec amplius FELICES, imo IVLIAS FELICES inveni. Vna est ap.Grut.p.1093, 8. ubi legitur quidam AEDILIS. COLONIA. IVLIA. FELICI. CLASSICA. SVESSA. Altera apud Fabrettum p.106, n.211, ubi est: COL. IVL. FELICI. LVCOFERonensi. Tertia ibidem n.252, ubi legitur: COLONIAE. IVL. FELIC. PISAVR. Quas etiam conjicio, a Sylla Felice, primum, tum etiam ab Iulio fuisse deductas, atque idcirco *Iulias Felices* audivisse. Scio Dionem lib.LIX queri sua aetate colonias suo sibi arbitrio nominum catalogos contexere, cum antea nonnisi ex auctoritate id senatus liceret. Sed de sua id aetate expostulat. Quid his commune cum Nola atque Capua, quas certo scimus ab Sylla olim deductas? Atque idcirco *Felices* tum has potissimum duas, tum quatuor alias Beneventum, Suessam, Lucum Feroniae ac Pisaurum appellatas non absurde conjectavimus. Nam & hoc quoque Syllae felicitati possumus adscribere, quod hae per illum institutae coloniae (14) in eo sibi nomine tanto opere placerent.

Ac-

(14) Erunt & aliae forsan plures a sex illis, quas recensivi, coloniae FELICES, quas veterum lapidum inopia ignoramus: nam in vetustis dumtaxat titulis omnia coloniarum nomina ostentari solent, quae a scriptoribus plerumque tacentur. Quid quod ne in cippis quidem assumta a co-

lo-

Ac mihi ſane videtur non ob aliam cauſam de Syllae aſsignatione meminiſse Frontinus, quam ut ejus cognominis rationem afferret: *Colonia*, inquit, *Iulia Felix juſsu imp. Caeſaris a xx. viris eſt deducta*: en cur *Iulia* diceretur. *Ager ejus*, inquit, *lege Sullana fuerat aſſignatus*: en cur *Felix* cognominaretur. Pergit vero: *Poſtea Caeſar* (ſupplendum fortaſse *Auguſtus*, ex libro qui *Frontini Siculi* inſcribitur) *in jugeribus militi pro merito dividi juſſit*: ecce demum, cur *Auguſtae* etiam cognomen accederet. Vt non immerito ſuſpicer Frontinum quidem ipſum ſic ſcriptum reliquiſse: *Colonia Iulia Felix Aug.* prorſus ut in noſtro monumento legitur: quippe cum appareat eum ſingulorum nominum veluti reddidiſse rationem: ſed poſtea librariorum culpa illud *Aug.* deperiiſse, quod a Frontino fuiſse omiſsum non eſt veriſimile. Accedit ad hanc firmandam conjecturam, quod ordo deductionum, quas hic recitat Frontinus, ſeriei trium illorum nominum exacte reſpondet: alioqui temporum potius rationem tenuiſset, ac prius de Syllana, tum de Iuliana, demum de Auguſtea deductione meminiſset: nunc prorſus alium ordinem inſiſtit, ac prius de Iulio, tum de Sylla, demum de Auguſto docet, non aliam utique ob cauſam, quam ut trium illorum nominum rationem afferat *Iulia Felix Auguſta*. (15) Sed poſtea, ut con-

loniis nomina ubique enuntiantur, ac ſaepenumero vetera tantum urbium nomina exprimuntur? Ac ne a domeſticis exemplis diſcedam: in hoc primum, quo de commentamur, Campanum marmor incurri, quod Campanae coloniae nomina complectitur: in ceteris omnibus quae quidem exſtare ſciam, CAPVA ſine ullo additamento ſcriptum deprehenditur, praeter unam illam Septimio Severo dicatam baſim, quae in foro Campano viſitur eodem loci, quo hunc amphitheatri titulum ab illuſtriſſimis Capuae ſeviris collocatum iri ſentio; qua in baſi cum ſolo praenomine COLONIA CAPVA appellatur: quam epigraphen alias cum ceteris dabimus.

(15) Atque hinc illa criminatio depellitur, qua contra hunc de coloniis libellum Goëſius in notis eſt uſus, quo eum librum a Frontino abjudicaret. Meum non eſt cum viro docto, quo hoc opuſculum Frontino aſſeram, magnopere dimicare: praeſertim cum ſaltem e Frontino excerptum Goëſius conſentiat. Sed abſurda prorſus eſt illa cavillatio: *Omitto*, inquit, *quod hic* (auctor) *rationem temporis neglexerit, atque Sullae praepoſuerit Caeſarem*. Falſa, inquam, accuſatio, tum quia nominum magis ſeriem *Iuliae* & *Felicis*, quam temporum ſecutus videtur Frontinus, tum etiam quia ſatis ſibi a Goëſii criminatione caverat auctor illis verbis FVERAT ASSIGNATVS, quae longe remotius tempus ſignificant, praeut de Caeſare dicitur EST DEDVCTA.

Sequitur altera Goëſii reptehenſio: *Deinde nec verum eſt*, inquit, *ante hanc deductionem* (C. Iulii) *agrum Campanum fuiſſe aſſignatum*. Vera accuſatio, ſi de agro Campano, qui publicus erat populi R. Frontinum intelligas: nam hunc quidem Caeſar primus aſſignavit. Veriſimilius eſt Capuam potius agro mulctatam, ac partem agri deciſam, qui ſive publicus urbis Capuae, ſive privatus Campanorum fuiſſet. Nam ait recte Frontinus: *Ager ejus lege Sullana fuerat aſſignatus*. Agrum Capuae, non agrum Campanum populi R. publicum intelligit. Quod vero ſubjicit Goëſius partem agri Campani *novis in vicinia colonis* a Sulla videri aſſignatam: id ei non poſſum aſſentiri: nec quidquam cauſſae eſt, cur Goëſio magis credam, quam Frontino qui de Calatia ſcriptum reliquit, fuiſſe id oppidum *COLONIAE CAPVENSI cum territorio ſuo adjudicatum olim ob hoſticam pugnam*. Hinc enim & Coloniam Capuenſem a Sulla deductam apparet, & iis demum colonis agrum Campanum a Sulla aſſignatum, quibus Calatinum etiam territorium adjudicavit. Sed tertiam Frontiniani hujus loci a Goëſio oblatam criminationem, eamque non contemnendam, in excurſu quodam, qui adnectetur, huic capiti, depellemus.

conjiciebam librariorum incuria, aut ſciolorum putantium illud *Aug.* (quod fortaſse *Auguſti* interpretabantur) eſse ſupervacaneum, ea vox intercidit, uti paullo poſt demonſtrabitur.

Atque haec dicta ſint, ut intelligatur a vero non abhorrere noſtram coloniam a Sylla potiſsimum *Felicis* invenifse cognomen. Ceterum nihil adfirmate de hoc definio: & fieri poteſt, ut FELIX in his idem ſit quod *frugifera*, ut apud Grut. p.362, n.2. COLONIA. CONCORDIA. VLPIA. TRAIANA. AVG. FRVGIFERA. HADRVMETINA: aut omnino ad felicitatem ſuam notandam illud epitheton fuerit uſurpatum.

IV. *De Campanae coloniae ſupplementis ab Octaviano conſcriptis.*

AVGVSTA) Ita ὁλογραμμάτως in marmore fuiſse ſcriptum (non vero AVG. ut initio poſui) ſextus verſus a fine longiuſculus, uti poſtea animadverti, omnino evincit. *Auguſtae* cognomentum, in quo potiſsimum ſibi Capuam placuiſse mihi perſuadeo, abſque hoc marmore eſset, ignoraremus: nam ſive librariorum ſupinitate, aut ejus qui Frontinum in epitomen contraxit (nam excerpta tantum Frontiniana de coloniis habere nos putat Goëſius) ſive ab ipſomet Frontino omiſſum fuerit: in libello certe de coloniis quem terimus, *Iulia Felix* tantum, non etiam *Aug.* legitur. Sed placet hoc magis, Frontinum quidem non omiſiſse τὸ *Aug.* ſed eorum potius, qui iſta deſcripſerunt, culpa, tres illas literas deſiderari. (16) Cur autem hoc nomen Campana colonia nacta fuerit, ſaepe jam monui: quia ab Octaviano etiam Auguſto non ſemel eſt, ſive iterum deducta colonia, ſive vetus renovata.

Senatus conſulto ad id opus fuiſse, ut Capua Auguſtae cognomen conſequeretur, ut tum ea ferebant tempora, Dio lib. LIV nos affirmare cogit. Ibi de Paphiis haec habet: *Paphiis terraemotu afflictis*

E

(16) Variis quippe modis librarios in hunc locum video graſſatos. Eſt ubi pro XX. *viris* ſubſtitutum inveniatur III. *viris*: hoc ideo quia non de Iuliana, quando per XX. *viros* res eſt tranſacta, ſed de Auguſtea colonia per III. *viros*, opinor, deducta intellexerunt, falſi utique illa ſyllaba *Aug.* (quam a Frontino poſt *Felix* poſitam mihi perſuadeo) quam cum *Auguſti* non *Auguſta* illi interpretarentur, referrentque ad ſequentia hoc modo, *Colonia Iulia Felix*, *Auguſti juſſu imp. Caeſaris*; idcirco etiam III. *viros* in locum XX. *virorum* ſuffecerunt. Sed quid opus argutationibus cum in altero de coloniis libro, qui *Iulii Frontini Siculi* inſcribitur, qui parum ab alio celebri Frontini differt, & ab eo certe manavit, ſic legatur: *Capua muro ducta colonia Felix*, *lege Iulia iuſſu imperatoris Auguſti a* XX. *viris eſt aſſignata &c.* Nonne vides eam deductionem ſciolos non ad Iulium, ſed ad Auguſtum retuliſſe? Quam putas ob cauſſam, niſi quia in Frontino antea legebatur *Felix Aug.*, ſemidocti vero ſyllabam ad ſequentia referentes, ut concinnius dicerent, trajecerunt, atque *imperatoris Auguſti* repoſuerunt?

ctis pecunias largitus est, ac permisit ut ex senatus consulto urbem Augustam nominarent. Illud *ex senatus consulto* a Xylandro omissum Leunclavius restituit: nam graece est κατὰ δόγμα ἐπέτρεψε. Pergit vero idem historiographus: *Id non eo a me refertur, quasi non aliis quoque urbibus multis prius, ac postea in simili infortunio Augustus, ac Senatores auxilium tulerint; quas si quis omnes enumerare velit, res in infinitum se extenderit: sed quod cognomina etiam urbibus honoris caussa senatus imposuit, aliter ac modo fit, cum plerunque singuli nominum catalogos ipsi sibi conficiunt, quibus uti volunt.* (17)

Ex S. C. cognomina urbibus imponebantur.

Ter Octavius Capuam coloniam deduxit.

Ter autem ab Octaviano Caesare militum coloniam huc adscriptam comperio: semel ex lege triumvirali, iterum ipsius Octavii jussu post devictum Sex. Pompeium, Lepidumque in ordinem redactum, ac tertio post victoriam Actiacam. De singulis ordine dicam. Sed de Frontino prius monendum. Is postquam de colonia Iulia dixerat: *Iussu imperatoris Caesaris a* XX. *viris est deducta*: & de Felice, *Ager ejus lege Sullana fuerat assignatus*: demum de Colonia Augusta monet, *Postea Caesar in jugeribus militi pro merito dividi jussit*. Quae verba de Caesare filio intelligenda esse multa mihi persuadent: primum quod MILITI non Iulius, sed Octavianus agrum Campanum assignavit, nam colonia Iulia civilis fuerat: deinde quod in altero hujus libelli de coloniis exemplari, quod *Iulii Frontini Siculi* inscribitur, corrupte quidem, sed tamen sic legitur: *Ager ejus lege Sullana fuerat assignatus a Cesare Augusto in jugeribus: sed postea militibus dividi jussus est pro merito*. Ex quibus pronissima est conjectura ita recitatum Frontini locum posse restitui: *Postea Caesar AVGVSTVS in jugeribus &c.*

Lege III. virali Capua colonia destinata.

I. Statim post initum triumviratum cum amplissima praemia militibus alliciendis promitterentur, XVIII coloniae iis ostentantur, inter quas Capua eminebat. *Et quo alacrior* (inquit Appianus in IV bell. civ. in fine p. 590) *redderetur exercitus, post proposita victoriae praemia, praeter alia donativa promissae sunt eis coloniae* XVIII *Italicarum urbium tam opibus, quam agri bonitate ac aedificiorum pulcritudine praecellentium, quarum urbana ac rustica praedia non secus quam bello capta dividerentur. Inter has eminebant Capua, Rhegium, Venusia, Beneventum, Nuceria, Ariminum,* *Vi-*

(17) Postrema haec verba ad fidem Graeci scriptoris optime Leunclavius emendavit: nam Xylander paullo aliter verterat in hunc modum: *Ipsae sibi nomina quotquot vellent delegerunt*. Verum in Dione legitur αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἕκαστοι &c. supple πολῖται. Ipsos sibi cives nominum catalogos sibi confecisse ait.

Vibona. Atque ita pulcherrima Italiae pars militibus adſcripta eſt. Id promiſsum in cauſsa fuit, ut plurimi paſſim ex iis XVIII civitatibus ad victoriae triumviralis praemium deſtinatis (quae civitates, ut ait Appianus, id ferebant aegerrime) ad Vetulini proſcripti, qui circa Rhegium bellum movebat, ſigna concurrerent, teſte Appiano IV civ. p.604 : rurſumque p. 638 idem tradit plurimos etiam ex iiſdem civitatibus, quibus nihil erat abominatius triumvirorum victoria, quando poſt hanc praemia victoribus ipſae deſtinabantur, profugos e ſuis patriis quas deploratas habebant, ad Sex. Pompeium, qui tum primum Sicilia potitus erat, apud omnes eo tempore gratioſum confugiſse. Sed & poſt agros aſſignatos multo tum plures, imo ii fere omnes qui agris fuerant ſpoliati, eidem Sex. Pompeio ſe adjunxerunt, ut enarrat Appianus V civ. p.685. Et eodem lib. pag. 686, bello Peruſino inter Lucium Antonii fratrem, & Caeſ. Octavium erumpente, earundem civitatum, quae id infortunii jam ſubierant, ſtudia erga Lucium commemorat. Iam enim poſt Philippenſem pugnam agri earumdem XVIII civitatum, quarum primam fuiſse Capuam diximus, aſſignati militibus fuere. Quod quemadmodum geſtum ſit, brevi exſequamur.

Bruto Caſſioque Philippenſi pugna devictis, haec ſubjungit Appianus V civ. p. 672 : *Moxque ad perſolvenda praemia profectus eſt dux alter* (Octavius) *in Italiam, ut agros militibus divideret, ipſoſque in domos adſcriberet : hoc enim elegerat propter valetudinem.* Cumque Brundiſii gravius aegrotaſset, ut ſe recreavit, ſtatim ad diviſionem ventum fuit, quae graphice ab Appiano deſcribitur, quem latine loquentem audire operae pretium fuerit. Sed tamen eum locum, quod erat longiuſculus, conjeci in ſubjectam notationem. (18)

(18) Appianus V civ. p. 678. „ Deducenti autem milites in colonias, & agros dividenti magna difficultas objecta eſt: milites enim petebant optimam quamque urbem tota Italia, ut ante bellum ſelectae fuerant : contra civitates illae poſtulabant, ut univerſa Italia diviſioni huic adhiberetur, aut ſortito deducerentur coloniae: & agrorum pretium repetebant ab imperatoribus deficiente aerario. Conveniebantque agminatim in urbem promiſcue juvenes pariter ac ſeniores, mulieresque cum parvis liberis, & per fora templaq; coetus faciebant lamentabundi, conquerentes nullo ſuo peccato ſe homines Italici nominis pelli agris ſociſq;, tanquam jure belli captos. Quapropter populus condolebat & illacrymabat eorum calamitatibus, praeſertim dum reputant non pro republica, ſed pro libidine aliquot civium bellum id geſtum ad mutationem ſtatus publici, & nunc reddi victoriae praemia, ut deductis coloniis poſthac nequeat caput attollere reſpublica, dum coloni hac mercede obſtricti, parati ſunt principibus ad omne obſequium. Ibi Caeſar civitatibus neceſſitatis rationem exponebat, & ne ſic quidem ſatis fore, nec fuit, ita uti vicini opprimerentur a militibus limites contumaciter tranſeuntibus, & plus quam conceſſa uſurpantibus, & potiora praeripientibus, dum nec jurgiis Caeſaris a maleficio deterrentur, nec deliniuntur aliis largitionibus: quandoquidem principes, ut opis ſuae ad confirmandam dominationem egentes, facile contemnebant. Iam enim inſtabat finis hujus quinquennii, & utriſque ad ſecuritatem opus erat favore mutuo : imperatoribus, ut per milites principatum confirmarent : militibus ut accepta retinerent, manente penes auctores

Ex qua narratione percipimus Octaviano quidem datum fuisse negotium, ut colonias deduceret, eumque jam divisionis munere perfunctum: sed enim intervenisse Lucium Antonii fratrem, ac pervicisse, ut Antonianae saltem legiones a Lucio deducerentur. Itaque jure quaeri potest, uter tum Capuam coloniam deduxerit, Caesarne Octavius, an Lucius: tum Caesarisne, an Antonii legiones huc adscriptae fuerint. Et equidem persuasissimum habeo Caesarem ipsum, non vero L. Antonium Capuam tunc coloniam adscripsisse. Nam primum ante Lucii expostulationes revera, Appiano teste, deducendarum coloniarum negotio Octavius sese immiscuit: & necesse fuit, eum ab omnium praestantissima Capua, quam idcirco Appianus primo loco nominavit, incepisse: praesertim quod *milites*, inquit Appianus, *petebant optimam quamque urbem tota Italia, ut ante bellum selectae fuerant*. Accedit studium Campanorum in Caesarem, & animorum aversio ab Antonio, quem Capuam deducere coloniam olim conantem Campani paene occiderant, ut alibi dictum. Octaviani vero studiosissimi erant, propterea quod ab ejus patre Iulio veteres coloni transcripti fuerant. Demum *Caesar*, inquit Appianus v civ. p.685, *Capuae quatuor legiones habebat*, veluti in sibi obstrictissima civitate. Quae omnia argumento sunt Octavium ipsum per id tempus tunc transcripsisse coloniam, & quidem e suis le-

Octavius, non Lucius, lege III.virali Capuam colonos transcripsit.

„ ejus donationis imperio, quos necessaria benevolentia vel propter seipsos prosequebantur. Quin & aliis largitionibus egenos milites solabatur Caesar, e fanis mutuo sumens pecunias: quo facto conciliavit sibi eorum animos, promta erga largitorem gratia, cui agros, urbes, pecunias acceptas ferebant, invidiose occlamantibus qui spoliabantur, illo vero fortiter hoc ferente in gratiam militum.

„ His animadversis Antonii frater Lucius, tunc cos. & ejusdem uxor Fulvia, & qui absentis bona procurabat Manius, ne Caesaris videretur totum hoc beneficium, neve soli deberetur gratia, & alter imperator fraudaretur favore militum, vaframentis agebant, ut coloniarum deductio differretur in adventum Antonii. Quod cum impossibile videretur propter festinationem militum, petebant a Caesare, ut Antonianos ipsi deducerent in colonias, quamvis ex pacto id munus Antonius soli Caesari cesserat, quod tamen concessum negabant: productaque ad exercitum Fulvia cum parvis Antonii liberis, invidiose supplicabant, ne paterentur illum fraudari sua gloria, simul occasione referendae ipsis gratiae. Et erat tum inclytum Antonii nomen & apud milites & apud ceteros: nam Philippensis victoria, propter adversam Caesaris valetudinem, tota videbatur unius Antonii. Caesar, quamvis non ignarus pacta violari, cessit tamen in gratiam Antonii, atque ita legiones Antonianae in colonias deductae sunt, nimia militum deductorum licentia, dum ne videretur Caesar beneficentia vincere, minus cohibentur a maleficiis. Fuerunt & aliae civitates vicinae his, quarum agri militibus divisi sunt, multas ab eis injurias passae, quae clamabant in Caesarem, iniquiores coloniarum deductiones nunc esse, quam proscriptiones ante fuerant, tunc enim inimicos mulctatos, nunc vero innoxios. Et Caesar intelligebat quidem injuriam, sed mederi non poterat: nam neque pecuniam habebat, unde pretium agrorum veteribus possessoribus redderet, neque victoriae merces differri propter instantia bella poterat, Pompeio maria tenente & Vrbi famem intentante, interclusis commeatibus, Ahenobarbo etiam Murcoque classem aliam & exercitum colligentibus: militibus vero segniorem operam praebituris, nisi accipiant debita victoriae praemia. Et ferme jam jam exierat quinquennium, ut rursum opus esset exercitus benevolentia: quamobrem ultro tum dissimulabatur militaris insolentia.

legionibus, non vero Antonii fratrem: Itaque non est dubitandum, quin Caesar Octavianus Capuam ex lege triumvirali deduxerit, idque post quinquennium ab inito triumviratu, coloniisque promissis, eodem Appiano teste.

II. Sequitur jam altera deductio, quae Octaviano Caesari unice est adscribenda, qui cum bellum adversum Sex. Pompeium aggrederetur, ad deliniendos militum animos, consueta iis agrorum praemia prolixe est pollicitatus. Pompeio mox devicto, Lepidoque exauctorato, atque in ordinem redacto, milites statim tumultuantes promissa sibi exhiberi vociferabantur. Quam seditionem satius erit ex Appiano condiscere: cujus sane locum paullo prolixiorem, ne totis auctorum chartis infarciendis lectori incommodem, contuli in subjacentem notam. (19) *Octavius iterum Capuae coloniam collocat.*

Seditionem militum, quae huic celeberrimae deductioni occasionem dedit, ex Appiano didicimus: de deductione vero ipsa nihil ibi tradit is scriptor: neque id mirandum, neque enim eo temporis articulo agrum Campanum iis est dilargitus, sed tum quidem promissis agris, paullo post id tempus agrum Campanum iisdem divisit, ut deinceps e Dione discemus. Sed noster tamen Paterculus, & Dio Cassius magnifice de Capua per hanc occasionem, militum colonia iterum instituta, locuntur. Velleius lib. II, cap. 81 ait: *Subita deinde exercitus seditio (qui plerunque contemplatus frequentiam suam a di-*

(19) Appianus v civ. p. 744. ,, Huic tantae ,, felicitati fortuna invidit: nam exercitus, praesertim ipsius proprius, seditionem movit, missionem flagitans, & praemia, qualia Philippensi praelio victores acceperant: & quamvis ,, hoc certamen non conferendum videretur ,, cum altero, promisit tamen accepturos digna ,, praemia una cum his qui tum sub Antonio militabant, quando ille redierit: quantum autem ad militiam, minaciter admonebat sacramenti disciplinaeque. Quumque in contumacia perstarent, remisit minas, ne quis tumultus ab exercitibus dedititiis accederet: promisitque se cum Antonio dimissurum eos suo ,, tempore: nunc usurum opera eorum ad bella ,, non civilia, quando Deo fortunante defecerint: ,, petiturum enim Illyrios & ceteras gentes barbaras, pacem vix bene firmatam labefactantes: ex qua militia percepturos lucra uberrima. Denegarunt illi operam, ni praeteritorum laborum repraesentarentur sibi praemia honoresque. Respondit honores se non differre, ,, sed praeter jam datas, alias coronas legionibus se addere, & praetextas tribunis ac centurionibus, senatoriamque dignitatem cuique ,, in sua patria. Dum haec aliaque benigne offert, exclamavit tribunus Ofilius: corollis ,, & praetextis delectari pueros, milites agris & ,, pecuniis: id dictum approbante multitudine, ,, Caesar indignatus discessit e tribunali, qui ,, vero proximi tribuno stabant, laudabant hominem, & ceteris qui se ad eos non aggregarent convitiabantur. Respondit ille, se solum ad tuendam tam justam caussam sufficere. ,, His dictis sequenti die nusquam comparuit, ,, nec sciri potuit quid illi acciderit. Milites ,, vero non amplius singuli propter metum, sed ,, gregatim uno ore vociferabantur, missionem ,, postulantes. Horum praefectos Caesar variis ,, molliebat alloquiis: eis vero qui ad Philippos ,, & Mutinam meruerant, ut diuturniore militia defunctis missionem concessit: dimissosque ,, mox ablegavit ex insula, ne contagione seditionis ceteros corrumperent: hoc tantum ad ,, Mutinensis belli veteranos effatus, quamvis ,, sic dimissis, redditurum se tamen pollicita. ,, Alios vero pro concione alloquens, testes faciebat perjurii discedentium, non dimissorum ex imperatoris sententia: ipsos vero laudabat, brevi secuturae missionis spem faciens: ,, foreque ut nec officii quenquam poeniteat, & ,, dimittantur ditati: nunc addere se viritim ,, quingenos sestertios.

Terram Cnosiam & quam Iulam Caesar Campanis elargitur.

disciplina descìscit, & quod cogere se putat posse, rogare non sustinet) partim severitate, partim liberalitate discussa principis. Speciosumque per id tempus adjectum supplementum Campanae coloniae. Ejus relicti erant publici pro his longe uberiores reditus duodecies H-S in Creta insula redditi, & aqua promissa, quae hodieque singulare & salubritatis instar, & amoenitatis ornamentum est.

Dio vero lib. XLIX & seditionem copiose narravit, & de Campano agro adjecit. De seditione parum ab Appiano diversus abit: quare ejus narrationem praetereo, quam apud ipsum Dionem legere quivis potest. De colonia vero haec subjicit: *Atque ita milites tunc quidem composuit, & argentum statim, agros non multo post iis dedit. Quoniam enim publici, qui tunc erant, non sufficiebant, etiam alios satis multos emit a Campanis illis qui Capuam incolunt, quorum urbs multis colonis indigebat: iisque tum aquam Iuliam, qua maxime omnium gaudent, tum terram Cnosiam, qua etiam nunc fruuntur,* (20) *eorum loco dedit.*

Porro aqua Iulia, cujus a Velleio & Dione fit mentio, non alia sane fuit, quam flumen illud (quo enim alio utar nomine?) aquae Carminianae qua' nunc Neapolis universa perluitur. Ad eam huc e longinquo perducendam aquaeductus ad orientem veteris Capuae adhuc conspiciuntur. De agro vero populi Campani publico, quem Caesar divisit, quod Velleius ait: *Ejus relicti erant publici*, doctissimi viri illud *Relicti* non intelligentes, in *Reliqui*, aut tale aliquid mutare voluerunt. Sed non est ea lectio sollicitanda: nam sic etiam

Velleio lux.

(20) Non temere est, quod apud Gruterum p. 1090. 20, Gortynae, quae est Cnoso contermina, graeca inscriptio reperitur Anicio Basso Campaniae proconsuli (de novo hoc titulo, cum ceteri consulares aut correctores dicerentur, nihil in praesentia disputo) posita. Quae omnino necessitudo Cretensibus esse potuit cum rectore illo Campaniae, nisi forte haec, quod regionem ibi Campani possiderent? Nam quod idem Anicius Bassus in altera inscriptione apud Reinesium VI, 4 dicitur fuisse Praefectus urbi, nihil interest; cum in hac quam sum producturus, proconsulatus tantum Campaniae contemplatione videantur ei Cretenses illum honorem adhibuisse. Inscriptio sic habet:

ANIKION. ΒΑΣΣΟΝ. ΤΟΝ. ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΝ
ΑΝΘΥΠΑΤΟΝ. ΚΑΜΠΑΝΙΑΣ. ΔΟΓΜΑΤΙ
ΤΟΥ. ΚΟΙΝΟΥ. ΠΑΣΗΣ. ΤΗΣ
ΕΠΑΡΧΙΑΣ. ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΟΣ ΔΟΣΙΘΕΟΣ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΔΟΤΟΣ. Ο. ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΣ
ΥΠΑΘΗΚΟΣ. ΤΗΣ. ΚΡΗΤΩΝ
ΕΠΑΡΧΙΑΣ. ΑΝΕΣΤΗΣΕΝ

Anicium Bassum V. C. proconsulem Campaniae, decreto conventus totius provinciae Oecumenius Dositheus Asclepiodotus V. C. consularis (nam versu pen. legendum ΥΠΑΤΙΚΟΣ, uti de eodem est eadem p. n. 11, & p. 1094; ex qua etiam docemur in tota inscriptione non Σ sed C fuisse, ut illa aetate, scalptum) *provinciae Cretae erexit:* id est statuam Anicio Basso excitavit: hoc enim significare videtur, quod in inscriptionibus legi solet, *ἀναςῆσαι τὸν δεῖνα*. Verum quae hactenus notavi, cave aliter quam tenuis conjecturae loco habeas.

etiam Suetonium in Iulio cap. 20 locutum esse video: *Agrumque*, inquit, *Campanum ad subsidia reip. vectigalem RELICTVM divisit*. Estque omnino verbum agrarium, ut ager *relictus* is sit qui non est *assignatus*, quae duo sibi invicem adversantur. Id quod etiam in fragmento legis agrariae legitur apud Grut.p.202, linea XI, ubi AD-SIGNAVERVNT. RELIQVERVNT tanquam invicem sibi adversantia ponuntur: & saepissime in eandem sententiam apud scriptores agrarios: ut mirer de ea voce apud Velleium viros doctissimos tantopere sollicitos. Atque haec altera fuit ab Octaviano hic instituta colonia.

III. Sed cum non dum per id tempus Caesar esset Augusti cognomen consecutus: necesse est & tertiam comminisci post pugnam Actiacam, cum jam Augustus diceretur. Alioqui quo pacto Capua *Augusta* esset ab eo cognominata? Scio responderi posse Capuam, cum fuisset olim ab Octaviano deducta, tum demum *Augustae* cognomentum arripuisse, cum Caesar ipse Augustus dici coepisset. Sed hoc mihi non fit verisimile, nec vero Sigonio, qui lib. III de jure Italiae cap. 4 colonias cognomento Augustas non ante Actiacam pugnam fuisse adscriptas putat: cujusmodi per Italiam plurimas Augustus constituit: *Vrbe*, inquit Suetonius, *urbanisque rebus administratis, Italiam duodetriginta coloniarum numero a se deductarum frequentavit*. Hae solum, censeo, post victoriam Actiacam deductae, eae demum Augustae audiebant: nam si cum praecedentibus etiam Augustae cognomen communicare perges, vix ulla profecto invenietur urbium Italicarum, quae non Augusta diceretur.

Caesar jam Augustus tertio Capuam coloniam instituit.

Verum quid ego jam ratiocinatione opus habeo, cum veterum possim auctoritate pugnare? Alter de coloniis libellus, qui *Iulii Frontini Siculi* inscribitur, etsi habet quaedam depravatissima, est tamen ubi ferat percommode is quoque suppetias. Nam cum in altero magis trito de coloniis libro diceretur: *Postea Caesar in jugeribus militi pro merito dividi jussit*: primum incertum erat de patrene, an de filio sermo esset, tum, si de Caesare Octavio, dubitari poterat utrumne ante, an post adeptum principatum ea esset transacta assignatio: Ecce autem in altero, quem supra commemoravi, libello inepte quidem Syllanae res cum Augusti commiscentur, sic tamen, ut intelligas ad Augustum esse aliquam assignationem referendam. Sic enim habet: *Ager ejus lege Sullana fuerat assignatus a Caesare Augusto in jugeribus: sed postea militibus dividi jussus est pro merito.*

Atqui ficulnea istaec omnia argumenta censebis prae auctoritate Plinii, quam subjungo. Is lib. XVIII, cap. II, cum alicae omnium

mnium probatissimae, quae a Campanis fiebat, modulum rationemque praescriberet, haec ait: *Postea (mirum dictu) admiscetur creta quae transit in corpus, coloremque & teneritatem affert. Invenitur haec inter Puteolos & Neapolim in colle Leucogaeo appellato. Exstatque DIVI AVGVSTI decretum, quo annua vicena millia Neapolitanis pro eo numerari jussit e fisco suo, COLONIAM DEDVCENS CAPVAM. Adjecitque caussam afferendi, quoniam negassent Campani alicam confici sine eo metallo posse.* Adversus tam luculenta Plinii verba quid magnopere afferri potest, contra tertiam hanc ab Augusto deductam coloniam? Nisi hoc fortasse respondeas, Plinium quidem Octavianum voluisse dicere, qui quoniam suo jam tempore Augustus appellabatur, idcirco prolepsi usum, Augustum eum nuncupasse. Sed si verba Plinii attentius intueare, non hîc anticipationi locus invenietur. Primum cum ait, *Exstatque Divi Augusti decretum*, ejus decreti epigraphen expressisse videtur, quam inter decreta ejus principis in unum volumen post ejus mortem compacta is legerit: nam consecrati jam principes non alio quam Divi praenomine decorabantur. Deinde illud *e fisco suo* (quae verba videtur quoque Plinius fideliter e decreto exscripsisse) quo pacto potest in Octavianum ante Actiacam victoriam convenire? Nam ante illud tempus etsi omnia pro sua voluntate moderabatur, tamen, quod nondum monarchiam esset adeptus, fiscum nondum habere dicebatur. Accedit hoc etiam quod ab Octaviano tot bellis ante conflictum Actiacum distento aliena prorsus videtur haec περιεργία de alica cogitandi, ac de Leucogaeo colle Campanis tribuendo, quo alicam possent conficere. Demum si hanc a Plinio indicatam coloniam cum praecedenti confundendam putas: cur Velleius, cur Dio, qui de illa proxime superiore tam curiose scripserunt, ut etiam ad terram Cnosiam & aquam Iuliam memorandam stilum demitterent, nullam tamen ibi de colle Leucogaeo mentionem adjecerunt?

Haec demum tertia Octaviani jam Augusti appellati est assignatio, a qua nostra colonia ex S.C. Augustae cognomen est assecuta: quod cognomen, uti dicebam, absque hoc amphitheatri nostri titulo esset, adhuc ignoraretur. Et cum superiores duae ab Octaviano deductae coloniae militares fuissent: tertia militarisne, an civilis fuerit, haud facile dixerim. Si ad eos spectes, qui sunt deducti, magis est ut militarem appelles, quia veteranis praemia per eam coloniam persolvebantur. Sed tamen militarium civiliumque discrimen magis a deducendi modo, quam ab iis qui transcribebantur, dependebat.

AVCTA-

AVCTARIVM PRIVS.

De Campana pertica, ejusque praefecturis.

Quid pertica & praefectura.

Pertica, quae & Vniversitas appellatur, verbum est agrarium, atque universum coloniae territorium, quod colonis assignatur, significat: hoc vero differt a praefectura, quod haec id demum est, quod, deficiente coloniae territorio quod novis colonis assignetur, ex alterius oppidi finibus deciditur, ac perticae id est primae assignationi applicatur. Hyginus in Gromatico de limitibus constituendis: *Quibusdam deinde coloniis perticae fines, hoc est primae assignationis, aliis limitibus, aliis praefecturae continentur.* Sic enim hunc locum legit Salmasius in Solinum p.673. D. Ex quo intelligitur primam assignationem perticam fuisse appellatam: dein quidquid huic ex vicinia adjunctum, id fuisse praefecturam. Frontinus de limitibus agrorum p.43. edit. Goës. *Solum autem quodcumque coloniae est assignatum, id universum pertica appellatur. Quidquid huic universitati applicitum fuerit ex alterius civitatis fine, sive solidum sive cultellatum fuerit, praefectura appellatur.* Nec pluribus exemplis, quae sunt apud agrarios satis obvia, necesse existimo. Nisi quod diagramate rem illustravi, quod in tabula invenies.

De Kardine & Decumano.

Illud quoque scitissimum est primarios perticae, id est agri colonici limites, a quibus ceteri dependerent, fuisse duos, Kardinem & Decumanum, quorum ille in septentrionem id est mundi cardinem, unde & nomen invenit, hic in orientem dirigebatur: atque ab his duobus limitibus normaliter se dissecantibus tota limitatio inchoabatur, posita in medio groma, quo etiam loco, & coloniae foro (si quidem civitas exstruenda esset) locus designabatur. Nam iterum dico: civitas cum circumjacente territorio id totum Pertica, Vniversitas, sive Colonia appellabatur. Vide interim in tabula Kardinis & Decumani typum.

Kardo & Decumanus Capuae alternabant.

Quorsum haec, inquies? nimirum ut intelligatur quid illud sit quod in Hygini libro de limit. const. p.153.edit. Goës. legitur: sic enim habet: *Quidam agri longitudinem secuti, & qua longior erat fecerunt Decumanum: quidam in totum converterunt, & fecerunt Decumanum in meridianum, & Kardinem in orientem, sicuti in agro Campano, qui est circa Capuam.* Prope eadem, atque Hyginus, habet fragmentum de limitibus p. 215. in hunc modum: *Kardo nominatur, quod directim ad cardinem caeli est. Nam sine dubio caelum vertitur in septentrionali orbe. Postea hoc ignorantes nonnulli*

aliud secuti sunt, ut quidem agri magnitudine, qua longior erat, fecerint Decumanum. Itaque nostram quidem plagam spectant, sed ita adversi sunt, ut sint contra septentrionem: ut in agro Campano, qui est circa Capuam, ubi est Kardo in oriente, & Decumanus in meridiano.

Qui duo auctores hoc inter se habent commune, quod, cum in ceteris coloniis Kardo ad boream, Decumanus ad orientem solem converteretur, contrariam in agro Campano, aliisque nonnullis adhibitam rationem affirmant. Ceterum hoc inter sese diversi abeunt, quod Hyginus Campani agri limitatores iis accensere videatur, qui longiorem fecerint Kardinem, quam Decumanum: contra fragmenti auctor hoc illos secutos ait, quod & alii nonnulli, ut Decumanum eo direxerint, quo major longitudo sese diffunderet. Itaque secundum fragmenti auctorem ager Campanus magis ad polos mundi sese porrigebat: at vero secundum Hyginum in orientem magis ager Campanus, quam in aquilonem patebat. Vtra ex his dictio verior? Equidem nullus dubito, quin fragmenti hujus agrarii verior φύσις exsistat. Nam etsi, ut veteris Capuae positus satis declarat, a septentrione Tifata arctabant (neque enim, ut opinor, trans ea juga Capua ante Octaviani assignationes suum territorium continuabat, quando Transtifatinus ager Saticulae ibi a Peregrinio positae, aut certe alteri oppido assignandus mihi videtur) tamen in meridiem longissime is ager explicabatur. (21) Contra vero altera ab occidente in orientem dimensio fuit brevior, cum ex una parte Casilini, ex altera Calatiae ad viam Appiam adsitae territorium coerceret. Ita Campanus ager

Campanus ager ad mare versus longissime protensus.

(21) Plinius lib. XVIII, cap. 11 de amplitudine agri Campani haec habet: *Campus est subjacens montibus nimbosis, totis quidem XL M. passuum planitie.* Nulli quidem dubium, quin neque longitudo neque latitudo agri Campani, sed planities seu area in passibus quadratis ab eo isto modo definiatur. Sed vel ex eo tamen intelligas longissime eum agrum in meridiem patuisse. Quod quidem παχύτερον in hunc modum demonstro.

Si ponamus agri Campani planitiem, quae milliaria XL quadrata, teste Plinio colligebat fuisse omnino quadratam, aequalibusque lateribus terminatam: necesse erit agrum Campanum sex milliaria cum semisse in longum totidemque in latum numerare; nam hujus numeri XL non alia radix quadrata, ut arithmetici loquuntur, invenietur quam ferme VI. S. id est milliaria sex & semissis. Quare cum longe minus quam milliaribus VI. S. ab occidente in ortum is campus pateret, quippe quem ex una parte Casilinensis, ex altera Calatinus coerceret: hinc fit in meridiem longissime fuisse protensum. Et quidem Laboriae, quae pars fuit Campani agri praestantissima, Cumas, Puteolosque propius, quam Capuam pertingebant. *Finiuntur* (ait ibidem Plinius) *Laboriae via ab utroque latere consulari, quae a Puteolis, & quae a Cumis Capuam ducit.* Verum quid his immoror cum apertissime idem accuratissimus Scriptor lib. XXXV, cap. 15. agrum Campanum in Leucogaeos usque colles continuet? *In Italia quoque* (ait ibi Plinius de sulphure) *invenitur in Neapolitano Campanoque agro, collibus qui vocantur Leucogaei.* Idcirco in Neapolitano Campanoque agro eos colles posuit Plinius, quia utrumque agrum contingebat. Ceterum ad utros eorum is collis pertineret, paullo post explicabitur. Imo ad mare usque ager Campanus diffundebatur, uti constat e Livio XXVIII, 46. tradente partem agri Campani a fossa Graeca ad mare fuisse divenditam.

ager ſcamno, quam ſtrigae, quae ſunt merae voces agrariae, propior fuiſſe videbitur.

Quae cum ita ſint, videndum porrò, utrum Hygini ſententia commoda explicatione juvari poſſit, & cum fragmenti auctore conciliari. Et ita prorſus neceſſe eſt, ſi accuratius illius verba perpenderis: & verba illa *quidam in totum converterunt* perſpicuitatis gratia intra parentheſim legas in hunc modum, *Quidam agri longitudinem ſecuti, & qua longior erat, fecerunt Decumanum (quidam in totum converterunt, & fecerunt Decumanum in meridianum, & Kardinem in orientem) ſicuti in agro Campano qui eſt circa Capuam.* Senſus eſt, quoſdam majori longitudini accommodaſſe decumanum, ſicut in agro Campano, quoſdam vero IN TOTVM CONVERTISSE, id eſt non ſolum Decumanum ad meridiem direxiſſe, quando major eo longitudo protendebatur, ſed ſemper Decumanum meridiano aptaſſe. Eaque veriſſima demum eſt Hygini ſententia. Hyginus lux.

Sed ſpinoſiora iſta decempedatoribus relinquamus, & Frontinum potius lib. de coloniis idem teſtimonium perhibentem audiamus: *Ager*, inquit, *Campanus limitibus Gracchanis in jugera N. cc. Kardo in orientem, Decimanus in meridianum*. Quis non ſtatim videt Frontinum de eodem agro Campano locutum, de quo Hyginus, de quo fragmenti agrarii auctor dixerant Kardinem in orientem, Decumanum in meridianum miſiſſe? Et tamen ille acerrimus aliorum inſectator Goëſius in indice geographico, ad agrum Campanum neſcio quem in Brutiis, quem nemo hactenus ne fando quidem audivit, eum Frontini locum refert. Scio quid virum doctum tranſverſum egerit; viderat in Frontino titulum paullo ante praefigi in hunc modum: PROVINCIA BRVTIORVM, hinc quae ſubjiciuntur omnia relegavit ad Brutios. Quae ratio ſi valeret, etiam *Ager Beneventanus* &c. qui ſtatim ſequitur, ad Brutios eſſet rejiciendus. Goëſii παρόραμα.

Age vero qui ſunt in Frontino *limites Gracchani?* An Gracchus omnium primus Capuae coloniam collocavit? Lauredanum quidem ita ſentientem ſupra p. 5. refutavimus, quod Appianum auctorem produceret, qui nunquam tale aliquid ſomniavit. Fortaſſe tamen viro docto Frontini locus animo inſederat, pro quo Appianum laudavit, quod hic copioſe Gracchanam ſcripſiſſet hiſtoriam. Sed cum de conſtituta hic a Graccho colonia nemo alius teſtis adſtipuletur, quidvis potius de *limitibus Gracchanis* cogitandum puto. Satis fortaſſe fuerit nonnullam noſtri agri laciniam fuiſſe per Gracchana tempora praeciſam: juſtam vero coloniam ab eo hic conſtitutam, id vero nego.

Ac de Campana pertica hactenus. Nunc praefecturas aggrediamur. Quarum nonnullas veteres nos scriptores docebunt: unam vero potissimum adhuc inedita inscriptio suppeditabit: reliquas, si quae fuerunt, obscura nox premit. De Calatia Frontinus: *Calatia oppidum . . . coloniae Capuensi a Sulla Felice cum territorio suo adjudicatum olim ob hosticam pugnam*. Ecce Felix ille Sulla, cum agrum Campanum ad reip. subsidia relictum assignare nefas putasset, satius habuit Calatiam (eam, opinor, quae viae Appiae adjacebat, uti supra notatum, nam altera Calatia Transtifatina una fuit e praefecturis R. quas Festus recenset) cum suo territorio Capuensi coloniae ab se deductae adjudicare. Atque ea una fuit e Campanis praefecturis.

Calatia praefectura Campana.

Quid porro Octavianus? ter huc transcripta colonia, an glebam unam agri Campani ab eo inventam putas, quam militibus assignaret, cum ante eum una paterna assignatio totum Campanum, insuper & Stellatem exhausisset? Itaque, quod reliquum fuit, e vicinorum oppidorum finibus decisas lacinias Campanae perticae haud dubie applicuit, quas Campanas praefecturas appellatas oportuit. Idem infortunium Mantuae, Servio teste, obvenerat: nam cum Cremonensis ager veteranis illuc ab Augusto deductis non sufficeret, e Mantuano territorio pars decisa, & Cremonensi perticae applicita, praefecturae Cremonensis nomen invenit: unde poeta conqueritur:

Mantua vae miserae, nimium vicina Cremonae.

Scimus ab Octavio publicum reip. Campanae agrum coemtum, quem assignaret: sed quantulum id fuit prae tam frequentibus legionibus huc deductis? Quare fieri non potest, quin multas hujusmodi Augustus praefecturas constituerit. Ex iis unam Plinio debemus, qui lib. XIV, cap. 6 ait: *Falernus ager a ponte Campano, laeva petentibus Vrbanam coloniam Syllanam, nuper Capuae contributam, incipit*. Plinianum istuc NVPER noster Peregrinius in Campan. Fel. p. 465. ad Plinii refert aetatem: a quo ego dissentio. Quid enim? an Flaviis imperantibus, Capuam iterum deductam coloniam comminiscemur? Neque enim alia caussa esse potuit, cur Vrbana cum suo territorio Capuae attribueretur. Quare vide an non illud NVPER ad ultimam Augusti coloniam, de qua idem Plinius XVIII, II. meminerat, sit referendum: NVPER autem de Augusti aetate idcirco usurparit, quia *coloniam Syllanam* tanto antiquiorem Augusto proxime nominarat. Et ceteroqui Cicero adverbium NVPER pro multo longiore temporis intervallo posuit, praeut ab Augusto ad Plinii aetatem: sic enim ille in I de Divinat. *Neq; ante philosophiam patefactam, quae nuper inventa est, hac de re communis vita dubitabit.* Verum nihil est

Vrbana praefectura. Plinius illustratur.

ne-

necesse Plinianum NVPER ad Augustum referre, cum proxime ante Plinium Nero nostrae coloniae supplementum adjecerit; uti patet ex Tacito XIII.annal.31.quem locum sero mihi repertum exponam in fine in additam ad p.14.Sensus ergo Plinii hic esto: Vrbanam antea quidem fuisse a Sylla constitutam coloniam, id est (κατὰ τεχνικὴν γλῶτταν) perticam, recens vero Campanam evasisse praefecturam, quia Capuae a Nerone contributam. Desiit esse colonia statim ut alterius coloniae facta est praefectura.

Cum autem Vrbana cum suo agro Capuae contributa esset, an putas interjacentem interim coloniam Casilinum immunem ab eo infortunio fuisse? Atqui ei oppido, si cui alteri, Virgilii decantatissimum illud accomodari potest: Casilinum praefectura Campana.

Mantua vae miserae, nimium vicina Cremonae.

Quin potius, inquies, milites suos Octavius ac Nero Vrbanam aut Casilinum deduxissent, quam earum agros in Campanas praefecturas redegerint? Nimirum quia modo ex Appiano didiceramus, inter cetera tumultuantis exercitus postulata hoc fuisse, ut in optimas ac florentissimas quisque urbes deducerentur: Vrbana vero & Casilinum obscuriores erant, quam ut inter octodecim promissas militibus civitates numerarentur. Casilino autem non solum vicinia nocuit, verum etiam quod eo paullo ante, omni coloniarum jure turbato, coloniam transcripserat hostis Octavii Antonius, ut ex altera Philippica cognoscimus. Itaque nihil ille habuit antiquius, quam ut Casilinensi agro Capuae adjudicato eam coloniam labefactaret. Atque eam potissimum fuisse caussam existimo, cur Casilinum in dies magis magisque decresceret, ita ut a Plinio lib.III, cap.5. non alio plane nomine, quam *morientis Casilini reliquiae* appellentur. Idem & Vrbanae, idem & Calatiae ad viam Appiam positae usu venit, quae, ex quo Campanae evaserunt praefecturae, pessum ivere; ita ut vix quem locum insederint, nunc demum sciamus.

Hae sunt in Campana colonia praefecturae ad orientem & occasum positae. Ad meridiem vero etsi longissime ad mare usque pertica pertinebat, & ad colles usque Leucogaeos, uti supra, auctore Plinio XXXV, 15.tradidimus: tamen ea quoq; parte aliqua accessio facta tum, cum Augustus coloniam deducens Capuam collem Leucogaeum Capuae attribuit. Id quod ex alibi recitatis Plinii verbis planissime percipio. Dixerat in alica conficienda cretam adhiberi, quae in eo colle effoditur. tum subjicit: *Exstatque Divi Augusti decretum, quo annua vicena millia Neapolitanis PRO EO* (supple colle Leucogaeo) *numerari jussit e fisco suo, coloniam deducens Capuam*. Satis Collis Leucogaeus Campanis adjudicatus.

ex

ex hoc percipitur collem ipsum, non tantum effodiendae cretae potestatem, Campanis contributum; quoniam PRO EO annua vicena millia jussit annumerari. Pergit vero Plinius: *Adjecitque caussam afferendi, quoniam negassent Campani alicam confici sine eo metallo posse*. Ad quem locum ingeniose, uti solet, Pintianus ait: *Si verbum afferendi Plinianum est, quod dubito, magis est ut legatur auferendi*. Nihil verius: nam soni affinitas duorum elementorum V & F fecit ut alterum pro altero irreperet; & *caussam auferendi* (a Neapolitanis collem Leucogaeum, eundemque Campanis attribuendi) statim subjungit Plinius: *Quoniam negassent Campani &c.*

Possem & alias praefecturas suspicione adipisci. Sed quid magnopere lucri in meris conjecturis aucupandis? Itaque ad arctoam plagam transeamus, & praefecturam hanc cum publico communicemus, quam ex inedita inscriptione, quae in Ponte Latronis (an Latonae?) in agro Calatino exstat, modo expiscabar: quam epigraphen vir amicissimus Silvester a S. Ioanne nuper ad me transmisit. Est autem talis:

D. M. S
C. TERENTIO
C. FIL. PAL
CARINO
PR. I. D. MONTIS
DIANAE. TIF
C. TERENTIVS
HYPERCOMPVS
FILIO. BONO
CONTRA. VOTVM

Clausula illa CONTRA VOTVM, ut ab extremo ordiar, hanc habet sententiam, quod pater filio superstes monumentum poneret, id contra votum cecidisse: cum contra optandum fuisset, ut patri filius parentaret: qui affectus est in sepulcralibus titulis non infrequens. Iam vero quod patri graecum cognomen (idque plane novum, quod hominem jactabundum notat) filio latinum: quod hic in Palatinam tribum adscriptus fuerit, pater non item: indicio esse pos-

poſſunt patrem libertinae fuiſſe conditionis. Nam, ut alibi dicam, raro liberti in tribum relati inveniuntur, libertorum vero filii paſſim, ac fere in Palatinam, ut in hoc marmore. Verum haec obiter.

Addiana praefectura.

Illud vero, quod maxime ad rem noſtram pertinet, quod Carinus ille Hypercompi filius dicitur PR. I. D. ideſt *Praefectus juri dicundo* MONTIS. DIANAE. TIFatinae: ex eo duo maxime percipimus. Primum ignoratum antea oppidum, ſive pagorum congeries ea fuerit, prodit in lucem, cui olim MONS DIANAE TIFATINAE fuiſſe nomen haec epigraphe docet: ſed per Theodoſiana tempora, quando Peutingerianas tabulas confectas viri doctiſsimi ſuſpicantur, *Addiana* appellabatur. Sic enim in IV ſegmento ejus tabulae invenio. Ibi montes, qui Capuae imminent, ſunt indubie Tifata. Quem montem tranſgreſso ſtatim occurrunt laeva *Addiana*, dextra *Iovis Tifatinus*, retro *Caſtra Aniba*. Vnde intelligimus Dianae Ioviſque fana non obſcuris ſive oppidis, ſive pagis dediſse originem. In aliis quoque Campanis inſcriptionibus pagi IOVEI mentionem factam deprehendi. Cumque in ea tabula trans Tifata, & cis Volturnum duo haec oppida ponantur, crediderim eodem loci, non vero, quod vulgo ſibi perſuadent, citra eum montem Dianae Tifatinae celebre fanum exſtitiſſe (idemque de Iove Tifatino dicendum) maxime cum Dianae Tifatinae aedem XXX a Capua ſtadiis removeat Pauſanias V, 12. cui, utpote αὐτόπτῃ magis credo, quam male intellecto Leonis Marſicani teſtimonio. (22)

Ecquid vero jam vetat, quin oppidum MONTIS DIANAE TIFatinae una cum ſuo territorio (quod hodie *Sarzano* appellant) una fuerit e Campanis praefecturis? Nam etiam abſque hoc marmore, ſatis loci vicinia ſuaderet, totum eum tractum perticae Campanae fuiſse applicitum. Nunc cum epigraphe dicat Carinum fuiſse ibi *praefectum juri dicundo*, dubitamus adhuc, quin ea fuerit una e noſtris praefecturis? Ecce vero Siculus Flaccus, qui aliis Saeculus appellatur, rerum agrariarum ſcriptor haud poenitendus, & haec inſcriptio mutuam ſibi lucem affulgent: colonicas enim praefecturas inde appellatas Flaccus affirmat, quod in eas praefectos juri dicundo coloniae magiſtratus mitterent: quem Siculi locum cum mire ab aliis vexatum comperiam, bene eſt quod inſcriptione noſtra illuſtrior evadet.

Praefecturae coloniae etymon.

Pro-

(22) Leo Chron. Caſ. I. 57. ait, eccleſiam S. Angeli ad Formam antea dictam fuiſſe *Ad arcum Dianae*, *Quia*, inquit, *templum ejuſdem Dianae inibi fuit*. Quod intelligendum, in vicinia id templum fuiſſe: alioqui non *Ad arcum Dianae*, ſed *Ad Dianae* ſive *Ad Dianam* ibi dictum fuiſſet.

Siculo Flacco lux.

Proderit autem integrum Siculi locum huc adſcribere ex pag. 21. edit. Goëſ. *Illud praeterea*, inquit, *comperimus*, *deficiente numero militum veteranorum agro, qui territorio ejus loci continetur, in quo veterani milites deducebantur*, *ſumtos agros ex vicinis territoriis* (conditores) *diviſiſſe & aſſignaſſe. Horum etiam agrorum*, *qui ex vicinis populis ſumti ſunt*, *proprias factas eſſe formas . . . . Quae ſingulae praefecturae appellantur ideo*, *quoniam ſingularum regionum diviſiones alii praeferunt*. (23) *VEL EX EO QVOD IN DIVERSIS REGIONIBVS MAGISTRATVS COLONIARVM IVRISDICTIONEM MITTERE SOLITI SVNT*. (24) *Attamen omnes quarum coloniarum cives acceperunt*, *ejus perticae appellabuntur*. (veluti quod de agro Mantuano deciditur, ut colonis Cremonam deductis dividatur, praefectura Cremonenſis, non Mantuana id dicitur) *Ergo praefectura illa dicitur*, *cujus* (25) *territorio ager ſumtus finierit perticam illam*, *tanquam coloniam illam*, *ubi civis deductus fuerit*. (26) Quem ſane locum non eo fuſius exſcripſi, quod eo integro magnopere indigerem: ſed partim ut a pravis emendationibus vindicaretur, partim etiam ut praefecturae notio, quam ſupra tradidi, melius perſpiceretur. Ceterum ea ſolum quae grandioribus literis exhibui, ea maxime rem noſtram contingunt.

Goëſius reprehenditur.

Verum is, quem toties laudavi, Wilelmus Goëſius Antiq. agrar. cap. 12, p. 111, & 112. verba illa Siculi majoribus a me literis modo exarata: *QVOD IN DIVERSIS REGIONIBVS MAGISTRATVS COLONIARVM IVRISDICTIONEM MITTERE SOLITI SVNT*, Siculi non eſſe arbitratur. Imo eo etiam confiden-

(23) Etymon praefecturae, quod tradere vult Siculus hanc dictionem in mendo cubare ſatis arguit. Goëſius reſcribit *praefecerunt*, & praeficere idem vult eſſe, quod praetexere, quod nemini puto probatum iri. Veriſimilius Salmaſius ad Sol. ſic reſtituit: *quoniam ſingularum regionum diviſioni alii praefuerunt*.

(24) Rigaltius in notis hunc locum ſola τοῦ *Ad* adjectione ſic reſtituit: *Ad juriſdictionem mittere &c.* Verum quod id ad eas refert praefecturas, in quas praefectos ob Roma mitti Feſtus ait, fallitur, uti poſtea dicam. Salmaſius ad Sol. reſcribit: *Quod in diverſis regionibus magiſtratus coloniae juri dicundo mittere ſolitae ſunt*. Quam correctionem probarem, niſi a textu longius abiret. Sed tamen nihil mutari velim: nam etiam ſic, ut in vulgatis legitur, ſenſus ſibi optime conſtat: etenim *Iuriſdictio* eos etiam notare poſſit qui jure dicundo praeſunt. Quemadmodum apud inferioris aevi ſcriptores *Iuſtitia* pro *Iudice* uſurpatur, cujus rei exempla vide apud Cangium in gloſſario: & in ſermone Italico *il podeſtà* pro eo qui judicandi habet poteſtatem. Et innumerabilia porro apud melioris aevi ſcriptores ſunt iſtiuſmodi abſtracta pro concretis, ut *ſervitia*, *operae*, *miniſteria*, *auxilia*, *cuſtodiae*, *vigiliae*, *excubiae*, & alia in eundem modum. Ergo *juriſdictionem mittere* apud Siculum idem eſto, ſi me audis, quod *praefectos juri dicundo mittere*. Ita, opinor, ἰδιωτικῶς dicebatur. Nam, quantum perſpicio, agrariae rei ſcriptores non alia quam idiotica utuntur dialecto.

(25) Neſcio cur iſtud *cuius* conflarit Goëſius in voces duas in hunc modum *cum alterius*. Cui bono?

(26) Poſtrema etiam haec Siculi verba neſcio cur Goëſius vitioſa putet. Senſus eſt: Praefectura eſt, e cujus territorio ager ſumtus finierit, id eſt applicatur perticae, ſeu coloniae. Nam ſynonyma haec eſſe, perticam & coloniam initio dicebam.

confidentiae evasit, ut in Siculi textu p.21. eum locum, veluti νοθείας manifestum, duobus uncinis coercuerit. Putat ergo vir doctus praefecturas, de quibus Siculus, nihil praeter nomen habuisse cum praefecturis juri dicundo, de quibus loquitur Festus, commune: ac Turnebi etiam 1 advers. cap.11. auctoritate se tuetur: qui liber mihi non est ad manus. Sed falli Goësium nostra haec epigraphe declarat, qua Carinus ille dicitur praefectus juri dicundo montis Dianae Tifatinae, idest ejus regionis, quae cum antea fortasse ad Saticulam in eo tractu positam pertinuisset, postea in Octaviani assignationibus, deficiente territorio, perticae applicita atque assignata fuerit: atque ob eam caussam praefectura appellata; quia a coloniae Campanae magistratu, ut Siculus docet, jurisdictio, seu praefectus juri dicundo eo mittebatur. Vera ergo est Siculi Flacci originatio, quam Goësius uti spuriam expungit: praesertim cum nullum is veterem librum producere possit, a quo exsulent ea verba. Vt omittam quod Goësiana praefecturae etymologia est, si quod aliud, ineptissima: praefecturam vult ita appellatam, quod perticae praeficiatur, idest praetexatur, seu praetendatur: & nullo adhibito teste novam nos ejus verbi significationem docet: quae sunt aegri somnia.

In praefecturae etymo Siculus & vetus lapis consentiunt.

Colonicae istius modi praefecturae diversae prorsus ab iis sunt, in quas ab Roma praefecti mittebantur, quarum catalogum nobis Festus contexuit, & quarum una quoque olim Capua fuit: & tamen ad earum similitudinem sunt appellatae, & vero etiam fuere. Nam cum coloniae per omnia principem urbem imitarentur: hinc factum, ut sicut in civitatem agro multatam praefecti ab Roma mittebantur; sic in ea oppida, cujus ager alteri coloniae esset adjudicatus, ejusdem coloniae magistratus jurisdictionem, ut ait Siculus, seu praefectos juri dicundo mitteret. Eoque etiam trahi posse videtur inscriptio Gaditana apud Grut. p.195. 4:

Praefecturae colonicae Romanas imitabantur.

L. FABIVS. L. F. GAL. RVFFINVS
II. VIR. PRAEF. IVR. DIC. AB. DE
CVRIONIB. CREATVS. D. D

Non enim in hoc epigrammate duumviratus & praefectura juri dicundo unus fortasse idemque sunt magistratus: nam nec facile *II. VIR. PRAEFectus Iuri Dicundo* conjunctim legitur: nec alii erant II. viri, qui non jure dicundo praeessent, ad quorum discrimen hoc additamento opus esset. Sunt ergo fortassis duo diversis temporibus gesti honores: & a majore semper ordi-

ri ſolent inſcriptiones, & gradatim ad minores deſcendere: ſicuti hic prius de duoviratu (27), poſtea de praefectura fit mentio. Et quidem municipium, non colonia Gades fuit, idque longe florentiſſimum, ut Strabonis aetate quingenti in ea equites numerarentur. Et angusto a Gadibus freto Peraea Gaditanorum in continente regio ſejungebatur: cujus regionis oppida Pomponius Mela, qui inde domo erat, non pauca prodidit. In ea ſuae ditionis oppida a Gaditanis decurionibus more Romano praefectos juri dicundo miſſos mihi perſuadeo. Vnus ex iis praefectis fuerit forſan olim L. hic Fabius Ruffinus: & quidem, ut inſcriptio praefert, a decurionibus creatus: qui deinde etiam ad Gaditanum duumviratum perrepſit.

De munic. Gaditano, ejuſque praefecturis.

Iam vero Salmaſius ad Solinum p.673. etſi traditam a Siculo Flacco praefecturarum a praefectis juri dicundo etymologiam non improbat: turbat tamen immenſum, quod hoſce praefectos juri dicundo ab ea civitate, cujus ager ille erat, antequam vicinae coloniae adjudicaretur, miſſos putat. Sed fallitur. Nam primum ſaepiſſime ipſa etiam oppida vicinae coloniae adjudicabantur, ut de Calatia & Vrbana Capuae contributis modo demonſtrabam. Et quod praefecturam eam, in qua tamdiu verſamur, Montis Dianae Tifatinae, ſeu Addianae pertinet: quis ſibi perſuaſerit, cum fanum Dianae Tifatinae Campanorum civium eſſet, cujus fani tot veteres ſcriptores meminerunt, tamen praefectos, qui in eo tractu jus dicerent, non etiam Capua miſſos? Sed ex verbis veteris legis, quam recitat Hyginus, refellitur planiſſime Salmaſius. Lex vero in hunc modum habet. *Quos agros, quae loca, quaeve aedificia, intra fines puta illos, & intra flumen illud, intra viam illam dedero, aſſignavero, in eis agris juriſdictio coercitioque eſto coloniae illius, cujus civibus aſſignabuntur.* Quo quid clarius poteſt excogitari?

Salmaſius refutatur.

Dices fortaſſe in inſcriptione dici *Praefectum I. D. Montis Dianae Tifatinae*: at vero montem illum aſſignatum colonis non videri, neque enim ſeri potuiſſe, cum ne nunc quidem ſeratur. Ex quo ſequitur illud PR.I. D. quod in marmore legitur non pertinere ad agrarias praefecturas. Sed & hic ſcrupulus facillime evellitur: nam Frontinus is, cujus verba hujus auctarii initio ſunt recitata, lib. de limitibus praefecturam in hunc modum definit: *Quidquid huic univer-*

(27) Ciceronis aetate quatuorviri Gadibus ſummo jure praeerant: nam in Aſinii Pollionis epiſtola ad M. Tullium x. ep. fam. 32. comperio Balbum minorem cum alia multa ibi flagitioſe feciſſe, tum vero *quatuorviratum* ſibi in ea urbe prorogaſſe. Sed poſtea mutatum haec inſcriptio docet: ſicuti & Capuae fuit cum quatuorviri pro duoviris eſſent: & alibi etiam id uſuveniſſe puto, ut quandoque ad IIII. viros, alias ad II. viros rerum ſumma perveniret.

verſitati (ideſt perticae) *applicitum fuerit ex alterius civitatis fine, ſive ſolidum ſive cultellatum fuerit, praefectura appellatur*. Cultellatum vero de montibus dici in confeſſo eſt (28). Cum ergo Frontinus cultellatum a praefecturis non excluſerit: ecquid nos montem Dianae Tifatinae Campanis praefecturis accenſere dubitabimus? Imo ex inſcriptione, cui tamdiu immoramur, intelligimus montem illum, aut ſaltem tractus ejus montis molliter cubantes & reclinatos fuiſſe tum temporis cultos. Nam cetera montis pars magis praerupta & ardua ilicetis, opinor, occupabatur, quae hodieque alicubi perſeverant: a quibus ilicetis ſuum Tifata nomen acceperunt teſte Feſto (29).

Cultellatum quid?

Tifata unde dicta.

Ac de praefecturis Campanae perticae applicitis haec, quae raptim peregi, ſufficiant.

AVCTARIVM ALTERVM.

De Campanae coloniae terminis litteratis.

Fines perticae ſeu colonici territorii inſcriptis cippis fuiſſe definiendos docet Hyginus his verbis: *Certis locis aras lapideas* (30) po-

(28) Cultellandi verbum agrarium eſt, quod Salmaſius ad Solinum, Goëſius, Voſſius in etymol. aliique ſic exponunt, ut ſit agri inaequalitatem ad perpendiculum exigere, ita ut mente non re ad planitiem redigatur. Fuit enim antiquis perſuaſum, quod eſt veriſſimum, non plus frugum aut arborum in acclivi conſeri poſſe, quam in ſubjecta planitie, quam cognitione comprehendimus. Hinc cultellare dicebatur decempedator, cum acclivis ſoli ſuperficie neglecta, ſubjacentem aream horizonti parallelam praeceptis ſuae artis aſſequebatur. Origo vocabuli fuiſſe putatur, quod *culter* genus fuit vomeris, teſte Plinio XVIII, 18. qui rectus terram ſcindebat, relinquebatque inciſuras, *quas reſupinus inarando mordeat vomer*, ut ait Plinius. Vnde apud Vitruvium in cultro collocare, eſt ad perpendiculum ſtatuere: & *cultellare* apud ſcriptores agrarios eſt, ope perpendiculi agri nunc depreſſi nunc aſſurgentis libratam planitiem explorare. Sed videndum quoque an non cultellare in montibus hoc ſit, ejus acclivitatem in plures parvulas planities diffindere, ac montem, ut culturae reddatur idoneus, gradatim complanare. Nam ut omittam (quod in libris agrariis ſaepe legitur) cultellare idem eſſe quod ad planitiem redigere: quid recitato Frontini loco fiet, apud quem duo haec *ſive ſolidum ſive cultellatum* tanquam ſibi invicem adverſantia ponuntur? quae verba qui paullo attentius inſpexerit, nae is intelliget cultellatum idem videri eſſe, quod gradatim ſectum, quod ſolido opponitur; quia quae inde conſiunt areolae, non unam continentem ac *ſolidum* reddunt ſuperficiem, ſed diverſae prorſus atque interruptae conſpiciuntur. De qua tamen conjectura virorum doctorum eſto judicium.

(29) Feſtus voce *Tifata* ait: *Tifata iliceta. Romae autem Tifata Curia. Tifata etiam locus juxta Capuam*. Quo loco illud *Tifata Curia* clariſſimus Peregrinius in Campan. Fel. p. 365. de Romana aliqua curia intellexit, quae *Tifata* diceretur. Sed ſine ulla controverſia *Tifata Curia* apud Feſtum idem ſunt quod iliceta Curii (fortaſſe illius celeberrimi viri vitae ruſticae addictiſſimi, ducisque omnium ſtrenuiſſimi) nam apud eundem Feſtum quo loco legitur *Mancini fana*, Scaliger e veteri editione *Mancini Tifata* reſcribendum docet. Ergo ob eandem rationem in voce *Curii* pro eo quod legitur *Curii fana*, legendum *Curii Tifata*, ut idem prorſus hic ſint *Curii Tifata*, quod altero illo loco, quem ſupra poſui, *Tifata Curia*.

(30) Ara lapidea apud Hyginum aliud nihil eſt, quam cippus in arae modum exciſus, cujuſmodi & ſepulcrales cippos quotidie inſpicimus ex una parte urceolum, ex altera pateram inſculptam habentes; quos aras fuiſſe appellatos ex vetuſtis titulis eſt compertiſſimum.

ponere debemus, quarum inscriptio ex uno latere perticae applicito finem coloniae demonstrat, ex altero, qua foras exit, affines. Apud Gruterum p. 174. 6. Beneventi lapidibus pluribus sic dicitur inscriptum:

COLONIA'
BENEVENTAI

Fortasse tamen COLONIAI. BENEVENTAI, vel COLONIA. BENEVENTAN. in lapidibus illis invenietur. Ad rem vero quod attinet: Beneventani viderint utrumne in aversa illorum lapidum parte affines demonstrentur. Apud eundem Grut. p. 199. 4. HEINC. PACENSES. & in opposito latere. HEINC. EBORENSES.

Verum ne a proposito divagemur, quatuor Campanae coloniae terminos litteratos hactenus inveni, quorum duo Capuae, ad S. Bartholomaei unus, ad S. Germani alter prostant, tertius apud Capuam veterem in aedibus nobilis viri Ioannis Baptistae de Baucio ostii antas communit, quartus Martianisii visitur. Vna omnium est inscriptio in hunc modum:

IVSSV. IMP. CAESARIS
QVA. ARATRVM. DVCTVM
EST

Et cum omnes hi parieti sint affixi, numquid in averso suo latere scriptum gerant, ignoramus. Vtinam vero locum, ubi quisque effossus fuerit, teneremus: profecto colonici territorii fines compertos aliqua ex parte haberemus. Et inveni Tarracinae apud Gruterum p. 199. 5. cippum iisdem prorsus verbis inscriptum, nisi quod alio positu lineae hoc modo procedunt:

IVSSV. IMPERATORIS
CAESARIS
QVA. ARATRVM
DVCTVM. EST

Nihil praeterea tale neque in Grutero, nec Reinesio, aut Fabretto legi.

Ab Iulio ne, an Octavio hi termini positi.

Offert se vero hic haud levis dubitatio, ad Caesaremne patrem, an vero ad filium nostrates hi cippi sint referendi: sive, ut idem aliter efferam, utrumne Campanam perticam, an praefecturas definiverint. Rigaltius in notis ad hunc Hygini locum pag. 204. edit. Goes. *Mensura*, ait ibi Hyginus, *territorii usque fieri debet secundum legem D. Augusti, QVA FALX ET ARATER IERIT*: in

Rigaltii & Peregrinii sententia.

in notis, inquam, ad eam legem Rigaltius nihil de FALCE quid ibi significet sollicitus (31), tantum recitat veterem modo allatam inscriptionem, quam ex linearum positu, quo eam exhibet, ut etiam ex voce IMPERATORIS ὁλογραμμάτως scripta, apparet esse Tarracinensem. Ex quo intelligitur virum doctissimum ad Caesarem filium eam epigraphen retulisse. Ad haec nunquam satis commendatus Camillus Peregrinius in Camp. Fel. p. 722. is etiam de filio Octavio interpretatur, quia Iulio patri in primo ejus consulatu, quando deduxit coloniam, illud IMP. CAESAR convenire nullo modo potest: imo, quod mirere, etiam illa Frontini verba, *Capua muro ducta, colonia Iulia Felix, a* xx. *viris IVSSV IMP. CAESARIS est deducta*, de Caesare filio intelligit: quamquam non negat de patre percipi posse, si dicamus illum a Frontino per prolepsim IMP. CAESAREM appellatum.

Refellitur Peregrinius.

Equidem hoc primum statuo, Iulium Frontinum sine ulla controversia Caesaris patris deductionem verbis illis fuisse complexum. Nam primum est ibi xx. virorum explicatissima mentio, per quos lege Iulia Capua est instituta colonia. Nam quod aliquos manu exaratos codices III. *viros* pro xx. *viris* habere obtendit Peregrinius: vix alicujus haud probi codicis ea est depravatissima lectio, quam ad oram Frontini Scriverius adtexuit. Ceterum Rigaltius & Goësius xx. *viros* non

(31) FALX in ea lege non messoria mihi videtur intelligenda: non enim dicere vult Hyginus eas tantum soli partes esse metiendas, quo falx ad demetendum immittitur, & aratrum ad scindendam terram, id est tantum cultas soli partes: hoc si lex innuisset, prius de aratro tum de falce meminisset, cum stultissimum sit eo falcem immittere, ubi non ante severis: tale ὕςερον πρότερον lex haud facile admiserit. Vt omittam quod *ire falcem*, si messoriam intelligis, est ἄκυρον, cum *immitti falcem* veteres dixerint. Mihi prorsus hoc loco FALX non aliud videbatur, quam Culter aratorius, qui rectus incedens incisuras faciebat, quas postea resupinus mordebat vomer, teste Plinio lib. XVIII, cap. 18. ubi ait: *Vomerum plura genera: culter vocatur, praedensam, priusquam proscindatur, terram secans, futurisque sulcis vestigia praescribens incisuris, quas resupinus in arando mordeat vomer. Alterum genus est vulgare &c.* Cum vomer resupinatus iret, ergo culter rectus incedebat: unde apud Vitruvium *In cultro collocare* idem est, quod *ad perpendiculum*. Ergo cum ejus cultri cuspis quidem recta, manubrium vero reclinatum traheretur; recurvum fuisse cultrum oportuit, non repandum, eoque falcem imitabatur, imo & FALX dicebatur. Atque ea quidem mihi videbatur verissima legis illius explicatio. Verum cum a variantibus Plinii lectionibus traditae falcis cultrique notioni majus aliquid praesidii quaererem: percommode cecidit, ut, quod dicitur, una fidelia duos parietes dealbarem, & legem ex Plinio certissime illustrarem, Plinioque vicissim verissimam lectionem assererem. Nam ad recitatum Plinii locum notat Pintianus, in antiquo exemplari addi dictionem *Infelix* in hunc modum: *Culter vocatur infelix, praedensam &c.* Ex quo scribi posse ait: *Culter vocatur in filitem*, vel *Culter vocatur difficilem praedensam &c.* Et Pintiani quidem correctio nemini, puto, probabitur: a Plinio vero sic arbitror scriptum fuisse: *Culter vocatur, sive falx, praedensam &c.* Librarii qui vocem FALX ab eo loco alienam putarent, nescio quibus gradibus ad illud *Infelix* pervenerunt, tum & hoc omnino expunxerunt.

In pertica definienda sic aratrum circumduci consuevisse lex illa Augusti nos docet, ut falx sive culter praecederet, cujus vestigia aratrum postea legeret; idque ob duas caussas, primum ne vomer exorbitaret, deinde propterea quod saepe per incultum ac praedurum solum essent agendi limites, quod ne attentare quidem, non modo perstringere, nisi praecedentibus incisuris, vomer posset.

non solum, uti par erat, in textu retinuerunt, sed ne in notis quidem hoc monendum putarunt, quod in aliquo veteri libro III. *viris* legatur. Deinde quis sibi persuaserit a Frontino tanta supinitate haec fuisse narrata, ut celeberrima C. Iulii colonia praetermissa, Octavii supplementa dumtaxat, & Syllanam assignationem commemoraret? Accedit & illa ratio, quam supra exposui, quod cum hanc coloniam *Iuliam Felicem*, ac fortasse etiam *Augustam* appellasset, necesse erat singulorum nominum caussas tradidisse, ac de C. Caesaris primum colonia, tum de Syllae, demum Augusti singillatim docere. Est hoc igitur extra controversiam positum illud *jussu imp. Caesaris* de patre non de filio apud Frontinum capiendum.

Quod vero objicit Peregrinius, Iulium tum, cum adhuc consul I esset, non potuisse imperatorem Caesarem appellari: eandem criminationem & in Goësio reperies; qui initio notarum ad eum Frontini librum, cum totus in eo esset, ut eum libellum ab alio quopiam e Frontini libris excerptum ostenderet, hoc in primis caussatur, *Quod*, inquit, *assignatio per* XX. *viros facta sit non jussu, sed lege Caesaris, & non imperatoris, sed consulis.* Quamquam vero vel una prolepsi satis se Frontinus tuebitur: tamen & aliam praeterea responsionem paullo post adhibebimus. Nam nunc quod instat cippos nostros aggrediamur.

In iis vero nostrae coloniae terminis litteratis, fateor, aqua mihi haeret. Nam jure hoc negat Peregrinius non potuisse inscribi lapidibus IVSSV. IMP. CAESARIS, cum primum gereret consulatum. Sed ne ad Caesarem quidem filium eosdem cippos facile referendos putarim. Nam Caesarem Octavium apud scriptores quidem CAESAREM sine alio additamento saepe appellari videas, quia in perpetua oratione ex antecedentium aut consequentium serie ambiguitas summovetur: in lapidibus vero nunquam, quod meminerim, CAESAR ἁπλῶς dicitur, sed sive CAESAR. DIVI. F. sive, si post conflictum Actiacum, CAESAR. DIVI. F. AVG. vel brevius CAESAR. AVG. ut in inscriptione Venafrana, quam inter schedas habeo brevi cum aliis edendam:

IVSSV. IMP. CAESARIS
AVGVSTI. CIRCA. EVM
RIVOM &c.

Vbi additamentum AVGVSTI facit, ut ad Divi filium pertineat. Et in hac ipsa re terminali apud Grut. p. 196. n. 3. IMP. CAESAR. DIVI. F. AVGVSTVS. . . . EX. S. C. TERMINAVIT.

Et

Et pagina 199. 2. IMP. CAESAR. AVG. . . . . TERMINVS. AVGVSTAL. &c. Itemque p.200. 1. ID. QVOD. INTRA. CIPPOS. AD. CAMP. VERSVS. SOLI. EST. CAES. AVGVST. REDEMTVM. A. PRIVATO. PVBLICAVIT. Eadem pag. n. 3. CAESAR. AVG. . . . . A. PRIVATO. IN. PVBLICVM. RESTITVIT. &c. Rurſus p. 187. 9. CAESAR. AVGVSTVS. EX. S. C. P. CCXL. Si extra vero rem terminalem velim excurrere, infinitus ſim : neque enim Caeſarem filium IMP. CAESAREM ſine alio additamento nuncupatum legi, niſi in longioribus elogiis, in quibus ubi ſemel IMP. CAESAR. DIVI. F. aut tale aliquid poſitum fuit, poſtea ἁπλῶς CAESAR appellatur.

Adhaec ex tribus huc ab Octavio adſcriptis coloniis illa, quam Velleius aliique referunt poſt Sex. Pompeium ſuperatum, fuit omnium celeberrima : & tamen Velleius *coloniae ſupplementum* appellat. Sub dubito autem, an in hujuſmodi ſupplementis ſollemnis ille ab Etruſcis acceptus ritus aratrum circumducendi perageretur. Et Cicero Phil. 2. n. 40. videtur contrarium ſuadere, nam cum antea docuiſſet potuiſſe ſolum novos colonos Caſilinum induci, quo fuerat ante adſcripta colonia; tum reprehendit Antonium, quod aratrum circumduxiſſet &c. Quamquam hoc nihil moror.

Vereor igitur ut ad Caeſarem patrem ii termini magis appoſite revocari poſſint. Etſi autem in hac re hominum judicia reformido : dicam tamen, quae ſi minus id ſuadeant, at dubitationem tamen injiciant, dentque anſam amplius cogitandi. Ac primum, cum eos cippos in vicinia repertos conjiciam (neque enim arbitror majores noſtros harum rerum minime curioſos voluiſſe tam grandes lapides e longinquo domum comportare) perticae potius ideſt primae aſſignationis Iuliae, quam alicujus praefecturae ab Octavio adjunctae terminos eos fuiſſe ſuſpicor. Tum hi tam curioſe inſcripti termini vix aliam deductionem, quam illam celeberrimam auctore C. Iulio redolent. Fortaſſe ii termini Iulium habent auctorem.

Praeterea, cum extra controverſiam ſit ob allatas ſupra rationes, Frontinum de Iulia deductione locutum, cum ait IVSSV IMP. CAESARIS &c. quae cauſſa Frontino fuit Imperatoris praenomen Caeſari primum conſuli tribuendi, niſi quod ad noſtras haſce epigraphas reſpiceret iiſdem plane verbis conceptas? Alioqui, ſi accurate de primo Caeſaris conſulatu loqui voluiſſet, illud IMP. ei expungendum fuiſſet. Noſtros, credo, terminos viderat, ſive de iis inaudiverat, aut omnino in reip. tabulariis eos legerat Frontinus: idcirco tempore deductae coloniae ſuſque deque habito, IMP. CAE-

SA-

SAREM dixit: in quo erravit ille quidem, nam non eo ipſo tempore, quo eſt deducta colonia, ſed poſt confecta demum bella civilia hoſce litteratos terminos IVSSV IMP. CAESARIS defixos neceſſe eſt, ſi quidem ad C. Iulium patrem eos referre lubet. Nam etſi Caeſarem Octavium nondum adeptum monarchiam, ideſt quinto ejus conſulatu *Imperatoris* praenomine donatum invenio apud Grut. p.226. n.5. & in aliquibus nummis M.Antonii III.viri apud Spanhemium legitur IMP. ANTONIVS: tamen C. Iulium primo ſuo conſulatu IMP. CAESAREM dictum fuiſſe vix puto. Confectis vero civilibus duellis tum demum Imperatoris praenomen obtinuit, teſte Suetonio & Dione lib.43. iſque primum hac notione Imperator eſt appellatus: cum ante C.Iulium dictatorem illud IMP. tantum uti cognomen victoriam adeptis ducibus tribueretur. Quod tamen praenomen vix ille, opinor, adhibuit: neque enim aliud marmor inveni, quo C. ille Iulius IMP. CAESAR nuncupetur: quo majus his cippis, atque illi Tarracinenſi pretium accedit.

Quid vero cauſsae eſt, quamobrem diu poſt deductam coloniam hi termini IVSSV IMP. CAESARIS inſcriberentur? Hoc puto fuiſſe in cauſsa, quod diſſipatos per bella civilia Campani territorii terminos dictator Caeſar in ſuorum veteranorum gratiam reſtituerit. Eſt enim veriſimile per evocatorum Caeſaris Capuae poſſeſſiones habentium abſentiam, dum hi civili bello mererent, veteres illos Campanos aliquid turbarum exciviſſe, ac terminos agrorum dimoviſſe, ut Caeſarianos deturbarent. Notum ex Appiani civilibus, Italicos ſeu veteres urbium Italiae cives ſemper optimatum cauſsae faviſſe, quibuſcum ſuam conjunctam ſalutem putarent. Caeſar autem belli reliquias perſecutus, ac Romano orbe compoſito, ut ſuos evocatos ſuis ſedibus reſtitueret, ac ne fines coloniae amplius confunderentur, litteratos cippos, credo, ex intervallo defixit, qua olim aratrum ductum fuerat. Et ſane expreſſa illa notatio *IVSSV Imp. Caeſaris*, vel rem antea neglectam, ac poſtea eo auctore tranſactam indicat, vel eorundem terminorum reſtitutionem notat. Sic apud Grut. p.198. n.1. COLLEGIVM. AVGVRVM. AVCTORE . . . HADRIANO. . . . . TERMINOS. POMERII. RESTITVENDOS. CVRAVIT. Niſi ſi quis malit ad ſuos evocatos, quos e colonia Capua exciverat, remunerandos territorii colonici fines Caeſarem ampliaviſſe, & qua aratrum ductum fuit, terminos hoſce inſcriptos impoſuiſſe.

Iam vero ex Tarracinenſi ejuſdem exempli cippo diſcas Tarracinam fuiſſe unam ex coloniis Iulianis, eamque ſemel olim libera

Rep.

Rep. teste Livio deductam, iterum post civile bellum a Caesare fuisse coloniam constitutam.

Ceterum haec quae hactenus dixi, quo nostrorum terminorum inscriptionem ad Caesarem patrem referrem, a filio abjudicarem, neque affirmate dixi, neque auctor aut fundus fuerim. Ad Augustum si quis malit, per me licebit.

Habes deductae huc saepius coloniae, & si non suo loco atque tempore, prope justam historiam: nunc ad alia porro pergamus, & ad amphitheatrici tituli filum redeamus.

V. *De tempore exstructi amphitheatri, & Campani aerarii viribus.*

CAPVA) Hujus nominis tam multae sunt originationes, eaeque sic protritae, ut frustra sim in iis referendis. Equidem habeo quae de hoc nomine sentiam: sed alio ea loco atque tempore. Nam ejus clarissimae urbis, quam Roma antiquiorem Velleius constituit, origines, variamque fortunam, omninoque ea quae litteris exstent, peculiari, ac seposito opere, si Deus annuet, complecti est animus: quandoquidem quas maximo labore & industria vir summus Camillus Peregrinius Alexandri F. Campanas antiquitates digesserat, eas pessimo publico paucis ante ejus obitum mensibus ignis absumsit. Campanarum antiquitatum Peregrinii fatum.

FECIT) Mira veterum epigrammatum brevitas. Quid enim necesse fuit HOC AMPHITHEATRVM expresse in inscriptione ponere, cum ea epigraphe frontispitio operis imposita, satis ex ipso marmoris positu doceret quid demum illud sit quod CAPVA FECIT? Sic fere inscriptiones operum publicorum tum conscribebant, FECIT, CVRAVIT, aut tale aliquid dixisse contenti. Nunc ineptissime inculcamus quid fecerit, & id ipsum non sine duobus tribusve epithetis, de quibus verissime dixeris quod de librorum inscriptionibus Plinius in praef. dixerat: *Inscriptiones, propter quas vadimonium deseri posset*. Quid columnae Traianae epigraphe brevius & concinnius? SENATVS. POPVLVSQVE. ROMANVS. IMP. . . . TRAIANO . . . AD. DECLARANDVM. QVANTAE. ALTITVDINIS. MONS. ET. LOCVS. TANTIS. OPERIBVS. SIT. EGESTVS. Nullum hic de columna ne verbum quidem, & tamen satis res ipsa loquitur, tantundem altitudinis montis fuisse egestum, quantam altitudinem columna illa haberet. Mira veterum in elogiis brevitas.

Exsistit autem hic multum ante hac a nostris hominibus jactata quaestio de aetate hujus exstructi amphitheatri. Nam vulgo homines no- Quando exstructum amphitheatrum.

nostrates operis stupendam magnificentiam demirati, ad illa potissimum tempora ejus structuram retulerunt, cum Campana resp. non dum Romanorum jugum accepisset. Quam opinionem lumen illud nostrae patriae incomparabile Camillus Peregrinius in Campan. Fel. p. 723. jure merito refellit his maxime de caussis. Primum quod qui sic putant, parum magnifice de Campana colonia sentiunt, cujus reflorescenti splendori Velleius, Strabo aliique plurimum tribuunt. Deinde cum Augustus, teste Suetonio in ejus vita cap. 29. Romam *jure sit gloriatus marmoream se relinquere, quam lateritiam accepisset*; quis hoc ferat prope ducentis ante Augusti regnum annis tantae magnificentiae molem marmoream Capuae construi potuisse? Demum cum Romanum amphitheatrum, cujus nostrum plane geminum ac germanum dixeris, sit Titi imperatoris opus (seu, Peregrinii pace dixerim, verius Vespasiani quod postea Titus dedicavit) non est verisimile Campanum ante trecentos annos exstitisse. Atque haec sunt quae virum doctum in eam sententiam impulerunt, ut ad Campanae coloniae, non vero illius veteris reip. tempora nostrum amphitheatrum rejiceret. Qui si ejusdem operis titulum delibare oculis potuisset, nae is maximo opere in sua sibi sententia placuisset.

Non Campanae reip. sed coloniae tempore.

Mihi vero etsi Peregrinii sententia unice sedet: tamen non multum ad eam demonstrandam hunc titulum valere arbitror. Nam etiam si vetus illa nostra resp. eam molem excitasset: tamen, cum sub Antonino principe haec inscriptio poneretur, non alio nomine Capua, quam *Colonia Iulia Felix Aug.* consueta ac naturali quadam anticipatione vocari potuisset. Sed tamen cum Romae omnium princeps Statilius Taurus Augusti aevo stabile ac mansurum amphitheatrum posuisset: nostrum non potest ad superiora illa tempora jure amandari. Taceo quod septimum jam hunc & amplius annum cum Capuae jure dicundo praeesset Comes Xaverius Pansutus in Neapolitano senatu Regis nostri a consiliis, vir sane quam eruditissimus, & tot jam nobilissimis a se scriptis tragoediis nunquam intermorituris clarissimus: memini me audivisse ab eo, cum diceret, inter anaglypta e ruderibus amphitheatri eruta visas quoque tum fuisse Romanas aquilas: quod argumento esset per tempora exstructi amphitheatri Capuam Romano imperio paruisse. Sed argumentis non est opus, cum res ipsa prope jam clamitet, tantam molem non aliis attolli temporibus potuisse. Et quanquam, ut fatear, illa gladiatoriae artis efferitas Capuae multo fuit quam Romae vetustior, uti deinceps demonstrabitur: amphitheatra tamen non habent parem cum gladiatoribus aut venatio-

ctione antiquitatem (32): & cum primum fieri coeperunt, lignea ac temporaria ante Statilium exſtruebantur. Ac demum in circo aut alibi olim edi munera conſueviſſe res eſt notiſſima.

Nec ante Flaviorum aetatem factum.

Eſt hoc igitur veriſſimum, hoc quod adhuc cum temporis edacitate decertat amphitheatrum, non a Capua ἀυτονόμῳ, ſed a colonia conditum; imo non ante Flavia tempora hic tantae magnificentiae opus exſtitiſſe; cum capere ab urbe principe magnificentiae exempla, quam dare, noſtris convenientius fuerit. Ante hoc, quod adhuc reſtat, ligneum fortaſſe, aut lateritium aliquod Capuae exſtitiſſe non abnuerim; qui ſciam totas gladiatorum familias a Caeſare quondam Capuae detentas, quorum infinita vis (ut interim de Campanis ipſis edendis muneribus addictiſſimis taceam) vix eſt ut ſine aliquo amphitheatro fuerit.

Ac de aetate hujus operis eſt jam quaeſtio profligata: de auctore jam ſupereſt. Nam qui ante hac ad coloniae tempora id revocabant, ii non ſolum ſub imperatoribus, ſed etiam ab imperatoribus exſtructum putabant. Sed ipſam ſibi Capuam feciſſe nos titulus docet. Ac ne id incredibile videatur, de coloniae noſtrae aerario agendum, ejuſque vires ſunt porro explorandae.

Suum cuique coloniae aerarium.

Cum principis urbis imago per omnia eſſet in coloniis deformata: hinc quemadmodum Romae, ita & in coloniis ſuum cuique aerarium fuit. Quis enim negat, quin publicos reditus quaevis colonia ſive municipium habuerit? Suetonius in Octavio cap. 46. *Italiam duodetriginta coloniarum numero a ſe deductarum frequentavit, operibuſque ac vectigalibus publicis plurifariam inſtruxit*. Veſpaſianus in reſcripto ad Saborentes in Hiſpania apud Grut. p. 164. n. 1. ait. VECTIGALIA. QVAE. AB. DIVO. AVGVSTO. ACCEPISSE. DICITIS. CVSTODIO. Eumenes quoque rhetor in panegyri haec habet: *Salarium me liberaliſſimi principes ex hujus reip. viribus in ſexcentis millibus nummum accipere juſſerunt*. Plura exempla qui velit, adeat Noriſium ad Cenot. Piſ. In marmoribus vero frequens eſt eorum mentio, qui municipalia vectigalia aut quoſcunque omnino reditus conſtituerunt, auxerunt aut recuperarunt. Pecunia inde collecta in aerario municipali reponebatur: nihil enim

H 2 ſae-

(32) Polybius lib. III de Campania loquens ait: *Igitur in hos campos, velut in theatrum quoddam deſcenſuri Carthaginienſes, cunctos perterrefacturi videbantur*. Quo loco alluſum ad pugnas in amphitheatris conferi ſolitas, & theatrum Graeco more pro amphitheatro poſitum conjicit Peregrinius in Camp. Fel. p. 117. Sed an Polybii aevo amphitheatra exſiſterent vehementer dubito. Deinde quod ibidem vir doctus Campaniae ſpeciem amphitheatro aſſimilat: vereor ut longe verius, etiam ex mente Polybii, cum theatro ſit comparanda Campania; quam hinc montes in ſemilunarem orbem θεατρικῶς cuneati ambiunt, inde, qua mare praetenditur, montium ideſt theatri cornua diſcedunt: quae interjacet planities, quaſi cavea latiſſime ſe diffundit.

ſaepius in lapidibus occurrit, quam hujuſmodi aerarii mentio; ut in Tergeſtino marmore ap.Grut.p.408. SINE. VLLO. AERARI. NOSTRI.IMPENDIO. Ei aerario qui praeerant, plerunque quaeſtores dicebantur. Et quaeſtorum Campanae coloniae in fragmento faſtorum Campanorum exſtat luculentiſſima mentio, ſicuti & in aliis noſtris marmoribus. In aliarum urbium vetuſtis titulis loco quaeſtorum eſt ubi praefecti aerario occurrant, ut de Caeritibus apud Grut. p. 214. nam fuit cum Romae quoque praefecti aerario dicerentur: ſed Claudius, teſte Tacito Annal. XIII, aerario quaeſtores rurſum impoſuit.

Quaeſtores coloniarum.

Nihil hic de quaeſtoribus iis, quos florente adhuc rep. provinciis Italiae ſenatus imponebat, agimus: nam una Ciſalpina Gallia excepta, quae proconſulem accipiebat, in reliquas Italiae provincias quaeſtores tum mittebantur. Campania cui obtigerat, is quaeſtor Calenus dicebatur, quod ea in civitate domicilium haberet. Sed de Campaniae rectoribus alibi σὺν Θεῷ dicetur.

Quaeſtores Italiae provinciarum.

Sed quod colonicas attinet pecunias, fuere & Curatores Kalendarii, de quibus tam ſaepe tituli vetuſti locuntur, qui publicam coloniae pecuniam foenori darent: inde appellati, quod exacto menſe ſingulis Kalendis recurrentibus uſuras exigerent.

Curatores Kalendarii.

Mitto jam de poenis dicere, quarum etiam nomine, quantum diſcimus e veteribus ſaxis, non parum oportuit coloniae aerario acquiri. Nam quid hoc frequentius? Qui hoc pactum violaverit, inferet aerario tot: Hoc monumentum ſi quis vendere aut donare voluerit, dare damnas eſto aerario tot, aut dabit coloniae noſtrae poenai nomine tot. Imo apud Gruterum p. 801. n. 5. bona omnia poenae nomine addicuntur aerario in hunc modum. QVOD. SI. QVI. ADVERSVS. ID. FECERINT. EORVM. BONA. PERTINERE. DEBEBVNT. AD. REMP. BRVNDISINORVM (33). Mitto etiam de iis dicere, qui coloniam heredem inſtituerent: mitto de donationibus, legatisve privatorum, ac de liberalitate principum, & ceteris id genus, ex quibus coloniae aerarium augebatur.

Legata poenae nomine.

Sed de coloniarum praediis non poſſum ſine piaculo tacere: neque enim, cum agro multabatur civitas, vel cum veteranis aut civibus R. aſſignabatur, non ſuus modus ei tamen civitati relinqueba-

Praedia coloniarum.

(33) Nihil quidem his poenis frequentius in inſcriptionibus legitur. Quas tamen inſcriptiones omnes Antonino Pio antiquiores eſſe conjicio, de quo ſic reperi nuper apud Capitolinum in ejus imperatoris vita: *Primus conſtituit ne poenae cauſſa legatum relictum maneret*. Mihi quidem non vacat inſcriptiones percurrere, & experiri an ullum ex iis legatis aerario coloniae POENAE NOMINE relictis poſt Antonini tempora inveniatur. Nam ſicubi tale aliquid poſt aetatem ejus principis occurret, dicendum erit eam Antonini legem non diu ſtetiſſe. Quanquam, uti quidem loquitur Capitolinus, videtur ea lex ſua jam aetate obtinuiſſe, quam propterea is ad Pium auctorem refert.

batur. Id quod Velleius de Capua diserte scriptum reliquit lib. II cap. 81. ubi de Capua ab Octavio colonia instituta narrans ait: *Ejus* (Capuae) *relicti erant publici &c.* Sed viri docti eum locum mirifice alius aliter, dum illustrare satagunt, obfuscarunt. Nam fugit hic ratio Lipsium, cetera acutissimum atque admirandae eruditionis, qui illud *Relicti* in *Reliqui* commutavit. Ut taceam de Heinsio qui mavult *Refecti*, & aliis qui nihilo melius aut emendarunt, aut explicuerunt. Atqui nihil istic emendatione opus erat, cum *Relinquere*, uti supra admonebam, sit verbum agrarium, cujus contrarium est *Assignare*. Et sententia porro haec est Caesarem patrem cum agrum Campanum per XX. viros assignaret, reliquisse aliquam portionem, quae Campanorum reip. rediret. Nam memini alicubi quoque hoc mihi lectum, tenuisse hunc morem Romanos in coloniis deducendis, ut nonnullam agri portionem relinquerent, quae publice ab ea rep. possideretur. Nisi vero memoria me fugit, ac potius universim de agro multatis urbibus hoc verum fuerit; ut sive is ager publicus populi R. fieret, sive colonis assignaretur, aliqua tamen pars publice ei civitati relinqueretur. Ita ut fieri possit, jam tum, cum Capua praefectura Romana fuit, partem agri Campanis relictam. Praeter haec praedia in ipsarum coloniarum territorio posita, alibi etiam possessiones habebant, uti de Capua statim dicemus. Interim id constat ex Ciceronis epistola undecima ad Brutum lib. XIII. fam. qua commendat Bruto Arpinates, *Quorum quidem*, inquit, *omnia commoda, omnesque facultates, quibus & sacra conficere, & sarta tecta aedium sacrarum locorumque communium tueri possint, consistunt in iis vectigalibus, quae habent in provincia Gallia* (Cisalpina) *Ad ea visenda, pecuniasque, quae a COLONIS debentur, exigendas . . . legatos equites Romanos misimus &c.* Ex quibus postremis verbis intelligo vectigalia, quae Arpinates in Cisalpina Gallia obtinebant, aliud non fuisse quam agros COLONIS elocatos, a quibus certa pecuniae summa quotannis exigeretur. Id quod etiam evidentius patet ex agro quem Atellani in eadem Cisalpina Gallia possidebant, quem agrum vectigalem appellat Tullius epistola 7. ejusdem libri: *Locutus sum tecum*, inquit, *de agro vectigali municipii Atellani, qui esset in Gallia.*

Velleio lux.

Coloniarum reditus in longinquis interdum regionibus.

Sed ad Campanae reip. possessiones alibi positas ut redeam: primum in insula Creta habuit terram Cnosiam, teste Dione lib. 48. ubi cum dixisset emisse Octavium a Campanis agros bene multos quos novis colonis assignaret: statim *Et ipsis*, ait, *tum aquam Iuliam, qua maxime omnium gaudent, tum terram Cnosiam, qua etiamnum fruun-*

Terra Cnosia.

fruuntur eorum loco dedit. Et has Cnosias possessiones duodecies H-S. hoc est xxx millia scutatorum quotannis Campanorum reip. reddidisse testatur Velleius lib. II, cap. 81. ubi de eadem re sic habet: *Speciosumque per id tempus adjectum supplementum Campanae coloniae. Ejus relicti erant publici* (34) *pro his longe uberiores reditus duodecies H-S. in Creta insula redditi, & aqua promissa &c.* Sed & agrum in Lucania habuit nostra colonia, quem agrum P. Pescennius Secundus sine impensa reip. reciperavit, uti discimus ex inscriptione quae Capuae in foro conspicitur. Quem sane agrum latissime patuisse oportuit, propterea quod non ab alicujus oppidi, in cujus territorio exsisteret, nomine, sed a tota regione Lucanus diceretur. Et scio in pretio fuisse Lucanas arationes. De hoc agro & inscriptione non pauca habeo, quae dicam, quae, ne festinantem lectorem remorari videar, in subjecta notatione (35) seposui: quam si cui

Campanorum Lucanus ager amplissimus.

(34) Et vide an non legi possit *Plurimi*, sic enim in Velleio legisse apparet Dionem, qui Octavium συχνὴν χώραν a Campanis coemisse dicit. Nam viri docti & in iis Lipsius eam de Campana colonia narrationem a Paterculo Dionem transtulisse conjiciunt. Quanquam non video quid hoc necesse sit, cum Dio aliquid addat, quod frustra in Velleio quaeras; veluti hoc, quod *terram Cnosiam* accurate appellat, cum Velleius tantum reditus in insula Creta Campanis redditos tradiderit. Et sane quid opus Velleio haberet Dio, cui Campanorum res perspectissimas esse oportuit, cum Capuae Graecus is scriptor domicilium fixisset, ubi & conscripsit historiam? Verum etiam si Dio nihil hoc loco a Velleio sumsisset, tamen illud συχνὴν facit aliquid, ut *Plurimi* in Velleio reponi posse putem (praesertim cum sequatur *Longe VBERIORES reditus*) maxime si aliquis vetus liber opituletur.

(35) Inscriptio est Capuae in foro prope curiam in hunc modum:

P. PESCENNIO. P. F
SECVNDO. IIII. VIR. I. D
QVOD. AGRVM. LVCAN
RECIPERAVIT. SINE
INPENSA. REIPVBLICAE
SEN. CONS

Et refertur a Camillo Peregrinio in Campan. Fel. p. 11. sed vir ceteroqui oculatissimus non animadvertit in fine alterius lineae esse in marmore I. D. hoc est *juri dicundo*, pro quo ipse posuit II. idest bis: sed & in fine primi versus omiserat P. F.

Quod versu penultimo INPENSA cum elemento N scribitur, mirandum non est: quippe non aliter meliore illo latinitatis aevo scribebatur, uti & ex Pisanis cenotaphiis, & aliis optimorum temporum monumentis constat. Postea cum aliter grammatici tradidissent (quippe *IN praepositio*, ait ex Papiniano Cassiodorus p. 2293. *si composita sit, & P aut B aut M sequatur, N in M convertit, ut improbus &c.* idemque tradit Priscianus lib. I. p. 556. auctore Plinio Papiriano & Probo) sed cum, inquam, ita grammatici praecepissent, tamen & in Mediceo Virgilii codice vetustissimo, & in pandectis Florentinis non aliter quam per N scriptitari testatur Norisius ad Cenot. Pis. p. 487. Id notare volui, si quid forte hinc lucis ad aevum lapidis explorandum: quem lapidem Augusti fere aetate insculptum ex characterum forma, & cetero monumenti habitu, mihi subolet.

Verum quid de hac inscriptione censuerit Peregrinius (is enim dumtaxat eam p. 11. suae Campaniae edidit, praeterea nemo alius) paucis complectar. Eo loco Peregrinius cum de veteri Campania Lucaniae contermina ageret, ac de ancipiti Strabonis loco commentaretur, quo is geographus lib. V videtur in speciem trans Silarum amnem veterem quandam Campaniam collocare: subjungit recitatum Pescennii titulum posse aliquod argumentum suppeditare, ut vetus illa secundum Strabonem Campania trans Silarum, hoc est in ipsa Lucania adstruatur. Sed tamen Peregrinius cum Strabonis locum (qui sic habet: *Pertingunt Picentes usque ad Silarum amnem, qui ab HAC regione veterem Campaniam dividit*) ita accipiendum docuisset, ut pronomen HAC ad Lucaniam, non ad Picentes referendum putaret, ita ut Strabonis mens fuerit Silaro Campaniam a Lucania, non vero a Picentibus Campaniam disjungi: Pescennianum elogium nihil commentitiae isti Campaniae in Luca-

ſi cui eſt otium, non ſine fructu percurret. His adde collem Leucogaeum, quem a Neapolitanis ablatum, & Campanis addictum ſupra Plinii teſtimonio docui. Tum & alias non paucas poſſeſſiones communere mihi perſuadeo Auguſtum, cum nihil non coloniarum a ſe deductarum in gratiam faceret, & Capuae potiſſimum, cui ad alicam conficiendam collem Leucogaeum attribuit, cui aquam Iuliam ſua impenſa perduxit, ut alia omittam, hoc etiam rogantibus Campanis annuiſſe, ut ager in Lucanis poſitus, qui olim Campanorum fuiſſet, iiſdem redderetur. P. vero Peſcennio, quod is legatus, opinor, ad principem ejus rei obtinendae cauſſa miſſus eſt, re perfecta SINE IN-PENSA. REIP. ſtatua ex S. C. poſita fuit.

cania poſitae opitulari ait; eo quod haec inſcriptio non ante tempora Campanae coloniae videatur inſculpta; nec ſit veriſimile Campanos ſero admodum tam vetera ſua jura perſequi potuiſſe, ut poſt tot tantaſque rerum ſuarum converſiones fictitiam illam veterem Campaniam, quam Strabo indicaſſe videatur, in Lucanis poſitam recuperarent. Haec fere Peregrinius.

Cui viro tum omnia aſſentior, tum illud, quod ad tempora Campanae coloniae marmor iſtud Peſcennii refert. Neque enim obeſt illud REIPVBLICAE: quotus enim quiſque eſt, qui hoc ignorat, *Remp.* paſſim in inſcriptionibus de minimo quovis oppidulo dici, ut proinde vaniſſimum ſit ad Campanae ἀυτονομίας tempora cogitationem convertere. Tullius quoque in III de leg. dixit: *Vtinam . . . iſto animo atque virtute in ſumma rep. nobiſcum verſari, quam in municipali maluiſſes*. Nec illud SEN*atus* CONS*ulto* quod ad finem elogii notatur, quidquam momenti habet, quo ad liberae Campanae reip. tempora referatur: nam & *Senatus* pro ordine decurionum quandoque ponitur (ut notat Noriſius ad Cenot. Piſ. p. 44) & hanc ipſam formulam S. C. inveni de Ferentinatibus ap. Grut. p. 456. n. I. & de Spoletinis p. 194. n. 6. Demum IIII. viratus ipſe notatus in marmore eſt coloniarum conſuetiſſimus magiſtratus. Et quanquam in fragmento faſtorum Capuae, & in aliis noſtris lapidibus duumviri non quatuorviri deprehenduntur: tamen frequens haec mutatio fuit; ſicuti in auctario priori mihi ſupra notatum fuit de Gaditano municipio, ubi extremis Ciceronis temporibus quatuorviri, poſtea duoviri ſummum magiſtratum geſſerunt. Et Romae etiam ſaepiſſime variatum, ut quandoque tribuni conſulari poteſtate ſex crearentur, ac deſidentis jam reip. extremis temporibus fuit cum Pompeius unicus conſul procederet. Accedit quod ſicuti ſexviri Auguſtales multo plures quam ſeni in vetuſtis cippis non raro recenſentur, ſic etiam fieri poteſt, quod qui quatuorviri dicebantur, duo interdum nec amplius eſſent; ſicuti ap. Grut. pag. 456. I. M. ACILIVS. PLACIDVS. L. PETRONIVS. FRONTO. IIII. VIR. I. D. S. C. FERENTIN. Et p. 194. 6. Spoleti legitur: P. MARCIVS. P. F. HISTER. C MOENIVS. C. F. RVFVS. IIII. VIR. I. D. S. C. Et eadem pag. n. 5. in Caſinate ſaxo duo etiam ſoli nominantur, iique dicuntur IIII. VIREI. IOVR. DEIC. Etſi apud eundem Grut. p. 129. 5. & 167. 10. & 168. 8. & 173. 3. iidem quatuorviri quaterni recenſentur.

Quantum autem ex characterum forma & orthographia lapidis dijudicari poteſt, Auguſteam aetatem antecedere non videtur. Itaque non temere mihi perſuadeo Auguſtum, cum nihil non coloniarum a ſe deductarum in gratiam faceret, & Capuae potiſſimum, cui ad alicam conficiendam collem Leucogaeum attribuit, cui aquam Iuliam ſua impenſa perduxit, ut alia omittam, hoc etiam rogantibus Campanis annuiſſe, ut ager in Lucanis poſitus, qui olim Campanorum fuiſſet, iiſdem redderetur. P. vero Peſcennio, quod is legatus, opinor, ad principem ejus rei obtinendae cauſſa miſſus eſt, re perfecta SINE IN-PENSA. REIP. ſtatua ex S. C. poſita fuit.

Quid quod agrum, quem olim in Lucanis Campani poſſiderent, ex Livii hiſtoria mihi videor expiſcatus? Is ad annum V. C. DCLIX Scipione Africano & Ti. Sempronio Longo Coſ. haec ait lib. XXXIV, cap. 45. *Coloniae civium Romanorum eo anno deductae ſunt Puteolos, Volturnum, Liternum; triceni homines in ſingulas. Item Salernum Buxentumque coloniae civium Romanorum deductae ſunt. Deduxere* III. *viri Ti. Sempronius Longus, qui tum conſul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager diviſus eſt, qui Campanorum fuerat*. Haec Livius, qui tamen cum non dixerit, quibuſnam ager, qui Campanorum fuerat, ſit aſſignatus; anſam dedit Goëſio antiq. agrar. cap. 4. p. 30. exiſtimandi eum agrum colonis Puteolanis, Volturnenſibus, & Liternatibus fuiſſe diviſum. Goëſii verba proderit hic adtexere: *Sed ut uni*, inquit, *coloniae territoria diverſarum civitatum quandoque ſunt attributa, ita & uno e territorio plurium coloniarum aſſignationes nonnunquam ſumtae ſunt. Nam Puteoli, Volturnum, Liternum cum fierent coloniae, diviſum iis refert Livius agrum qui Campanorum fuerat. Tanta enim agri Campani amplitudo cum eſſet, ut non ſuae tantum civitati ſufficere videretur, ſed & aliis, coloniarum iſtarum aſſignationes in hujus fines extenderunt conditores*. Mitto quod extrema oratione poſuiſſe videtur Goëſius agrum Campanum per id tempus adhuc Campanorum fuiſſe, cum tamen eo tempore Capua agro multata duram praefecturae Romanae formam toleraret. Sed illud quo pacto ferri poteſt, quod iis tantum diviſum eum agrum putavit, quos Livius tanto ante nominarat, Puteolanis, Volturnenſibus Liternatibuſque colonis, nihil interim de Salerno Buxentoque ſollicitus, quas urbes proxime Patavinus memorarat, imo ad quas unice ea diviſio fortaſſe pertinuit? Goëſium fefellit Puteolorum, Volturni ac Literni cum agro Campano vicinitas: ſed cum treceni in harum ſingulas adſcripti eſſent, ſatis ſuus cuique coloniae ager eſſe potuit, nihil ut de agro Campano ad ſubſidia reip. relicto decerpi opus eſſet. Accedit quod pars ea Campani agri, quae Puteolos, Volturnum & Liternum pro-

mune Campanorum habuiſſe crediderim, quas vel antiquitus Capua poſſideret, vel liberalitate principum, aut privatorum, aut poenae nomine poſtea ſit conſecuta. Verum ea jam obſcuris nox alis complectitur. Adde portoria & vectigalia quibus Auguſtum ſuas colonias, in quibus Capua fuit, plurifariam inſtruxiſſe Suetonius cap. 46. affirmat. Adde jam ceteras conficiendae pecuniae rationes, nummos in foenore poſitos, publica coloniae mancipia operi faciundo addicta, pecora & id genus alia. Nec tamen adhuc omnia ſum perſecutus: nam cum multa in vicino poſita oppida Capuae fuerint contributa, eorum etiam publicos reditus, excepto eo quod in neceſſarias eorundem oppidorum expenſas inſumeretur, Campano aerario adjudicatos fuiſſe facilis eſt conjectura.

Et ita prorſus neceſſe fuit, ſatis pingue aerarium habuiſſe tum Capuam: alioqui quo tandem pacto inſanam hanc amphitheatri molem

propius contingeret, jamdiu a quaeſtoribus ad aerarii inopiam ſublevandam divendita fuerat, uti idem Livius ad annum V. C. DXLVIII narrat lib. XXVIII, 46. *Et quia*, inquit, *pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem a foſſa Graeca ad mare verſam vendere quaeſtores juſſi*. Si ea regio diſtracta fuerat, quo pacto Puteolanis, Volturnenſibus Liternatibuſque colonis aſſignaretur? Ergo ex Livii narratione patet, Salernitanis tantum & Buxentinis, quos proxime poſuerat, non vero illis tanto ante nominatis, agrum qui Campanorum fuerat fuiſſe aſſignatum. Non eſt autem veriſimile colonis in Lucaniam tranſcriptis agrum Campanum qui eſt circa Capuam fuiſſe diviſum. Quis enim unquam fando inaudivit colonis puta Beneventanis agrum Placentinum, aut Bononienſem potuiſſe aſſignari? Ager tam longe poſitus ne praefecturae quidem, non modo perticae rationem habuiſſet: nam praefecturas perticae ſeu territorio coloniae applicitas ſcriptores agrarii perhibent. Itaque ex Livii mente Buxentinis & Salernitanis colonis ager ibidem in Lucania poſitus diviſus fuit, qui ager olim, antequam Capua agro multaretur, Campanorum fuiſſet. Is demum eſt ager Lucanus, quem P. Peſcennius ſecundus Campano aerario reciperavit: nimirum ager Buxentum inter ac Salernum latiſſime explicatus. Accedit ad hanc meam ſententiam roborandam, quod nobilis hiſtoricus non ait diviſum iis fuiſſe agrum Campanum (non enim alio nomine ager circa Capuam poſitus vocabatur) ſed agrum, qui Campanorum fuerat: quo ſane dicendi genere agrum alibi quam in Capuae territorio poſitum aperte notavit.

Ergo ſi me audis, ager Lucanus a Peſcennio Campanae reip. reciperatus inter Buxentum Salernumque longiſſimo tractu diffundebatur. Et fuiſſe vaſtiſſima latifundia ſatis etiam ex inſcriptione intelligitur: nam neque Buxentinus, neque ex alterius oppidi vicinia is ager nomen invenit, ſed, propterea quod maximum Lucaniae tractum occuparet, non alio nomine quam AGRVM LVCANum appellat inſcriptio. Nec infinita ſolum latitudine, ſed & bonitate idem ager potiſſimum praecellebat, quantum e Silio intelligo, apud quem lib. IX Hannibal ante Cannenſem pugnam cum ſelectiſſima quaeque praemia militi promitteret, ait:

Seu Laurens tibi Sigaeo ſulcata colono
Arridet tellus, ſeu ſint Buxentia cordi
Rura magis, centum Cereri fruticantia culmis.
Electos optare dabo inter praelia campos.

Ergo tam praeſtantium, tamque patentium latifundiorum Campano aerario acceſſione facta, miramur potuiſſe Capuam tantam amphitheatri molem erigere?

Quid vero cauſſae fuerit, quamobrem Campani in ſpem Lucani agri recuperandi aſſurrexerint? An ob earum coloniarum, quibus aſſignatus fuerat, ſolitudinem? De Salerno quidem nihil habeo exploratum, nec de aliis coloniis, quibus fortaſſe is ager olim fuerit aſſignatus: ſed de Buxento tamen ſuſpicandi locum dat idem Livius lib. XXXIX, 23. ubi triumviros creatos ait, qui ad deſertas jam colonias Sipontum ſupero, Buxentum infero mari colonos ſcriberent. Fortaſſe talis aliqua ſolitudo Buxento aliiſque coloniis, quibus Campanorum Lucanus ager obtigerat, poſtea acciderit; ob eamque cauſam is ager iterum Capuae adjudicatus fuerit.

Ac de agro Lucano a Peſcennio Campanis reciperato ſatis. Niſi quod monendum exiſtimo de Salernum Buxentumque deductis coloniis Velleium quoque meminiſſe lib. I, cap. 15. *Eodem temporum tractu, quanquam apud quoſdam ambigitur, Puteolos, Salernumque & Buxentum miſſi coloni.*

ſem aggredi potuiſset, qua vix major collatis regum opibus attolli poſſit? Quanquam in hoc negotio non inficior, longe minoris impendii rem olim fuiſse, uti mores tunc erant, quando mancipia publica operibus hiſce deſtinabantur.

Sed finis jam ſit primo huic capiti, quod in plura diffindi poterat, ſi praevidiſsem. Tametſi nec me laboris hujus poenitet: & ſpero me noſtris hominibus operam apprime utilem navaſse, quibus toties huc deductae coloniae, (quae res in obſcuro maxime, ſi qua res alia, verſabatur) prope juſtam hiſtoriam conſcripſerim.

CAPVT SECVNDVM

In proximos duos tituli verſus.

DIVVS. HADRIANVS. AVG. RESTITVIT. IMAGINES. ET. COLVMNAS. ADDI. CVRAVIT) In duabus hiſce dumtaxat lineis fieri poteſt ut unum alterumve verbum hoc aut illo modo in marmore ſcriberetur, & aliter fortaſſe ac poſui. Veluti ſi pro RESTITVIT fuerit in elogio EXORNAVIT aut ejuſmodi aliud: & pro IMAGINES quis dubitat, quin STATVAS aut aliud ornamenti genus notari potuerit? Demum pro CVRAVIT potuit aliud inſculpi, ſed in eandem ſententiam. De ceteris quae in hac periodo poſui nihil eſt, cur dubitem.

DIVVS. HADRIANVS) Illud IANVS, quod in fragmento verſu tertio legitur, neque ad Traianum, neque ad Veſpaſianum (nam de Domitiano nihil eſt quod cogites, cujus nomen in ſaxis plerunque eraſum conſpicitur) referri poteſt; ſed unice ad Hadrianum: tum quia hic princeps ad publica aedificia ubique terrarum tum exſtruenda tum etiam reficienda, quantum nemo alius incubuit (de qua re paullo poſt dicetur) tum etiam quia cum ejus filius Antoninus Pius hoc amphitheatrum dedicarit, illud quodcunque fuit quod hac inſcriptionis periodo innuitur, non poteſt niſi ad ejus patrem Hadrianum referri: nam perridiculum fuerit amphitheatrum a Traiano aut Veſpaſiano ſive auctum ſive refectum, non niſi a Pio poſt tantam temporis intercapedinem dedicatum.

DIVVS) Hadriano poſt mortem ideſt jam conſecrato non alius titulus praefigi potuit: eo enim ἀποθεωθέντες imperatores praenomine donabantur. Propter multa ab Hadriano crudeliter facta, *Acta ejus*, inquit Spartianus, *irrita fieri ſenatus volebat: nec appellatus eſset, Divus, niſi Antoninus rogaßet . . . quare, ut ſupra dictum eſt,* Vt Hadrianus conſecraretur aegre Pius impetravit.

 mul-

multi putant Antoninum Pium dictum. Xiphilinus in Hadriano: *Parumque abfuit, quin ob eam caussam* (caedium ab eo factarum) *ne in Heroum quidem numerum referretur*. Capitolinus de Antonino Pio: *Etiam repugnantibus cunctis, inter Divos eum* (Hadrianum) *retulit*: cum diceret, quemadmodum e Dione apud Xiphilinum cognoscimus, si ejus acta rescinderentur, etiam adoptionem suam irritam fieri, nec se fore imperatorem.

HADRIANVS) Praeter ea quae modo afferebam, quo fidem facerem, nec Trajanum, nec alium principem, sed unice Hadrianum hic esse percipiendum: hoc amplius addendum, neminem Hadriano fuisse publicorum aedificiorum studiosiorem. Itaque cum imperii nullas non lustrasset provincias, ubique suae magnificentiae monumenta reliquit. Et quanquam, quantum ad Graeciam attinet, vel unus Pausanias testis esse potest locupletissimus, cujus περιήγησις nusquam non Hadriani opera nobis exhibet: tamen placet magis e Xiphilino & Spartiano testimonia producere. Xiphilinus in Hadriano: *Theatra quoque condebat, & instituebat certamina, cum urbes obiret* (36). Iam vero Spartianus in hujus principis vita cap. 13. *Ad orientem profectus per Athenas iter fecit, atque opera, quae apud Athenienses coeperat, dedicavit*. Ad haec ejusdem Spartiani caput undevicesimum in Hadriani operibus ac spectaculis exhibendis unice versatur, quae huc adscribere non pigebit: *In omnibus paene urbibus & aliquid aedificavit, & ludos edidit. Athenis mille ferarum venationem in stadio exhibuit*. Et post alia multa de spectaculis ejus dicta, sic pergit: *Cum opera ubique INFINITA fecisset, nunquam ipse, nisi in Traiani patris templo nomen suum scripsit &c.* Taceo plurima Hadriani aedificia, quae Spartianus hoc aut illo loco facta passim commemorat: veluti quod *in honorem Plotinae basilicam apud Nemausum opere mirabili exstruxit*. In quem locum Casaubonus, non alienam a probabilitate eorum sententiam esse ait, qui stupendam amphitheatri Nemausensis molem, quod paene omni ex parte integrum durat hodieque, uti & alia ibidem admiranda aedificia, Hadrianum habuisse auctorem conjiciunt ad memoriam Plotinae commendandam exstructa: quanquam & Pio tri-

Hadriani opera.

(36) Quo loco Dio, e quo sua Xiphilinus decerpsit, vocem θέατρα non tantum de theatris, sed etiam de amphitheatris accepisse videtur, quae Dio vix aliter quam θέατρα appellabat; veluti cum lib. XLIII ait: Θέατρον κυνηγετικὸν, ὃ καὶ Ἀμφιθέατρον, ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄντι σκηνῆς ἔχειν, προσερρέθη. *Theatrum venatorium, quod & Amphitheatrum dictum est ex eo, quod sedes undique in orbem habeat sine ulla scena*. Et quidem Amphitheatri vox, quamvis Graeca, a Graecis, quod sciam, non usurpatur, qui θέατρα dicere maluerunt.

tribui posse affirmat; quem genus Nemauso traxisse Capitolinus affirmat. Sed Nemausi amphitheatrum ab Hadriano fortasse potius, quam a Pio erectum, praeter ceteram principis magnificentiam, vel Campani amphitheatri titulus Nemausenses docebit (37).

Tempus refecti amphitheatri

Offert se mihi vero hic illa quaestio, quandonam de Campano amphitheatro sive reficiendo, sive augendo aut exornando Hadrianum potissimum cogitasse putemus. Ac nihil sane verisimilius dici posse videbitur, quam tum, cum in Campaniam secessit, id opus aggressum. *Summotis his* (inquit Spartianus cap. 9.) *a praefectura, quibus debebat imperium, Campaniam petit: ejusque omnia oppida beneficiis & largitionibus sublevavit, optimum quemque* (ex Campanis hominibus, ut Casaubonus exponit) *amicitiis suis jungens*. Hadriani secessum in Campaniam accuratissimus Tillemontius ad finem artic. 7. confert ad annum Christi CXIX, quo anno Hadrianus Cos. III. processit, cujus alter imperii annus Augusto mense absolvebatur, ac tertius incipiebat. Quam ceteroqui optimum conjecturam (nam cur alio modo appellem?) sicuti non aspernor, sic nec omnino certam puto. Neque enim ad id nos Spartianus cogit: & cum postea saepe perpetuis itineribus intermissis Romam is princeps rediisset, cumque Tillemontio ipso fatente ab anno CXXVI ad CXXIX Romae manserit: videndum an non hoc temporis spatio & praefectos summorit, & in Campaniam secesserit. Sed nihil necesse puto viro doctissimo & emunctae naris repugnare: praesertim cum non ad secessum Campaniensem, sed ad extrema Hadriani tempora rejiciendum id opus mihi videatur. Nam si per initia sui principatus nostrum amphitheatrum sive ampliasset, sive refecisset, cur non idem etiam dedicasset? praesertim cum in provinciis ultro citroque obeundis saepissime ei in itu ac reditu Capua transeundum fuerit. Ad ultimos vero ejus imperatoris annos id aedificium si referatur, tum demum percommoda ratio reddetur, quare Pius illud potius dedicarit.

Ad ultimos Hadriani annos rejiciendum.

Imperatores Divi appellati raro humanos titulos adsciscunt.

AVG.) Quoties consecrati jam principes illud *Divus* sibi veluti praenomen adsciscunt, nihil praeterea ex humanis titulis, quantum perspicere potui, addi solet, ac ne Augusti quidem cognomen. Itaque dubitabam utrum illud AVG. quod in extrema fragmenti ora nec in-

(37) Nuper cum incidissem in Iacobi Grasseri Antiquitates Nemausenses (tomo I. Thesauri antiquitatum Sallengriani) mirabar quid ei venerit in mentem ad Augusti tempora Nemausense amphitheatrum referre. Sic enim ejus verba interpretor p. 1068. cum ait: *Nemausense amphitheatrum, cum terra marique serenissima pax esset, Fundatori Herculi dedicatum*. Augusti tempora intellexit: & hominem, credo, fefellit, quod sub eo principe Nemausum est deducta colonia.

tegrum(nam ultima littera nescitur G an C fuerit) legitur, utrum, inquam, AVGERI, aut alio quovis modo supplendum potius videretur. Tamen AVG. retinendum putavi: nam & Traianus post consecrationem *Divus Trajanus Parthicus* plerunque dictus invenitur; & (ut taceam de DIVA. MARCIANA. AVG. apud Reinesium III.20.& DIVA. AVGVSTA. FAVSTINA. in nummis) apud Grut. p. 10. n. 6. legitur DIVVS. AVG. PONT. MAX. EX. S. C. REFECIT, etsi quis intelligendus his verbis sit, haud sciam, nam, (nisi forte in plures inscriptiones dividatur, quod Gruterus conjecit) certe de Octavio ibi sermo esse non potest. Sed quid ista minutiora consector, cum diserte apud Grut. p. 154. 1. sit: NERO. CLAVDIVS. DIVI. CLAVD. AVG. GERM. (supplendum hic puto F. C.) CAES. AVG. N. &c. & p. 153. 9. idem Divus Claudius cum omnibus titulis legitur in hunc modum: IMP. DIVVS. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAES. AVG. GERM. PONT. MAX. &c. De Hadriani etiam successore Pio reperi apud Grut. pag. 257. n. 12. M. AVR. VERO. IMP. DIVI. HADR. ANT. AVG. PII. P. P. F. (idest *patris patriae filio*) &c. Sed & Alexander Donatus III de urbe Roma 4. inveniri testatur DIVVS. CLAVDIVS. AVG. PAT. & DIVVS. TRAIANVS. AVG. PAT. in lapidibusne, an nummis id invenerit nescio. Inscriptionem quoque in Basilica Vaticana se vidente detectam profert in hunc modum:

D. TITO. D. VESPASIANI. F. AVGVSTO. IMP. CAESAR. D. NERVAE. F
NERVA. TRAIANVS. GERMANICVS. DACICVS. PONT. MAX
TRIB. POT. COS. P. P. FECIT

Itaque non novum aut inauditum videbitur, quod in inscriptione nostra DIVVS. HADRIANVS. AVG. dicatur.

RESTITVIT) Historiae Augustae scriptores *Instaurare* frequentius, quam *Restituere* usurpant pro eo quod Renovare, aut Reficere dicimus. Veluti de hoc ipso Hadriano Spartianus cap. 19: *Romae instauravit Pantheum, septa* &c. Capitolinus inter Antonini Pii opera refert *instauratum amphitheatrum*. Lampridius idem amphitheatrum ab Elagabalo *instauratum* dixit. Sed in antiquioribus elogiis ante & post Hadriani aetatem insculptis nusquam *Instaurandi* verbum reperi, sed interdum *Reficere*, plurimum autem *Restituere*. Et quamvis *Restituere* plus aliquanto in speciem notare videatur, quam *Instaurare*: tamen, quantum perspicio, in vetustis titulis *Restituere* sine alio additamento renovationem sive tuitionem,

Restituere quam instaurare aedificia castigatius dicitur.

nem, aut ſarta tecta fere notat: nam cum aliquid amplius volebant ſignificare, tum *A ſolo reſtituere*, & interdum *Ab inchoato reſtituere* (quod ſemel apud Grut. iterumque apud Reineſium 11, 33. inveni) dicebant, aut *Aedes vetuſtate collapſas reſtituere*, aut ejus modi aliquid. Ceterum *Inſtaurare* eo ſenſu ſequior tantum aetas dixit (nam probi ſcriptores veteres nunquam de aedificiis uſurparunt id verbum (38) & ſcimus biographos illos, quos modo producebam, Diocletiani aut Conſtantini aetate vixiſſe, quorum temporibus in inſcriptionibus etiam id verbum occurrit. Ap. Grut. p. 156. n. 7. de Diocletiano, Maximiano, Conſtantio, & Maximiano dicitur: MVRVM. VITVDVRENSEM. A. SOLO. INSTAVRARVNT. Et p. 180. n. 5. THERMAS . . . INSTAVRAVERVNT. RVSTICO. V . . . Poſterioris etiam aetatis eſt inſcriptio apud Reineſium cl. 11, n. 31. ubi legitur INSTAVRATORI. MOENIVM. NOSTRORVM. Itaque nos quoque *Reſtituendi* potiſſimum verbum ſelegimus, quod hic poneremus.

Et quidem non novis tantum exſtruendis aedificiis, ſed & veteribus renovandis deditiſſimus fuit Hadrianus, de quo Spartianus cap. 19. *Romae inſtauravit Pantheum, ſepta, baſilicam Neptuni, ſacras aedes plurimas, forum Auguſti, lavacrum Agrippae: eaque omnia propriis & veteribus nominibus conſecravit*. Quae verba non parum nobis lucis affulgent; nam ſi INSTAVRATAS tantum aedes ſacras, & cetera, quae biographus recenſet, Hadrianus iterum conſe-

(38) *Inſtaurare ludos, bellum, funus, ſcelus*, & ſimilia veteres dixerunt: ſed de aedificiis nunquam, quod legerim, uſurparunt, ut mirer hoc viros doctiſſimos non notaſſe.

Nec eo inficias, quin fieri poſſit, ut aliquis veterum *Inſtaurare aedes* aut talia forte dixerit: ſed donec ea locutio apud probos ſcriptores occurrat, non omnino tutam interim habeo. Statius ne tibi imponat, qui Theb. V. 9. *Inſtaurare vias* dixit, nam eodem ſenſu accepit, quo idem *Inſtaurare iter* 11 Theb. uſurpavit. Plinius tantum xxxi, 2. dixit: *In qua* (villa Cicero) *& monumentum ſibi inſtauraverat*. Sed ibi Inſtaurare, non eſt renovare, ſed exſtruere, uti jam pridem Budaeo & Roberto Stephano in theſ. linguae latinae annotatum fuit: nam & xi, 23. bombycas *ad verſum biemem tunicas ſibi inſtaurare* (ideſt exſtruere) *denſas* dixerat. Ac de eo *monumento* Plinius loquitur, quod Cicero xii ad Att. 18, 19, & 36. non *ſepulcrum* ſed *Fanum* appellari malebat, ut qualemcunque aſſequeretur, inquit, ἀποθέωσιν: quod miror tot Plinii explanatores fugiſſe: id quod idcirco ſedulo Plinius annotavit, quia, quantum ex illis epiſtolis conſtat, dubius animi fuit Tullius, in villane an in ſuburbano conderet. Tandem ergo in Puteolano exſtruxit. Sed tamen bene eſt, quod Harduinus e veteribus optimis libris *monumenta* pro *monumentum* in textu repoſuit: non enim aliquod genus fabricae, ſed ea *monumenta* intelligi conjicio, de quibus ipſe Cicero xii ad At. 18. de *Fano illo* loquens ait: *Ego, quantum his temporibus tam eruditis fieri poterit, profecto illam conſecrabo omni genere monimentorum ab omnium ingeniis ſcriptorum & Graecorum & Latinorum &c.* Ita ſe Cicero Pliniuſque alterum alter illuſtrant: nam & *Fani* locus ex Plinio innoteſcit, & quid *monumenta* apud Plinium ſint Cicero addocet: & cur *Academia* dicta hinc quoque patet, quod omne genus *monumenta*, hoc eſt volumina ibidem ſibi Marcus *inſtauraverat*, ideſt deſcribenda curaverat; quam vim eſſe puto Plinianae locutionis. Ergo *inſtaurare* Plinio non eſt exſtruere, ſed redintegrare, tum ubi de libris, tum etiam ubi de bombycibus loquitur, nuſquam vero de aedificiis.

ſecrandas ſibi exiſtimavit, nulli mirum videbitur, ſi Antoninus amphitheatrum a patre dumtaxat renovatum atque exornatum dedicarit: praeſertim cum non ambitione ſuum inſcribendi nomen adductus illa a Spartiano memorata dedicaſſet pater: nam *propriis & veteribus nominibus conſecravit*. Erat ergo in more poſitum, ut quidquid operum publicorum renovaretur, atque expolitetur, illud repetita prius dedicatione ita demum ad uſum traduceretur. Cujus rei exempla quaedam referri a Gutherio in III de veteri jure pont. cap. II, aut I2. memini.

Refecta opera nihilominus dedicabantur.

Nec defuere qui mihi hoc objicerent, cum amphitheatrum ad Campanae coloniae tempora referri a me ſcirent, ecquid tam brevi temporis intervallo reſtitutione aut refectione opus fuiſſet. Quibus hoc primum reſpondeo, Hadrianum, uti modo e Spartiano didicimus, Pantheon, forum Auguſti, lavacrum Agrippae per Auguſti aetatem exſtructa *inſtauraſſe*. Ad haec in hac ipſa re amphitheatrali, Flavium amphitheatrum imperator Pius *inſtauravit* teſte Capitolino: *Opera*, inquit, *ejus Romae haec exſtant: templum Hadriani, Graecoſtaſium poſt incendium reſtitutum, inſtauratum amphitheatrum*. Sed & Lampridius *Amphitheatrum ab eo* (Elagabalo) *inſtauratum poſt exuſtionem*, *prodit*. Demum & ſub Gordianis ſenatus illud reſtituiſſe videtur, teſte Capitolino: *Quid enim*, inquit, *opus eſt de reſtitutione templorum, de thermis Titianis, de aedificatione amphitheatri agere?* Tribus his locis modo recitatis non aliud amphitheatrum intelligi oportet, quam Flavium, nec aliud intellexit Lipſius de amphith. cap. 6. Quare ſi Romanum amphitheatrum intra tam breve ſpatium tam ſaepe reficiendum fuit: miramur, ſi ab Hadriano Campanum reſtitutum dicamus? Praeſertim cum vel tectorii tantum iteratam inductionem reſtitutionis aut inſtaurationis nomine illi ut, opinor, donarint: nunc vero & columnas & alia ornamenta id genus addidit Hadrianus, ut jure reſtituiſſe dicatur.

Demum ita prorſus hujus tertiae lineae finem fuiſſe ſupplendum, altera inſcriptio per eadem haec tempora detecta fidem faciet, quae amphitheatri apodyterium reſtitutum fuiſſe docet in hunc modum:

SATELLIA. M. F. ANVS
APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. R... eſtituit
EPISTYLIS. CETERISQVE. MARMORIBVS. O... rnavit.

quam inſcriptionem, poſtquam hunc titulum expedivero, ſeorſum expendam.

IMAGINES) Aut tale ejuſmodi. Nam cum in ceteris, quae ſup-

ſupplevi, non defugiam auctoritatem, huic tamen voculae auctor non audeo ſive fundus accedere. Multa ſuccurrebant, quae veriſimilius ponerem, uti paullo poſt dicam: Sed neſcio quomodo ſimulacra demum malui ponere: ſelegique ex induſtria vocem IMAGINES, tanquam latius patentem, quam SIGNA aut STATVAS. Nam ſive corpus integrum exhibuerint, ſive tantum oris ſimulacrum humerorum tenus (quales effigies hodieque in ſummis imi ordinis fornicibus exterioris ambitus duae reſtant) ſive demum umbilicatae, quas προτομὰς appellant, (cujusmodi in ſuperioribus fornicibus ejuſdem exterioris ambitus fuiſſe, duae, quae Capuae in praetorio parieti carceris affixae viſuntur, fidem faciunt) omnes recte dicentur IMAGINES. Neque illud abhorret a vero, ſupra podii columellas complures etiam hujuſmodi imagines fuiſſe diſpoſitas.

Hadriani columnae cui uſui.

ET. COLVMNAS) Vbi & in quem uſum columnas Hadrianus poſuerit haud facile dixerim. Fieri poteſt ut eae columnae intelligantur, quae exterioris ambitus paraſtatis conjunctae adjacebant. Itaque initio ſuppleveram PARASTATAS. ET. COLVMNAS: quae duo ſicut in aedificiis copulabantur, ſic & apud auctores conjuncta legas. Vitruvius v, 1. *In columna aut paraſtata horae deſcribuntur*. Plinius XXXIII, 3. *Sed & illius aureae camerae & argenteae trabes narrantur, & columnae & paraſtatae*. Quae ſupplendi ratio ſi cui placeat, in extremo lineae non CVRAVIT, ſed IMPERAVIT (quod tamen verbum alienum videtur ab Hadriani temporibus, & ſemel tantum inter titulos operum publicorum reperi apud Gruterum p. 158. 9. in inſcriptione Gallieno poſita) aut aliud quidpiam πολυγράμματον ad exaequanda ſpatia poni oportebit. Sed ut mittam, quod alii *Paraſtatica*, dici malunt, (39) quam vocem utpote longiorem linea non admitteret: vix videtur credibile Hadrianum totum exteriorem ambitum addidiſſe, ſine quo amphitheatri forma conſiſtere non potuerat. Niſi vero fin-

An cum paraſtatis conjunctae?

ex-

(39) In inſcriptione apud Reineſium cl. 1. n. 105. legitur PARASTATICAS. CVM. SVIS. ORNAMENTIS &c. In *Gloſſario notarum veterum* Tironi tributarum, quod ſaeculi quinti conjicit eſſe Reineſius in comment. ad eam inſcriptionem, legitur *Paraſtratica*, pro quo reponit Reineſius *Paraſtatica*. Sed & in Plinii loco, quem recitavimus, Budaeus mavult *Paraſtaticae*. H. Stephanus in theſ. nullum Graecum ſcriptorem producit, qui vocem Παραςάτης pro pilis illis quadratis, quae columnis adſtant, uſurparit, ſed tantum Vitruvium lib. v, cap. 1. apud quem tamen, uti notat Facciolatus in voce *Paraſtata*, alii *Paraſtatica* legendum putant. Itaut plena, ut arbitror, locutio ſit *Pila Paraſtatica*, aut Παραςατικὴ ςήλη; quia columnis aſtant, prominentibus ipſis columnis partibus duabus, aut, ſecundum alios, tantum ſui medietate. In noſtri tamen amphitheatri exteriore ambitu (ut obiter notem) columnae duabus fere partibus prominent, ita tamen ut columnae pedatura, dimidiatam ellipſim exhibeat; uti me modo admonebat vir eruditus, idemque pictor egregius & αὐτοδίδακτος Sanctulus Cyrillus Nicolai Cyrilli philoſophi praeſtantiſſimi longeque celeberrimi fratris filius, cum nuper noſtri amphitheatri reliquias delineaſſet.

gamus ab antiquis Campanae coloniae temporibus fuiſſe apud nos amphitheatrum, ſed totum lateritium; quod poſtea Hadrianus non refecerit tantum, ſed & marmoreum exteriore ſui parte effecerit: quam conjecturam non parum altera juvaret inſcriptio, quam modo memoravi, qua dicitur quaedam SATELLIA. APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. Reſtituiſſe. EPISTYLIS. CETERISQVE. MARMORIBVS. Ornaſſe. Sed tamen in noſtro amphitheatro non exterior tantum orbis, ſed & interiores ſive mediani maximam partem e ſolido marmore ſurgunt: ut non poſſis marmora ab Hadriano addita comminiſci, quin totum amphitheatrum ab inchoato illum reſtituiſſe ſtatuas. Itaque hic mihi nox.

An ad propylaei apparatum? Sed & de propylaeo aliquo per hunc principem adjecto ſuſpicio inceſſerat. Nam cum ſuperiore anno ad meridianam amphitheatri portam, ideſt eodem loci, quo titulus de quo commentamur, eſt repertus, duae non mediocri mole columnae eſſent detectae: coepi cogitare an non quas inſcriptio COLVMNAS. memorat, in propylaei alicujus uſum ceſſiſſent, quod Hadrianus fecerit, & an non ſuppleri poſſet PROPYLAEVM. ET. COLVMNAS. &c. Verum cum Flavium amphitheatrum, quod in nummo Veſpaſiani cernitur, ſine inſigni ac notabili aliquo propylaeo eſſe videatur (& apparere utique in nummo deberet, eo quod amphitheatrum eo poſitu ſcalptum ibi ſit, ut porta videnti objaceat) hanc quoque conjecturam ſum aſpernatus.

An ſunt podii columellae? Demum illa etiam cogitatio ſubiit, utrumne ſupplerem PODIVM. ET. COLVMNAS. quae duo in Vitruvio quoque conjunctim leguntur, qui lib. v, cap. 7. de theatri podio ſic habet: *Podii altitudo, ab libramento pulpiti cum corona & lyſi duodecima orcheſtrae diametri. Supra PODIVM COLVMNAE cum capitulis & ſpiris altae quarta parte ejuſdem diametri*. Et quanquam eum ſupplendi modum a vero propius abeſſe putarem: tamen malui IMAGINES ponere, tanquam vocem hominum reprehenſioni minus expoſitam: praeſertim quod ne ſic quidem a podio diſcedimus, cum & COLVMNAS podii (quas & columellas dixerunt) interpretari ſit pronum, & IMAGINES ibidem diſpoſitas. Vnam iſtarum imaginum Spartianus in Severo memorat: *Victoria*, inquit, *vento icta de podio ſtans decidit*.

ADDI. CVRAVIT) Curandi verbum a principis majeſtate ne alienum puta: nam nihil eo frequentius in imperatorum titulis operum publicorum occurrit.

CAP.

CAPVT TERTIVM

In postremas duas elogii lineas.

IMP. CAES. T. AELIVS. HADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS. DEDICAVIT) Ita prorsus, nec aliter postremos hos versus restitue. Vox enim PIVS quae ultimo fragmenti versu legitur, facit, ut non HADRIANVS pater, qui *Pius* nunquam est appellatus, sed filius sit intelligendus, qui praeter paterna nomina, quae post adoptionem assumsit, inscribitur praeterea ANTONINVS. AVG. PIVS, quemadmodum ex omnibus ejus inscriptionibus constat.

ANTONINVS) Ante adoptionem T. Aurelius Fulvius (an Fulvus?) Boionius Antoninus dicebatur, quorum nominum postremum tantum post adoptionem retinuit: nam illa *T. Aelius Hadrianus* ab adoptante accepit.

Postquam Hadrianus, teste Spartiano cap. 22. *quatuor consulares per Italiam judices constituit*: unus ex iis consularibus aliquando Antoninus fuit, uti Capitolinus in hujus vita prodidit. Sed quam potissimum Italiae partem sibi creditam Antoninus habuerit, pulchre Salmasius ex duobus inter sese collatis Capitolini locis colligit. Nam primum de Antonino nondum principe cap. 2. ait: *Hic in omni vita privata in agris frequentissime vixit: sed clarus in omnibus locis fuit. Ab Hadriano inter quatuor consulares, quibus Italia committebatur, electus est ad eam partem Italiae regendam, in qua plurimum possidebat, ut Hadrianus viri talis & honori consuleret & quieti.* Capite vero septimo de eodem Antonino principatum jam adepto haec habet: *Nec ullas expeditiones obiit, nisi quod ad agros suos profectus est ad Campaniam; dicens gravem esse provincialibus comitatum principis etiam nimis parci.* Ex quibus duobus locis invicem comparatis luculenter colligitur Antoninum Campaniae nostrae consularem quondam ab Hadriano fuisse impositum: propterea quod in eam Italiae partem regendam missum Capitolinus ait, ubi plurimum agrorum possidebat: agros autem in Campania Antoninum habuisse idem auctor affirmat.

Antoninus olim Campaniae consularis.

PIVS) Primus imperatorum Antoninus hanc per honorificam appellationem suo merito est consecutus, quam postea Commodus, tum & aliae generis humani pestes affectarunt. Cujus in Antonino appellationis alias alii caussas tradidere: ac fere omnes complexus est Capitolinus cap. 2. *Pius*, inquit, *cognominatus est a senatu, vel quod socerum fessa jam aetate manu praesente senatu levaverit:*

Diversae cognomenti Pii caussae.

K (*quod*

(*quod quidem non magnae pietatis eſt argumentum , cum impius ſit magis qui iſta non faciat , quam pius qui debitum reddat) vel quod eos , quos Hadrianus per malam valetudinem occidi juſſerat , reſervavit : vel quod Hadriano contra omnium ſtudia poſt mortem infinitos atque immenſos honores decrevit : vel quod cum ſe Hadrianus interimere vellet , ingenti cuſtodia & diligentia fecit , ne id poſſet admittere : vel quod vere natura clementiſſimus , & nihil temporibus ſuis aſperum fecit* . Prope eadem apud Spartianum in Hadriano reperies: *Antoninus quidem* , ait cap. 24. *Pius idcirco appellatus dicitur, quod ſocerum feſſum aetate manu ſublevarit : quamvis alii cognomentum hoc ei dicant inditum , quod multos ſenatores Hadriano jam ſaevienti eripuiſſet: alii, quod ipſi Hadriano magnos honores poſt mortem detuliſſet*. Qui iſti magni honores fuerint idem Spartianus in fine ejus vitae declarat, ac primum conſecratio , quam contra nitente ſenatu impetravit, tum quod *templum*, inquit, *denique ei pro ſepulcro apud Puteolos conſtituit , & quinquennale certamen* (quod εὐσέβεια, ideſt *Pialia* vocat Artemidorus 1,28. & inſcriptio apud Grut. p. 314. n. 1. EYCEBEIA. EN. ΠΟΤΙΟΛΟΙC , & p. 254. 4. appellatur Antoninus conſtitutor SACRI. CERTAMINIS. SELASTICI. ideſt εἰσελαστικοῦ , de quo conſule Caſaubonum) *& flamines & ſodales* (HADRIANALES ſaepe in inſcriptionibus memoratos) *& multa alia quae ad honorem quaſi numinis pertinerent . Quare , ut ſupra dictum eſt , multi putant ob haec Antoninum Pium dictum* . Sed Dio apud Xiphilinum eam tantum hujus appellationis cauſſam affert. *Quod initio principatus ſui multis reis factis , poſtulatiſque nonnullis nominatim ad ſupplicium , neminem punivit : non enim , inquit, ab his me rebus principatus exordium facere oportet.*

Quorſum haec , inquies , tam multa de Pii appellatione huc comportata , quae hiſtoriae Auguſtae ſcriptoribus fuiſſent potius relinquenda ? Nimirum quia prorſus alia ejus nominis ratio mihi venerat in mentem , quam modo ex inſcriptione 23. claſſis tertiae apud Reineſium didiceram , quae ſic habet:

S. P. Q. R
IMP. CAESARI
T. AELIO. HADRIANO
ANTONINO. AVG. PIO. P. P
PONTIF. MAX. TRIB. POT. VI. COS. III
OPTIMO. MAXIMOQ. PRINCIPI
ET. CVM. SVMMA. BENIGNITATE

IVSTIS-

IVSTISSIMO
OB. INSIGNEM. ERGA. CAERIMONI
AS. PVBLICAS. CVRAM. AC
RELIGIONEM

Ob insignem caerimoniarum curam cum Numa collatus Antoninus.

In eam inscriptionem miror nihil a Reinesio notatum: cum tamen ex ea demum intelligamus cur Antoninus Numae comparatus fuerit, nimirum OB. INSIGNEM. ERGA. CAERIMONIAS. PVBLICAS. CVRAM. AC. RELIGIONEM. Et eandem rationem, cur Antoninus cum Numa conferretur, attulit Capitolinus in fine ejus vitae, quam de hoc principe contexuit, in hunc modum: *Qui rite* (sed legendum *recte* ex Palatino codice) *comparatur Numae, cujus felicitatem PIETATEMQVE & securitatem CAEREMONIASQVE semper obtinuit*. Nam ceteros, qui eandem comparationem innuunt, nihil necesse habeo huc afferre (40). Verum illud potius tum ex inscriptione, tum recitatis Capitolini verbis conjiciebam ob eandem caussam, ob quam cum Numa visus est conferendus, fuisse etiam PIVM appellatum. *Pium*, inquit Nonius, *dicitur religiosum.*

Imo & Pius ob eandem caussam Pausania teste dictus.

Ac mihi sane videbatur haec opinio singularis: sed ecce nihil est quod Spanhemii diligentiam effugerit, qui in diss. de praest. & usu num. primae editionis Romanae (nam aliam non habeo) p. 263. inter hujus tituli caussas, quas profert in medium, hanc etiam ab ejus religione petitam non omisit, Pausaniae auctoritate fretus, cujus verba proderit huc adscribere ex Arcadicis cap. 43. *Hunc*, inquit, (Antoninum) *Romani Pium cognomine appellarunt, propterea quod unus omnium religionum studiosissimus fuerit*. Graece est: Διότι ἐς τὸ θεῖον τιμῇ μάλιςα ἐφαίνετο χρώμενος. Ac mihi quidem (quando nullum de his judicium fert ille acerrimus aestimator Tillemontius art. 4.) si detur optio, quam potissimum ex ejus appellationis caussis probarem, in Pausaniae procul dubio sententiam concederem: quippe qui coaevus Antonini fuit (nam Dio quidem haud paullo post, Spartianus vero & Capitolinus prope ducentis post Antoninum annis vixerunt) & Romae versatus ista ignorare non potuit. Accedit quod Spartianus & Capitolinus

Cujus sententia potior.

 nihil

(40) Idem Capitolinus cap. 2. *Qui merito Numae Pompilio ex bonorum sententia comparatur.* Eutropius iisdem prope verbis: *Et qui merito Numae Pompilio conferatur*. Sex. Aur. Victor, cum Antoninum *sine exemplo* vixisse dixisset, *quamvis*, inquit, *eum Numae contulerit aetas sua*. Incertus auctor apud Suidam: *Ob similem regni administrationem dignissimus est habitus, qui Numae conferretur, sicut Traianus Romulo visus est exaequandus.*

nihil de ea re affirmate dixerunt, nisi quod diversas de ea re hominum opiniones tradiderunt: contra vero Pausanias ita affirmate loquitur, nullum ut ambigendi locum relinquat. Quibus hoc etiam accedit, quod cum proxime Pausanias humanissimam quandam clementissimamque Antonini legem retulisset: nihil facilius ei fuisset, quam ob tantam clementiae laudem, quam collegerat, Pii nomen consecutum subjungere: tamen ob religionum curam id ei nomen impositum statim subjecit; prorsus ut appareat quas ejus appellationis caussas posteriores biographi prodiderunt, eas Antoniniano saeculo fuisse penitus inauditas. Demum tum de Antonini *insigni caeremoniarum cura* inscriptio, quam supra posui, fidem facit tum vero ob eam PIETATEM Numae fuisse comparatum Capitolini modo recitata verba satis addocent: ac praeterea habeo Antonini mediocris moduli nummum, cujus aversa parte instrumenta pontificalia, qualia postea in Aurelii Caesaris, aut Maximi Caesaris numismatis insculpta visuntur, quae sine controversia ad Antonini Pietatem referuntur. Nam quamvis in hoc Antonini nummo nihil de PIETATE inscribitur, sed tantum TRIB. POT. COS. III. aliorum tamen ad eam imitationem postea cusorum ea est omnium epigraphe PIETAS. AVG.

Primo statim imperii anno eam appellationem est consecutus.

Illud fortasse incommodat, quod Antoninus quidem vel primo ipso principatus anno PIVS inscribitur: inscriptio vero, quam e Reinesio descripsimus, ad sextum ejusdem principis annum pertinet (ad quem etiam annum nummum modo descriptum, etsi tribunitiae potestatis numerali nota destitutum, Reinesiani epigrammatis indicio, non incommode revocarim) ex quo intelligatur caeremoniarum curam ab Antonino susceptam nihil habuisse cum PII appellatione commune. Sed responderi potest, cum Antoninus per omnem aetatem religionis specimina praesetulisset, tum vero statim ut reip. gubernaculis adsedit, nihil antiquius habuisse, quam ut in religionibus, qua parte negligebantur, restituendis sui principatus primordia commendaret: atque ob eam caussam primo statim anno eam appellationem esse nactum: quam cum postea egregiis in ea re facinoribus praeclare tueretur, hinc & inscriptionem ei postea positam, nummosque eadem significatione praeterea signatos. Quanquam quod primo sui regni anno PIVM inscribi in nummis Antoninum Tillemontius art. 4. ex Spanhemio affirmat, tametsi tantorum ingeniorum vel auctoritas ipsa me frangit, tamen videndum an ob tribunitiae potestatis numeralem notam omissam ad primum Antonini annum eos nummos Spanhemius revocarit: quae ra-

ratio (nisi forte & COS. sine numerali nota legatur) nihil valet, uti vel ex eo numismate, quod modo descripsi, perspici potest, in quo & tribunitia potestas sine nota numerali ponitur, & tamen legitur COS. III. Sed cum Spanhemii spissius illud volumen ad manus non habeam, tacere praestat, quam temere aliquid affirmare: & nihil unquam habui antiquius, quam in viri tantopere in hisce rebus subacti judicio conquiescere. Quamvis autem inter Antonini nummos quos Angelonus affert, primum hanc praeseferre epigraphen viderim: IMP. T. AELIVS. CAESAR. ANTONINVS. & in aversa parte: TRIB. POT. COS. ex quo appareat non ipso statim sui principatus initio eam appellationem nactum fuisse: tamen cum nec ibi Antoninus capite laureato exhibeatur, nec AVG. inscribatur (quam appellationem una cum Pii cognomento eodem tempore Antonino oblatam innuit Capitolinus) magis est ut is nummus ad extrema Hadriani tempora referatur, quando tribunitia potestas Antonino primum communicata fuit.

DEDICAVIT) Ex hoc quod amphitheatrum ab Hadriano restitutum Antoninus dedicavit, duo maxime consequimur, & sub extrema Hadriani tempora fuisse sive refectum sive exornatum, & sub Antonini initia dedicatum fuisse. Nam cum dedicare, ut paullo post ex Festo tradam, idem sit quod *usui dicare*: haud puto magnum temporis intervallum inter Hadriani opus & Antonini dedicationem intercessisse. Fortasse etiam cum Hadrianus id, quod circa hanc molem aggressus erat, morte praeventus non perfecisset, illud quodcunque fuit Antoninus & ad umbilicum perduxit, & insuper dedicavit. Ac multa sane, quae affecta reliquerat Hadrianus, filius perfecit, testante Capitolino cap. 4. *Ad opera*, inquit, *Hadriani plurimum contulit*: id quod & ex Puteolano celebri marmore percipio ap. Grut. p. 163. n. 9. ubi legitur: IMP. CAESAR ... T. AELIVS. HADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS. PONT. MAX. TRIB. POT. II. . . . OPVS. PILARVM. VI. MARIS. CONLAPSVM. A. DIVO. PATRE. SVO. PROMISSVM. RESTITVIT. Et Mediolani ap. Grut. p. 177. n. 4. est illa celeberrima inscriptio eodem Antonini anno posita, qua dicitur: AQVAEDVCTVM. IN. NOVIS. ATHENIS. (Mediolanum sic per ea tempora vocatum, quod studiorum teste Plinio IV, epist. 13. sedes esset, viri docti censuerunt: contra Tillemontius in Hadriano not. 21. de *Novis* in Delo *Athenis* indicio Gruterianae inscriptionis p. 405. intelligit) COEPTVM. A. DIVO. HADRIANO. PATRE. SVO. CONSVMMAVIT. DEDICAVITQVE. Idem fortasse nostro amphi-

Quando refectum, & quando dedicatum amphitheatrum.

phitheatro evenerit, cujus refectionem ſive exornationem a patre inceptam Antoninus ad exitum perduxerit, ipſumque demum dedicarit, idque ſub initia principatus: nam & opus pilarum TRIB. POT. II. reſtituit.

In ſeceſſu Campanienſi dedicatio peracta.

Vt ut eſt: ad illud maxime tempus Campani amphitheatri dedicatio pertinet, cum Antoninus ad agros ſuos in Campaniam ſeceſſit. *Nec ullas*, ait Capitolinus cap. 7. *expeditiones obiit, niſi quod ad agros ſuos profectus eſt ad Campaniam, dicens gravem eſſe provincialibus comitatum principis etiam nimis parci.*

Opera omnia dedicabantur.

Nihil vero eſt quod de amphitheatri dedicatione mireris: nam non templa ſolum, ſed & opera publica cujuſcunque generis, nunquam non dedicabantur, ut paſſim ex inſcriptionibus theatrorum, pontium ceterorumque aedificiorum conſtat. Ac ne ab amphitheatris diſcedam, exſtat haec apud Holſtenium in notis ad Cluverium inſcriptio:

M. SILIO. EPAPHRODITO. PATRONO
SEVIRVM. AVG.
MAGISTRO. IVVENVM. ITERVM. IVVENES
LVCOFERO
NENSES. PATRONO. OB. MERITA
QVOD. AMPHITHEATRVM
COL. IVL. FELICI. LVCOFER. S. P. F
DEDICAVITQVE. L. D. D. D

Et vide interim quid inter Capuam Lucumque Feroniae dignationis intereſſet: quod hujus amphitheatrum obſcurus homo, ac libertinae, quantum ex Graeco cognomine conjicio, originis fecit dedicavitque (idemque de ceteris oppidis intelligi poteſt, quorum vix aliquod fuit, quod non parvum aliquod amphitheatrum haberet) cum interim Campanum ab Hadriano reſtitutum exornatumque, ab Antonino dedicatum fuerit. Olim & Capitolium Capuae Tiberius dedicarat, teſte Suetonio in ejus vita cap. 40. *Peragrata*, inquit, *Campania, cum Capuae Capitolium, Nolae templum Auguſti, quam cauſſam profectionis praetenderat, dedicaſſet, Capreas ſe contulit* (41).

Ea

(41) Turbat nonnihil Tacitus IV annal. 57. qui non Capitolium, ſed Iovi templum a Tiberio tunc temporis Capuae dedicatum narrat: *Tandem*, inquit, *Caeſar in Campaniam ſpecie dedicandi templum apud Capuam Iovi, apud Nolam Auguſto, ſed certus procul urbe degere*. Sed commodum ex eo diſcimus, ſicut omnia in coloniis principem urbem imitabantur, ſic etiam in Campano Capitolio Iovis Tonantis aedem exſtitiſſe.

Ea dedicatione ſumtuoſiſſimos ludos ab imperatore apparatos fuiſſe, tum gladiatorios, tum etiam & venationem, quae duo maxime in amphitheatris ſpectabantur, ex iis quae deinceps de dedicatione dicentur, prorſus neceſſe eſt: & erat Pius in eam voluptatem ſatis effuſus. Quis ſcit an non in hac amphitheatri dedicatione prope eadem ediderit munera, de quibus Capitolinus in Antonino cap. 10? ibi haec ait: *Edita munera* (42), *in quibus elephantos & corocottas & ſtrepſicerotas, crocodilos etiam atque hippopotamos, & omnia ex toto orbe terrarum cum tigridibus exhibuit. Centum etiam leones una miſſione edidit.* Ludi in dedicatione exhibiti.

Atque hic me admonet locus, ut de dedicatione, ejuſque notione ac ritu, quae didici, paucis complectar: praeſertim quod nemo hactenus eam tractationem ſuſceperit praeter Gutherium, qui in III de vet. jur. pont. II, & 12. non pauca de ea re dicere occupavit; quae hic omitti ſatius erit, quam actum agi. Quare ſi quis Gutherii duo illa capita cum hac diatriba conjungere volet, juſtam univerſae rei cognitionem facile aſſequetur.

D I A T R I B A

De Dedicationibus.

I. *Vera dedicationis notio traditur.*

Dedicare nihil aliud eſſe, quam conſecrare, plerique omnes perſuaſiſſimum habent, & ſolent Latini lexicographi id verbum hoc alio reddere καθιερόω. Et quanquam non inficior ſaepiſſime ei verbo conſecrationis, tanquam rei cum dedicatione plerunque conjunctae, notionem ineſſe: imo quanquam non ignoro Graecos rei Romanae ſcriptores, cum de templorum, theatrorum, balnearum, gymnaſiorum & ſimilium dedicatione narrant, non alio fere verbo quam ἱερόω aut καθιερόω latinum *dedico* reddidiſſe; plurimum tamen differunt: nam & conſecratio (illa quidem certe, quae in deteſtationem fiebat) ſine dedicatione eſſe poteſt, & haec viciſſim ſine conſecratio- Inter conſecrationem dedicationemque diſcrimina.

(42) Aureo illo latinitatis ſaeculo munera de gladiatoribus dicebantur, venatio de beſtiis: ſed utrunque poſterior aetas munus appellavit. Apuleius IV Miles. *Praeter*, inquit, *ceteram ſpecioſam muneris ſupellectilem, totis utrinque patrimonii viribus immanis urſae comparabat numerum copioſum.* Auguſtinus lib. I contra Acad. *Si te edentem munera urſorum.* Proſper Aquitanicus libro de promiſſionibus: *In munere habet Danielem ſanctum leones non ferro, ſed orationibus vincentem.*

tione. Locus poterat interdum ſacer eſſe, in quo nihil erat alicui Deo dicatum, neque ara, neque ſignum, neque aliud quidpiam: veluti cum Scipio de conſilii ſententia Carthaginem conſecravit, nulli ut liceret inibi aedificare, ſive cum aedes aut quaecunque bona civis, quem pro hoſte haberi vellent, alicui Deo ſenatus populique R. conſenſu, pontificumque collegio approbante conſecrarent: id quod Hebraei חרם *hherem*, Graeci vero ἀνάθεμα dixerunt. Quare hinc eſt quod C. Flavius Cn. F. uti auctor eſt Livius IX, 46, *Aedem Concordiae in area Vulcani ſumma invidia nobilium dedicavit*. In area illa Vulcano ſacra neque ſignum neque ara neque templum Vulcani erat, alioqui nunquam ibi C. Flavius aedem Concordiae dedicaſſet: erat tantum חרם ſive ἀνάθεμα. Contra vero & dedicatio, illa proprie dicta, ſine conſecratione ſaepenumero intelligebatur, veluti cum quis aedes ſuas recens extructas dedicaret, cum Cicero *praedia in cenſum dedicare* dixit, & ſimilia ſane innumerabilia, in quibus *dedicare* quid ſibi velit, ſtatim copioſiſſime tradetur. Quanquam ergo ſaepiſſime conſecratio cum dedicatione conjungebatur, uti cum Clodius Ciceronis domum, tanquam improbi civis, a ſe conſecratam Libertati inſuper dedicavit: imo & templa conſecrabantur eadem caeremoniis, & ſimul dedicabantur: tamen multum inter utrunque intererat, unde Cicero pro domo n. 48. *An*, inquit, *conſecratio nullum habet jus, dedicatio eſt religioſa? &c.* Et poterat certe unum ſine altero conſiſtere: nam, ut ſtatim docebo, dedicatio latius, quam conſecratio patuit. Quin imo in templis ipſis, quae & conſecrata & dedicata eadem dicebantur: tamen aliud in iis conſecrationem aliud dedicationem fuiſſe, infra demonſtrabitur. Et delubri quidem, aut ejuſmodi rerum conſecratio quid ſibi velit, jam omnes perſpiciunt: dedicationi vero quae ſubjecta ſit notio porro exſequamur.

Ac nihil verius ea dedicationis definitione, quam obiter & aliud agens adhibuit Alexander Donatus in III de urbe Roma cap. 7. ibi *Dedicare* hoc eſſe ait, *primo fabricae uſu publice aliquid ſplendidum ac magnificum exhibere ex iis, quorum gratia perfecta eſt*, uti in theatro dramata, gladiatores venationeſque in amphitheatro, & cetera in eundem modum. Veriſsima definitio, quam ita demum potes etiam ad alia praeter fabricas transferre, ſi dixeris *dedicare* idem eſſe quod uſui dicare ſeu addicere: quod profecto Graeci ἐγκαινίζειν, & ſequior latinitas *encaeniare* dixit, quo verbo hodieque in hoc Regno utimur, quoties novum aliquod veſtimentum induimus, aut quidvis novi in uſum convertimus. Ac praeſtat

Quid dedicatio?

Vera dedicationis notio

ſtat Auguſtinum ipſum de ea re loquentem audire in Joannem: *Quandocunque*, inquit, *novum aliquod fuerit dedicatum, encaenia vocantur. Iam & uſus habet hoc verbum: ſi quis nova tunica induatur, encaeniare dicitur &c.* (43).

Verum ne ſine via ac methodo vagetur oratio: hanc, quam poſui dedicationis notionem primum ex principum linguarum conſenſu, tum & ex Latinis ſcriptoribus & monumentis ita me confirmaturum confido, nullus ut dubitationi locus relinquatur; & eadem opera ſpero me non paucis auctorum locis lucem eximiam allaturum.

Dedicationis notio ex Hebraeis.

Ac primum quod Hebraei חנך *hhanach*, ideſt *initiavit*, quodque Graeci ἐγκαινίζειν, quod ad verbum eſt *innovare*, id Latini *dedicare* dixerunt. Deut. XXI, 5. *Quis vir, qui aedificavit domum novam, & non dedicavit eam?* (heb. חנכו *hhanacho*, hoc eſt *inchoavit eam*, LXX vero ἐνεκαίνισεν αὐτὴν) *vadat & revertatur in domum ſuam, ne forte moriatur in bello, & alius dedicet eam*: ubi etiam idem verbum hebraice occurrit, idemque graece: ſicuti etiam in libris Regum & Paralipomenon, ubi de Salomonici templi dedicatione agitur. Inde eſt חנכה *hhanucchah*, idem quod *initiatio*, quod hebraice tum in titulo pſalmi 29, ſive 30. legitur, tum etiam Nehem. XII, 27. ubi noſter habet *in dedicatione muri Ieruſalem*; & LXX ἐν ἐγκαινίοις τείχους. Etiam chaldaice apud Danielem cap. III, 2. לחנכת צלמא *labhanucchath tſalma*, ubi graece eſt εἰς τὰ ἐγκαίνια τῆς εἰκόνος, & latine, *ut convenirent ad dedicationem ſtatuae, quam erexerat Nabuchodonoſor rex*. Nec Hebraei ergo aliud habent dedicandi verbum, quam hoc quod initiationem ſignificat; nec in Graeca translatione, aut N. T. aliud adhibetur, quam τὰ ἐγκαίνια, quaſi dicas *novalia*, aut etiam ἐγκαινισμός, quod legitur I Mach. 4. Et Suidas ἐγκαίνια eſſe ait ἑορτὴν, καθ᾽ ἣν ἐκαινουργήθη τι: Euripidis vero Scholiaſtes ἑορτὴν τὴν ἐν ἐγκαινισμῷ.

Et Graecis.

Et quanquam τὸ ἐγκαινίζειν & ἐγκαίνια apud LXX fere tantum, & ſacros N. T. ſcriptores invenias, qui ad vim Hebraei vocabuli *hhanach* explicandam illud adhibuerunt: tamen & ex Polluce exemplum τοῦ ἐγκαινίζαι affert H. St. in theſ. Et etiam apud Varinum Favorinum, qui omnia ex antiquis lexicis, & ſcholiaſtis accuratiſſime compilavit, reperio in hunc modum: Καινίζαι, καινῷ χρήσασθαι, καὶ ἐγκαι-

(43) Hinc Ioannes de Ianua ex Papia ait: *Encaeniare novum aliquid inducere*. Epitaphium Aligerni Ab. Caſinenſis de monaſterio Caſinenſi reſtituto:

Quod quia fruſtratum fuerat tam temporis, ille
Niſibus omnigenis enceniarat hians.

Ethelwerdus IV, 4. apud Cangium: *Enceniavit in Wintonia urbe arduam turrim.*

ἐγκαινίζαι : ubi pulchra ſe offert dedicationis, ſeu τῆ ἐγκαινίας definitio, nempe καινῷ χρήσασθαι.

Dedicare olim idem quod dicere.

Venio jam ad Latinos, apud quos *dedicare* idem olim fuit, quod *dicere* (44). Quia vero in templorum ἐγκαινίοις conceptis verbis, quas quidem formulas apud Briſſonium invenies, utebantur: [redacted] putabam factum, ut quod Graeci καθιεροῦν, id Latini *dedicare*, aut veteri dialecto *delicare* ideſt, ut interpretabar, ſollemnia verba *dicere* appellarint. Sed re attentius penſitata, ſic ſtatui, *dedicare* non aliud eſſe, quam *dicare* ſeu *addicere uſui*: id quod Graeci ἐγκαινίζειν dicebant. Quod ne forte nunc primum, ac de meo attuliſſe videar, Feſtus in primis auctor accedat:

Dedicare ex Feſto eſt uſui dicare.

Delicata, inquit, *dicebant Diis conſecrata, quae nunc dedicata* (45). *Vnde adhuc manet delicatus, quaſi uſui* (ſic enim eſt in MSS. male autem in editis *luſui*) *dicatus*. Quo quid luculentius afferri poteſt? Et tamen cum illud VSVI, quod paſſim in MSS. legitur, quid ſibi vellet non intelligerent, promtiſſimo errore LVSVI in editis, uti dicebam, ſubſtituerunt; nec porro viderunt Feſtum de *dedicationis* etymo, non vero de iis, quos in deliciis haberent, locutum.

Eſt

(44) *Dedicare* idem fuiſſe quod *dicere* teſtantur grammatici veteres Feſtus & Nonius: manetque etiamnum prope eadem ſignificatio in altero compoſito *praedico*, *praedicas*: imo ſimplex *dicare* & *dicere* alternant, & *dicere* (apud Nonium IV, 122.) eſt *dicare*. *Virg. lib.* VI: *Iunoni infernae dictus ſacer*: & rurſus apud eundem Marcellum IV, 139. *Dicare* (eſt) *indicare, nuntiare. Lucillius libro* XXX: *ſic ubi ad aureis Fama tuam pugnam claram allatam* (legendum allata) *dicaſſet*. Sed redeo ad compoſitum *dedicare*, quod Feſto eſt *dicendo deferre*, & Nonio idem quod dicere. Inde eſt illud Caecilii in primo annalium apud Nonium: *Legati quo miſſi ſunt veniunt, dedicant mandata.* Accius Alpheſiboea eadem ſignificatione adhibuit: & Lucretius, cujus exempla paullo poſt referam. Sed & *delicare* D in L abeunte eodem ſenſu dicebant. Titinnius apud Nonium: *Quid iſtuc eſt, aut iſte vult ſermo? mater delica.* Accius Achille: *Qua re alia ex crimine inimicorum effugere poſſis, delica.* Hodieque in optimis Plauti MSS. & editis libris Mil. III, 1. 30. legitur: *Ita vero, ut tu ipſe me dixiſſe delices*, ideſt dicas. Etiam aureo latini ſermonis ſaeculo quandoque *dedicare* idem quod dicere aut affirmare fuit. Lucretius lib. I, 368.

At contra gravius plus in ſe corporum eſſe
Dedicat, & multo vacui minus intus habere.

Rurſus eodem libro V, 423.

Corpus enim per ſe communis dedicat eſſe
Senſus.

Iterumque lib. III, 209.

Haec quoque res etiam naturam dedicat ejus,
Quam tenui conſtet textura &c.

Male his locis omnibus *deliquat* Fayus in ſua editione exhibuit: cum intelligam Pareum, cujus tamen lexicon Lucretianum ad manus non habui, *dedicandi* non *deliquandi* verbum ea notione apud poetam philoſophum agnoſcere: & jure merito, nam ſic quoque locutum Apuleium deprehendi in libro de habitud. doctrin. Plat. philoſ. lib. III: *Aliae*, inquit, (propoſitiones) *dedicativae ſunt, quod dedicant aliquid de quopiam, ut virtus bonum eſt: dedicat enim virtuti ineſſe bonitatem: aliae abdicativae, quae abdicant aliquid de quopiam &c.* Ac toto eo libro non alius uſus eſt verbi *dedicandi*. Martianus quoque Capella initio dialecticae dedicativas & abdicativas enunciationes memorat.

(45) Dauſquius ne tibi imponat, qui p. 44. inſcriptionem Romanam, quam affert Grut. p. 311. n. 6. ad iſta Feſti *delicata* ideſt *dedicata* trahit. Inſcriptio ſic habet: TEIAE. EVPHROSINES. RVFFINAE. V. V. DELICATAE. Hic autem non Ruffina virgo Veſtalis dicitur *delicata*, hoc eſt (uti Dauſquius interpretatur) *Diis dicata*, ſed Teia Euphroſine fuit *a deliciis* Ruffinae virginis Veſtalis, cujus & liberta erat. Nihil frequentius iſtis *delicatis* in inſcriptionibus eo ſenſu, quem dixi, occurrit.

Est ergo, ut equidem statuo, *dedicare* idem quod *dedicere*, si modo exstat id verbum (46), seu auctore Festo *usui dicare*, sive encaeniare. Et quanquam vel unius Festi auctoritas abunde sufficiat: non pauca tamen exempla scriptorum ad rem illustrandam adsciscam; quos vicissim, uti spero illustriores dimittam. Ac primum Paullus jurisconsultus *dedicare togam in funus* dixit pro eo quod est togae novae usum in funere inchoare: quam notionem quia nemo hactenus, quod sciam, animadvertit, necesse habeo verba legis afferre: est autem l. 19. de in rem verso: *Filius familias*, inquit Paullus, *togam emit: mortuo deinde eo, pater ignorans & putans suam esse, dedicavit eam in funus ejus. Neratius libro secundo responsorum ait, in rem patris versum videri.* Et haec, quae recitavi, & quae ibidem sequuntur, satis declarant *dedicare* ibi non esse solum *destinare* (quomodo Gothofredus in notis explicat) sed, quod Augustinus de tunica dixit, *encaeniare*: & ceteroqui notissimus est ille veterum mos, quo non nisi togati efferebantur: Iuvenalis sat. III, v. 172.

Dedicare togam in funus quid?

Pars magna Italiae est, si verum admittimus, in qua
Nemo togam sumit, nisi mortuus (47).

Ac miror Facciolatum virum doctissimum, qui Calepini lexicon accuratissime amplificavit, ut thesauri linguae latinae loco haberi possit, *dedicare in funus*, & *dedicare in sacrum* ita interpretari, quasi sit in funeris & sacri impensas insumere. Neutrum verum est. De toga in funus dedicata quae modo diximus, satis quae vis sit ejus locutionis

L 2 osten-

(46) Eruditissimus Facciolatus in Calepini lexico nunc tertium excuso verbum *dedicere* agnoscit, firmatque exemplo Accii Alphesiboea: *Advereor, cum te esse Alcmaeonis fratrem factis dedicat.* Sed fortasse non animadvertit Nonium IV, 121. a quo eum Accii locum habemus, referre ad *dedicare*, ut sit indicativi modi: præsertim si illud *dedicat* sit finis versus iambici.

(47) In quem locum nescio quid nugatur vetus Scholiastes: *Togam*, inquit, *sumit, ut eam supra lectum mittant, dum mortuus effertur.* Atqui togam sumere, est induere. Et per ea tempora non in Italia solum sed & Romae raro toga, saepius lacernis utebantur: mortui tantum, inquit Satyricus, per Italiam togam sumebant.

Qui mos togatos sepeliendi constat & ex aliis scriptorum locis, quae afferunt Lipsius I Elector. 6. & ex eo Dempsterus in paralipomenis ad Rosin. lib. V, cap. 32. Sed ibi tamen dupliciter Dempsterus hallucinatur: ac primum, quod togam quam mortui induerent, pullam fuisse ait. Sed si vir doctus ad loca a Lipsio producta attendisset, albam, non pullam togam a mortuis indutam didicisset. Plutarchus de Romanis ait: *Mortui corpus* ἀμφιεννύουσι λευκοῖς. Artemidorus τὰ λευκὰ ἱμάτια mortem praenuntiare ait; διὰ τὸ τοὺς ἀποθανόντας ἐν λευκοῖς ἐκφέρεσθαι. Et vulgus civium sic efferebatur: nam magistratus, triumphales viri &c. quas vivi sive praetextas, sive purpureas, easdem & mortui gerebant. Illud, opinor, Dempstero fecit offucias, quod is, quem profert in medium, Martialis IX, 58. ait: *Nec pallens toga mortui tribulis.* Sed *pallens* ibi non significat togam pullam, sed sordidam & obsoletam: nec albae opponitur, sed candidae & cretatae, qualibus ditiores utebantur, uti vel ex praecedentibus palam est:

Nil est tritius Hedyli lacernis,
Non ansae veteres Corinthiorum, &c.
Nec pallens toga mortui tribulis.

Alterum, quod fallitur, est quod in recitata Paulli lege *dedicare togam in funus* esse ait *cadaver ea obvolvere*. Atqui non ea tantum vis est ejus verbi, sed valet togam novam in funere *encaeniare*, ut Augustini verbo utar.

ostendunt : dedicare vero in sacrum apud Caium nihil est aliud quam consecrare, seu religioni obstringere (48).

Quid *in censum dedicare*.

Iam vero quo sensu Paullus dixit *in funus dedicare*, eodem, quanquam in re dissimili, Tullius ait, *in censum dedicare*. Locus is est in oratione pro L. Flacco n. 32. ubi cum in Decianum quendam inveheretur, qui in praedivitis mulierculae bona invaserat, eaque, cum lustrum a censoribus conderetur, in censum detulerat, ait: *At haec praedia etiam in censum dedicavisti, mitto quod aliena, mitto quod possessa per vim, mitto quod convicta ab Apollonidiensibus &c.* Ac bene Lipsius III var. lect. I. *in censum* reposuit, cum antea *in censu* legeretur; nisi quod *in censum dedicare* idem esse statuit, quod *in censum referre*: sicuti etiam Manutius in commentario ad eum locum, quem tamen reprehendit Gronovius lib. IV de pec. vet. cap. I. & jure merito, nam, uti multis ostendit, *deferre in censum* Quiritium erat, at *in censum referre* unius censoris proprium fuit. Ita ex Gronovii sententia *in censum dedicare*, idem est quod *in censum deferre* & profiteri. Recte quidem, sed penitiorem tamen ejus locutionis caussam vir doctus cum ceteris ignoravit. Atqui hic etiam dedicare idem prorsus est quod inchoare: tum enim vero rei alicujus possessio incipiebat, cum res illa in censum delata erat. Atque ea demum sunt praediorum ἐγκαίνια. Idem prorsus loquendi genus adhibuerat P. Africanus oratione contra Ti. Asellium apud Gellium VII, II. *Quanti*, inquit, *omne instrumentum fundi Sabini in censum dedicavisti*. Sic autem accusandi casu tum hic, tum apud Ciceronem, non vero *in censu* esse legendum, illae, quas modo exponebamus, locutiones *in funus*, *in sacrum dedicare* prorsus evincunt. Demum Gronovius ibidem εὐστόχως sane & feliciter eandem locutionem in Vlpiano restituit l. 64. de adquir. rer. dom. Ibi in vulgatis legitur: *Quae quisque aliena in censum deducit, nihilo magis ejus fiunt*. Sed *dedicat* scripsisse Vlpianum veteris elegantiae non ignarum, ait Gronovius. Quam conjecturam certissimam puto, quod animadverterim ex ejus legis variantibus lectionibus *de-*

Vlpiano vetus scriptura asseritur.

du-

(48) Lex est XII tabularum, quam Caius lib. VI *ad leg.* XII *tab.* refert (eaque est lex ult. de litigios.) in hunc modum: *Rem, de qua controversia est, probibemur in sacrum dedicare; alioquin dupli poenam patimur; ne liceat eo modo duriorem adversarii conditionem facere. Sed duplum utrum fisco, an adversario praestandum sit nihil exprimitur* (in lege XII tab. de qua commentatur) *fortassis autem magis adversario: ut id veluti solatium babeat pro eo quod potentiori adversario traditus sit*. Potentiori utique adversario traditus apposite dicitur, quia rem consecratam liberare multo difficilius fuit: eoque pertinet Ciceronis oratio pro domo sua, quam ab adversariis dedicatam Cicero vindicaturus eam orationem habuit. Quod ergo Cicero (ut Marcellum l. 12. de cur. fur. & Pomponium l. 12. de pactis, aliosque taceam) *dedicare* pro eo, quod est rem sacram facere aut religioni obstringere dixerunt, id Caius ex lege XII tabularum plena oratione dixit *rem in sacrum dedicare*.

ducat alios codices praeseferre, uno variante elemento eoque permutabili, nam scimus duas eas litteras V & I in lapidibus & MSS. saepissime permutari.

Sed pergo jam scriptorum locos, quos quidem conquirere potuerim, in medium proferre. Prae ceteris non bonus ille quidem scribendi auctor, sed antiquitatis tamen affectator Apuleius vix aliter eo verbo usus videtur, cujus haec interim loca reperi: Metam. IV: *Vt venationis suae primitias bonus amicus videretur ornando muneri dedicasse*. Met. X: *Dies ecce muneri destinatus aderat . . . Ac dum ludicris scenicorum choreis primitiae spectaculi dedicantur &c.* Annon vides *primitias muneris* (hoc est venationis, quo sensu munus saepe accipit Apuleius) *dedicare* idem esse quod auspicari? Ad haec Met. XI de Isidis navi Isis ipsa sic loquitur: *Quo* (die) *sedatis hibernis tempestatibus, & lenitis maris procellosis fluctibus, navigabili jam pelago, rudem dedicantes carinam, primitias commeatus* (idest navigationis) *libant mei sacerdotes*. Ibi *rudem carinam dedicare* est novam nec dum mare expertam ponto committere, & usui addicere. Nec pauciora possem, si per otium liceret, e Tertulliano loca producere, veluti hoc quod mihi nuper in Scorpiaco cap. I. se obtulit de Paullo Melitam devecto: *Hoc modo*, inquit, *etiam ethnicis saepe subvenimus, donati a Deo ea potestate* (de qua Marci XVI, 18. dicitur, serpentes tollent &c.) *quam Apostolus dedicavit* (idest qua primus omnium usus est) *cum morsum viperae sprevit*. Quomodo *dedicare potestatem* dixit Tertullianus, sic & *magistratum dedicare*, idest inire dici consuevisse conjicio; nam & ejus contrarium *abdicare magistratum* usu tritissimum fuit. Illustre in primis illud quoque S. Cypriani est epist. 33. ubi de lectore tum primum sui ordinis munus auspicante ait: *Hoc die auspicatus est, dum dedicat lectionem.* Nec obscuriora exempla apud posterioris aetatis scriptores; nam eadem notione in octava S. Stephani protomartyris a priscis usque Ecclesiae saeculis (vide librum sacramentorum Greg. M.) quotannis hanc orationem damus: *Omnipotens sempiterne Deus, qui primitias martyrum in B. levitae Stephani sanguine dedicasti &c.* Gesta Constantini M. apud Cangium: *Palatium usque ad perfectum fecit, quem non dedicavit,* idest eo uti non potuit. Quod eodem sensu hic dicitur, quo Latinus Bibliorum interpres Deut. XX, 5. domum recens aedificatam *dedicare* dixit, pro eo quod est encaeniare. Atque haec ex auctoribus satis.

Quid *dedicare* apud Apuleium,

Tertullianum,

Et Cyprianum,

Venio nunc ad inscriptiones, in quibus quidem rarius *conse-*

cran-

Eadem notione dedicare in lapidibus.

crandi (49), ſaepiſſime *dedicandi* verbum occurrit: ſed tamen certiſſimum habeo plerunque in iis *dedicationem* tantum pro ἐγκαινίοις adhiberi: quamvis non negem non raro etiam pro conſecratione uſurpari, eo quod res eſſent conjunctiſſimae, eoque unum pro altero poneretur. Verum, uti dixi, ſaepius dedicatio nihil praeter encaenia adſignificat: veluti quod apud Reineſium 11, 89. dicitur neſcio quis *theatrum & proſcenium ludis ſcenicis biduo* DEDICaſſe *de ſua pecunia*: idem ibi profecto DEDICAVIT, quod in uſum traduxit; neque enim *biduo* res conſecratur, nec *pecunia*. Item quod apud Grut. p. 12. n. 1. legitur: I. O. M. PRO. SALVTE. IMPP. L. SEPTIMI. SEVERI. ET. M. AVRELI. &c. M. FIRMIDIVS . . . CONSECRAVIT. ITEM. DEDICAVIT: an non ea quantivis pretii epigraphe prope clamitat, inter conſecrationem ac dedicationem, quanquam res conjunctiſſimas, intereſſe tamen plurimum, quod illa ritibus & conceptis formulis, haec primo rei uſu contineretur? Itemque in baſi Interamnate apud Grut. p. 14. n. 16. I. O. M. MINATIA. ELPIS. DEDICAVIT. ET. CONSECRAVIT (50).

Atque ii quidem, qui *dedicare* nihil aliud eſſe volunt, quam καθιερῶν ſive conſecrare, vix alibi, quam cum de templis rebuſque aliis ſacris eſt ſermo, ſuam ſententiam tueri poſſunt. Contra vero ea, quam *dedicationi* ſubjecimus notionem, tam patet latiſſime, ut non templis ſolum, ſed profanis omnibus rebus optime conveniat; quae res profanae cum dedicari dicuntur, nihil aliud ſignificatur, quam eorum uſum inchoari. Suetonius Nerone: *Ejuſmodi domum, cum abſolutam dedicaret, hactenus comprobavit, ut ſe diceret quaſi hominem*

Quid dedicare domum.

(49) Non deſunt tamen exempla in marmoribus, ubi propria *conſecrandi* vox adhibetur. Itaque ap. Grut. p. 18. n. 6. IOVI. OPTIMO. MAXIMO . . P. AELIVS. . . ARAM. CONSECRAVIT. Itemque p. 19. 1. Rurſus p. 28. 5. ARAM. CONSTITVIT. ET. CONSECRAVIT. Poſtremo p. 109. ARAM. CVM. BASE. CONSECR. Sed & apud Reineſium cl. 26. AEDEM. CVM. OMNI. CVLTV. CONSECRAVIT. In Graecis epigrammatibus ΚΑΘΙΕΡΩΣΕ de templis, ΑΝΕΘΗΚΕ de aris, ſignis, clypeis ceteriſque rebus, quae collocatione aut ſuſpenſione dedicabantur, & alio transferri poterant, dici ſolet: Vnde quod legitur apud Grut. p. 69. 8. ΤΟΝ. ΝΑΟΝ. ΚΑΙ. ΤΟΝ. ΒΩΜΟΝ. ΑΝΕΘΗΚΕΝ. ob vicinius illud ΒΩΜΟΝ negligenter, credo, ſic poſitum fuit: nam ναῷ illud ΑΝΕΘΗΚΕΝ minus convenire videtur, quod eſt tamen τοῦ Βώμου proprium, qui loco moveri poteſt. Cicero pro domo n. 46. *Simulacrum autem aut aram ſi dedicaſti, ſine religione loco moveri poteſt*. Quo Tullii loco *dedicare & loco movere* ἀντιθέτως opinor, ponuntur. Nam dedicabatur, ut alibi oſtendam, ara ſive ſignum, cum ſupra ſuam baſim ponebatur, cujus contrarium fuit *loco movere*.

(50) Ὕστερον πρότερον, cum dici potius debuiſſet CONSECRAVIT. ET. DEDICAVIT. prius res ſacrabatur, tum demum uſui dicabatur. Tamen fieri potuit, ut interdum ſive per negligentiam conſecratio rem uſu inchoatam ſubſequeretur, ſive fortaſſe verius, ſi quando conſecratio neglecta fuiſſet, uſu jam ſacrata putabatur.

nem tandem habitare coepisse. Quo sane loco nonnisi primum domus usum dedicationis nomine licet intelligere: non enim domus consecrabantur, & consecratae non erant amplius in domini sui censu, ut patet ex oratione Ciceronis pro domo. Nisi forte principis domum religiosam fuisse existimamus, quod a vero non abhorret. Sed alia suppetunt exempla rerum profanarum innumerabilia: veluti cum sermo est de dedicatione statuarum, non dicam imperatoribus, sed privatis hominibus positarum, nefas est de καθιερώσει tum cogitare. Sic apud Grut. p. 434. 1. statuae, quae L. Maesio Rufo ejusque conjugi a Forosempronienfibus ponuntur, num religiosae fuerunt? & tamen earum DEDICAT*ione Rufus. Epulum. dedit. decurionib. sing. H. S.* XXX. *sex. viris. et. augustalib. sing. H. S.* XII. *plebi. sing. H. S.* IIII. Inscriptio quoque Nepesina p. 441. 7. loquitur de DEDICATIONE. STATVAE. PATRONI. & saepe alibi. Num quem caerimoniarum apparatum in hisce statuis dedicandis adhibitum putas? Atqui, si animum advertes, *dedicare* statuam nihil est aliud quam ἀνατιθέναι. Apuleius Met. VI: *Et depictam in tabula fugae praesentis imaginem meae domus atrio dedicabo*: idest ἀναθήσω seu suspendam. Tabulae ergo suspensione dedicabantur, & dedicare statuam nihil aliud fuit, quam eandem in *loco dato decreto decurionum* (quod his singularibus litteris notabant L. D. D. D.) collocare, & encaeniare. Atque eo refer Tullii locum pro domo n. 46. quo *dedicare* & *loco movere* ex adverso ponuntur, ut alibi dixi. Hinc etiam dedicatio bibliothecae, aquaeductus, pontis & similium nullam proprie, ni fallor, καθιέρωσιν adjunctam habuit, sed primum tantum rei usum designat. Certe nefas est arbitrari Christianos imperatores Valentinianum, Valentem, & Gratianum in pontium, quos DEDICARI. IVSSERVNT, uti Gruterianae inscriptiones p. 160. n. 4, & 6. testantur, dedicationibus ullam ethnicam adhibuisse caerimoniam praeter circenses, quibus pontium usus inchoari solebat, uti deinceps demonstrabo. Idem de altera epigraphe ap. Grut. p. 1080. n. 10. cogitandum, ubi Valens & Gratianus PORTICVS. AREASQ. MACELLO. LIVIAE. AD. ORNATVM. VRBIS. SVAE. ADDI. DEDICARIQ. IVSSERVNT. Est & Veronae inscriptio apud Grut. p. 166. n. 2. sub Gallieno principe posita, ubi dicuntur MVRI. VERONENSIVM. FABRICATI. EX. DIE. III. NON. APRILIVM. DEDICATI. PR. NON. DECEMBRIS. IVBENTE. SANCTISSIMO. GALLIENO. AVG. N. INSISTENTE. AVR. MARCELLINO. V. P. DVC. DVC. (idest Viro perfectissimo duce ducenario) CVRANTE. IVL. MAR-

Aut statuam.

Dedicare pontes,

Aut muros quid sibi velit.

MARCELLINO. Qua in inscriptione *muros dedicare* non est aliud, quam eorum fabricam ad umbilicum perducere, & *usui dicare*. Huc enim pertinet illa sedula consignatio temporis, tum illius quo manus operi admota, (FABRICATI, inquit, idest coepti EX. DIE. III. NON. APRILIVM) tum quo opus consummatum fuit: nam quod sequitur, DEDICATI. PR. NON. DECEMBRIS, tempus perfecti, atque usui dicati operis notat. Accedit quod Gallieni jussus, & utriusque Marcellini instantia & curatio non alio quam ad fabricam tum inchoatam tum perfectam referuntur, non vero ad aliquem consecrationis ritum: & scimus ex legum voluminibus civitatum muros, non sacros fuisse, sed sanctos, hoc est sanctione inviolabiles. Adde & hoc loquendi genus: *sua pecunia dedicare*, quod certe non potest de καθιερώσεως intelligi, (quid enim habet pecunia cum consecratione commune?) sed tantum de operis consummatione, quam statim ejusdem usus consequitur. Eam locutionem deprehendi apud Reinesium cl. 1. n. 179. STAT. EX. AERE. S. P. DEDICARVNT. iterumque eadem classe n. 300. GENIO. CENTVRIAE. &c. SIGN. AEN. SVA. PEC. DEDECAVERVNT. Et cl. 2. n. 89.

Quid *sua pecunia dedicare*.

Eodem sensu *dedicare* in posterioris aetatis titulis.

Demum in his tertii aut quarti saeculi inscriptionibus sine ulla controversia DEDICARE est usum aedificii inchoare. Apud Grut. p. 178. 4. *Constantius & Maximianus invicti Augg. Severus & Maximianus Caess. thermas ornaver. ET. ROMANIS. SVIS. DEDICAVER.* hoc est in Romanorum usum encaeniaverunt. Et ne forte putes *dedicandi* verbum pro καθιερώσεως positum: en ut eadem pag. n. 7. *consecratio* a *dedicatione* sedulo distinguitur. *D. D. NN. Diocletianus & Maximianus invicti seniores Augusti patres imperatorum & Caesarum: Constantius & Maximianus invicti Augg. & Severus & Maximianus* (legendum Maximinus) *nobiliss. Caesares thermas felices Diocletiani Aug. fratris sui nomine CONSECRAV. coeptis aedificiis pro tanti operis magnitudine omni cultu perfectas ROMANIS. SVIS. DEDICAV.* Vides ut accurate *consecratio* a *dedicatione* distinguitur, ne forte unius ejusdemque rei synonyma fuisse putes. Et hinc facile supplebitur inscriptio pag. 179. 1. *Thermas felices Diocletiano coeptas &c. numini ejus consecrarunt*: supplenda porro quae desunt: *& Romanis suis dedicaverunt.*

Quanquam vero ex iis auctorum & inscriptionum locis, quos non mediocri luce perfudimus, satis intelligi potest, non sine operae pretio me tamdiu in ea dedicationis notione versari: tamen quid sollemnis illa formula sibi velit, quae in Lugdunensibus, aliisque per

Gal-

Gallias saxis occurrit, *monumentum sub ascia dedicare*; quae nemini ad hunc usque diem intellecta, viris doctissimis crucem fixit, age videamus; & an tradita dedicationis notio tam late pateat, quam initio polliciti sumus, porro experiamur. Et ceterorum quidem sententias (an nugacissimas nugas?) tum numerare difficile, tum recocta crambe id putidius fuerit. Adeat, si cui est otium, eos qui leges XII tabularum explicuerunt, ad eam legem *rogum ascia ne polito*, tum & Gutherium de jure Manium II, 28. Sponium in antiquitatibus Lugd. ac Fabrettum in vol. inscr. a p. 203. ad 206. & alios. Omnes vero sententiae in eo fere versantur, ut aut sepulcri modestiam ea clausula commendari, aut contra magnificentiam arbitrentur, ac fere respici putent ad eam legem XII tab. *rogum ascia ne polito*, cum tamen nihil monumentum cum rogo commune habuerit, ac nihil etiam ascia, qua ligna dolantur, cum ascia fabrorum caementariorum de qua hic sermo. Quare desinant aliquando legem illam in praesidium adsciscere, praesertim cum illa asciae usum vetet, quem ista formula sepulcralis admittit. Reinesius ad cl. XII, n. 34. ab aliis diversus abiens tantum non acu rem tetigit: *Significarunt autem ea* (formula) inquit, *se marmorariis, quorum ascia & dolabra* λαξευτικὰ ὄργανα, *faciendum locasse, hoc est ab inchoato opus curasse.* Quae Reinesii sententia quid quaeso commeruit, quamobrem acriore censura a Fabretto perstringeretur? Et verisimiliora certe Reinesius paucis verbis, quam Vrbinas ille totis chartis edisserit. Quanquam quod eo sensu formulam illam accipi Fabrettus jubet, quasi vero sepulcri mediocritas commendetur, quod unius asciae ope, qua calx subigitur, sine ullo λαξευτικῷ instrumento fuerit exstructum: nihil novi affert, idque jampridem Gutherius in II de jure Manium 28. disertissime tradiderat, ubi *dedicare sub ascia* hoc demum significare statuit, *opere tectorio marmorato vel albario sepulcra exornare*.

Sub ascia dedicare quid significet.

Iam vero quod negat asciam λαξευτικὸν, sive lapicidarum fuisse instrumentum, ac non nisi lignariam aut calcariam asciam inveniri pertendit, nihil agit: & vel ipsa asciae figura, quae in Salsoniae monumento, de quo ibi Fabrettus commentatur, & alibi visitur in hunc modum, virum doctum monere potuisset, neque ad dolandam materiam, neque ad macerandam calcem illud instrumentum usui esse potuisse, sed unice ad lapides excidendos poliendosque: quippe cum securiculae potius speciem oculis exhibeat, quam lignariam aut calcariam asciam, quarum utranque recurvam, perinde ut hodieque adhibentur, fuisse oportuit. Et pos-

Quid ascia hic.

sum

ſum non paucis argumentis evincere*, aſciam, de qua monumenta loquuntur, fuiſſe λαξευτικὴν, quae compendifacturus, contuli in ſubjacentem notam (51).

Iam vero quae noſtra interpretatio ſit, aperire praeſtat, quam in aliis refellendis tempus terere. *Dedicare* in his monumentis cave putes conſecrandi, id quod ſibi nonnulli perſuaſerunt, ſignificatione poſitum: nec eſt ſecundum Reineſium *ab inchoato opus curare*: nec demum quidvis aliud: verum ſecundum ſemel traditam ejus verbi

Verus ejus formulae ſenſus.

notionem nihil aliud iſtic eſt *dedicare*, quam uſum monumenti illato cadavere inchoare, ſive encaeniare, quemadmodum tot jam auctorum locis fidem feci: *dedicare* vero *ſub aſcia* idem prorſus eſt, quod in ſepulcrum recens exſtructum cadaver inferre, &, ut Feſti verbum adhibeam, *uſui dicare*: ſive, ſi forte mavis, monumentum encaeniare antequam fuerit perfectum; dumque adhuc fabrorum caementariorum, qui per aſciam deſignantur, fervet opus, mortuum illic collocare. In hac enim formula *aſcia* pro ipſo aedificationis opere ponitur, & particula *ſub* poteſt ſignificare vel *ſtatim poſt*, vel *in ipſo aedificandi actu*. Vt ſemel dicam, hoc innuere ea clauſula voluerunt, non eſſe illatum cadaver in alias ſive emtum ſive exſtructum monumentum, ſed in ſepulcrum tum primum data opera & ad eum finem aedificatum, ut is mortuus, cui memoria ponitur, eo in-

(51) Nam certe aſcia, cujus in monumentis mentio exſiſtit, etiam fatente Fabretto, non eſt lignaria, qua materia dolatur. Supereſt ergo ut ſit illa altera ad calcem ſubigendam compoſita. Atqui iſtius aſciae multo longius erat manubrium, praeut illud eſt quod in lapidibus inſculpi ſolet. Aliud ergo eſſe non potuit quam aſcia quaepiam λαξευτική. Scio objicere Fabrettum, aſciae lapidariae nuſquam apud auctores fieri mentionem. Atqui fit ejus mentio in ſexcentis monumentis, quibus illa formula adhibetur, & inſuper aſcia interdum ſcalpitur, quae non poteſt eſſe niſi lapicidarum, quae & fabricatorum eadem quoque fuit, quippe cum in omni fabrica ſive reticulati, ſive incerti operis permultum ejus inſtrumenti uſum fuiſſe oportuerit ad lapides complanandos: cum contra illa altera non ad muros exſtruendos, neque ad tectorium inducendum, ſed tantum ad calcem ſubigendam uſui eſſet. Sed miſſis inſcriptionibus, ſi ſcriptorum judicio rem tranſigi mavis: ecce Pſalmorum interpres Hieronymo haud paullo antiquior, & alterius ſaltem ſaeculi auctor, id quod Pſ. 74. ver. 6. apud LXX legitur, *ἐν πελέκει καὶ λαξευτηρίῳ κατέρραξαν αὐτήν*, ſic eſt interpretatus, *in ſecuri & aſcia dejecerunt eam*. An non intelligis aſciam λαξευτικὸν quoque inſtrumentum fuiſſe, imo & huic Graeco vocabulo λαξευτήριον reſpondiſſe? Et ſcimus Heſychium λαξευτήριον ſic exponere, ut ſit λιθοτόμον σιδήριον. Nam quod Graeci poſteriores aſtrologiae libros λαξευτήριον ex uſu linguae Perſicae inſcripſerunt, uti ex Cangii Graeco gloſſario licet intelligere: id perinde factum puto, quemadmodum Ariſtotelis logica Organum fuit appellatum. Verum hoc obiter. Altera vox, qua Graeci aſciam exprimerent, fuit *ἀξίνη*, (unde & *aſcia* nomen invenit, Aeolum more qui pro ξένος dicebant σκένος, & alia in eundem modum) quae & ſecurim & aſciam aeque ſignificat, eo quod fuiſſent figura ſimiles (id quod ex aſciae forma in monumentis perſpicitur) imo & officio: nam *ἀξίνη* ab *ἄγνυμι* venit, cujus futurum *ἄξω*, quoniam ad frangendum lapides tam ſecuris, quam aſcia comparata fuit. Atque haec quidem veriſſima eſt aſciae illius, quae in monumentis nominatur atque inſculpitur, ſignificatio: quam non eo pluribus confirmavi, quod ea magnopere indigerem (nam modo fabricatorum fuiſſe inſtrumentum conveniat, ceterum λαξευτικὴ ne an calcaria ſit aſcia intelligenda, mea nihil intereſt) ſed ut Reineſium ab injuſta reprehenſione vindicarem.

inferretur (52): conjungitur enim ſemper cum illa formula haec altera *monumentum facere* aut *ponere* in hunc modum: ὁ δεῖνα τῷ δεῖνα PONI. CVRAVIT. aut FACIENDVM. CVRAVIT. ET. SVB. ASCIA. DEDICAVIT. Accedit quod apud Gruterum p. 339. n. 4. *ſarcophago condere*, & *ſub aſcia dedicare*, junguntur hoc modo: MEMMIA. CASSIANA. CONIVNX. (maritum ſuum paullo ante nominatum) SARCOFAGO. CONDIDIT. ET. S. A. D. hoc eſt *ſub aſcia dedicavit* monumentum. Nec vacat inſcriptiones percurrere, quibus ea clauſula adhibetur, propterea quod de hoc commentario vere hoc mihi videor eſſe dicturus eum SVB ASCIA DEDICARI: ita raptim & adhuc atramento madens prelo committitur. Quo dabitur, ſpero, venia toto hoc opuſculo ſecus fortaſſe dictorum, ac viri docti ſint judicaturi, quorum ſententiae lubens ſubſcribam.

Ac de dedicationis notione latiſſime illa quidem patente, haec habui dicere. Ex quibus plane intelligimus, non templa ſolum aliaque religionem ſpectantia fuiſſe dedicata, ſed & profana loca tum publica, tum privata, uti domos, bibliothecas, ſcholas, monumenta; quinimo & veſtimenta, & nihil non eo ſenſu dedicatum fuiſſe.

II. *Templorum & publicorum operum dedicatio ad quem pertineret.*

Iacobus Gutherius in III de vet. jur. pont. 12. ab antiquis uſque temporibus quoſdam *duumviros aedis locandae faciundae dedicandae* adſtruit: eumque duumviratum aliquamdiu intermiſſum poſtea repetitum affirmat. Sed fruſtra eſt in exemplis afferendis, quae id tantum probant, fuiſſe quoſdam duumviros aedis locandae faciundae: nam duumviros aedis dedicandae prorſus inauditos reor; & uni, puto, non duobus, negotium dabatur, ut dedicationi praeeſſet. Ne illud quidem, quod apud Livium libro altero, cap. 42. legitur, Gutherium juvat: *Caſtoris*, inquit Livius, *aedes eodem anno idibus Quintilibus dedicata eſt. Vota erat Latino bello & Poſtumio dictatore. Filius ejus duumvir ad id ipſum creatus dedicavit*. Nam Patavini verba *ad id ipſum creatus* non ad *dedicavit*, quod proxime

Duumviri aedis dedicandae exploſi.

M 2 me

(52) Secundum hanc illius formulae notionem, Ioſeph Chriſti Servatoris cadavere in novum monumentum illato illud indubie *dedicaſſe* dicetur: imo cum illud monumentum Lucae XXIII, 53. λαξευτὸν dicatur, quaſi ſi dicas *aſciatum*, ſive aſciae ope exciſum, etiam *ſub aſcia dedicaſſe* fortaſſe dicetur. Verum cum illud ſepulcrum non recens exſtructum fuerit, nec in eum finem, ut ibi Servator conderetur: non belle ibi quadrat haec clauſula *ſub aſcia dedicavit*.

me ſequitur, referenda cenſeo, ſed quod creatus unus ex duumviris fuiſſet aedis locandae faciendae; viſum fuit ut unus ex iis duumviris, qui filius ejus eſſet qui voverat, dedicaret. At enim Gutherius cap. 13 ejuſdem libri in veteri marmore duumviratum aedis dedicandae ſibi reperiſſe videtur. Ea eſt inſcriptio Caſinas apud Grut. p. 100. 8. in hunc maxime modum:

M. PAPIVS. M. F. L. MATRIVS. L. F.
DVO. VIRI. I. D
SIGNVM. CONCORDIAE. EX. S. C. RESTITVENDVM
COERAVERVNT. EIDEMQ. DEDICARVNT &c.
. . . . . . CN. DOMIT. C. ASINIO. COS

Quo in epigrammate labitur pueriliter Gutherius, quod illas alterius lineae ſingularias I. D. ſpreta eorum non minus inſulſa interpretatione, qui exponerent *juſſu Dei*, ita demum interpretatur, *juſſi dedicare*. Tamne hoſpes in priſcis marmoribus quiſquam, nihil ut de *duoviris juri dicundo* inaudiverit? Verum quod de ambobus numero multitudinis dicitur DEDICARVNT, compendii id cauſsa factum, ut utrique non modo curatio ſed & dedicatio tribueretur, cum uterque quidem curaſſet; ſed revera alter tantum eorum ſuo & alterius nomine dedicaſſet: quemadmodum ſaepe in Evangeliis & Actis, ut V. T. omittam, plures aliquem ſermonem habuiſſe dicuntur, cum reipſa ab uno dumtaxat ex iis ceterorum nomine eam orationem haberi oportuerit. Ita, opinor, iſta epigraphe capienda: neque inſolens in inſcriptionibus illud eſt, rem quampiam ſuo & aliorum nomine ab uno aliquo dedicatam. Plinius v epiſt. 12. *Cognovi ſpecioſiſſimam te porticum ſub tuo filiique tui nomine dedicaſſe.* Fortaſſis tamen ſigni dedicatio (quae ut alibi notatum, ejuſdem collocationem ſignificat) a duobus peragi potuit (53).

Sed

(53) Neque vero in ea ſolum inſcriptione, quam cum Gutherio recitavi, ſed & in aliis haud ita paucis binos aut plures dedicaſſe deprehendi. Apud Grut. inſcriptio Spoletina p. 3. n. 9. *I. O. M. &c. . . M. Gellius Stephanus jun. cum Stephano patre domu Tertiana ex dirution. reſtit. DEDICARVNT Q.* & p. 100. n. 10. Agrigentina epigraphe hujuſmodi: *Concordiae Agrigentinorum ſacrum reſpublica Lilybaetanorum DEDICANTIBVS M. Haterio Candido procos. & L. Cornelio Marcello Q. PR. PR.* Itemque p. 103. 6. in Delmatia: *Victoriae Augg. NN. &c. dedicante Egnatio Victore Leg. Augg. PR. PR. & Cl. Piſone &c.* Et ne forte excipias Romae quidem obtinuiſſe, ut uni dedicandi munus demandaretur, non item extra Romam (quod conſtet ex Plinii epiſt. ad Traianum in provinciis non eoſdem dedicandi ritus obſervatos, ac Romae) ecce tibi Romanam epigraphen apud Grut. p. 307. n. 8. in qua de duobus dicitur. DE. SVO. D. D. IDEM. DEDICARVNT. Et Romana quoque illa eſt, quam Reineſius cl. 1. n. 279. refert, qua duo STAT. EX. AERE. S. P. DEDICARVNT. Itemque Romana, quam idem 1. 300. producit, qua tres SIGN. AEN. SVA. PEC. DEDECAVERVNT.

Sed in recitatis elogiis *dedicare* non idem, quod *conſecrare*, (quod, ni fallor, uni demandabatur) ſed idem quod ἐγκαινίζειν, uti toties admonuimus: & in Reineſianis poſtremo loco productis illud SVA. PEC. magno eſt indicio non de καθιερώσει ſed de ſigni collocatione & libera-

Sed commentitiis illis aedis dedicandae duumviris valere jussis: scimus olim stante rep. populi jussu, aut plebiscito debuisse praefici, qui dedicaret. Istud quidem & ex Ciceronis epistola ad At. IV, 2. constat, ubi ait: *Si neque populi jussu, neque plebis scitu is qui se dedicasse diceret, nominatim ei rei praefectus esset, neque populi jussu, aut plebis scitu id facere jussus esset: videri posse sine religione eam partem areae mi restitui*: & ex oratione pro domo sua n. 53. legitur, L. Cassio censore de signo Concordiae dedicando ad collegium referente, *Ei M. Aemilium Pont. Max. pro collegio respondisse, nisi eum populus R. nominatim praefecisset, atque ejus jussu faceret, non videri ea recte posse dedicari. At senatus consecratam aram tollendam ex auctoritate pontificum censuit, &c.* Verum hoc aliis jam notatum.

Ius praeficiendi qui dedicaret olim apud populum;

Sub imperatoribus postquam lege regia populi potestas ad principem translata fuit: princeps solus dedicare poterat, vel is etiam, cui dedicandi fecisset potestatem: id quod modo ex Vlpiano l. 9. de rer. divis. cum didicerim, non gravabor eam legem fere totam huc adscribere, propterea quod alia quaedam praeterea complectitur ad id argumentum spectantia: *Sacra loca ea sunt, quae publice dedicata sunt, sive in civitate, sive in agro. Sciendum est, locum publicum tum sacrum fieri posse, cum princeps eum dedicavit, vel dedicandi dedit potestatem. Illud notandum est aliud esse sacrum locum, aliud sacrarium: Sacer locus est locus consecratus: Sacrarium est locus, in quo sacra ponuntur, quod etiam in aedificio privato esse potest. Et solent, qui liberare eum locum religione volunt, sacra inde evocare.* Tum transit ad sancta, de quibus ait: *Proprie dicimus sancta, quae nec sacra nec profana sunt, sed sanctione quadam confirmata: ut leges sanctae sunt, sanctione enim quadam subnixae sunt.* Ac demum nonnullis interjectis: *Res sacra non recipit aestimationem.* Ex his percipimus, ad principem proprie pertinuisse *publice dedicare*. Hinc saepe apud scriptores legimus, imperatores Roma profectos ad aliquid dedicandum, uti cum Tiberius Capreas secessurus, eam caussam suae profectioni praetexuit, ut Capuae Capitolium, Nolae Augusti templum dedicaret. Et ex nostri amphitheatri titulo discimus, illud ab Antonino dedicatum, ut sexcenta alia hujusmodi dedicationum extra Romam exempla reticeam.

Postea ad imperatores translatum;

ralitate aliqua in eo dedicando idest collocando exhibita, esse sermonem: id quod luculentissime constat ex 89. classis alterius Reinesianae, ubi plures quoque *dedicasse sua pecunia* theatrum dicuntur, sed non aliter dedicasse quam scenicis ludis THEATRVM, ait inscriptio, ET. PROSCENIVM. REFECERE. LVDIS. SCENICIS. BIDVO. DEDICAR. D. S. P.

Quorum nomine alii quandoque dedicabant.

ceam. Nonnunquam tamen, ut ex eodem jurisconsulto didicimus, princeps alteri cuipiam dedicandi potestatem dabat: tum vero cave putes illum suo nomine dedicasse; nam imperatoris nomine tum etiam dedicatio peragebatur: cujus rei certissimam fidem facio in hunc modum. Inscriptio Mediolani est apud Gruterum p. 177. n. 4. qua de Antonino dicitur: AQVAEDVCTVM. IN. NOVIS. ATHENIS (idest Mediolano sive potius in Delo insula, uti alibi dictum fuit.) COEPTVM. A. DIVO. HADRIANO. PATRE. SVO. CONSVMMAVIT. DEDICAVITQ. Atqui Antoninus, teste Capitolino cap. 7. *nec ullas expeditiones obiit, nisi quod ad agros suos profectus est ad Campaniam, dicens, gravem esse provincialibus comitatum principis etiam nimis parci*. Non ergo ipse per sese Antoninus aquaeductum illum dedicavit, sed alius quispiam imperatoris nomine. Sed tamen idem imperator (ut obiter admoneam) Campanum amphitheatrum ipse per sese, uti prorsus mihi persuadeo, dedicavit: propterea quod scimus ex eodem Capitolino in Campaniam ad suos agros eum secessisse.

Metropolitanae Ecclesiae Campanae dedicatio.

Quod dedicationes per alios imperatoris nomine saepe peractas diximus: idem nuper (si profanis gentium ritibus sacrosanctas Ecclesiae caeremonias conferre licet) in Metropolitanae Ecclesiae Campanae dedicatione factum. Nam cum amplissimus & immortalis memoriae Cardinalis NICOLAVS CARACCIOLVS, qui quartum jam hunc & vicesimum annum in Metropolitana hac cathedra sanctissime adsidet, suam Ecclesiam non modo ab inchoato restituisset, sed & laxius ampliasset, exornassetque magnificentissime: hoc unum restabat, ut ab illo pastoralis vigilantiae specimine singulari FR. VINCENTIO MARIA CARD. VRSINO, qui tunc temporis Beneventanam Campanae conjunctissimam planeque germanam Ecclesiam sanctissimis institutis moderabatur, sollemnibus caeremoniis, quod jamdiu promiserat, dedicaretur. Qui tamen interea temporis summa omnium gratulatione, Romanae Ecclesiae hoc est omnium I. C. Ecclesiarum gubernaculis admotus, cum gravioribus curis distentus iter aggredi, atque ipse per sese eam consecrationem transigere haud facile posset: ut fidem tamen liberaret, pulcherrimo excogitato MVNDILLAM VRSINVM Episcopum Melphitanum Archiepiscopum Corinthium fratris filium, sed sanctioris disciplinae cognatione sibi multo devinctiorem, misit, qui veluti procuratorio nomine eam functionem obiret. Vt jure in eo sibi Campani placeant, quod eam dedicationem non tam Mundillae Vrsino, quam BENEDICTO. XIII nunquam interituri nominis

PON-

PONTIFICI MAX. adſcribendam putent, & in Eccleſiae tabulariis conſignandam. Quod tamen, ſicut & cetera eximia ornamenta, quae ex ejuſdem clementiſſimi PONTIFICIS munificentia nuper in nos redundarunt, non alii profecto, quam NICOLAI CARD. CARACCIOLI veteri cum illo neceſſitudini accepta referimus: & tantis nominibus BENEDICTO & NICOLAO auſpiçatiſſima omnia ex animo adprecamur.

Quisquis igitur procuratorio nomine pro imperatore dedicabat, non ſuum, ſed principis nomen titulo inſcribebat, uti ex Novarum Athenarum aquaeductu modo collegimus. Quibuſdam tamen poteſtas fiebat ſuo, non imperatoris nomine dedicandi, & uti ſuum, non vero imperatoris nomen inſcriberent: quae quidem poteſtas iis plurimum dabatur, qui ſua pecunia aliquid feciſſent: id quod colligo ex inſcriptione, quam ſupra ex Holſtenio protuli, quae M. SILIO. EPAPHRODITO poſita fuit propterea, QVOD. AMPHITHEATRVM. COL. IVL. FELICI. LVCOFER. S. P. F. DEDICAVITQ. L. D. D. D. Quanquam autem quatuor illae ſingulares litterae, hoc eſt *locus datus decreto decurionum*, notant eum non fuiſſe amphitheatri titulum, ſed ſtatuae, credo, ſubſcriptionem: tamen in amphitheatri illius epigrammate fuiſſe M. Silii Epaphroditi nomen adſcriptum, mihi perſuadeo, aliorum titulorum indicio, quibus ejus, qui ſua pecunia feciſſet dedicaſſetque, nomen adſcribitur: ſicuti Neapoli in templi Caſtorum epigraphe (quod pulcherrimum opus jampridem me puero corruit, de illo Tiberii liberto legebatur: ΣΥΝΤΕΛΕΣΑΣ. ΕΚ. ΤΩΝ. ΙΔΙΩΝ. ΚΑΘΙΕΡΩΣΕΝ ideſt ſua pecunia perfectum conſecravit.

Principi opera inſcribebantur: niſi ſi quis ſua pecunia feciſſet.

Ceterum libera republica idcirco tanto ambitu templorum dedicationibus inhiabant, quod dedicanti tribueretur, uti nomen ſuum inſcriberet, etiamſi alius aedificaſſet. De M. Horatio Pulvillo Dionyſius lib. V: *Dedicationem atque inſcriptionem* (templi Capitolini) *abſente collega occupavit alter conſul M. Horatius.* Deinde diu poſt Catuli honori conceſſum legitur apud Val. Max. VI, 9. *Vt nomen ejus in Capitolino faſtigio fulgeret*; nimirum quia a Sylla reſtitutum Catulus dedicavit: qua de re Tacitus III hiſt. 72. *Curam victor Sylla ſuſcepit* (Capitolini templi poſt conflagrationem reſtituendi) *neque tamen dedicavit: hoc ſolum ejus felicitati negatum* (Syllae ipſius dictum id fuit, auctore Plinio VII, 43. *Hoc tamen nempe felicitati ſuae defuiſſe &c.*) *Lutatii Catuli nomen inter tot Caeſarum opera uſque ad Vitellium manſit*: nam ſub Vitellio iterum conflagravit. Haec de templi Capitolini dedicatione atque inſcriptione.

Quanta olim dedicandi ambitio.

Nec

Nec ſolum libera rep. ſed etiam ſub prioribus Caeſaribus eadem dedicandi ambitio viguit: nimirum antequam poteſtas deſignandi ejus, qui dedicaret, a ſenatu populoque ad imperatores deferretur (quod nondum ſub Claudio contigerat, qui ex S. C. neſcio quid dedicavit, ut ex epigrammate percipitur apud Grut. p. 101. n. 1.) & antequam obtinere coepiſſet, ut poſſet alius quiſpiam imperatoris nomine dedicare. Tacitus VI annal. 45. *Ne publice quidem, niſi duo opera* (Tiberius) *ſtruxit, templum Auguſti, & ſcenam Pompeiani theatri: eaque perfecta CONTEMTU AMBITIONIS, an per ſenectutem, haud dedicavit.*

Quorundam imperatorum modeſtia. Hadrianus tamen ab ea ambitione ſuum inſcribendi nomen longiſſime in ſpeciem abhorruit: ſic enim de eo narrat Spartianus cap. 19. *Romae inſtauravit pantheum, ſepta, baſilicam Neptuni, ſacras aedes plurimas, forum Auguſti, lavacrum Agrippae: eaque omnia propriis & veteribus nominibus conſecravit*. Eandem quoque civilitatem (ut de Auguſto taceam, de quo prope idem tabulae Ancyranae commemorant) Severus praeſetulit, de quo prodit Spartianus cap. 23. *Magnum vero illud . . . quod Romae omnes aedes publicas, quae vitio temporum labebantur, inſtauravit* (proinde etiam dedicavit) *nuſquam prope ſuo nomine adſcripto, ſervatis tamen ubique titulis conditorum*. Ex quibus Spartiani teſtimoniis intelligimus, Hadrianum quidem nunquam ſuum nomen inſcripſiſſe, ſed veteribus nominibus omnia dedicaſſe: Severum autem, etſi plurimum eodem quo Hadrianus modo fecit, tamen nonnunquam & ſuum nomen inſcripſiſſe, & ſimul conditorum titulos ſervaſſe: id quod in Panthei titulo hodieque animadvertitur, ubi ſervato praegrandibus litteris M. Agrippae conditoris nomine, infra ſuum & Caracalli filii nomen minoribus elementis Severus adſcripſit. Quod eo notavi, quod hunc poſtremum morem, eumque ſane quam honeſtiſſimum, utpote & ab affectata modeſtiae laude, & ab invidiae labe alieniſſimum, in Campani amphitheatri titulo tenuit Antoninus; qui cum neque coloniae Capuae aedificati operis, nec patri reſtituti atque exornati laudem invidiſſet, etiam ſuum qui dedicaſſet nomen adſcripſit. Hoc demum illud eſt

— *medium vitiorum, & utrinque repoſtum.*

Hic eſt ille medius, ac temperatus ſapientiae modulus, quem optimus princeps, tantum non Chriſtianus, in omnibus dictis factiſque mirifice tenuit. Nam Hadrianum nihil moror, qui ex ea ipſa moderatione laudem aucupabatur: & ſcimus illum tanta gloriae cupiditate flagraſſe, ut nonnullos, ne ſuis luminibus obſtruerent, per ſummam crudelitatem oppreſſerit.

III. *Quo*

III. *Quo ritu templa, hostium bona, arae, signa consecrarentur: itemque an cetera quoque opera publica sacrari oporteret.*

Ex his quae hactenus edisserui satis intelligitur, templorum aut similium dedicationem ab eorundem consecratione sedulo distinguendam: nam illa nihil aliud proprie fuit quam ἐγκαινισμὸς, idest primus rei usus; haec vero, antequam res in usum traduceretur, certis ritibus formulisque conceptis perficiebatur. Sed tamen quod res essent conjunctissimae, & eodem tempore res sacraretur, & usui dicaretur: idcirco obtinuit ut *dedicationis* vocabulo ad utranque rem significandam passim uterentur, & ea dedicare idem quod sacrare fuerit.

Iam quemadmodum in templo dedicando pontifex templi postem teneret, quaeve sollemnia verba praeiret, quae subinde is qui dedicationi praeesset pronuntiaret, ea quia jam multi, atque in primis Brissonius, Gutheriusque exponere jamdiu occuparunt: nihil caussae esse video quamobrem actum agam. Quare ad eos lectorem rejicio: ego interea spicilegium faciam.

Templi jam perfecti dedicationem ne diu differrent, religione olim tenebantur; id quod Plinius IV, I. addocet: *Cujus*, inquit (templi) *dedicationem, cum sit paratum, differre longius irreligiosum est.* Dedicationem differre irreligiosum.

Sed & e Plinii historia jam aliis notatum, pontificem verba praeeuntem dedisse operam, ut illa ne praepedita aut balbutiente lingua pronuntiaret, ne si verbo aberrasset, consecratio quasi minus rite facta esset instauranda. Plinii verba haec sunt lib. XI, cap. 37. *Metellum pontificem adeo inexplanatae* (linguae) *fuisse accepimus, ut multis mensibus tortus credatur, dum meditatur in dedicanda aede Opiferae dicere*: Opiferam autem equidem Fortunam interpretor (54). Consecratio diserte lingua.

N Ean-

(54) Harduinus illud *Opiferae* in duas voces divellens, *Opis vere* in ipso textu exhibuit; quod in MSS. *fere* pro *vere* pingi soleat: ita *vere dicere* idem Plinio erit, quod exacte & accurate pronuntiare. Conjectura non displicet: sed non continuo textum (quod vir doctissimus assolet) immutari oportuit ob ejusmodi conjecturas, quas in notis legi satis fuerit.

Viri docti *Opiferam* Iunonem hic intelligunt, quae parturientibus subsidio venit: sed ut fatear Iunonem cum hoc epitheto nondum inveni; sed Dianam tamen, quae interdum cum Lucina confunditur, cum eo attributo reperi apud Grut. p. 41. 8. Tibure in hunc modum: DIANAI. OPIFER. NEMORENSI &c.

Equidem mihi persuadeo *Opiferam* apud Plinium non fuisse aliud, quam Fortunam: nam certe Tibure apud Grut. p. 75. 9. dicitur quidam C. Iulius SALTVM. FORTVNAE. OPIFERAE restituisse. Eadem *adjutrix* appellatur ap. Grut. p. 73. 7. FORTVNAE. ADIVTRICI. ET. TVTELE &c. Huc refer etiam *Fortunam obsequentem* qua nihil in saxis frequentius, & quod apud Grut. p. 79. 1. legitur FORTVNAE. AVGVSTAE. RESPICIENTI &c. Nullum certe numen Romani impensius colebant, quam For-

mente constanter peragenda fuit.

Eandem non modo linguae, sed & mentis constantiam jure pontificio fuisse requisitam, nihil ut perturbata atque emota mente fieret, ex Ciceronis oratione pro domo assequimur: cujus locos libet adscribere, propterea quod eos nondum notatos deprehenderim. Ibi n. 54. pontificem reprehendit, quod in sua domo dedicanda *mente ac lingua titubante* usus esset. Tum & Clodium ejusdem vitii accusat: *Praesertim*, inquit, *cum iste impurus atque impius hostis religionum omnium . . . ageret illam rem ita raptim & turbulente, ut neque mens, neque vox, neque lingua consisteret. Delatum tum est ad vos pontifices: . . . quemadmodum iste praeposteris verbis, ominibus obscenis, identidem se ipse revocando, dubitans, timens, haesitans, omnia aliter, ac vos in monumentis habetis, & pronuntiarit & fecerit.* Sed & tremebundam manum in poste prensando, credo quod

Fortunam, a qua in rebus dubiis opem potissimum praestolabantur: unde illud de Traiani victoria Dacica apud Grut. elogium (etsi νοθείας suspectum) p. 73. 8. *Fortunae. Aug. omnipotent. Vbi. eras. Rhamnusia. ubi. eras. quantum. absuit. ne. Roma. lugeret. sed. vivit. Traianus. ve. tibi. Decebale. &c.* Verum quid dubiae fidei monumentis opus habeo: cum Plutarchi liber de Fortuna Romanorum abunde doceat ab ipsis ferme urbis incunabulis innumerabilia fana Fortunae exstitisse sub variis ejusdem Fortunae appellationibus, ob eam caussam, ὅτι μεγάλη ῥοπὴ, μᾶλλον δὲ ὅλον, ἡ τύχη παρὰ πάντα ἐςὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων. *Quod magnum momentum imo summa in res humanas vis esset Fortunae.* Itaque inter illa Fortunae innumera cognomenta a Plutarcho praetermissa, etiam *Opifera* fuerit. Vide & ejusdem quaestiones Romanas. Et quidem apud Grut. p. 26. 4. Fortuna cum *ope divina*, idest cum ope quam Fortuna fert (non vero cum Ope illa celebri Dea) conjungitur in hunc modum: OPI. DIVINAE. ET. FORTVNAE. PRIMIGENIAE. SACR. Et sic dicitur OPI. DIVINAE, quemadmodum p. 94. 5. VI. DIVINAE. SACRVM. Quo in epigrammate *vim divinam* haud diversam a Fortuna statuo; quam idcirco *Fortem Fortunam* a Romanis dictam Plutarchus ibidem affirmat, ἣν φορτικὰν, inquit, καλῦσιν, ὅπερ ἐςὶν ἰχυρὰν &c. Sed nihil luculentius Capitolini testimonio in Max. & Balb. cap. 8. *Vnde*, inquit, *mos tractus sit, ut proficiscentes ad bellum imperatores munus gladiatorium & venatus darent, breviter dicendum est. Multi dicunt, apud veteres hanc devotionem contra hostes factam, ut civium sanguine litato, specie pugnarum se Nemesis, idest VIS quaedam FORTVNAE satiaret. Alii &c.* Ergo *opem divinam*, & *vim divinam* nihil aliud quam *Nemesim* seu *vim Fortunae* existimabis: & Nemesim ac Fortunam duo unius ejusdemque Deae fuisse nomina praeter cetera, etiam ex Grut. p. 80. 1. intelligitur, cujus epigrammatis initium tale est: DEAE. NEMESI. SIVE. FORTVNAE.

Iam vero Metellus iste pontifex diversus omnino fuit a clarissimo illo L. Metello pontifice, cujus ab eodem Plinio VII, 43. fit perhonorifica mentio (e quo Plinii loco Gruterus expressam putat epigraphen quam habet p. 377. 4.) nam hic optimus orator fuit, ille vero inexplanatae linguae. Itaque is qui aedem Opiferae dedicavit, vel fuerit Q. Caecilius Q. F. Metellus Pont. Max. cujus in lapide auspicato apud Grut. p. 39. 5. mentio exsistit; vel potius aliquis alius, non pont. max. (ob linguae quidem certe impedimentum) sed dumtaxat e pontificum collegio. Et vide an non fuerit ille C. Metellus, cui agnomen Caprario fuerat, qui inter Metelli Macedonici filios ultimus natu fuit; in quem exstat amarulentum illud Scipionis dictum in obsidione Numantiae apud Cic. 2. de or. *Si quintum pareret mater ejus, asinum fuisse parituram.* Certe ob ingenii tarditatem Caprarium fuisse appellatum, possumus suspicari. Sed & Plutarchus lib. de Fort. Rom. inter indulgentis Fortunae exempla refert hoc, quod Metellus ille Macedonicus a quatuor filiis consularibus elatus fuerit, quorum ultimus Caprarius recensetur. Nec solum Plutarchus, sed & Velleius I, 11. Valerius Max. VII, 1. 1. Plinius VII, 44. S. Augustinus II de civ. 23. & ante hos omnes Cicero V de fin. 78. & I Tusc. 35. Q. Metelli fortunae felicitatem mirifice praedicant, quod praeter propria decora a quatuor honoratissimis filiis, quorum gesti honores sedulo recensentur, elatus fuerit: ut celebre in primis olim id abblandientis Fortunae exemplum fuisse appareat. Id quod magno est indicio & aedem Opiferae a Metello dedicatam, non alterius quam Fortunae fuisse: & fortassis ab uno e quatuor iis fratribus per eam indulgentioris Fortunae occasionem fuisse consecratam; ac potissimum a C. Caprario ob eas conjecturas, quas modo exponebam.

quod perturbatae mentis esset indicium, nihil egisse, ex eadem oratione n. 52. addidici: *Aut*, inquit, *si dixit aliquid verbis haesitantibus, postemque tremebunda manu tetigit: certe nihil rite, nihil caste, nihil more institutoque perfecit*. Sane non immerito hodieque Ecclesiae catholicae sacrorum antistites religioni sibi ducunt mysteriorum formulas non mente attenta & constanti, linguae vero accuratae ministerio disertissime enuntiare.

Haec de templorum sacrandorum ritu. Sed & cum alicujus bona in detestationem consecrabantur, postem aliquando teneri consuevisse, & verba sollemnia pronuntiari ex iis, quae modo e Cicerone recitavi, & aliis ejusdem orationis locis conjici potest. Sed tum demum, opinor, cum praedia illa non solum consecrabantur, sed & ara, signove posito, alicui Deo dedicabantur; ut Libertatis signum in aedibus Ciceronis Clodius posuit. Et eo spectare putem illa Ciceronis verba eadem or. n. 45. *Ergone, pontifices, putatis, si is postem tenuerit, & aliquid dixerit, domum uniuscujusque consecrari posse? An istae dedicationes & templorum, & delubrorum religiones ad honorem Deorum immortalium, sine ulla civium calamitate a majoribus nostris constitutae sunt?* Et n. 46. *Ergo si is* (M. Drusus) *Q. Caepionis inimici sui postem aedium tenuisset, & pauca verba fecisset, aedes Caepionis essent dedicatae?* Nimirum aedes, de quibus disputat Cicero, non solum in detestationem, sed & alicui Deo consecrabantur, idcircoque postis tenendus erat.

Bonorum consecrandorum ritus.

Ceterum cum bona dumtaxat consecrabantur, tum tantum foculo pro rostris posito, adhibito tibicine, & capite velato, ita demum bona illa religioni obligabantur. Cicero eadem or. n. 47. *Atqui C. Atinius patrum memoria bona Q. Metelli . . . consecravit, foculo posito in rostris, adhibitoque tibicine*. Et paullo post: *Tu, tu, inquam, capite velato, concione advocata, foculo posito, bona tui Gabinii . . . consecrasti*. Sed & tum quoque non sine verbis sollemnibus res transigebatur: *Quid ergo*, inquit eadem or. n. 48. *illa tua tum obtestatio tibicinis? quid preces? quid prisca verba voluerunt?*

De ritu, quo Deorum signa consecrarentur (idem ferme fuerit de aris intelligendum) nihil attinet magnopere me esse sollicitum: quod eam operam jam videam ab Antonio Vandaleo pro dignitate navatam schediasmate de consecrationibus ethnicis pag. 661. & sequentibus (55).

 Quid

(55) Vandalei schediasma de consecrationibus *ethnicis* tum demum incidit mihi in manus, cum jam hanc de dedicationibus diatribam absolvissem, imo & haec, quae hactenus praemissa sunt,

Opera publica quatuor generum:

Quid cetera operum publicorum? an ea quoque ſollemnibus verbis & caeremoniis ſacrabantur? Opera publica quatuor generum exſtitiſſe mihi perſuadeo, alia ut eſſent ſacra, hoc eſt a principe, vel cui princeps dedicandi dediſſet poteſtatem, publice (56) conſecrata; uti Vlpiano auctore ſupra expoſitum fuit (hujuſmodi non ſolum fana & arae fuerunt, ſed & theatra, puto, & gymnaſia & amphiteatra, & alia fortaſſe id genus, ſuis ſingula numinibus (57) ſacra): alia vero non ſacra ſed ſan-

ſunt, jam typis commiſſa eſſent. Et viro eximio atque erudito Dominico Graeco I. C. magnam habeo gratiam, a quo eum librum, quorum habet copioſiſſimam penum, & indicatum & commodatum habui. Ac ſane a Vandaleo putabam jam omnia occupata: Sed contra res cecidit. Nam primum is conſecrationes, ego dedicationes potiſſimum propoſitas habui, quarum in primis notionem eruere e tenebris ſum conatus. Tum aliter ille, aliter ego eo in argumento verſati ſumus, quod is totus eſt in imperatorum clarorumque virorum, nec non & ſignorum Diis poſitorum conſecrationibus (quanquam & de templis nonnulla delibat aliis jam ferme notata) ego contra quam viam interim, quivis perſpicere poteſt. Itaque cum iis, quae jam pridem Gutherius attulerat, non inutiliter & ſchediaſmatis illius lectio conjungi poterit, & hujus, ſi cui eſt otium, diatribae. Ac de Deorum potiſſimum ſignis, quo ritu ſacrarentur, haud contemnenda ſunt, quae Vandaleus ediſſerit, quae legi apud illum ſatius fuerit.

Quanquam quae ſupra de ſtatuarum dedicatione obiter innueram, nihil muto: & ea juvat levi brachio refricare. Dixeram videri arae, aut ſigni *dedicationem* aliud nihil eſſe quam eorundem erectionem, ſive in ſua baſi collocationem, & *loco dato decreto decurionum*. Sic ea *dedicabantur*, quia ſic demum eorum uſus inchoabatur: nam unctiones, coronationes, & ſi quae aliae caeremoniae, eae ad conſecrationem demum pertinent, quae hic quoque proprie diverſa a dedicatione fuit. Sed & donaria quaevis *dedicare* idem quod ſuſpendere fuit. Harum omnium rerum dedicationes *ἀναθέσεις* aut *ἱδρύσεις* Graeci dicebant, ſtatuas ipſas aut aras *ἱδρύματα*, reſque hujuſmodi omnes *ἀναθήματα*, & *ἀνακείμενα* appellabant: veluti quem Horatius *dedicatum Apollinem* nuncupavit, eum *ἀνακείμενον* Graeci redderent, aut *ἱδρυμένον*, ſicuti *ἱδρύσασθαι τὸν Πυθαγόραν* Plutarchus in Numa dixit. Ex quibus quanquam ſatis percipitur earum rerum dedicationem fuiſſe idem quod collocationem aut erectionem: tamen nihil expreſſius Ciceronis loco, quem ſupra poſui, ex or. pro domo n. 46. *Simulacrum autem*, inquit, *aut aram ſi DEDICASTI, ſine religione LOCO MOVERI poteſt*: nam *dedicare* & *loco movere* contraria fuerunt. Apuleius ejuſdem rei teſtis ſupra productus *depictam tabulam domus atrio dedicare* pro *ſuſpendere* uſurpavit. Et is locus Quintiliani decl. quem habet Vandaleus pag. 662. eodem referendus. *Haec*, inquit, *priuſquam dedicationis accipiant, ſummam religionem opera ſunt tantum: dedicatio eſt illa, quae Deum inducit, quae SEDE DESTINATA LOCAT*. Quanquam hic auctor *dedicationis* voce, ut ſaepe fit, & collocationem & conſecrationem ſimul intellexit, quod eſſent res conjunctiſſimae. Contra Minucius dedicationem pro ſola conſecratione poſuit: *Quando igitur*, inquit, *hic naſcitur* (Deus)? *Ecce funditur, fabricatur, ſcalpitur. Nondum Deus eſt. Ecce plumbatur, conſtruitur, erigitur. Nec adhuc Deus eſt. Ecce ornatur, conſecratur, oratur, tum poſtremo Deus eſt, cum homo voluit & DEDICAVIT*. Non male Minucius *dedicavit* dixit pro *conſecravit*, quod erant res conjunctiſſimae nec ſeparabiles: illud queror, quod erectionem a dedicatione & conſecratione ſejunxit, improprie certe locutus; nam erectio, apud vetuſtiores quidem certe, conſecrationis pars fuit, & erectio & dedicatio idem fuerunt. Hinc Ariſtophanis Scholiaſtes in Pace ad illud *ταύτην χύτραις ἱδρυτέον*, non ſolum ollis leguminum ſtatuas collocatas, ſive conſecrando collocatas ait, verum etiam aliquando ſumtuoſius victimis, id quod dici teſtatur *βοΐ ἱδρύεσθαι, ἢ αἰγὶ, ἢ προβάτῳ*, ideſt *bove aut capra aut ove collocare*, ſeu conſecrando collocare.

(56) Publice, inquam, conſecrata: *Si quis autem* (ait Iuſtinianus lib. II. Inſt. t. I. §. *ſacrae*) *auctoritate ſua quaſi ſacrum ſibi conſtituerit, ſacrum non eſt, ſed profanum*. Et Feſtus *Gallus*, inquit, *Aelius ait, ſacrum eſſe quocunque modo atque inſtituto civitatis conſecratum ſit, ſive aedis, ſive ara, ſive ſignum, ſive locus, ſive pecunia, ſive quid aliud quod Diis dedicatum, atque conſecratum ſit. Quod autem privati ſuae religionis cauſſa aliquid earum rerum Deo dedicent, id pontifices Romanos non exiſtimare ſacram . . . Ille locus ubi ea ſacra privata facienda ſunt, vix videtur eſſe ſacer*.

(57) Amphitheatra ſive Herculi quantum e Vitruvio licet ſuſpicari, ſive potius Marti, aut Dianae, aut Iovi Latiali ſacra erant: gymnaſia quoque Herculi, vel, qua parte doctrinae ſtudioſis addicta, Apollini λεσχηνορίῳ vel Miner-

ſancta, veluti urbium muri, quos juriſconſulti ſanctos, quia ſanctione confirmatos, non item ſacros fuiſſe teſtantur: alia religioſa, veluti ſepulcra: alia demum nec ſacra, nec ſancta, nec religioſa, ſed mere profana. Ac plurima ſunt opera publica, veluti viae, pontes, aquaeductus, & tale genus innumera, quae quo referam haud facile dixerim. Portas urbium negant juriſconſulti ſanctas eſſe, ſive quod per eas funera efferrentur, ſive quod in ſollemni moenium deſignatione, ubi ad eas ventum, aratrum ſuſtolleretur.

Itaque ſcire lubet, num omnia iſthaec opera publica non modo dedicarentur, ſeu eorum uſus aliqua celebritate inchoaretur, verum etiam ſollemni ritu conſecrarentur, itaut poſtem teneri opus eſſet, & quaedam ſollemnia verba de more concipi. Quam diſputationem a nemine, quod ſciam, propoſitam ſpiſſiore caligine obſeptam video: neque id mirum, propterea quod vetus illud jus pontificium ne ipſi quidem Romani vulgo tenebant; ejuſque inſcitiam ultro vel ipſe Cicero or. pro domo n. 46. & alibi non diſſimulat: etſi effluere quaedam e pontificum diſciplina affirmat, quae ad aliorum aures ſaepe permanent. Cicero quidem tota illa oratione rem ſaepe tangit, ſed ita ut dubitationem injiciat magis, quam abſtergat (58). Graecis vero rei Romanae ſcriptoribus hujuſce rei arbitrium ſi permittimus, nihil non religioſo ritu conſecratum perſpicietur. Nam quas Latini hiſtoriae ſcriptores dedicationes, ii plerunque καθιερώσεις appellant, quodcunque demum illud ſit, quo de agitur. Itaque Dio non modo de Pompeiano theatro καθιέρωσε dixit (quod minus miror, nam ei theatro Pompeius *Veneris aedem*, inquit Tertullianus lib. de ſpect. *ſuperpoſuit, & ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum, ſed Veneris templum nuncupavit, cui ſubjecimus, inquit,* gra-

Verum illa omnia ſacrarentur.

nervae fuere. Et puto opera omnia ſpectaculis deſtinata inter ſacra loca fuiſse: nam ludi omnes ſacri erant & religionis ethnicae pars. Salvianus: *Colitur & honoratur Minerva in gymnaſiis, Venus in theatris, Neptunus in circis, Mars in arenis, Mercurius in palaeſtris.* Lactantius ex ſententia Sinii Capitonis paullo aliter: *Venationes, & quae vocantur munera, Saturno adtributa ſunt: ludi ſcenici Libero, circenſes Neptuno.*

(58) Itaque ex illa oratione nihil dum eliquare potui, utrum non ſolum templi, ſed & ceterarum fabricarum poſtem teneri oporteret, & ſollemnibus formulis uti. Adnectam tamen haec, ſi cui forte lux inde affulſerit. *Ergo*, inquit n. 46. *ſi is* (M. Druſus) *Q. Caepionis inimici ſui poſtem aedium tenuiſſet, & pauca verba feciſſet, aedes Caepionis eſſent dedicatae? Nihil loquor de pontificio jure, nihil de ipſius verbis dedicationis, nihil de religione, caeremoniis: non diſſimulo me neſcire ea, quae etiamſi ſcirem, diſſimularem, ne aliis moleſtus, vobis etiam curioſus viderer: etſi effluunt multa ex veſtra diſciplina, quae etiam ad noſtras aures ſaepe permanant. Poſtem teneri in dedicatione oportere videor audiſſe templi. Ibi enim poſtis eſt, ubi templi aditus eſt & valvae. Ambulationis poſtes nemo unquam tenuit in dedicando. Simulacrum autem aut aram ſi dedicaſti, ſine religione loco moveri poteſt. Sed jam hoc dicere tibi non licebit, quoniam pontificem poſtem tenuiſſe dixiſti*, &c. Itaque non ſatis expiſcari licet utrum templorum tantum poſtem teneri oportuiſſe Tullius exiſtimarit, an vero aliorſum videatur accipiendus.

gradus spectaculorum) verum etiam Neroniani gymnasii dedicationem καθιέρωσιν nuncupavit, & de Tito amphitheatrum & balineum dedicante ἱερῶσαι usurpavit. Accedit quod apud Grut. p. 178. 7. & 179. 1. (etsi sunt quarti ineuntis saeculi epigrammata) thermae non tantum *dedicari* idest in usum traduci, sed & *consecrari* dicuntur. Itaque vix videtur dubitandum, quin si minus omnia, at multa tamen operum publicorum non tantum dedicarentur, sed etiam religiosis caeremoniis sacrarentur; unde & *sacra* jure dicerentur. Quare sic statuo, prioris generis aedificia consecratione initiari oportuisse, eoque sacra fuisse appellata; cetera vero, sive sancta, uti urbium muri, dicerentur, sive ne hanc quidem appellationem nacta essent, non consecrari, sed dedicari seu ἐγκαινίζεσθαι tantum consuevisse.

Sacra tantum consecrabantur.

IV. *De rerum singularum encaeniis.*

Saepe hoc jam admonuimus, dedicationem a consecratione, si proprie & accurate loqui volumus, discrepasse; & consecrationem, (non tantum illam, de qua hujus diatribae initio disseruimus, qua hostium aut improborum civium bona in detestationem consecrabantur, sed & illam qua aedes sacrae & alia id genus sacrabantur) religiosis ritibus, & priscis verbis perfici oportuisse: dedicationem vero nihil aliud proprie significasse, uti copiose probavimus, quam rei jam perfectae primum usum & inchoationem. Quare nunc quidem quod attinet, seposita consecratione, rerum singularum dedicationes aggrediamur: & quod initio hujus diatribae dixi, dedicationem sic peragi consuevisse, ut aliquid splendidum primo fabricae usu exhiberetur, ex iis potissimum rebus, quarum caussa fabrica illa exstructa fuisset; id nunc singillatim demonstrabimus.

Amphitheatri,

Ab amphitheatro ordiar, propterea quod per ejus occasionem ad universi generis dedicationes sum digressus. Dio lib. LI de Tauri amphitheatro haec ait: *Caesare IV cos. Statilius Taurus theatrum quoddam lapideum ad venationes ferarum in campo Martio suis sumtibus absolvit, inque ejus dedicatione munus gladiatoriū exhibuit.* Flavium autem amphitheatrum a Vespasiano erectum Titus fortasse consummavit, utique dedicavit: cumque dedicantis, non ejus qui fecisset, nomen inscribi mos esset: hinc erroris ansam Eutropius lib. VII, & Cassiodorus arripuerunt, ut Tito id opus adscriberent, propterea quod hujus, ut arbitror, nomen, non vero patris, in operis titulo oculis usurpassent. Quo pacto dedicatum fuerit Suetonius cap. 7 exponit:

Am-

Amphitheatro dedicato, thermisque juxta celeriter exstructis, munus edidit apparatissimum largissimumque &c. At vero Dio apud Xiphilinum ludos per centum ipsos dies exhibitos copiose narrat, in iis gladiatorum munera, omne genus venationes, navale proelium etiam Suetonio memoratum, circenses & alia ludicra.

Theatri,

Ad haec theatra ludis scenicis dedicabantur, uti ex epigraphe Reinesiana cl. 2. n. 89. intelligitur: THEATRVM. ET. PROSCENIVM. REFECERE. LVDIS. SCENICIS. BIDVO. DEDICAR. D. S. P. Vbi *dedicare* pro ἐγκαινίζειν diserte ponitur: quo enim ludi scenici, quo pecunia ad consecrationem? Sed & musicis certaminibus, & gymnicis ludis, iisque omnino ludicris, quae theatrum admitteret, in ejus dedicatione locus fuit (59).

Gymnasii,

Gymnasii Neroniani dedicationem idem Xiphilinus exsequitur in hunc modum: *Cujus* (certaminis quinquennalis) *caussa gymnasium aedificavit: cujus dedicatione equitibus & senatoribus oleum gratis distribuit.* Nihil rei gymnasticae magis proprium.

Bibliothecae,

Bibliothecae oratione habita dedicabantur: id quod ex Plinii I epist. 8. didici: *Petiturus sum enim*, inquit, *ut rursus vaces ser-*

(59) Quanquam autem venationem, in theatro exhibitam nunquam memini: Xiphilinus tamen Pompeii theatrum venatione ibidem data dedicatum narrat. Et Xiphilini narratio fortasse non paucis, Bulengero quidem certe fucum fecit; qui cap. 10. de venatione circi, in Pompeii theatro venationes aliquando habitas affirmat, & inde factum ait ut Plinius XXXVI, 15. illud Pompeii non theatrum, sed amphitheatrum appellavit. Dupliciter vero vir eruditus aberrat. Primum quod illo Plinii loco non *Pompeii amphitheatri* sed *Pompeiani theatri* esse legendum jampridem Lipsius lib. de amphith. monuerat, & ita in Harduini editione legitur, credo & in aliis: Deinde quod in Pompeii theatro venationes aliquando exhibitas statuit, fallitur cum Xiphilino, a quo id hausit. Graeculi istius locus sic se habet: *Pompeius theatrum dedicavit, in quo* (graece ἐν αὐτῷ supple θεάτρῳ) *leones quingenti diebus quinque absumti sunt, praeterea elephanti decem & octo cum armatis hominibus certaverunt.* Sed bene est quod Dionis liber XXXIX aetatem tulit, unde Monachi indiligentiam possis arguere. Ibi solertissimus scriptor postquam in eodem theatro, quod dedicabatur, musicos gymnicosque ludos exhibitos significasset, monet in circo tum varii generis belluarum praebitas venationes, tum potissimum diebus quinque quingentos leones confectos & elephantos octodecim depugnasse subjungit. Quare venationes quidem Pompeius exhibuit, sed in circo, ubi ante exstructa amphitheatra id spectaculi genus edebatur, non vero in theatro, uti somniavit Xiphilinus. Cui hoc imposuit, quod Pompeii θέατρον putavit fuisse simile illi, quod Titus dedicavit, quod idem breviator e Dione θέατρον κυνηγετικὸν appellat: nam amphitheatri vox, ut alibi diximus, quamvis Graeca ferme a Latinis dumtaxat usurpabatur, cujus loco Graeci θέατρον dicere consueverunt. Haec eo dixi, ut perspiciatur, quam nullo judicio e Dione interdum excerpserit Xiphilinus: ut omittam quod non perpetuam & aequabilem epitomen nobis tradidit, sed quaecumque collibitum fuit, aut quae novitate illum percellerent, in iis se magis diffudit: cetera interim maximi momenti exsanguia & exucca in sua alvearia contulit: ita mera interdum nobis mapalia exhibuit. Sed vel sic tamen maxima est illi habenda gratia, quod qualiacunque illa nobis ex nobilissimo historico servavit.

Ceterum nihil mirum in ea dedicatione Pompeium praeter theatralia specimina aliorum etiam generum spectacula edidisse: nam theatrum illud quod dedicabat, Veneris templum idem quoque fuit; id quod Plinius, Plutarchus & alii tradiderunt. Et ceteroqui scimus Dione teste lib. 54. Augusto Marcelli theatrum dedicante, Caium lusisse Troiam, & DC Africanas occisas: majoris enim magnificentiae gratia praeter specimina theatralia, quae quidem theatri ἐγκαινισμὸς omnino requirebat, extra theatrum quoque populum oblectari placuit.

sermoni, quem apud municipes meos habui bibliothecam dedicaturus. Nimirum petit ab illo rhetore Pompeio Saturnino, ut orationem eam expoliat, quam, cum bibliothecam in sua patria in sapientiae studiosorum gratiam a se paratam dedicaret, olim habuisset, quam publicare deliberabat. Nihil convenientius fieri potuit: & hodieque in academiis in anniversaria studiorum instauratione quam *dedicationem* non inepte appellaveris, hujusmodi orationes habentur.

Pontium, Ad haec pontes circensibus editis dedicari solebant. Grut. p. 163. 4. P. BAEBIVS. VENVSTVS. . . . . PONTEM. FECIT. EX. H. S. XXC. CIRCENSIBVS. EDITIS. D. D. idest *dedicavit*. Id quod, nisi me memoria frustratur (nam scheda, in qua nuper multas, quae huc facerent, inscriptiones notaram, nescio quo fato evanuit) etiam Gratianus aut nescio quis alter Christianus imperator in ponte dedicando usurpavit. Alioqui Grut. 101. 3. & 4. ob dedicationem, opinor, statuae cum scenicis iidem circenses dantur.

Emissarii, In lacus Fucini emissario dedicando (etsi Tacitus XII An. 56. dedicationis voce non utitur, sed rem ipsam satis designat, quia tum primum *apertum aquarum iter*) insignem naumachiam exhibuit praeter cetera Claudius.

Aedium, Porro in aedibus quisque suis dedicandis, quae specimina aut quam liberalitatem exhibuerit, non memini. De epulo vix est ut dubites, quod in omni fere dedicatione dabatur. Alexander Donatus III, 7. Neronem, Suetonio teste, dedicasse domum affirmat, qua variis conviviis, qua publicis ludis, sparsisque in populum muneribus. Sed fugit eum memoria; nam nihil horum Suetonius cap. 32. David in suis aedibus dedicandis eum psalmum habuit, qui nobis est undetricesimus, Hebraeis vero tricesimus. Nam quid caussae est, quamobrem aliorsum ejus psalmi titulus accipiatur? Qui αὐτολεξεὶ ex Hebraeo talis est: *Psalmus dedicationis* seu initiationis (heb. חנכת *hhanucchath*) *domus David*. LXX: Ψαλμὸς ᾠδῆς τοῦ ἐγκαινισμοῦ τοῦ οἴκου τοῦ Δαυίδ. Quod Noster vertit: *Psalmus cantici in dedicatione domus David*. An non fugit eos ratio, qui ad templi dedicationem, sive nescio quo alio referunt hunc titulum? Atque hinc etiam Iudaeorum traditio apud Maimonidem futilis arguitur, qui Deut. XXI, 5. (quem locum vide hujus Diatribae initio) *dedicare domum* idem esse definiunt quod in ea, postquam exstructa est, per annum habitare. Fabulae: in hujus enim psalmi titulo, uti vides, dedicatio primorem tantum usum, sive ἐγκαινισμὸν designat.

Viarum, Viarum dedicatione gladiatorium munus Claudius injunxit: sic enim capio illud Suetonii Claudio cap. 24. *Collegio quaestorum*

pro

pro ſtratura viarum (ideſt viarum ἐγκαινισμῷ) *gladiatorium munus injunxit* .

Poſtremo (nam quid opus eſt ſingula moroſa diligentia perquirere ?) forum epulo dato dedicatum invenio apud Grut. p. 168. 5. Sed ibi tamen non de fori tantum dedicatione agitur , ſed & aedium (hoc eſt fanorum) quinque , & ſignorum quinque , & ſtatuarum duarum (60) . Et ceteroqui nihil non epulo dato dedicari ſolebat: cui mori lubet paullisper immorari.

Fori.

Itaque epulum , uti diximus , in dedicationibus fere ſemper dabatur: Plin. IV , 1. *Templum* , inquit , *pecunia mea exſtruxi*; *cujus dedicationem , cum ſit paratum , differre longius irreligioſum eſt* . *Erimus ergo ibi* (Tiferni, ubi templum exſtruxerat) *dedicationis die , quem epulo celebrare conſtitui* . Videſis Gruterum p. 441. 7. & alibi ſaepiſſime ; itemque Reineſium I , 99. Verum non ſemper *coena recta* dabatur : imo ſaepe epulum dividebatur , ideſt ſportulae dabantur ; ſic enim accipio illud p. 101. 3. apud Grut. AD. DEDICATIONEM. . . . EPVLO. DIVISO. &c. itemque p. 228. 8. DEDICATIONE. STATVARVM. . . . MVLSVM. ET. CRVSTVLA. DECVRIONIBVS. ET. POPVLO. dantur . Sive ergo coena recta , ſive ſportulae darentur , ſemper epulum dari dicebatur. Imo tum quoque epulum appellabatur , cum vice caenae rectae, aut ſportularum , nummi (quanquam nummorum quoque dianomen ſportulas appellarunt , ut ex Plin. X epiſt. 117. & 118. collatis patet) diſtribuebantur . Grut. p. 434. 1. EARVMQVE. DEDICAT. RVFVS. EPVLVM. DEDIT. DECVRIONIB. SING. H. S. XXX. SEX. VIRIS. ET. AVGVSTALIB. SING. H. S. XII. PLEBI. SING. H. S. IIII. Et p. 63. 1. IDEMQVE. DEDICAVIT. ET. EPVLVM. DEDIT. DECVRIS. N. IIII. Interdum aliis nummi , aliis coena dabatur : Grut. p. 68. 3. QVORVM. DE-

In dedicationibus epulum,

ideſt caena recta, aut ſportulae,

aut nummi dabantur:

O DI-

(60) Quod ſaepiſſime mihi in inſcriptionibus perlegendis notatum fuerat , hoc inter ſtatuas atque ſigna plurimum intereſſe , quod haec ferme Deorum tantum eſſent, aut certe Diis dedicatorum, illae interdum quidem Deorum , ſed ſaepiſſime hominum : id ex indicato epigrammate luculenter cognoſcitur , ubi legitur SIGNA. DEOR. (quod peſſime Reineſius in EORum, puta Ciſimbrenſium , mutat : primum cui bono? deinde an putamus tot deſcriptores , qui in ejus inſcriptionis calce notantur , fuiſſe luſcitioſos ?) QVINQVE. STATVAS. DVAS &c. Hoc igitur , ſi quod aliud , inter eas voces eſt diſcriminis ; quod neſcio cur Aldo Manutio juniori (in differt. IX epiſtolica de ſigno & ſtatua to. I. theſ. Sallengriani p. 816. A) diſpliceat . Nam quod canephorarum duarum imagines ſigna Cicero appellarit , id eo factum , quod non tantum Deorum imagines , ſed & hominum imo & brutarum animantium ſimulacra , quae in templis inter donaria , aut in privatorum ſacrariis viſebantur , ſigna rectiſſime dicebantur . Certe diſcrimen , quod initio poſui , innumeris inſcriptionibus , imo & ſcriptorum locis confirmari poſſet , ſi id agerem . Quanquam omnino perpetuum eſſe non ſpoponderim . Ceterum multiplex illud tricarumque pleniſſimum diſcrimen , quod ibi Manutius ſtatuit , vix eſt ut ulli arrideat.

DICATIONE. SINGVLIS. DECVRIONIBVS. X. III. AVGVSTALIBVS. X. II. ET. COLONIS. CENAM. DEDIT. Interdum etiam nummi quidem dabantur, ſed ITA. VT. IN. PVBLICO. VESCERENTVR: ea certe lege apud Grut. p. 84. 1. ſingulis decurionibus Nemauſenſibus quaedam ſumma dedicatione templi diſtribuitur.

idque etiam in eccleſiarum dedicationibus.

Nec minus in Eccleſiarum dedicationibus ſollemnes epulas Chriſtiani olim inſtituebant. Sidonius IV ep. 15. *Epulum multiplex, & capaciſſima lectiſternia para . . . poſtquam omnibus tempus futurae dedicationis inclaruit. Nam baptiſterium, quod olim fabricabamini, ſcribitis poſſe jam conſecrari.* Greg. X ep. 71. *Nam ut die dedicationis, vel natalitio SS. Martyrum religioſis conviviis ſollemnitatem celebrent.* Haec ſunt illae agapae, quae tamdiu in Eccleſia perdurarunt, donec, quod in licentiam vergerent, legibus ſunt abolitae. Inde factum putat Cangius, ut poſtea dedicationis vocabulum in malam partem traheretur, ac pro comeſſatione publica ſumeretur; & *faire la ducace* Galli dicerent pro eo, quod eſt genio indulgere.

Dedicationis dies anniverſarius celebrabatur:

Verum ad ethnicorum dedicationes ut reditum faciam, hoc amplius de iis notandum, celebraſſe gentiles, quemadmodum & Chriſtiani facimus, diem dedicationis quotannis recurrentem. Hinc Kalendas Ianuarias eo nomine celebrat Ovidius I Faſt. quod

Sacravere patres hac duo feſta die,

nempe Aeſculapii & Iovis, quod ſtatim ſubjungit. Atque hinc eſt, quod non ſolum quibus conſulibus ſive aedes ſive ara ſive quid aliud eſſet dedicatum, ſed & diem ſedulo notabant: id quod in vetuſtis dedicationum titulis nuſquam fere non occurrit.

qui & interdum in alium diem differebatur.

Et, quod magis mirabere, ſicuti hodieque Epiſcopi faciunt, quoties aliquam Eccleſiam ſollemni ritu dedicaverint, ut anniverſarium ejus dedicationis feſtum non ſemper eadem recurrente die, qua conſecrata fuit, ſed alia, quam opportuniorem cenſuerint celebrandum nonnunquam aſſignent: idem profecto apud ethnicos ex decreto illo quod habet Gruterus p. 228. 8. ſum aſſecutus, cujus decreti poſtremam partem, quae huc facit libuit adſcribere. *Item. dedicatione. ſtatuarum. Caeſarum. et. Auguſtarum. mulſum. et. cruſtula. pecunia. noſtra. decurionibus. et. populo. dedimus. perpetuoque. ejus. die. dedicationis. daturos. nos. teſtati. ſumus.* QVEM. DIEM. QVO. FREQVENTIOR. QVOTANNIS. SIT. SERVABIMVS. VI. IDVS. MARTIAS. QVA. DIE. TI. CAES. PONT. MAX. FELICISSIME. CREATVS. EST. Non

enim

enim VI id. Martias ſtatuae fuerant dedicatae: ſed hic dies ad anniverſariam celebritatem viſus eſt magis idoneus, quod eo Tiberius pontificatum maximum eſſet aſſecutus.

CAPVT IV.

In alterum amphitheatrale epigramma per eadem haec tempora repertum. De Campano apodyterio, catabulo, & ludo gladiatorio.

PAucis ante menſibus, quam Campani amphitheatri titulus in lucem prodiret, eodem ferme loco lapicidae, dum aggeſtos conſepultoſque lapides in varios uſus effodiunt, hanc alteram epigraphen candido marmori inſculptam altera parte mutilam detexerant, quæ ſic habet:

SATELLIA. M. F. ANVS
APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. R...eſtituit
EPISTYLIS. CETERISQVE. MARMORIBVS. O...rnavit.

Quod equidem, ſimul ac reſcivi, e ſaxo ipſo, quod domum ſuam marmorarius aſportaverat, ſed domo tum forte aberat, deſcripſi. Statueratque vir non minus eruditione quam generis nobilitate clariſſimus Ioſephus a Capua Capycius, cujus potiſſimum hortatu commentariolus hic ſcribitur, viſendo urbis loco illud cum amphitheatri titulo conjungere. Cum ecce nuntiatur corruptum jam marmor non amplius exſtare, atque ipſius lapicidae confeſſione expreſſum fuit tria quatuorve mortaria fuiſſe inde confecta. Sed hujus quidem marmoris fatum minus doleo, quod deſcriptum id jam habebam. Illud vero dolendum, quod plurima quotidie elogia ex amphitheatri ruderibus emergentia litterarum peſtis illa taeterrima ad monumentorum interitum nata, marmorarii, multos ab hinc annos comminuere per ſummum ſcelus non deſtiterunt: nec porro deſiſtent, niſi ſeveriſſimis poenis coerceantur: quando nec blanditiis allici poſſunt, nec praemiis, ut a veneranda antiquitate manus abſtineant. Verum non hic naeniis locus.

Ad rem quod attinet, gens SATELLIA neque e Gruteri, nec Reineſii inſcriptionibus nota, in Fabretti tantum capite nono, quo novas gentes ille complectitur, duabus in urnis prope montem Politianum detectis reperitur p.645.n.380. & 381. quarum prio- Gens Satellia.

re legitur : A. PAPIRIVS. A. F. SATELLIA (nempe matre) NATVS. In altera : SATELLIA. C. F. VELIZZA. Et quandoquidem eodem loci utraque urna effossa fuit; Satelliam Velizzam Papirii matrem fuisse oportuit. Itaque altera demum haec nostra est Satellia, cujus cognomen ANVS semel tantum reperi apud Grut. p. 398. 11. ubi recte legitur SVLPITIA. L. F. ANVS. non vero, ut habent Pighii schedae, SVLPITIANVS.

Iam vero quid sibi hoc vult, quod haec femina apodyterium a se refectum *epistyliis* ceterisque marmoribus ornasse dicitur? Nam si quidem *epistylia* sunt columnarum capitella, quemadmodum apud latinorum lexicorum auctores omnes invenies: an columnis apodyterii lignea aut lateritia capitella imposita ante fuerant, quae Satellia postea marmorea effecerit? Verum id ne fando quidem auditum, columnis marmoreis non etiam marmorea capitella fuisse superposita: quanquam cetera ornamenta, veluti quem *architrabem* vulgo appellant, zophorum, coronam non raro opere caementario constitisse, quamvis columnae essent marmoreae, satis sciamus. Quae cum ita sint; Latini lexicographi quo pacto non errant, qui *epistylium* capitellum interpretantur? Quanto melius architectonices scriptores *epistylium* definiunt id, quod vulgus *architrabem* appellat. Atque haec demum notio vocabuli huic inscriptioni quadrat. Ante Satelliam columnis marmoreis cetera non marmorea superponebantur. Ea demum Satellia confecit e marmore. Sed nemo accuratius in eam vocem inquirit H. Stephano in thes. qui & e Graecis scriptoribus & e Vitruvio planissime evincit non aliud ea voce significari, quam quod posui; negatque exempla inveniri, quibus *epistylium* pro capitello usurpetur. Id etiam accurate a Stephano demonstratur apud Graecos quidem ἐπιστύλιον intelligi sive sit marmoreum sive ligneum: Vitruvium vero ita distinguere, ut *trabem* appellet, quoties e materia conficitur, si vero e marmore, *epistylium*. idque a Stephano comparatis Hagetoris Byzantii & Vitruvii locis firmatur, quae apud illum vide si lubet. Et allatis a Stephano locis haec etiam accedat inscriptio, ex qua luculenter colligitur epistylia non fuisse nisi marmorea: alioqui si lignea aut lateritia recte *epistylia* appellari consuessent, inepte illud subjungeretur CETERISQVE. MARMORIBVS. Quod vero CETERIS sine diphthongo scalpitur, ea rectissima scribendi ratio est in elogiis aurei saeculi usurpata, ut sit ab ἕτερος, aspiratione in C transeunte, ut ab ἑκατὸν fit *centum*, quod alii notarunt.

Verum id quod maxime ex hoc titulo commodi assequimur, non solum balnearum gymnasiorumque fuisse apodyteria, verum etiam

Epistilium quid?

Lexicorum aberratio.

Inter apodyterium & spoliarium an quidpiam interesset.

etiam amphitheatrorum. Nam quamvis id *apodyterium* graece significet, quod latine *spoliarium* (& sane in glossis Graecis ἀποδυτήριον voci huic *spoliarium* respondet) tamen sic hactenus viri docti distinxerunt, ut *apodyteria* in balneis & gymnasiis admitterent (61), ubi loturi sive certaturi vestes deponerent: in amphitheatris vero *spoliarium* ponerent, testibus Seneca & Lampridio, apud quos exstat de *spoliario* amphitheatrali mentio. Sed falluntur dupliciter, primum quod & in re balneari *spoliaria* usurpantur in veteribus glossis Latinis, in quibus *spoliaria* esse dicuntur *inferiores cellulae in balneis*: deinde quod amphitheatri spoliarium etiam *apodyterium* Graeca voce diceretur: id quod nunc primum hac inscriptione docemur. Etsi autem suspicio incesserat, hujus inscriptionibus apodyterium ad Campanum gymnasium pertinere potuisse: quod gymnasium in amphitheatri vicinia exstitisse deinceps sum demonstraturus. Sed eum mihi scrupulum lapicida evellit, qui in ipsius amphitheatri extimis ruderibus eum titulum delituisse testatus fuit.

Vsus apodyterii.

Ac sicut nomen cum balneis & gymnasiis commune fuit, sic officium. Non enim quibusdam assentior, qui vix alium spoliarii in amphitheatris usum agnoscunt, quam ut mortui gladiatores eo reciperentur, ac spoliarentur: sive ut semivivi, quorum curatio frustra susciperetur, ibi conficerentur. In eum potissimum finem spoliarium exstruebatur, ut esset ubi gladiatores aut bestiarii vestes sive ornamenta deponerent: idque apodyterii vox amphitheatro cum gymnasiis balineisque communis satis declarat. Etsi non eo inficias, quin is quoque postea usus accesserit, ut eo mortui aut paene mortui unco traherentur: unde mortuo Commodo illae acclamationes senatus apud Lampridium: *Parricida gladiator in spoliario lanietur . . . gladiatorem in spoliario. Qui senatum occidit, in spoliario ponatur. Qui senatum occidit, unco trahatur*. Seneca ep. 94. *Nunquid aliquem esse tam cupidum vitae putas, ut jugulari in spoliario, quam in arena malit?* Nimirum enim semimortui gladiatores, quorum desperata curatio, in spoliario trucidabantur. Idem de provid. cap. 3. translate dixit: *Id enim proscriptionis Syllanae spolia-*

(61) Vtitur ea voce in re balneari Cicero III ad Q. Fr. 17. *In balneariis assa in alterum apodyterii angulum promovi*. Plin. V ep. 6. *Inde apodyterium balinei laxum & hilare excipit cella frigidaria; in qua baptisterium amplum atque opacum*. Et infra: *Apodyterio superpositum est sphaeristerium &c.* ut appareat de re gymnastica ea in epistola Plinio esse sermonem. Graecorum scriptorum, quorum ea vox est, testimonium nullum affert H. St. in thesauro; utitur tamen Plato in Euthydemo, Aristides serm. sacr. I. & Pollux, quorum loca videsis apud Spanhemium ad Iuliani or. I. p. 17. & 18.

liarium est. Mitto alia testimonia, quae Lipsii Sat. 1, 18. collegit diligentia.

Sane ἀποδυτήριον a Polluce III, 30. & IX, 5. inter loca exercitationis athleticae recensetur: ubi non solum vestes certatores exsuebant, verum etiam perfuncti laboribus frictione exerceri ac recreari solebant. Vtrum idem fuerit in amphitheatri apodyterio circa gladiatores factitatum nescimus: multa tamen his cum athletis instituta fuere communia.

Hoc vero maxime inter balnearum gymnasiorumve apodyterium & hoc amphitheatrale interfuit, quod in illis apodyterium uno eodemque sive balnei sive gymnasii ambitu contineretur (neque enim refert, quod in veteribus glossis Latinis *spoliaria* definiuntur *exteriores cellulae in balneis*: non refert, inquam, quia exteriores istae cellulae non sejunctae a balneis erant, sed continentes) contra vero amphitheatri apodyterium non continens amphitheatro fuit, sed contiguum, nec illius pars, sed sejunctum aedificium. Id quidem vetus inscriptio Praenestina docet: LVDVM. ETIAM. GLADIATORIVM. ET. SPOLIAR. SOLO. EMPTO. SVA. PECVNIA. EXSTRVCTVM. PVBLICE. OPTVLERIT. Quin & Tertullianus quoque de cor. mil. c. 13. ab amphitheatro spoliarium distinguit: *Ceterum*, inquit, *a saeculo coronantur & lupanaria & latrinae & pistrina & carcer & ludus & ipsa amphitheatra & ipsa spoliaria*. Verum quid his locis per alios jam ceteroqui collectis immoror; cum noster apodyterii titulus extra amphitheatrum, etsi proxime illud erutus fuerit? Nam, quantum e lapicida didici, prope illud amphitheatri latus ea inscriptio detecta fuit, quod orientem hibernum spectat. Ea parte amphitheatri porta libitinensis appellata omnino fuerit, per quam gladiatores aut bestiarii mortui efferrentur, si vera sunt, quae Lipsius docet, spoliarium portae amphitheatri libitinensi objacuisse.

Porta libitinensis.

Atque haec de amphitheatrali apodyterio. Venio nunc ad alterum aedificii genus in amphitheatri usum, & quidem in proximo positum. Errant qui subterraneam amphitheatri specum ad alendas beluas comparatam arbitrantur: id quod nuper Campani amphitheatri cavernam contemplatus mecum statui. Alius prope amphitheatrum locus fuit *catabulum* appellatus, ubi ferae detinerentur, imo & ad crudelitatem in bestiarios erudirentur. Papias: *Catabulum est clausura animalium, ubi desuper aliquid jacitur*: nam respicit vocis originem a καταβάλλω *deorsum jacio*, unde *catabolum* dici deberet: sed per v scriptum invenitur aeque, ut in antiquis

Catabulum quid?

quis marmoribus & libris *epiſtula* per V plurimum ſcribitur. Quanquam autem *catabulum* pro jumentorum ſtabulo in actis S. Marcelli Papae & martyris poſitum putatur: unde *catabulenſes* Caſſiodoro dicuntur, qui ſtationibus curſus publici deſtinabantur: tamen fuiſſe prope amphitheatrum catabulum ad beſtias coercendas, ex loco prope Campanum amphitheatrum, & prope aedem S. Mariae gratiarum, qui hodieque *catavolo* dicitur, docemur, ubi & veteris fabricae reliquiae perſeverant.

Demum ludum gladiatorium (quem Suidas μονομαχοτροφεῖον, Herodianus in Commodi & Maximini vitis μονομάχων καταγώγιον, & Eutropii metaphraſtes Paeanius in rebus Commodi μονομαχικὸν στάδιον appellant, ubi & degerent gladiatores, & erudirentur, haud procul amphitheatro fuiſſe mihi perſuadeo, indicio Praeneſtinae inſcriptionis apud Grut. p. 489. 12. in qua legitur: LVDVM. ETIAM. GLADIATORIVM. ET. SPOLIAR. SOLO. EMPTO. SVA. PECVNIA. EXSTRVCTVM. PVBLICE. OPTVLERIT. Ex qua epigraphe intelligimus CN. VOESIum initio ejus epigrammatis nominatum *ſolo empto* ludum gladiatorium & ſpoliarium exſtruxiſſe, contiguas utique fabricas: quare cum ſpoliarium amphitheatro adhaeſiſſe ſupra docuerimus, etiam gladiatorum diverſorium in vicino poſitum oportuit. Multae ſunt in amphitheatri noſtri vicinia veterum aedificiorum reliquiae: ſed ubi καταγώγιον illud fuerit quis divinaverit? Prope amphitheatrum ludus.

Romae ſicut plura fuere amphitheatra, ſic & ludi complures, ex quibus hi tantum innotuere, *ludus magnus*, *Dacicus*, *Gallicus*, *Æmilius*, *Matutinus*, & *Mamertinus*. Quiſnam eorum prope Flavium amphitheatrum fuerit, a nemine proditum invenio: nam & nemini de amphitheatri & ludi vicinia ante ſuboluit. Prope illud omnium maximum amphitheatrum Flavium quis convenientius quam *ludus magnus* collocabitur? Et tertia urbis regione tum amphitheatrum tum ludum magnum Rufus & Victor poſuere, nec non & Dacicum ludum: qui duo ludi *magnus & Dacicus* conjunguntur apud Grut. p. 389. 7. Tamen nihil impedimento eſt, quo minus alii ludi procul amphitheatro fuerint, nam & extra Romam olim Romani ludos quoſdam habebant. Strabo lib. v Ravennam a caeli ſalubritate commendans ait: *Saluber locus, ut illic gladiatores ali atque exerceri viri principes voluerint* (62). Caeſar certe cum Raven- Prope Fl. amphitheatrum ludus magnus.

(62) Mirabitur aliquis quid Straboni venetit in mentem Ravennae caeli ſalubritatem ex eo potiſſimum colligere, quod ibi gladiatores ſuos Romani alerent. Cauſſa promtiſſima eſt, quia

vennae subſtitiſſet: *formam*, inquit Suetonius cap. 31. *qua ludum gladiatorium erat aedificaturus, conſideravit*. Sed Capuae in primis inſignem ludum Caeſar habuit, in qua colonia quadraginta aut eo amplius gladiatorum millia ſecundum a me initas not. 10. rationes idem Iulius detinebat. Ac de ludo teſtis ipſe Caeſar 1, civ. 14. *Capuae*, inquit, *primum ſeſe confirmant & colligunt* (Pompeiani) *delectumque colonorum. qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere inſtituunt; GLADIATORESQVE. QVOS. IBI. CAESAR. IN. LVDO. HABEBAT. in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & ſe ſequi juſſit, quos poſtea monitus a ſuis, quod ea res omnium judicio reprehendebatur, circum familias conventus Campani cuſtodiae cauſſa diſtribuit.*

Caeſaris ludus Ravennae & Capuae.

Ac vero *ludus familiae gladiatorum Caeſaris Alexandreae ad Aegyptum* cujus mentio fit in Neapolitano elogio apud Grut. p. 376. 3. non ad Caeſarem patrem, ſed ad filium Auguſtum eſt referendus, cui primum Alexandrea paruit, cujus etiam Auguſti infra in eadem inſcriptione mentio exſiſtit (63).

Auguſti ludus Alexandriae.

CA-

quia gladiatoribus largiſſime edere ac bibere ſinebatur, ac dabantur velut in *ſaginam*: quae vox non minus gladiatorum quam athletarum propria fuit. Hinc praeter victus rationem ex medicorum praeſcripto (nam MEDICVS. LVD. GALLICI. & MEDICVS. LVDI. MATVTINI, in inſcriptionibus legitur, non ſecus atque athletis medico obtemperandum fuit, teſte Arriano) etiam aeris clementia in primis quaeſita fuit. Id quod & ex allato Strabonis loco intelligimus, & ex eo etiam, quod Capuae potiſſimum, cujus urbis ab aeris temperie & ſalubritate fuit praecipua commendatio, infinitam gladiatorum multitudinem Romani habuerint, uti ſtatim dicetur.

(63) Inſcriptio ſic ſe habet: L. BOVIVS. L. F. . . . PROCVR. LVDI. FAMIL. GLAD. CAESARIS. ALEXANDREAE. AD. AEGYPTVM. ADLECTVS. INTER. SELECTOS. AB. IMPERATORE. CAE SARE. AVG. &c. Ergo ludus Alexandrinus Caeſaris, non Iulii fuit, ſed Auguſti. Hinc illud apud eundem Grut. p. 389. 7. PROC. CLAVDI. ALEXANDRINE. &c. corrigendum prorſus puto ac reponendum PROC. GLAD. LVDI. ALEXANDRINI. qui error ſupra quoque eadē inſcriptione irrepſerat, ubi pro PROC. CLAVDI. DACIC. reſcribo PROC. GLAD. LVDI. DACIC. Nec aliter in marmore fuiſſe oportet: nam ludus Alexandrinus e ſuperiore Neapolitano marmore notus eſt, ludus vero Dacicus e Rufo & Victore notiſſimus, & inſuper cum ludo magno in hac inſcriptione conjungitur. Et deſcriptori parum exercitato proniſſimum fuit pro GLAD. LVDI. exeſis litteris intermediis, CLAVDI. nobis obtrudere: ſaepe iſto modo in lapidibus ac libris deſcribendis peccatum fuit. Integra inſcriptio, quam circa Puteolos e Mazzellae antiqq. Puteol. Gruterus ponit, talis eſt: TI. CLAVDIO. ILO. PRAEFECTO. CLASSIS. PRAETOR. MISENI. PVB. (iſtud PVB. ante cognomen eſt trajiciendum, ut tribum PVBliliam, quae ſaepius POBlilia dicitur, notet, aut, ſi P in marmore fuerit, PVPiniam) PROC. LVDI. MAGNI. (Neſcio quid venerit in mentem Gudio in notis ad Grut. allegare illud huc Taciti XIII ann. 22. *cura ludorum, qui a Caeſare parabantur, Arruntio Stellae* permittitur: aliud enim *cura ludorum*, aliud *procurator ludi* ſeu ſcholae gladiatorum fuit) PROC. CLAVDI. (reſcribe, uti dixi, GLAD. LVDI) DACIC. PROC. XX. (ideſt viceſimae) HEREDITATIVM. PRAEFE. VEHICVLORVM. PROC. CLAVDI. ALEXANDRINE (repone, uti monebam, GLAD. LVDI. ALEXANDRINI.) PRAETORIAE. (iſtud PRAETORIAE. neſcio quo pertineat: ac ſtultum eſt de aliqua *claſſe Alexandrina praetoria* cogitare) TRIB. LEG. VII. CLAVDIAE. PIAE. FIDEL. PRAEF. COH. II. GALLORVM. PRAEF. COH. II. BOSFORANORVM. Vltimam vocem puto in marmore per P ſcriptam fuiſſe BOSPORANORVM.

CAPUT V.

De Campanorum ſtudio in omne genus ludos, praecipue gladiatorios.

LUdorum originem imo & nomen a Lydis eſſe arceſſendum, qui duce Tyrrheno in Tuſcia conſederunt, ibique ludos quos in Lydia agerent, inſtituerunt, ex Tertulliano & Herodoto jampridem viri eruditi demonſtrarunt (64). Quare nulli mirum, ſi Campani, cum Tuſci eſſent origine (Tuſcos autem ſeu Tyrrhenos e Lydia veniſſe nemini obſcurum) in omne genus ludos propenſiſſimi fuerint. Accedebat caeli temperies, tum luxus, otium, deliciae, quibus (quod toties veteres ſcriptores expoſtulant) Campani diffluebant, in tantum ut vel ipſos Sybaritas ea parte a Campanis ſuperatos ſcribatur apud Athenaeum: quae omnia ludicrarum artium incitamenta ac fomites exſtiterunt. Itaque nullum genus ludicri fuit, cujus non illi artifices celebrarentur. Et ludorum genera quatuor apud Romanos fuere, circenſes, ſcenici, gladiatores, venatio: mox & ſub Caeſaribus introducta gymnaſia. Scenicis voluptatibus quantopere Campani indulgerent, ſeorſum fortaſſe dicetur. Et gymnaſium Capuae fuiſſe, tum qua potiſſimum urbis regione fuerit, deinceps non obſcuris indiciis demonſtrabo. De circenſibus Campanorum fidem facit Gratiani lex 2. C. Theod. lib. XV, t. 10. de equis curulibus: quam proderit hic ſubtexere: *Impp. Gratianus, Valentinianus & Theodoſius AAA. ad Valerianum P. V. Equos voluptatibus profuturos* (qui in ſtabulis urbis Romae alebantur) *nequaquam Campanorum populus adſequatur, quam ſi duo millia modiorum fabae per ſingulas factiones ſtabulorum* (ea ſunt octo millia modiorum, nam ſicut agitatorum quatuor factiones fuere, ita & equorum

Ludi a Lydis.

Campanorum luxus.

Eorundem circenſes.

P rum

(64) Tertullianus lib. de ſpectac. c. 5. *Ludorum*, inquit, *origo ſic traditur. Lydos ex Aſia tranſvenas in Etruria conſediſſe, ut Timaeus refert, duce Tyrrheno . . . Igitur in Etruria inter ceteros ritus ſuperſtitionum ſuarum ſpectacula quoque religionis nomine inſtituunt. Inde Romani arceſſitos artifices mutuantur, tempus, enuntiationem; ut ludi a Lydis vocarentur.* Herodotus lib. II, *Lydi ipſi ajunt ſe ludos inveniſſe, qui etiamnum apud Graecos cum illis communes ſunt: ſimul autem haec inveniſſe & in Tyrrheniam colonos deduxiſſe.* Sed & quos *ludios* aut *ludiones* Romani appellabant, ideſt pueros quoſdam ὀρχηστὰς, eoſdem & *lydios* ſcribi conſueviſſe, haud aliter quam *Syrus* & *Surus* olim ſcribebatur e veteribus libris Voſſius in etymol. probat: nam Lydi optimi ſaltatores fuerunt, quod innuit Heſychius in λυδίζειν. Miror autem Voſſium non Appiani potiſſimum auctoritate uſum, cujus locum ex Punicis p. 35. in Scipionis triumpho libentiſſime adſcribam, quod eo Voſſii etymon mirifice confirmari intelligam. *Ipſum imperatorem praecedunt lictores paludati, & chorus citharistarum & ſatyrorum Etruſco more cinctorum, ornatorumque coronis aureis, qui pariter incedunt ordine cum cantu & tripudio: Ludios ipſi vocant, ideo, opinor, quia Etruſci Lydorum coloni ſunt.* Poſtrema haec verba, ne quis forte addubitet, graece ſic habent: λυδὲς αὐτὲς καλῦσιν, ὅτι (οἶμαι) τυῤῥηνικοὶ Λύδων ἄποικοι.

rum seu stabulorum) *in urbe venerabili* (Roma) *necessaria antiqua & sollemni praebitione contulerint. Dat. x Kal. Maii, Aquil. Syagrio & Eucherio Coss.* Qui est annus aerae CCCLXXXI.

A Campanis gladiatores ad mensam adhibiti.

Sed ad gladiatorios potissimum ludos Campani ab antiquissimis usque temporibus proni fuerunt: ac tanta in id spectaculi genus ferebantur insania, nulla ut mensa satis apparata censeretur, ad quam non aliquot gladiatorum paria committerent, illaque se tanta immanitate oblectarent. Testis Strabo lib. V: *Eo*, inquit, *luxus provecti sunt* (Campani) *ut convivas vocarent ad paria gladiatorum; quorum numerum pro dignitate cujusque convivii augebant minuebantve.* Livius lib. IX, cap. 40. *Campani ab superbia & odio Samnitium, gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine appellarunt.* Vnde hoc etiam intelligitur, genus illud gladiatorum, quibus *Samnitibus* nomen fuit, a Campanis excogitatum anno ferme V. C. CCCCXLIV. Ac de Samnitibus istis mitto dicere (65). Verum, quod huc attinet, diu ante id tempus (nam Livius tanquam de re jamdiu usitata loquitur) familiare Campanis erat inter dapes pugnas gladiatorum conserere. Silius quoque *olim*, idest diu ante Punicum bellum eum morem apud Campanos obtinuisse testatur; sic enim canit lib. XI, 51.

Samnitium gladiatorum origo a Campanis.

Quin etiam exhilarare viris convivia caede
Mos olim, & miscere epulis spectacula dira
Certantum ferro, saepe & super ipsa cadentum
Pocula, respersis non parco sanguine mensis.

Itaque bene ex his colligit Lipsius Sat. I, 6. Romanos, apud quos etiam ille mos efferatus invaluit, a Campanis potissimum id imitatos.

Nic. Damasceno lux.

Sed turbat Nicolaus Damascenus apud Atheneum IV, 13. qui a Tyrrhenis hausisse eum morem Romanos affirmat. Verba hoc libentius adscribam, quod mutila a Lipsio ibidem recitantur. *Gladiatorum*

(65) De gladiatoribus iis, quibus *Samnitibus* nomen fuit, vide Lipsium II Sat. II. Et ex Livii verbis intelligitur gladiatores *Samnitas*, non natione tales exstitisse, sed ita dictos quod eorum armaturam referrent, quae, Livio teste IX, 40. hujusmodi fuit: *Forma*, inquit, *erat scuti, summum latius, qua pectus atque humeri teguntur, fastigio aequali, ad imum cuneatior mobilitatis caussa: spongia pectori tegumentum, & sinistrum crus ocrea tectum: galeae cristatae.* Et vide apud Fabrettum de col. Tra. cap. 8. p. 258. Batoniani monumenti sculpturam, in quo ad Samnitici ornatus effigiem gladiator insculpitur: nisi quod scutum infra non cuneatur. Ac de Samnitibus istis adeantur Turnebi adversaria, Salmasius ad Sol. aliique. Post Augustum putat Lipsius Samnitium nomen inauditum fuisse, & in *hoplomachos* transisse.

Quod de Samnitibus dixi non natione tales fuisse, sed armatura; id de Threcibus quoque intelligendum (quantum e Festo, & Suetonio in Tito cap. 8. colligi potest) qui a Threcidica armatura, idest parma & harpe quam gerebant, Threces dicebantur. Itemque Myrmillones, qui cum Threcibus plerunque committebantur, eosdem *Gallos* quandoque appellatos invenies, quod Gallicum armaturae genus adhiberent.

rum spectacula, inquit Damascenus, *non per ferias tantum populique frequentia, & in theatris* (sic enim Graecorum more vocat amphitheatra) *Romani exhibebant, A TYRRHENIS INVECTO MORE, sed & in conviviis. Quin & ad coenam saepe amicos vocare soliti cum ob alia, tum ut bina aut terna paria gladiatorum viderent: quos exsatiati jam vinoque madentes advocabant; atque ille quidem jugulabatur, isti tanquam in re laeta plausum dabant*. Non video quid caussae Lipsio fuerit verba illa omittendi παρὰ Τυῤῥηνῶν παραλαβόντες τὸ ἔθος, idest *a Tyrrhenis accepto more*, nisi forte hoc, quod cum paullo ante ipse dixisset Romanos a Campanis eum morem hausisse, Damascenus contra a Tuscis id acceptum affirmare videretur. Sed nihil ab iis Damasceni verbis timendum fuit: nam Campani ἀνέκαθεν Etrusci fuerunt: & cum ab Etruscis id haustum Nicolaus Damascenus affirmat, nae is Etruscos Campanos, quorum in more id positum fuit, non vero Etruscos Transtiberinos intellexit, de quibus nusquam id legi puto. Quanquam verba illa *a Tyrrhenis accepto more*, non ad convivales tantum gladiatores retulit ille historicus, verum etiam ad amphitheatrales & qui ludis publicis producebantur. Et attulit ea verba Lipsius Sat. I, 8. (& si vir magnus memoria fretus, opinor, paullo diversa posuit) ut fidem faceret, universe gladiatores ab Etruscis Romam permanasse. Sed malim, uti dixi, ab Etruscis Campanis Romanos universum id ludicri genus accepisse, quam ab illis Transtiberinis, de quibus nondum quidquam legi, quod ad gladiatorum spectacula pertineret. Fortassis & Athenaei non nihil auctoritas facit; qui cum IV, 13. dixisset: *Campanorum quidam inter convivia singulari certamine pugnant*, tum Damasceni locum subjungit, quem, credo, Athenaeus non de aliis Etruscis, quam nostris Campanis interpretabatur.

Atque haec quae dixi hactenus, ad cascos illos Campanos pertinent. Venio ad coloniae tempora, de quibus non est mihi magnopere laborandum, quod superiore capite Caesaris verba recitarim de ludo gladiatorum, quem Capuae Caesar habebat. Eumque fuisse sane quam frequentissimum oportet: ita ut cum eos ludus non caperet, per domos distribuendi fuerint. Nam ea est sententia M. Tullii ad Att. VII, 14. *Gladiatores*, inquit, *Caesaris qui Capuae sunt . . . sane commode Pompeius distribuit, binos singulis patribus familiarum. Secutorum in ludo* ꟾↃↃ *fuerunt*. Itaque praeter *secutorum* (nomen id gladiatoribus fuit iis, qui plerunque cum retiariis committebantur) ꟾↃↃ, innumerabiles alii fuere per familias distributi, quorum summa ad XL saltem millia gladiatorum fuerunt, quemadmodum su-

Gladiatorum in Campana colonia multitudo.

ſupra notatione 10. ratiocinabar. Nec fieri poteſt, quin Campani ei ſtudio addictiſſimi ſuorum etiam maximam aluerint multitudinem. Nec minus ſub Caeſaribus ingens eorum manus in ea colonia fuit. Spartianus in Iuliano: *Sed poſtea ſponte ſua gladiatores Capuae juſſit armari per Lollianum Titianum*. Et vetera epitaphia duo Campana in ſchedis habeo gladiatoribus poſita, in quorum uno rudes inſculptas invenio. Ac praeterea anno MDCXLVII e ruderibus hujus amphitheatri eruta fuit ſequens inſcriptio, quam in Paulli Vecchionii MSS. voluminibus a ſe repertam vir eruditus Canonicus Franciſcus Pratillus mecum olim amiciſſime communicavit, quae ſic habet:

L. VETTIVS. TRIBVNVS
AID. Q. IIERAVIT
MVNVS. GLADIATO..
IDEM. POPVLO. CA....
MODIOS. BINOS. DED..

Ex qua intelligimus, ſicuti Romae munus edere aedilium fuit (unde Cic. II de offic. *Craſſus*, inquit, *functus eſt aedilitio maximo munere*) ſic & in coloniis ad AIDiles potiſſimum eam editionem pertinuiſſe; quam etiam L. Vettius ITERAVIT (ſic enim altero verſu indubie legendum) idemque populo CAmpano modios binos dedit. In quadam etiam Io. Petri Paſchalis e S. I. ſcheda eadem refertur inſcriptio, ſed magis aliquanto mutila: praeſertim primo verſu deeſt vox TRIBVNVS, quam vocem equidem ſuſpectam habeo; niſi forte cognomen fuerit. Narratque idem Paſchalis eam epigraphen praegrandi & ornato lapidi ſcalptam fuiſse, ac primo verſu litteras habuiſse palmares (& palmos Neapolitanos intelligit) ceteris deinceps verſibus litteras decreviſse.

Campaniae victores. Sed jam a ſuſcepto itinere aufert animum *victorum* Campaniae recordatio, quos Neapolitana (an Hydrentinam appellem? nam Hydrunto olim Neapolim eam tabellam allatam Gruterus p. 36. 45. refert) inſcriptio indicat, quam nuper ex ipſo marmore, quod in S. Mariae Liberorum proſtat, diligenter deſcripſi, ut facile ſit lectori tum verſuum diſpoſitionem, tum alia quaedam minutiora errata in Grutero emendare. Nam apud Capacium p. 264. mendoſior exhibetur. Inſcriptio vero ſic ſe habet:

M. BAS-

M. BASSAEO. M. F. PAL
AXIO
PATR. COL. CVR. R. P. IIVIR. MV
NIF. PROC. AVG. VIAE. OST. ET. CAMP
TRIB. MIL. LEG. XIII. GEM. PROC. REG. CALA
BRIC. OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNC
PATR. COL. LVPIENSIVM. PATR. MVNICIPI
HVDRENTINOR. VNIVERSVS. ORDO. MVNICIP
OB. REM. PVBL. BENE. AC. FIDELITER. GESTAM
HIC. PRIMVS. ET. SOLVS. VICTORES. CAMPANI
AE. PRETIS. ET. AESTIM. PARIA. GLADIAT. EDIDIT
L. D. D. D

In cujus inſcriptionis ſingulas partes inquirere hoc quidem loco ſit importunius: itaque extremis tantum duabus elogii lineis nonnihil immorabor: cetera in ſubjecta notatione (66) ſepoſita habebis. Nam dicitur M. ille Baſſaeus (quem domo Campanum fuiſſe ex eo licet ſuſpicari, quod OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNCtus eſſet) *primus & ſolus victores Campaniae pretiis & aeſtimatione paria gladiatorum edidiſſe*. Quinam ſunt iſti gladiatores *victores*? Lipſius Sat. II, 16. hac inſcriptione producta & Plinii loco quem ſtatim ponam, addubitat, utrum iſti γενικῶς, & ab effectu ſic dicerentur, an cognomine certo & diſcernendi cauſſa. Sed utrunque verum eſt, & ab effectu ſic appellatos, quod plures jam palmas nu- *Qui iſti victores?*

(66) Ac primum M. hunc Baſſaeum domo Capua fuiſſe ex iis potiſſimum verbis mihi perſuadeo OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNC. Quae verba in Gruterianis inſcriptionibus nuſquam non occurrunt, ac fere in eum modum: *Omnibus honoribus in colonia ſua, vel in rep. ſua, aut in patria ſua functus.* Hic autem, quod ea inſcriptio alibi poſita eſſet, idcirco nomen CAPVAE exprimi viſum fuit.

Ad haec M. Baſſaeus IIVIR. (quod tertia linea legitur) Capuaene, an Hudrenti, ubi inſcriptio poſita, ſit accipiendus, haud definio. Et ſi quidem IIVIR. MVNIC. (quemadmodum Gruterus exhibet) in lapide legeretur, haud dubium, quin de Hudrentino municipio eſſet capiendum: nunc MVNIF. me oculato teſte, in tabula ſcribitur. Itaque Capuae IIVIRum malim intelligendum: primum quod OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNCtus fuerit, quorum maximus duumviratus: deinde quod Hudrentinorum duumviratus haud magnae dignationis fuit, minoris quidem certe, quam eorundem PATRonum appellari, quod ſeptimo verſu ponitur; & tamen in inſcriptionibus a majoribus ſenſim ad inferiores dignitates fit plurimum gradus: demum quod IIVIR. MVNIFicentiſſimus idcirco appelletur, quod eximium illud *munus* ediderit, de quo ima tabella loquitur.

Sic enim animadverti, haud raro *munificentiam* cum reſpectu ad *munus* gladiatorium uſurpari. Apuleius lib x de Thyaſi quinquennalitate: *Et ut ſplendori capeſſendarum reſponderet faſcium, munus gladiatorum triduanis ſpectaculis pollicitus, latius MVNIFICENTIAM ſuam protendebat*. In celebri Neapolitana inſcriptione L. Egnatio poſita: *Hic. obliterato. muneris. ſpectaculo. impetrata. editione. ab. indulgen. max. principis. diem. gladiatorum. et. omnem. apparatum. pecunia. ſua. edidit. coloni. et. incolae. ob. MVNIFICENTIAM. ejus. L. D. D. D.* Iam vero quid cauſae eſt, cur in-

numerarent, & insuper certo cognomine, & discernendi caussa, postquam institutum, ut victores isti insigni munificentia invicem committerentur.

Inscriptio cum Plinio conciliata.

Sed enim quo pacto mendacii non accusabitur inscriptio, quae M.Bassaeum, qui certe (ut ex quarta linea constat) sub Caesaribus vixit, *primum & solum* victores produxisse jactet, cum tanto ante & extremis reip. temporibus C. Curio in illo compactili ac stupendae artis amphitheatro (quod duo maxima ac versatilia e ligno thea-

inscriptionem Allifanam apud Grut. p. 409. 3. quae hac maxime facit, praeteream? Ea sic habet:

L. FADIO. PIERO. II. VIRO
MVNIFICENTISSIMO. CIVI
QVI. OB. HONOREM. DECVR
EODEM. ANNO. QVO. FACTVS. EST
GLAD. PARIA. XXX. ET. VENATION
BESTIARVM. AFRICANAR. ET. POST
PAVCOS. MENSES. DVVMVIRATV
SVOACCEPTIS.A.REPHS.XIIIXN.VENAT
PLENAS. ET.GLADIATORVM.PARIA.XX
EDIDIT. ITEM. POST. ANNVM. LVDOS
SCAENICOR. P. S. F. AVGVSTALES
L. D. D. D

Et in hac quidem inscriptione L. Fadius MVNIFICENTISSIMus appellatur ob utriusque *muneris* tam gladiatorum quam venationis (nam hanc quoque *munus* fuisse sub Caesaribus appellatam, supra nota 42. demonstratum fuit) splendidissimum apparatum. In nummis vero Antonini, Commodi & Elagabali inscribitur MVNIFICENTIA. AVG. cum respectu ad *munus* venationis, & elephas in iisdem scalpitur ad significandum elephantorum ab iis Augustis fuisse praebitam venationem. Antonini nummus cum ea, quam dixi, scalptura & epigraphe, est maxime obvius: Commodi vero & Elagabali cum eadem inscriptione & effigie numismata vide apud Gisb. Cuperum libro de elephantis, (quem haud ita pridem in thes. Sallengriani to.111 editum habes) exercit. 2. cap. 9. p. 208. Et tamen vir doctus cum eo libro ita materiam exhauserit, nihil ut reliquum aliorum fecerit ingeniis, hanc notionem tamen vocis MVNIFICENTIA cum ceteris ignoravit. Atqui sic se res habet: MVNIFICENTIA in iis nummis ponitur ad *munus* apparatissimum elephantorum ab iis editum designandum. De Antonino res est clarissima ex Capitolino cap. 10. *Edita MVNERA in quibus ELEPHANTOS & corocottas &c. exhibuit*. Et de Commodo legitur apud Xiphilinum lib. 72. non solum elephantos ab eo exhibitos, sed & unum ex iis ab illo bestiario principe descendente in arenam fuisse occisum. Ab Elagabalo eandem venationem aliquando praebitam est conjiciendum. Et tamen idem Cuperus cum quid MVNIFICENTIA in iis nummis sibi velit, nihil pensi ducat, tamen de commentitia altera inscriptione est mirifice anxius. Nam pag. 209. oggerit nobis minime obvium imo fictitium ex Angelono nummum, in quo Elephas quidem insculpatur, sed cum hac epigraphe MAGNIFICENTIA AVG. COS. III. Qui quidem nummus rarior est, quam ut usquam inveniri putem. Et habeo Antonini Pii nummum cum elephanto, in quo diserte inscribitur MVNIFICENTIA AVG. COS. III. Et alios non paucos vidi in eundem modum. Itaque suspicabar in nummo, quem contrectavit Angelonus, duo priora inscriptionis elementa fuisse detrita in hunc modum . . NIFICENTIA, illum vero MAGNIFICENTIA de suo supplevisse. Sed revera quod isto modo in nummo apud Angelonum legatur, non hujus, sed sculptoris error fuit: nam idem vir doctus in ejus nummi explanatione MVNIFICENTIA non MAGNIFICENTIA habet: etsi fallitur, quod ad aliquam liberalitatem ab Antonino exhibitam id vocabulum refert, cum ad munus idest venationes elephantorum unice sit referendum.

Sed redeo in viam. M. Bassaeus IIVIR. MVNIFICentissimus eo dicitur, quod munus splendidissimum e victoribus Campaniae, Capuae utique, ediderit: ex quo colligo non Hudrenti sed Capuae IIVIRum esse intelligendum; ob quam munificentiam in eo magistratu exhibitam credibile est ab iisdem Campanis & PATRonum suae COLoniae fuisse cooptatum, & CVRatorem R. P.

Adhaec ex eo quod via CAMPana in hoc epigrammate cum OSTiensi conjungitur: hinc Fabrettus in notis ad inscriptiones sexti capitis p. 482. viam Campanam inter Appiam & Ostiensem, eamque a *Porta* quadam *clausa* derivat. Ante Fabrettum Holstenius, Bergierius & plerique omnes a porta Caelimontana inter Latinam Labicanamque vias Campanam direxerant. sed contra eam opinionem disputat, suamque firmat Fabrettus p. 481, & 482. quem vide: nam longiorem de re ceteroqui obscura disputationem contexere non est otium.

Illud HVDRENTINORVM rectissime scri-

theatra, ſtatim ut libitum fuit coeuntia, efficiebant, quae ſimulatque averſa diſcederent, rurſus theatra erant, eos exhibuerit? Qua de re tanquam maxime memorabili Plinius XXXVI, 15. ſcriptum reliquit: *Raptiſque e contrario repente pulpitis, eodem die VICTORES e gladiatoribus ſuis produxit*. Sed dupliciter ille titulus ab ea criminatione abſolvitur, primum quod quam Curio Romae munificentiam exhibuerat, eandem Baſſaeus Capuae primus ac ſolus uſurparit: deinde quod Curio e gladiatoribus ſuis, Baſſaeus Campaniae victores produxerit, & ille, in quo caput eſt, adhuc, opinor, auctoratos, hic exauctoratos jam *pretiis & aeſtimatione pa ia gladiatorum edidit*. Hoc ergo potiſſimum inter Curionis ac Baſſaei editionem intereſt, quod ille victores quidem, ſed adhuc auctoratos nulla mercede conductos (quippe *non opibus inſignis*, ait ibidem Plinius, *ut qui nihil in cenſu habuerit praeter diſcordiam principum*) inter ſe ſe commiſerit: noſter autem quandoquidem pretiis & aeſtimatione cum Campaniae victoribus tranſegit, eſt id certiſſimo indicio, eum non modo victores, ſed *ſpectatos ſatis & donatos jam rude .... iterum antiquo includere ludo* quaeſiviſſe. Atque haec de Campaniae victoribus ſatis: non enim Campanos tantum, ideſt qui e Capuae ludo prodierant, ſed ex univerſa Campania pretiis & aeſtimatione victores excivit, quo eorum frequentia apparatius munus exſiſteret. Et notabis interim veteres ferme non conſueviſſe vocem *Campanus* pro eo quod ad univerſam Campaniam pertineret uſurpare, alioqui *Campanos victores* epigrammatographus poſuiſſet: ſed id vocabulum urbis Capuae fuiſse derivativum.

Ac de ludis gladiatoriis tantum. Nec tamen in venationem minus propenſos fuiſſe Campanos, fidem facit tam ingens amphitheatrum ab ipſa ſibi Capua conſtructum: nam venationis potiſſimum cauſſa amphitheatra fuiſſe exaedificata, deinceps demonſtrabitur. Nec fieri potuit, quin in hanc quoque inſaniam raperentur, quippe cum ſciamus Campanos Dianae cultui tanquam patrii & ἐγχωρίᴕ numinis impenſiſſime addictos fuiſſe, & Dianae Tifatinae aedem fuiſse per-

De Campanorum venationibus.

ce-

ſcriptum puto (eſt ne enim credibile municipes Hudrentinos, a quibus ea inſcriptio poſita, in ſuo perſcribendo nomine aberraſſe?) & ſic potius ſcribendum, quam quod in Plinii & Livii editionibus *Hydruntum* per V legitur: nam ſic eſt ab Ὕδρᴕς Hudrentum vel Hydrentum, quemadmodum a Πυξᴕ̃ς Buxentum, & alia fortaſſe non pauca, quae perquirere non vacat. Demum formulam illam PRIMVS. ET. SOLVS. memini me legiſſe in celebri Arundelliano marmore ap. Rein. v, 20. ubi legitur κιθαρῳδὸς μόνος καὶ πρῶτος τῶν ἀπ' αἰῶνος νικήσας τᴕ̀ς ὑπογεγραμμένᴕς ἀγῶνας, &c. inter quos agonas Puteolana & Neapolitana certamina prae ceteris recenſentur. Et eſt, opinor, ſolſemnis acclamandi formula iſtud PRIMVS. ET. SOLVS. ΜΟΝΟΣ. ΚΑΙ. ΠΡΩΤΟΣ. quemadmodum παράδοξος & ſimilia.

celebrem. Venationem vero non illam rusticam solum, sed & istam ludicram in Dianae fuisse tutela quis ignorat? Tertullianus de spect. cap. 10. *Martem et Dianam utriusque ludi* (gladiatorum & venationis) *praesides novimus*. Claudianus paneg. de conf. Manlii:

Amphitheatrali faveat Latonia pompae.

Hinc Martialis lib. de spect. epigr. 14. Dianam pro venatione posuit:

Inter Caesareae discrimina saeva Dianae.

Et sequenti epigr. de sue quae ex vulnere peperit:

Experta est numen moriens utriusque Dianae.

Cassiodorus v, 42. de venatione ait: *Spectaculum tantum fabricis clarum, sed actione teterrimum, in honorem Scythicae Dianae repertum, quae sanguinis effusione gaudebat.*

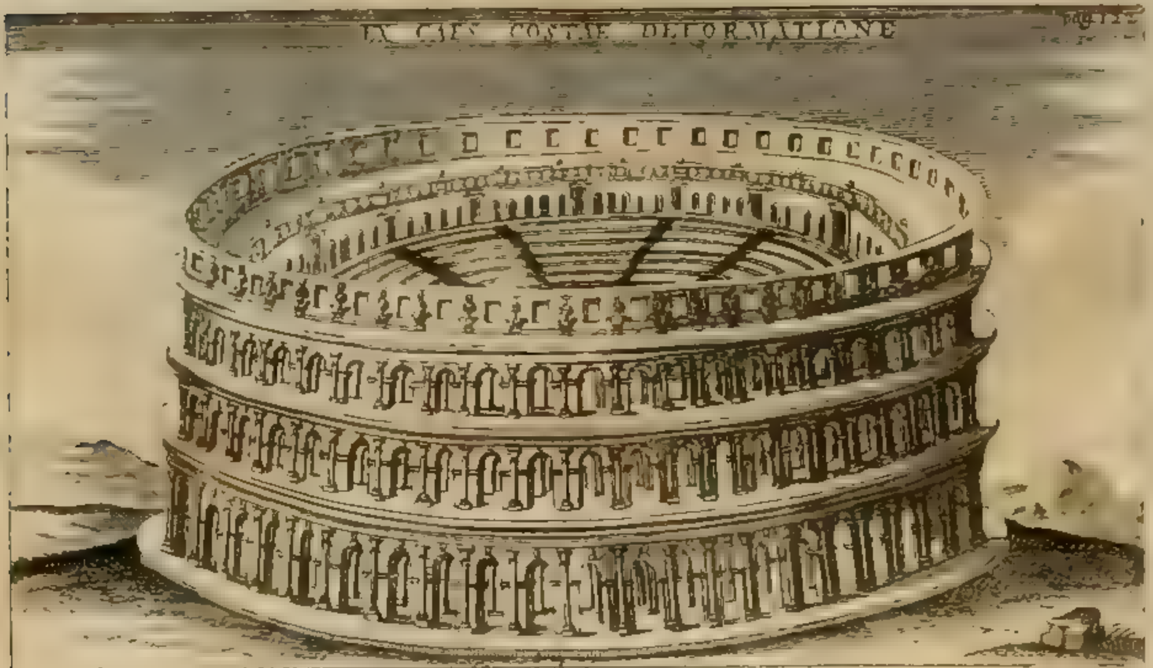
CAPUT VI.

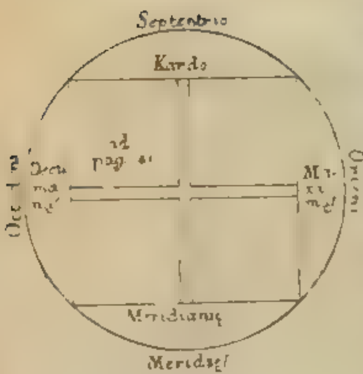
Campani amphitheatri descriptio.

AD eam nunc hujus commentarii partem acceditur, quam, nisi amicissimorum hominum studia intercessissent, silentio obvoluerem, duabus maxime de caussis: primum quod ea res, si quidem pro dignitate sit pertractanda, exquisitam accuratamque architecti ἀκρίβειαν potius, quam philologicam exercitationem requirit: deinde admirandi olim operis, nunc tantum umbrae & cadaveris, & magis magisque in dies non tam temporis quam hominum injuria pessum euntis angit summopere recordatio. Quis enim non indignissime ferat, ad insternendas vias, ad publica privataque aedificia construenda, non modo, quod tamen vix esset tolerandum, laceros ac diruptos illius egregii operis artus tamdiu consepultos inquietari, ac stupendas saxorum moles veluti per ludibrium frangi & comminui: verum etiam (*eheu posteri negabitis!*) aegro ipsi ac debilitato corpori manus violentas afferri; & quem post tot accepta vulnera trahit tamen vix adhuc miserum & anhelantem spiritum, eundem exigi per vim crudelissime atque evelli, ferrumque adigi per ipsa adhuc viscera palpitantia? Et indignamur Vandalos, Saracenos & si quas alias pestes hic debacchatas accepimus, pessime de hac civitate orbis terrarum imperio dignissima meritos: quando quas illi ex tanto incendio reliquias (operisne majestatem reveriti, an firmitatem non assecuti?) posteris transmiserunt, nos multis itineribus efferatiores flamma atque ferro convellere tamen pergimus? In paucorum, inquis, teterrimorum hominum audaciam ea tota culpa est rejicienda.

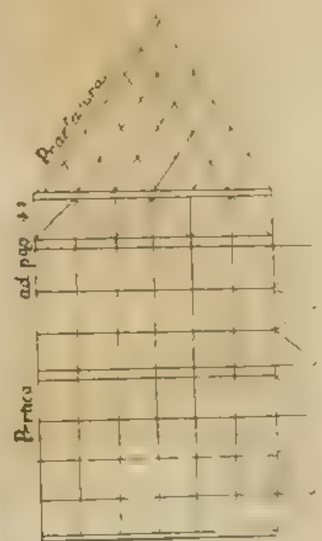
Campanum amphitheatrum in dies ruit.

Septentrio
Kardo
ad pag. 41
Meridianus
Meridies

FORNICES

Praefectura
ad pag. 43
Pertica

da. Nam quid iis impune eſt? cur non illata antiquitati injuria vindicatur? Sed nae ego dolori meo nimium indulgeo. At eum tamen dolorem ne tantae vaſtitatis memoria refricaret, invitus feci, ut amphitheatri hujus paucas vix lineas παχύτερον ducerem. Et hoc ſane labore Camillus me Peregrinius ὁ πάνυ liberaſset, niſi quae de hoc amphitheatro ſeorſum conſcripſerat, cum ceteris Campanis antiquitatibus (alienatane ob morbi violentiam mente, an a plagiariis ſibi cautum iturus?) flammae mandaſſet, atque aeternum ſui deſiderium poſteris reliquiſſet. Vide Camp. Fel. p.723. ubi de amphitheatro ſcripturum ſe pollicetur, & pag.117. ad idem opus lectorem rejicit, cum diceret amphitheatra, uti & noſtrum, ab auſtro in arcton porrigi conſueviſse, ut aeſtivo ſoli minus eſsent expoſita, matutinis, opinor, horis veſpertiniſque.

Peregrinii de hoc amphitheatro opuſculum periit.

Quare ſi quis jam ecqua nunc ejus ſit aedificii facies cognoſcere aveat, tabulam adeat; ubi illius operis vultus, uti quidem nunc habet, maxima ſui parte mancus, ſituque ac macie horridus ſtatim ſeſe offert: vaſta ibi omnia, & pauca ipſa quae reſtant membra ſine articulis reſoluta ac fatiſcentia vides: & ex pulcherrimo illo potiſſimum ac ſumtuoſiſſimi operis exteriore ambitu duo vix fornices trunci laceríque ſuperſunt. Sed quod iidem tamen prcbe inſpecti ad univerſam extimi orbis ſtructuram colligendam veluti manu ducerent: is, cui ob navatam in amphitheatro depingendo operam plurimum debeo, Sanctulus Cyrillus (qui ad exquiſitioris graphices ſtudia tanto impetu animi, nullo ſibi praeeunte, incitatur, ut ſummorum jam nunc artificum gloriae ſuccreſcat) eam extimi ambitus particulam ſeorſum diligentiſſime delineavit: quam ſeorſum quoque, uti cernis, in aes inciſam exhibemus. Nec enim fuit illud pulcherrimi operis fruſtum negligendum: primum quod ex eo intelligatur ad ordinem potiſſimum Tuſcanicum illud opus ex parte ſaltem, eſſe referendum (67): deinde quod non alio, ut opinor, quam du-

Hodiernus amphitheatri vultus.

Ima ſaltem amphitheatri

Q pli-

(67) Antonius Sanfelicius in illa pereleganti deſcriptione Campaniae, quam ſenatui populoque Campano dicavit, noſtrum amphitheatrum opere Dorico conſtructum affirmat. Ad haec Caeleſtinus Guicciardinus in Mercurio Campano operis fuiſſe Corinthii imperitiſſime ſtatuit. Demum e Io: Petri Paſchalis Ieſuitae ſcheda, quam Canonicus Galeotta Iunianus & nobilitate & mira in poeticen facilitate eximius comiter mecum communicavit, didici, illud Capuae lumen Io. Baptiſtam Attendolum, (cujus pater Ambroſius Attendolus callentiſſimus architectus, Capua Cajetaque munitis, aliiſque operibus illuſtris, amphitheatri molem, ut ibidem narratur, dimenſus fuerat, credo etiam delinearat) ſic ſtatuiſse, e quatuor columnarum ordinibus, quibus haec fabrica ſurgeret, infimas ac ſolo citimas fuiſſe Tuſcanicas, proximas his Doricas, tum ſequentes Ionicas, ac demum ſupremi ordinis quadratas columnas ad Corinthiam diſpoſitionem pertinuiſſe. Ac de ima columnarum ſerie nihil eſt dubitandum quin ſint Tuſcanicae, uti ſtatim demonſtrabitur. Alterius item ſeriei columnas fuiſſe Doricas non abnuerim: nam & columnae unius ſcapus, qui ferme adhuc eſt integer, procerior eſt quam pro ſtructura Tuſcanica: & capituium, quod ſupra ſub-

tri pars Tuscanica.

plicis illius fornicis indicio olim Costa usus fuerit ad universi amphitheatri faciem delineandam.

Costa olim Capuam & amphitheatrum integrum delineavit.

Nam fuit illud tempus, cum eruditissimus Capuae Archiepiscopus Caesar Costa Caesaris Baronii *in jure civili publice interpretando olim in urbe praeceptor* (utor enim ipsius Baronii verbis ad an. 968.) Campanarum antiquitatum idem non indiligens perscrutator: fuit, inquam, cum Romani nescio cujus architecti, quem ad sesquiannum secum detinuit (quemadmodum in quodam MS. codice memini me legisse) opera usus, & veteris Capuae ichnographiam, & amphitheatri, quale olim integrum exstitisset, orthographiam in majoris aedium Archiepiscopalium coenaculi parietibus depingenda curaret. Quod etiam doctissimi Archiepiscopi monumentum cum publico communicandum putavi, paucis quibusdam mutatis, in quibus sive architectus, sive pictor erraverat. Illud plane miror

subjectam coronam collapsum hodieque visitur, videtur ad Doricum ordinem pertinere: &, in quo caput est, Attendolorum aetate alterius seriei reliquias multo fuisse integriores conjicio, ut rectius de ea judicium ferrent. Reliquas series ad eos spectasse ordines, quos modo memoravi, ex αὐτοψία dijudicasse Attendolos non est credibile: neque enim putarim ante centum quinquaginta annos exteriorem amphitheatri orbem multo fuisse erectiorem, quam nunc conspicitur. De superioribus ergo columnis mera ea est conjectura: non spernenda tamen, & vero proxima, quippe quam Flavii amphitheatri structura confirmat, in quo, si a Tusco discesseris, omnes alii ordines sese produnt: sunt enim ibi columnae (teste Alexandro Donato III, 7.) Doricae imae, Ionicae mediae, summae Corinthiae, tum continuatus paries interlocatis opere composito quadratis columnis distinguitur.

Sed missis conjecturis, imam columnarum seriem non Dorica, sed Tuscanica dispositione constare quivis statuet, modo architectonicen vel primoribus labris attigerit. Nudus quippe hic praetenditur zophorus sine triglyphis & guttulis dependentibus, sine metopis: nulli praeterea denticuli; eaque omnino omnia hinc exsulant ornamenta, sine quibus non potest Doricum opus consistere, quaeque Dorico si ademeris, in Tyrrhenicum statim degenerabit. Non negarim tamen esse quaedam nequaquam ad canones Tuscanici ordinis, qualem architectonices magistri definiunt, exacta. Nam primum columnae scapus etsi aliqua sui parte aggestis ruderibus subsidit, videtur, ni fallor, aliquanto procerior quam pro brevitate Tuscanica: sed & capitulum & basis multo altius uno modulo, imo duobus circiter modulis assurgunt, & quaedam sibi adsciscunt ab aliis Tuscis capitulis & basibus plane diversa. Quo enim illa in basi supra torulum sima? Videsis basis una cum subjecto gradu, cujusmodi olim effossam ajunt, deformationem, quam inter fornices illos duos exhibui. Ut omittam quod tam capituli abacus, quam in basi plinthus quadratae sint, cum tamen in Tusco ordine cylindricae fieri debuissent. Sed, ut fatear, veterum opera secundum architectonicos canones examinare si satagas, miram offendes inconstantiam (ex qua variantes recentiorum architectorum sententiae profectae videntur) multa enim architecti olim pro sua maxima voluntate variabant: ac difficillimum definitu est, quaenam ita sint necessaria, ut abesse impune non possint.

Cum autem Tyrrhenicus ordo sit simplicissimus, ac vix ullius elegantiae: quid caussae esse potuit, quamobrem eum potissimum in hoc tam sumtuoso opere Campani adhiberent? Primum quod imae columnae Tyrrhenicae fuerint, non continuo totum amphitheatri opus evadet Etruscum: & Attendolo assentior, aliis etiam ordinibus suum hic fuisse locum. Deinde in colossea amphitheatri mole quis ordo *infimae* columnarum seriei Tusco *convenientius* adhiberi potuit, cujus maxima omnium firmitas exsistit? Et habet quoque suam mascula & incomta soliditas *majestatem*. Ad haec ex superiorum comparatione columnarum, quibus sua inerant ornamenta ad suos quaeque ordines pertinentia, mira totius operis symmetria proficiscebatur; cum paullatim ex incomta ad ornatam illam Doricam soliditatem, tum ex his ad Ionicam Corinthiacamque elegantiam fieret gradus. Demum, si lubet, non temere hoc est, quod Tusco etiam ordini, etsi raro ab aliis usurpato, suum esse locum Campani voluerunt, nam Tuscos sese esse origine probe norant.

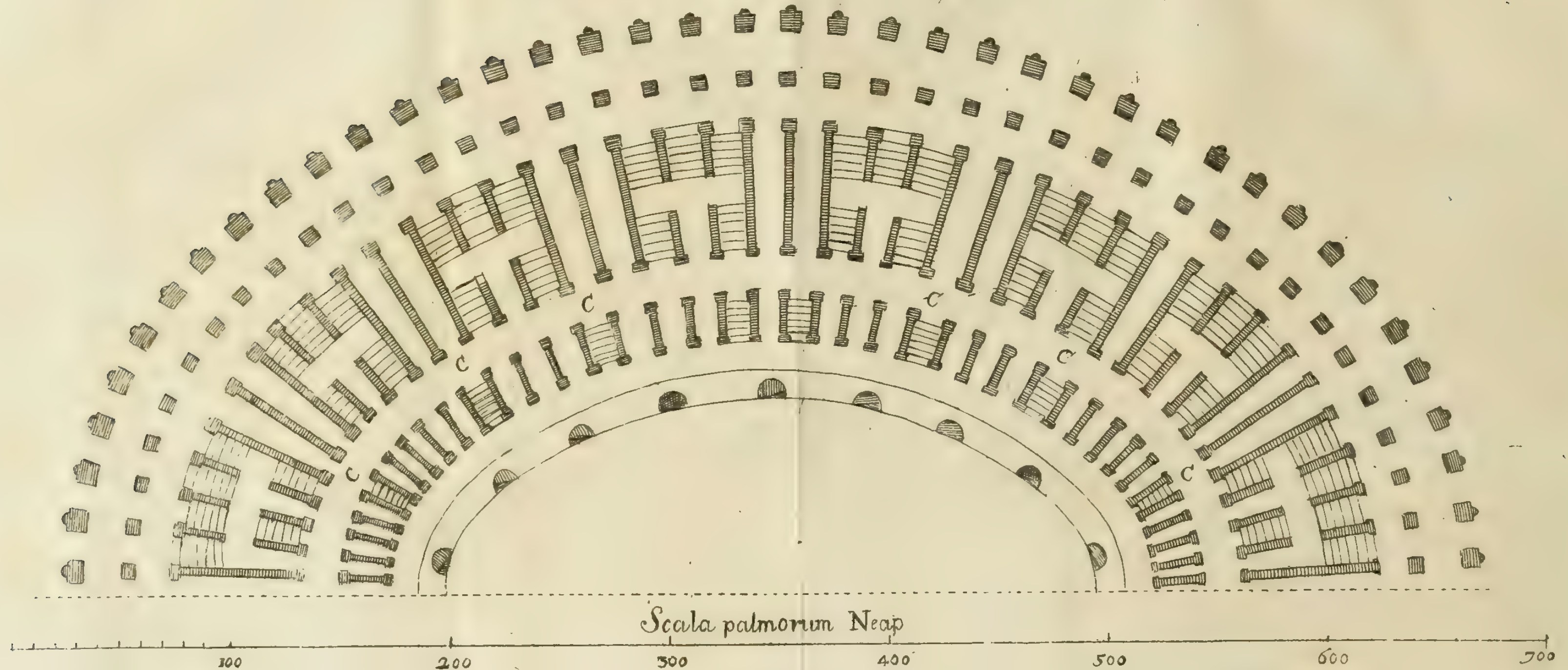
piis fesquialtero eoque amplius, quam [illegible] tores
exſiſtunt) jam totius extimi orbis dimenſionem habebis.

Atque haec quidem IN FRONTE : IN AGRO vero, ſeu RETRO totius fabricae ſpiſsitudinem colliges in hunc modum. Ab extimo ambitu, ideſt ab extrema columnarum paraſtaticis adhaerentium projectura ad primorem arenam, ſeu ad podii murum quaquaverſum palmi 174 $\frac{1}{2}$, ideſt pedes 134 $\frac{5}{13}$ colliguntur. Arenae vero ipſius major diameter in palmos uſque 294. protenditur, qui ſunt pedes 226 $\frac{2}{13}$, minor vere diameter palmis 176. ideſt pedibus 135 $\frac{5}{13}$ patet. Itaque totius jam amphitheatri longitudo maxima palmos 643. hoc eſt pedes 494 $\frac{8}{13}$ colligit: in maxima vero univerſae molis latitudine palmi 525 numerantur, ii ſunt pedes 403 $\frac{11}{13}$. & ſpiſſitudo.

Accedo nunc ad ſingulorum membrorum menſuras non IN

Q 3 FRON-

CAMPANI AMPHITHEATRI ICHNOGRAPHIA

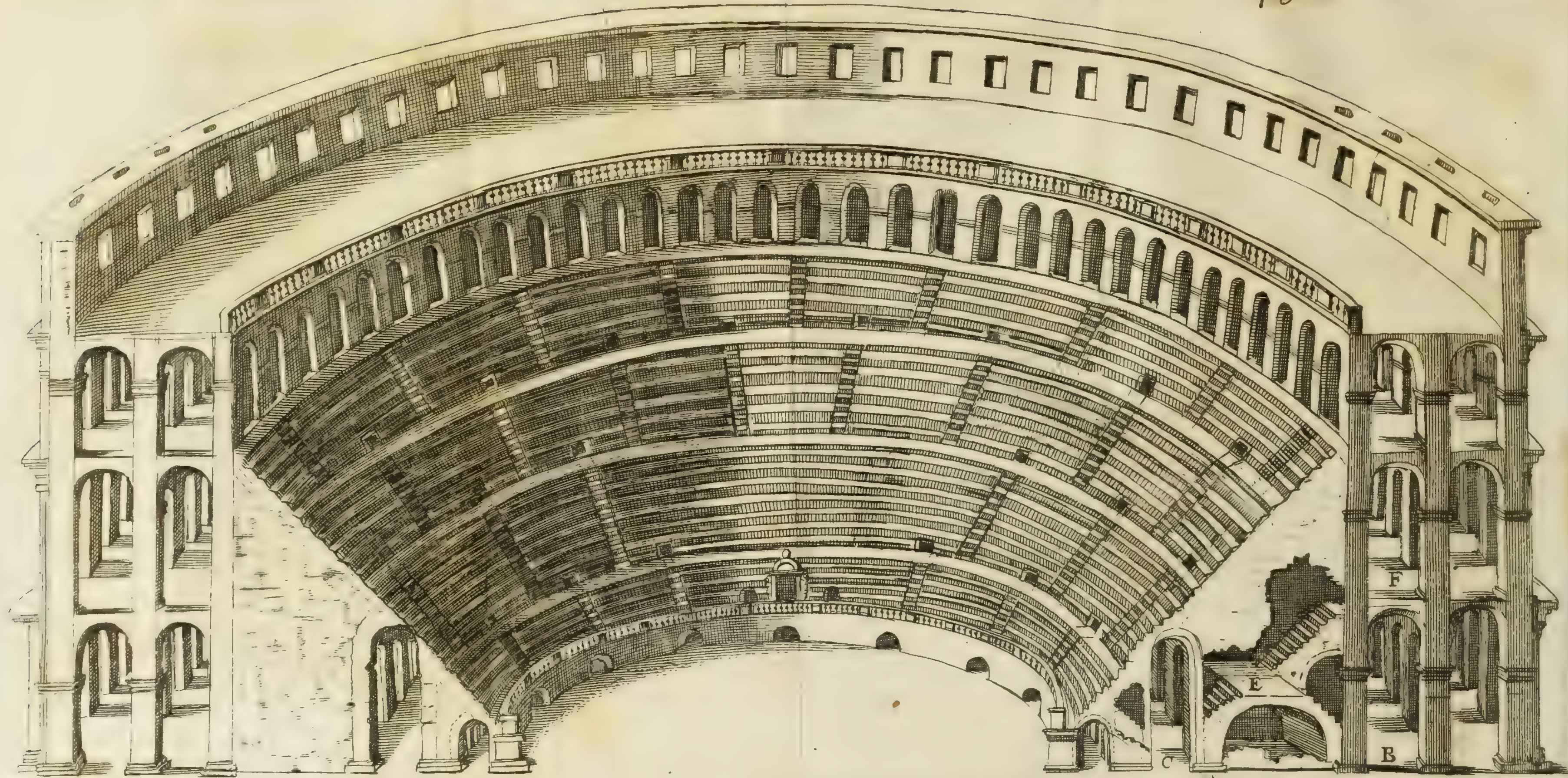

pilis reliquanterio eoque amplius, quam ... iores exsistunt) jam totius extimi orbis dimensionem habebis.

Atque haec quidem IN FRONTE: IN AGRO vero, seu RETRO totius fabricae spissitudinem colliges in hunc modum. Ab extimo ambitu, idest ab extrema columnarum parastaticis adhaerentium projectura ad primorem arenam, seu ad podii murum quaquaversum palmi 174 $\frac{1}{2}$, idest pedes 134 $\frac{5}{13}$ colliguntur. Arenae vero ipsius major diameter in palmos usque 294. protenditur, qui sunt pedes 226 $\frac{2}{13}$, minor vere diameter palmis 176. idest pedibus 135 $\frac{5}{13}$ patet. Itaque totius jam amphitheatri longitudo maxima palmos 643. hoc est pedes 494 $\frac{8}{13}$ colligit: in maxima vero universae molis latitudine palmi 525 numerantur, ii sunt pedes 403 $\frac{11}{13}$. & spissitudo.

Accedo nunc ad singulorum membrorum mensuras non IN

INTERIOR ASPECTVS

ror quid caussae fuerit, quamobrem illud amphitheatrum extra urbis pomerium Costa depingi curaverit; cum tamen Flavium amphitheatrum *urbe media*, teste Suetonio, exstructum fuerit.

Praeterea & ejusdem aedificii interiorem aspectum, & e regione ichnographiam posui: quae duae icones satis esse possunt ad universam ejus molis structuram perspiciendam. Et internam illam quidem faciem, quam ferme unius generis in omnibus fuisse mihi persuadeo, e Lipsio magnam partem sum mutuatus; non paucis tamen mutatis, quae sive ratio & veterum auctoritas, sive accurata nostrae caveae inspectio, mutanda suaderet. Ichnographiam vero talem exhibui, qualem e singulorum membrorum autopsia & dimensione potui colligere.

Ejusdem pedatura, & aspectus interior.

In dimetiendo autem amphitheatro de circumferentia parum sollicitus fui, quod ejus dimensio ex utraque diametro cognita facile geometricis rationibus colligatur. Et tamen fornicis unius IN FRONTE (uti veteres loquebantur) dimensiones adnectam, unde etiam extimam circumferentiam assequi possis. Itaque inter singulos imi ordinis fornices palmos (nostrates Neapolitanos semper intelligo, quorum terni deni ex sententia Donati Gallarani doctissimi architecti decem antiquos pedes conficiunt) quindecim uncia minus reperi: pilas vero ipsas in fronte palmos octo uncia minus latas singulas comperio. Ita singulis fornicibus palmos tres & viginti duabus unciis minus imputabis: qui sunt pedes ferme $17\frac{2}{3}$. Quam summam si septuagies octies multiplices (totidem enim fornices in ambitu numerantur) atque insuper duarum portarum meridianae & borealis mensuras adjicias (quae quidem portae cum adjacentibus pilis sesquialtero eoque amplius, quam singuli fornices patentiores existunt) jam totius extimi orbis dimensionem habebis.

tum & circumferentia.

Atque haec quidem IN FRONTE: IN AGRO vero, seu RETRO totius fabricae spissitudinem colliges in hunc modum. Ab extimo ambitu, idest ab extrema columnarum parastaticis adhaerentium projectura ad primorem arenam, seu ad podii murum quaquaversum palmi $174\frac{1}{2}$, idest pedes $134\frac{5}{13}$ colliguntur. Arenae vero ipsius major diameter in palmos usque 294. protenditur, qui sunt pedes $226\frac{2}{13}$, minor vere diameter palmis 176. idest pedibus $135\frac{5}{13}$ patet. Itaque totius jam amphitheatri longitudo maxima palmos 643. hoc est pedes $494\frac{3}{13}$ colligit: in maxima vero universae molis latitudine palmi 525 numerantur, ii sunt pedes $403\frac{11}{13}$.

& spissitudo.

Accedo nunc ad singulorum membrorum mensuras non IN FRON-

& singulorum membrorum dimensiones.

FRONTE, sed IN AGRVM seu RETRO, uti veteres inscriptiones loquuntur. Extimi ambitus pilae singulae, computata etiam columnae projectura, palmos habent 8 $\frac{1}{2}$. Tum prima omnium porticus palmis 16 $\frac{1}{3}$ patet. Deinde quae sequuntur pilae, singulis palmi 6 $\frac{2}{3}$ cedunt. Quas altera porticus excipit palmis 14 $\frac{1}{2}$ lata. Muris, qui sequuntur, singulis palmi 63 $\frac{1}{2}$ sunt imputandi. Tertia dein porticus palmos 13 $\frac{1}{3}$ habet. Tum alter fabricae ambitus palmis 24 $\frac{1}{2}$ crassus occurrit. Post intima porticus palmis 13 $\frac{2}{3}$ in latum extenditur. Tum ad extremum intimus aedificii orbis, qui hinc quarta porticu, illinc podii muro concluditur, palmis 13 $\frac{2}{3}$ continetur. Et eas summas in ichnographia quoque majoris perspicuitatis gratia libuit adnotare. Quas collige jam: palmi 174 $\frac{2}{3}$ consient. Nec illud te concutiat, quod initio dixi ab extimo ambitu ad podii murum palmos 174 $\frac{1}{2}$ numerari: hic autem e singulis partibus palmos 174 $\frac{2}{3}$ colligi vides. Nam mihi quidem cum prius totam simul fabricae spissitatem dimensus essem, tum eandem per partes explorassem; tantulum hoc discriminis non tanti visum fuit, ut decempedatorem ad integrandam διαμέτρησιν adigendum putarem. Et vel haec mediocris, quam attuli, diligentia ad aedificii structuram intelligendam satis futura videbatur.

Exterior amphitheatri facies.

Iam vero ad amphitheatri descriptionem propius accedamus. Tota moles exteriore pavimento quadratis magnae molis silicibus instrato circumambitur: tum gradu uno amphitheatrum conscenditur. De pavimento & gradu docuit me lapicida, cui ea res potest esse exploratissima, quod multos jam annos in eruendis lapidibus vitam tolerat. Exterior aspectus prope idem, qui Flavii amphitheatri fuit. Tota moles immanibus constructa saxis, triplici ordine porticus, fortasse & quadruplici in orbem erigebat. Affixae parastaticis columnae, duabus tantum sui partibus exstantes, plurium segmentorum scapo: quarum Tyrrhenicae imae, Doricae mediae, tum quae sequuntur fortasse Ionicae: postremo supra continuatum parietem, quadratis opere fortasse Corinthiaco columnis & fenestris ex intervallo dispositis, corona circum attollebatur. Supra quam foramina deorsum patentia in orbem disponebantur, per quae antennae demitterentur, quibus funes ad sustinenda vela & opacandos clivos vinciebantur: qui mos inducendi theatris umbram a Campanis primum ortus ad Romanos postea traductus est, ut alibi dicam. Praeter cetera ornamenta, fuere & imagines humerorum tenus summis fornicibus adhaerentes. Sed quoniam & umbilicatae imagines quaedam ex amphitheatri ruderibus olim erutae Capuae in praefecti juri dicundo aedibus conspiciuntur:

iis

iis ſummo in pariete pictor locum fecit: alibi ſi quis magis appoſite locaverit, non repugnabo: nihil enim impedimento eſt, quo minus ſummis in arcubus ſuperiorum ordinum locari illae potuerint, quibus inſunt adhuc fornicis adhaerentis indicia; aliae vero majores alibi.

In Lipſii deſcriptione inter ſecundam tertiamque porticus bini fornices depreſsiores hinc & inde depinguntur: quos, quia in noſtro amphitheatro non erant, eliminandos putavi; & eorum loco parietem perfregi, quo ſcalarum ſe decuſsantium ſtructura conſpiceretur.

Illud vero hic admonere haud inutile fuerit interiores porticus fuiſſe tenebricoſas, praeſertim illam tertiam, quae fere aequaliter ac duae extimae attollebatur: id quod & ſtructurae genus aperte demonſtrat, & nuper ex Herodiano didici, qui & ἀμφιθεάτρου vocabulo haud paſſim Graecis uſitato utitur (68). Interior amphitheatri porticus tenebricoſa.

Age

(68) Herodianus in Commodi vita de Quintiano, quem Quadratus ſummiſerat ad occidendum Caeſarem, ait: Ὁ δ' ὑποστὰς ἐν τῇ τοῦ ἀμφιθεάτρου εἰσόδῳ (ζοφώδης δὲ αὕτη, καὶ λήσεσθαι ἤλπισε) γυμνώσας τὸ ξιφίδιον &c. *Ille in aditu amphitheatri ſubſiſtens (quippe obſcuro loco facile ſe occultum fore ſperabat) nudato confeſtim pugione &c.* Amphitheatri εἴσοδον non primorem tantum aditum, qui illuſtris erat, ſed totum id, qua incedendum principi fuit, ut ad tribunal ſibi in podio poſitum perveniret, intelligit: cujus εἰσόδου pars illa, quae ad tertiam maxime porticum pertinebat, ζοφώδης erat.

Quem locum eo libentius adſcripſi, quod praeter morem ceterorum auctorum elegantiſſimus ceteroqui ſcriptor Herodianus amphitheatri vocem uſurpavit. Nam ceteri Graecorum ſic conſuevere, ut ſive ab ea voce abſtinerent, θέατρον dicentes ἀντὶ τοῦ ἀμφιθεάτρου; ſive certe amphitheatri voce non ſine aliquo temperamento uterentur. Itaque optimus dicendi auctor Dio Caſſius haud fere aliter quam θέατρον κυνηγετικὸν appellavit, ſive cum de Caeſare dixit, θέατρόν τε κυνηγετικὸν ἰκριώσας, eodemque modo de Statilii amphitheatro locutus; ſive cum de Tito ait, τὸ δὲ δὴ θέατρον τὸ κυνηγετικὸν ἱερώσας, quod paullo poſt θέατρον ſine alio additamento dixit. Herodianus ipſe in rebus Caracalli, πρόσετι, ait, καὶ θέατρα κυνηγετικὰ ... κατεσκευάσαμεν. Et θέατρον ſine ullo additamento pro amphitheatro a Graecis uſurpari plurimis exemplis oſtenderem, ſi id opus eſſet, quorum aliqua obiter alibi notata: veluti cum Nicolaus Damaſcenus apud Athenaeum gladiatorum ſpectacula ἐν θεάτροις apud Romanos exhibita teſtatur: frequentiſſime vero apud Xiphilinum, ſive cum ſub Nerone θέατρον τοῦ Ταύρου combuſtum ait, ſive cum aquam ab eodem principe ἐς τὸ θέατρον inductam narrat; aut cum navim ſolutilem, cui matrem Nero impoſuit, fuiſſe ei ſimilem, quae ἐν τῷ θεάτρῳ erat; ſive demum cum receptaculum omnium ferarum ἐν τῷ θεάτρῳ inſtar navis exſtructum in Severo affirmat. Hinc venatio ludicra, quatenus a ruſtica diſtinguitur, *venatio theatralis* paſſim in cod. Theod. appellatur: non enim venatio in theatris dari ſolita, ut not. 59. contra Xiphilinum & Bulengerum diximus; ſed in iis legibus Graeca conſuetudo ſervatur: quemadmodum novel. 105. θεάτρου κυνήγια & θεάτρου κυνηγεσία eadem amphitheatralis venatio appellatur: ſic quoque & ſequiore aetate Erchempertus copias in Campano amphitheatro ſtativa habentes *ſcaram theatralem* nuncupavit. Sed & Spartianus Hadriano *theatrum* pro amphitheatro appellaverat: *Theatrum*, inquit, *quod ille* (Traianus) *in campo Martio poſuerat, contra omnium vota deſtruxit*. Nam *theatrum* iſtud a Traiano poſitum, amphitheatrum fuiſſe Pauſanias in Eliacorum priori cap. 12. fidem faciet, ubi inter Traiani opera, καὶ θέατρον μέγα κυκλοτερὲς πανταχόθεν recenſet. Vbi altera occurrit amphitheatri circumſcriptio ab orbiculari ambitu petita; cui ſimile illud Dionis lib. XLIII de C. Iulii Caeſaris amphitheatro: θέατρόν τε κυνηγετικὸν ἰκριώσας, ὃ καὶ Ἀμφιθέατρον, ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄνευ σκηνῆς ἔχειν, προσερρέθη. *Theatrum, inquit, quoque ad venationes aptum tabulatis inſtruxit, quod quia undequaque ſedilia habet, ſcenaque caret, Amphitheatrum eſt appellatum*. Itaque nobiliſſimus ſcriptor cum & vocis etymon detexiſſet, tamen abſtinendum ſibi ab ea voce duxit: hoc ideo, quia ea vox, in

qua

Age vero interiorem jam amphitheatri faciem, totamque cuneationem lustremus. Sed ante omnia quid illae in arenae ambitu portulae sibi volunt? Per eas ferae e subjectis specubus emittebantur. Quanquam nostri amphitheatri aream ad summum usque podium terra oppleverit; nec ulla proinde ostiola sint conspicua: tamen Veronensis amphitheatri exemplo depingenda curavi. Praesertim cum ingens nostri amphitheatri subterranea specus (quam subter meridianam amphitheatri portam ingressus ad aliquot tantum ulnas a meridie versus arcton pervasi: non enim ultra progredi licuit, quod ex perforata superne testudine ruderibus obstructam offendissem) ad eas portulas pertinere, ad emittendas opportune bestias, debuisset. Mira autem ejus antri immanitas, ita ut ingentia foeni plaustra per illud agi potuerint; nisi qua testudo ex intervallo coarctatur, quam rursus deinceps laxari videas: sicque per vices modo satis amplam se crypta praebet, modo arctiore objecto lateritio fornice angustatur. Falluntur autem quicumque apud Lipsium de amph. cap. 8. cloacas hujusmodi esse sunt suspicati. Si ita sit, nemo mihi jam amplius urbis Romae cloacarum jactet amplitudinem. Estne credibile unius amphitheatri exsugendis sordibus tam vasta receptacula exstructa fuisse? Et vidi alios lateritios ductus minutiores sive ad aquas perducendas, quarum plurimus hic usus fuit, sive ad sordes egerendas. Nam specus ille maximus, de quo agimus, pro cuniculo fuit, & ad subitum sive ferarum sive munerariorum & egressum & receptum comparatus. Arguit id & fabricae genus non totum lateritium, cujusmodi cloacae aut aquaeductus requirerent: nam soli illi angustiores ex intervallo fornices, quos modo descripsi, e praegrandibus lateribus sunt compacti: cetera fabrica est caementitia.

Portulae. Specus. Cui usui?

Sed antro istoc egressi podium conscendamus columellis in orbem circumseptum. Hic imperatori, si quando affuisset, suggestus figebatur: hic & magistratuum sellae curules: ibidem & in superioribus aliquot gradibus, qui omnes orchestrae nomine intelligun-

Podium. Orchestra.

qua ceteroqui nihil non Graeci fuit, tamen non in ipsa Graecia, sed in alieno solo nata, idest in Latio a Romanis formata fuerat: id quod Graeci aversati, satius sibi duxerunt circumscriptione uti. Aut certe sicubi ἀμφιθέατρον posuerunt, non sine additamento τὸ καλούμενον dixerunt, quo vocis insolentiam emollirent. Itaque metaphrastes ille Eutropii Paeanius, cum Eutropius dixisset amphitheatrum Romae a Tito aedificatum, τὸ καλούμενον ἀμφιθέατρον appellavit: cumque idem Eutropius dixisset Commodum eo insaniae processisse, ut in amphitheatro dimicaret, ille eodem modo vocem emollivit, ut diceret, κατὰ τὸ καλούμενον ἀμφιθέατρον.

Quod tamen Herodianus ἀμφιθέατρον sine ullo temperamento usurpavit, id exemplo non caret; nam disertissimus scriptor Iosepus ἀμφιθέατρον μέγιστον Hierosolymis constructum narrat; itemque Caesareae, quod appellat ἀμφιθέατρον πολὺν ὄχλον ἀνθρώπων δέχεσθαι δυνάμενον. In epistola quoque ecclesiae Lugdunensis apud Eusebium v hist. eccl. 1. Attalus ob Christianae fidei crimen dicitur περιαχθεὶς κύκλῳ τοῦ ἀμφιθεάτρου. Nec alii porro deerunt.

guntur, ſenatores, quorum loco decuriones in coloniis cenſebantur, adſidebant. Tum ſupra colonicum ſenatum equitibus gradus quatuordecim aſſignati (α): unde *ſedere in quatuordecim* ad equeſtrem dignitatem ſignificandam uſurpabatur. Supra *equeſtria* reliqui deinceps gradus plebi ceterae addicti erant, & *popularia* vocabantur, quae erant omnium maxime diffuſa. Et, ut ſemel dicam, tres in partes tota illa ſubſelliorum acclivitas tribuebatur, in imam, mediam, & ſummam caveam: ima, quae omnium honeſtiſſima, in orcheſtram & equeſtria rurſus dividebatur: media & ſumma cavea ad popularia pertinebat: ſed ita tamen ut media cavea multo, quam ſumma, haberetur honeſtior; ab eaque eſt cauſſa, quod ſanxit Auguſtus apud Suetonium cap. 44. *nequis pullatorum media cavea ſederet*. Eoque queritur Calpurnius ecl. VII ſibi ob paupertatem non licuiſſe media in cavea aliquanto propius imperatorem adſidere:

Equeſtria.

Popularia.

Ima, media, ſumma cavea.

Media cavea, quam ſumma, honeſtior.

O utinam nobis non ruſtica veſtis adeſſet;
Vidiſſem propius mea numina: ſed mihi ſordes,
Pullaque paupertas, & adunco fibula morſu
Obſtiterunt.

Et apud Senecam de tranquill. *verba ad ſummam caveam ſpectantia* ſunt ad guſtum imae plebis. Quanquam, ut fatear, ſi quis forte imam mediamque caveam paullo aliter, ac Lipſius, diſpoſuerit, non video cur ſit magnopere reprehendendus. Quid enim impedimento eſt, quominus imam orcheſtra tantum definiamus, mediae vero caveae inferiorem partem, quae orcheſtrae propior, equiti, ſuperiorem plebeiis, quibus & ſumma cavea vacabat, aſſignemus? Ita ſumma ſubſelliorum partitio exſiſtet in *orcheſtram*, & *popularia*, cum haec rurſus in *equeſtria*, & *popularia* ſtricte accepta tribuentur (β). Et

Partitio caveae veriſimilior, quam vulgata.

(α) At enim cui uſui, inquies, in colonico amphitheatro gradus equeſtres quatuordecim? eſtne veriſimile tantam equitum R. copiam in coloniis fuiſse, ut quatuordecim iis gradus, aeque ac Romae, ſeponerentur? Verum praeter equites R. quorum permagna fuit extra Romam ubique copia, fuere & equites coloniarum peculiares. Quem quidem equeſtrem ordinem municipalem alio in opere, quod affectum in forulis habeo, copioſiſſime mihi adſertum vix eſt ut in dubium revoces. Interea ne adhuc quis fluctuet & animi pendeat: ecce tibi ad equeſtres illos quatuordecim gradus etiam extra Romam confirmandos luculentiſſimum Pollionis Aſinii locum x epiſt. fam. 32. ibi Balbus Cornelius junior prope ea lem Gaditano in municipio feciſſe narratur, quae Caeſar dictator Romae pro ſua voluntate feciſſet; atque hoc in primis: *Ludis*, inquit, *quos Gadibus fecit, Herennium Gallum hiſtrionem ſummo ludorum die anulo aureo donatum in quatuordecim ſeſſum deduxit: tot enim fecerat ordines equeſtris loci.* Nec equeſtri tantum ordini, ſed & tribunis militaribus in equeſtribus hiſce locus fuit.

(β) Popularibus etiam equeſtria contineri multis docere poſſum. Ac primum Germanorum legati cum *in popularia deducti* dicuntur Suetonio in Claudio cap. 25. equeſtria intellige, quae popularibus continebantur. *Germanorum*, inquit, *legatis in orcheſtra ſedere permiſit, ſimplicitate & fiducia eorum motus, quod in POPVLARIA deducti, cum animadvertiſſent Parthos & Armenios in ſenatu ſedentes, ad eadem loca ſponte tranſierant.* Vbi *popularia* pro equeſtribus, hoc eſt totum pro parte, Tranquillus uſurpavit: neque enim eſt veriſimile tam parvipenſos a diſſignatore eos legatos fuiſſe, ut ad popularia ſtricte accepta deducerentur, quo nullo deducente ſponte ire licuiſſet; praeſertim cum Parthi & Armenii in orcheſtra ſederent. Hinc ſummam caveae diviſionem apud Maronem, Iuvenalem, Martialem reperio in orche-

ſtram

Praecinctiones. Et quaedam fuere *diazomata*, seu *praecinctiones*, quas alii *balteos* appellarunt (ideft gradus quidam latiores, fere ut in fcalis retractiones) ad popularia tum inter fe bifariam, tum ab equeftribus, tum demum haec ab orcheftra difterminanda. Tres Vitruvius in theatro praecinctiones exftruit, unde & totidem in amphitheatro fuiffe oportuit. Quas quidem fic ftatuendas puto: prima erit praecinctio, quae orcheftram ab equeftribus fejungit (69), altera quae equeftria a popularibus, tum tertia quae mediam totam caveam a fumma difpefcuit.

Venio

ftram & populum. Virgilius:

Hunc plaufus hiantem
Per cuneos (geminatur enim) PLEBIS QVE PATRVM QVE
Corripuit. Iuvenalis:
Aequales illic habitus, fimilemque videbis
ORCHESTRAM ET POPVLVM.

Equeftria nulla his locis commemorantur, quod ea *populo* feu *popularibus* continerentur. Ab eadem eft cauffa quod Martialis VIII, 78. ait:

Omnis habet fua dona dies, nec LINEA dives
Ceffat, & in POPVLVM multa rapina cadit.

Diffentio enim a doctiffimo Graevio, a quo in praef. ad to. IX antiquitatum Roman. *lineam divitem* pro orcheftra fimul & equeftribus accipi memini. Equidem fic interpretor: omnis dies fua habet miffilia, tum quae in orcheftram (quam ob exiguitatem lineam appellat) caderent, tum etiam quae in popularia, hoc eft ceteram omnem cuneationem, quae equiti fimul plebique vacabat. Hinc demum eft quod Tertullianus lib. de fpect. ait: *Vias enim vocant cardines balteorum per ambitum, & difcrimina popularium per proclivum.* Ubi viarum nomine non tantum fcalaria (de quibus infra dicetur) Tertullianus complectitur, verum etiam ipfas praecinctiones, quas vocat *cardines balteorum*. Verum illud Lipfium torquet, quod fcalaria appellarit *difcrimina popularium*; *excludere enim*, inquit Lipfius, *aperte equeftria & orcheftram videtur*. Tum fic nodum folvit: *Sed*, inquit, *popularia large fortaffe acceperit fcriptor Afer pro omni POPVLI confeffu*. Non inepta ratio, fed dubito an vera; quandoquidem jam ufu receptum fuerat, ut *popularia* pro plebis, itemque equitum confeffu, non vero totius populi R. XXXV tribuum fumerentur. Mihi fane videtur Tertullianus *popularia* cum *equeftribus* tantum mifcuiffe, non etiam cum orcheftra, quam ob exiguitatem tacuit. Itaque Poeno fcriptori nihil de orcheftrae fcalariis, quae utpote breviffima vix animadverfione digna erant, follicito, ea fola fcalaria animo obverfabantur, quae equeftrem & plebeiam caveam fcindebant in cuneos. Ea vero *difcrimina popularium* potiffimum appellavit, nulla equeftrium mentione facta, quod popularibus equeftria quoque continebantur.

Atque his quidem locis omnibus popularia ea notione accipiuntur, ut equitem complectantur. Profero demum Suetonii locum Domitiano cap. 4. quo popularia ftricte fumuntur, quatenus ab equeftribus diftinguuntur. *Et quia pars major* inquit, *intra POPVLARIA deciderant, quinquagenas tefferas in fingulos CVNEOS EQVESTRIS ac fenatorii ordinis pronuntiavit.* Vides *cuneos equeftris ordinis* diverfos a *popularibus* preffe acceptis.

(69) Lipfius vir fummus in notis, quas deformationi amphitheatri fubjecit, n. 4. primam praecinctionem ipfo in podio collocat, & queritur fculptorem tres alias fuperne praecinctiones fcalpfiffe, ita ut quatuor evaderent. Sed viri magni pace dixerim, nihil fcalptor offendit, quin ipfum potius Lipfium, cetera lynceum, hic ratio fugit. Nam five vim vocis διάζωμα infpicias, facile aliquid intelligis, quo unum ab altero difpefcitur; orcheftra autem nihil infra fe habet, a quo per iftam praecinctionem fit diri menda: five rem ipfam intueare, cui quaefo ufui ifta in podio praecinctio? Sunt ergo praecinctiones nihil aliud, quam interjectae gradibus areolae feu retractiones, & quafi tranfverfa cingula divifionefque ordinum fedendi. Quare cum quatuor hujufmodi ordines in amphitheatro fuerint, orcheftra, equeftria, tum media & fumma cavea: tribus illa praecinctionibus (nec plures Vitruvius admittit) a fe invicem fejungebantur. Quarum fi unam cum Lipfio in ipfo podio ftatueris, tum vel orcheftra cum equeftribus, vel media cum fumma cavea coeat neceffe fuerit.

Verum quid jam ratiocinatione opus habeo, cum Vitruvius rem planiffime demonftret? *Cunei*, inquit is lib. V, cap. 6. *fpectaculorum in theatro ita dividantur, uti anguli trigonorum, qui currunt circa curvaturam circinationis, dirigant ASCENSVS SCALAS QVE inter cuneos AD PRIMAM PRAECINCTIONEM. Supra autem alternis itineribus fuperiores cunei medii dirigantur.* Si per fcalaria, de quibus infra dicetur, ad primam praecinctionem dirigebantur ASCENSVS, & ex hac rurfus per alia fcalaria ad fuperiora loca confcendebatur: annon vides inepte in ipfo podio primam praecinctionem conftitui? Et eadem prope habet architectus V, 8. *Gradationes*, inquit, *fcalarum inter cuneos & fedes dirigantur ad primam praecinctionem: ab ea praecinctione inter eos iterum mediae dirigantur.* Non in extrema ergo ora caveae & in podio ftatuenda eft prima praecinctio, quandoquidem & inferiora fcalaria excipiebat, & furfum alia dirigebat.

Aditus, seu vomitaria

Venio nunc ad *aditus* seu *vomitaria* sive (ut alii apud Macrobium rescribunt) *vomitoria*; quae nihil aliud sunt, quam ostiola, per quae populus ab exterioribus porticibus veniebat ad sedes suas. Hos aditus in praecinctionibus positos mihi prorsus persuadeo: non enim commode mediis in ipsis gradibus adiri ostia potuissent: areola aliqua opus fuit, quae ante hujusmodi aditus explicaretur, ubi turba consisteret. Itaque nihil verisimilius fingi potest, quam si vomitaria in praecinctionibus locentur. Apud nos paullo supra podium in dimidiata caveae parte, quae orientem spectat (nam occidentalis cuneatio corruptior exsistit) sex omnino hujusmodi aditus reserantur: tum supra longissimo intervallo altera ostiolorum series fuit, quorum unum ad orientem aestivum, tum supra portam, tam quae meridiem, quam quae boream spectat, singula hodieque se produnt. Cum ergo duae tantum ostiolorum series nostra in cavea compareant, maximo intervallo invicem disterminatae: mediam praecinctionem aditibus caruisse putabam; nec aliter fieri potuisse, si interiorum scalarum, quae ad ista vomitaria pertinere debuerunt, structura cernatur (γ). Verum postquam accuratius nostrae caveae cuneationem perlustrassem, falsum me deprehendi, & quamvis tenuissima, non incerta tamen ostiolorum ad secundam praecinctionem pertinentium vestigia sum conspicatus (δ).

non alibi quam in praecinctionibus patentia.

R Et

(γ) Nam vide quo artificio interiores scalae constructae fuerint. Quae in tertia porticu C gradationes introrsus assurgentes ex intervallo occurrunt (vide ichnographiam) iis procul dubio ad primam ostiorum seriem conscendebatur: nam iis ostiolis directe respondent ternae hinc, ternaeque inde scalae: binae vero illae in medio, seu ad orientem aequinoctialem versus scalae, iis cum nulla ostiola in prima praecinctione respondeant, ad podium, credo, ipsum & ad utrumque suggesti latus lenior ascensus ἀμέσως patebat, qua aditus duo patefacti hodieque apparent. Videsis & confer interiores gradationes in ichnographia notatas cum imis ostiolis in interiore caveae aspectu conspicuis. Inter duos illos in podio aditus imperatori tribunal erigi apposite potuit. Reliqua est illa scalarum series longe pulcherrima, quae ab altera porticu B, tertiaque C pariter conscenduntur, unaque coeunt in E: &, cum ad communem quaternis scalis retractionem E perventum est, tum per unas tantummodo scalas ad superiorem porticum F ascenditur. Ex superiore autem porticu F ad tertiae praecinctionis vomitaria per totidem scalas exitus patebat, ut ex intuitu tabulae tute statuere potes. Ita nullas esse scalas, quibus ad secundam praecinctionem perveniretur, eoque alteram praecinctionem ostiis caruisse putabam. Verum postquam secundae praecinctionis aditus deprehendi: simul etiam perspexi his non suas singulis scalas, sed depressiorem quandam retro porticum respondisse, uti sequente notatione dicam.

(δ) Obscurissima ea vestigia sunt ob eam caussam, quod ea cuneationis parte reperiuntur, qua caveae acclivitas penitus interrupta visitur; quae rursus acclivitas post aliquod intervallum nonnullis in locis sursum versus continuatur, ibique tertiae praecinctionis quaedam vomitaria cernuntur. Atque ea quidem ostiorum ad secundam praecinctionem pertinentium vestigia in orientali tantum amphitheatri latere, qua parte cuneatio exsistit integrior, adhuc supersunt, unum proxime portam meridianam, tria septentrionalem portam versus: eaque, si quaeris, paullo supra tertiae porticus C fornicem respondent; ita ut mediam praecinctionem paullo supra eum fornicem fuisse oporteat. Cumque prope portam septentrionalem tria non amplius adituum indicia comperiantur, totidem ad alterum portae ejusdem latus fuisse necesse est, ita ut duodecim omnino in universo amphitheatri orbe fuerint; quemadmodum & imae praecinctionis vomitaria totidem numerabantur. Et quidem non in directum cum imis ostiis illa intermedia diriguntur, neque tamen medio illorum interstitio exacte respondent; sed ita disponuntur, ut paullo propius portas, quam inferiora, accedant. Suprema autem tertiae praecinctionis ostiola directe aditibus arenae citimis

re-

Et quidem adituum proba conſtitutio ad rectam viarum & cuneorum deformationem unice confert. *Viae* ſeu *itinera*, aut *ſcalaria* (his enim modis omnibus appellata comperiuntur) ſunt graduum anguſtiorum ac depreſſiorum ſeries, non ſeſſilium quidem, ſed ad aſcendendum comparatorum, per quos ad ſuum quiſque cuneum perveniret. Portiones illae inter bina ſcalaria interceptae figura, quam referunt, *cunei* appellantur, quia deorſum paullatim cuneantur. Triplicem viarum itemque cuneorum interceptorum ſeriem Lipſius & ceteri paſſim conſtituunt. Equidem antequam ſecundae praecinctionis vomitaria detexiſſem, duplicem tantum ſcalariorum ſeriem fuiſſe ſuſpicabar (70) nunc vero labor ut quadruplicem ſtatuam (ε) ita uti in tabula exſculpendum curavi. Quae quidem ſcalaria non in directum inferiora cum ſuperioribus continuabantur,

reſpondebant, ut ex uno eorum, quod adhuc verſus orientem aeſtivum comparet, intelligitur. Demum hoc inter illa, de quibus loquimur, ſecundae praecinctionis vomitaria, & cetera tum imae ſeriei tum tertiae intereſt, quod haec quidem ſcalas in poſtico objectas habent, per quas ἀμέσως ad ea conſcenditur; illis vero intermediis oſtiis nullae retro aſcenſiones objacent, ſed humillima quaedam porticus retro iiſdem praetendebatur, cujus quidem porticus ſupra meridianam portam adhuc puſilla pars ſuperat.

(70) Praeſertim cum Vitruvius lib. v, cap. 6. & 8. (cujus verba not. *69*. ſunt recitata) duas non amplius aſcenſuum ſeries in theatro agnoſcat: nec ſane plures in Veronenſis theatri delineatione viſuntur. Ipſa etiam *cunei* vox meam conjecturam juvabat: ſubſelliorum enim portiones inter bina ſcalaria interceptae non ob aliam cauſſam *cunei*, & Vitruvio *trigona* appellantur, quod triangularem figuram oculis referrent. Nam quamvis quatuor lateribus proprie concluderentur: tamen quod ima latera longe breviſſima prae aliis eſſent, trigonis ſimiliora, quam quadrilateris figuris videbantur, puta iis trigonis, quorum extremus apex deperiiſſet. Nunc vero, ſi tres ſcalariorum ſeries adſtruuntur, nihil trigonis ſimile invenietur, ac trapezoidem quam vocant figuram veriſſime repraeſentabunt. Quis enim non videt, uti longiſſima ſcalariorum itinera fuerint, ita ea maxime divaricatum iri ſuperne, ſenſim vero inferne coitura, ac triangulari figurae acceſſura?

His accedebant ii ſcriptorum loci, Suetonii, Virgilii, Iuvenalis, Martialis, Tertulliani, quibus ſupra evicimus *popularibus* etiam equeſtria intelligi conſueviſſe: nam quod iiſdem cuneis, iiſdemque intercurrentibus viis ſeu ſcalariis plebs cum equite ſederet, eo factum putabam, ut *popularium* nomen equeſtria quoque complecteretur.

Tamen cum Suetonius Domitiano cap. 4. *cuneos equeſtris ordinis* ſecernat a *popularibus*: cumque Veronenſis amphitheatri cavea, uti quidem illa vulgo exhibetur, plures quam duas aſcenſionum, cuneorumque ſeries repraeſentet: nos quoque plures delineandas curavimus: praeſertim poſtquam ſecundae praecinctionis vomitaria noſtro in amphitheatro detexeram. Nam ad vomitaria in praecinctionibus patentia dirigi aſcenſus neceſſe fuit.

Nam illud profecto quis ferat, quod mediis in ipſis ſubſelliorum gradibus ſcalariorum initia fineſque Lipſius (an pictori potius id vitio vertendum?) exhibuerit? Omnino enim a praecinctione ad praecinctionem dirigi aſcenſus oportuit, auctore Vitruvio, cujus verba vide not. *69*.

Viderint tamen viri eruditi, utrum ex Vitruvii auctoritate (cujus verba not. *69*. ſunt poſita) & Veronenſi theatro, in quo duas duntaxat aſcenſuum ſeries depictas vidi, recte ſit concludendum, ſaltem in theatris duas non amplius hujuſmodi itinerum diſpoſitiones exſtitiſſe: indeque *cuneorum* ac *trigonorum* (ob triangularem figuram quam referrent) orta vocabula, etiam in amphitheatris eadem poſtea obtinuiſſe; in quibus tamen, propter plures ſcalariorum ſeries excogitatas, triangularis figura parum eſſet conſpicua.

(ε) Quatuor ſcalariorum ſeries in hunc modum conſtitui. Prima ſeu arenae citima orcheſtram totam pervadent ad uſque primam praecinctionem ac patentia *ibidem* oſtiola: altera a prima ad ſecundam praecinctionem, & ea oſtia, quae nuper ibi deteximus, feruntur: tertia ab altera praecinctione ad tertiam & ſuprema omnium vomitaria proficiſcuntur: quarta demum a praecinctione tertia ad fornices ſummae porticus diriguntur. Sane cum ſcalaria alternis itineribus diſpoſita Vitruvius lib. v cap. *6*. & 8. dixerit, ſic quoque ea nos diſpoſuimus. Quarta vero haec itinera, contra quam viri docti fecerunt, adſtruximus ob eam cauſſam, quod tertiae ſeriei ſcalariis oſtia ſummae praecinctionis occurrentia impedimento eſſent, quominus ad ſummos uſque fornices continuarentur.

tur, ſed alternabant eo modo, quo in tabula conſpicis: id quod Vitruvius v, 6. & 8. cujus verba not. 69. ſunt recitata, diſerte affirmat.

Supremae autem praecinctionis aditus, ſicuti & itinerum ſtrigas, quae ad eos aditus diriguntur, multo plures, quam intermedios, aut imos, fuiſſe veriſimile arbitror (71) atque in eum modum in tabula exhibui.

Demum ſeſe *cathedra* offert, quam obſcuriſſime, uti ſolet, Cathedra. Tertullianus definit in hunc modum: *Cathedra vocatur ipſe in anfractu ad conſeſſum ſitus*. Quem locum haud probe intellexiſſe videtur phoenix ille ingeniorum Lipſius (72) qui praeterea non tantum feminas, ſed & pullatos hic collocaſſe videtur, haud bonus hic quidem certe diſſignator: nam pullati in ſumma cavea, feminae in iſta cathedra, ideſt porticu (id enim cathedra apud Tertullianum ſigni-

(71) Suprema oſtiola plura numero fuiſſe oportuit; tum ne plebes, quae pars populi multo maxima fuit, ingrediendo aut egrediendo ſe plane comprimeret; tum etiam quia illius praecinctionis multo laxior orbis plures aditus admittere debuit. In dimidiata amphitheatri cavea octo equidem depingendos curavi: neque id temere; totidem enim ſcalas illas ſeſe invicem decuſſantes, quas modo not. (γ) deſcribebam, in ichnographia vides: nam his ſcalis totidem, opinor, in ſuperiore porticu ſcalae reſpondebant, quibus ad ſupremae praecinctionis vomitaria conſcenderetur. Et quia (ut poſui in ichnographia) prope portas ſcalae ad ſuperiorem porticum ferentes duplicantur: hinc non immerito ſupra portas etiam ſuum cuique oſtiolum reſpondet; ita ut in univerſo ſupremae praecinctionis ambitu duodeviginti, opinor, vomitaria numerarentur, totidemque ſubjecta ſcalaria. Nec plura aut pauciora ea ſcalaria fuiſſe puto, quae hinc ad ſummae porticus fornices alternis itineribus dirigebantur. Ita fient ſex & triginta mediae ſummaeque caveae ſcalaria. Quibus ſi duodena orcheſtrae, itemque duodena equeſtrium adjicias (totidem enim oſtia in prima, alteraque praecinctione numerari diximus) ſexaginta in univerſum totius cuneationis ſcalaria exſiſtent.

(72) In recitato Septimii loco *anfractum* interpretatur Lipſius *ſuperum locum, ubi clivi ſubſelliorum deſinunt, & murus incipit, qui porticum facit, clivoſque illos veluti FRANGIT. Nam plani aliquid*, ut idem ſubjungit, *ſpatii ibi fuiſſe videatur, unde cathedris poſitis ſpectarent*. Qua in oratione nihil admodum mihi arridet. Nam quod *anfractum* murum frangentem clivos intelligit: nonne pronius fuerat *circuitum* interpretari? qua ſignificatione Tullius in part. or. dixit: *Oratio circumſcripta longo anfractu*, ideſt circuitione. Quidquid id fuit, quod ſupremos gradus excipiebat, orbiculate id fuit, & anfractu quodam in ſeſe reductum. Illud deinde quis ferat, quod extra *murum qui porticum facit* (ut is loquitur) paullulum areae complanarit, ut ibi ſub divo matronarum cathedras poneret? vel Calpurnius ecl. VII, cujus is carmina adnectit, docere debuiſſet, tectum id fuiſſe, ubi feminae conſtitiſſent:

Venimus ad ſedes, ubi pulla ſordida veſte
Inter femineas ſpectabat turba cathedras:
Nam quaecunque patent ſub APERTO libera caelo
Aut eques, aut nivei loca denſavere tribuni.

Sub tecto igitur, non ſub *aperto caelo*, feminae verſabantur, nec alibi ſane, quam in ſumma porticu ſuffulta pilis opere arcuato.

Ac de iſta quidem porticu, quam in eum, quem deſcripſi, modum ſupra ſummam caveam delineandam in tabula curavi, Vitruvius lib. V non obſcure addocet: *TECTVM*, inquit, *PORTICVS, quod futurum eſt in ſumma gradatione*. Eandem intellexiſſe videtur Calpurnius eadem ecloga VII:

Balteus en gemmis, en illita porticus auro
Certatim radiant.

De eadem quoque capiendus fortaſſis & Dio apud Xiphilinum in rebus Neronis, ubi narrat, ut elephas ἐς τὴν ἀνωτάτω τοῦ θεάτρου ἀψῖδα ſublatus fuerit, ibique ſeſſorem ferens in fune ambulaverit.

Eam vero porticum idcirco *cathedram* Afer appellavit, quod ibi matronae cathedras ſuas ponerent, eaſdem, opinor, cathedras ſeu ſellas velatas, quibus per urbem ingrediebantur, de quibus Martialis XII, 38.

Hunc qui femineis noctesque dieſque cathedris
Incedit.

gnificat) seorsum spectabant (73).

Haec dum scribimus, praegrandis & pulcherrima juvenis criniti ac laureati protome, fornicis parti adhaerens, detecta fuit, quam quidem, tum ob colosseam molem, tum etiam quod inter portae meridianae rudera reperta fuit, supra illam portam prostitisse oportuit: eamque ob caussam prope amphitheatri titulum sexviri Campani collocandam statuerunt. Ac mea quidem sententia Apollinis προστατηρίε imago fuisse videtur (ζ).

C A-

(ζ) Apollinis προστατηρίε seu praesidis meminit Euripides Elect.

Κλύοις ἂν ἤδη Φοῖβε προστατήριε.

Apollinem supra portas sive templorum sive publicorum aedificiorum collocari consuevisse, memini alicubi me legisse: id, si verum, τῇ τῦ προστατηρίε ἐπωνυμίᾳ mirifice quadrat. Et colonias plerasque Apollinem praesidem adscivisse mihi persuadeo: in nummis certe tum Graecis tum Latinis Campaniae & vicinarum regionum nihil frequentius, quam Apollinis laureati caput, vi situr. Adhaec coloniae Capuae peculiaris caussa, cur Apollinem sibi praesidem adoptaret, ea esse potuit, quod Campani in Dianae Tifatinae (quam πολιήοχον idest *urbium praesidem* Apollonius l. 1 vocat) tutela essent, cujus frater Apollo. Fortasse quemadmodū supra meridianam amphitheatri portam, quae Cumanum Phoebi χρηστήριον spectabat (& scimus aliquandiu Cumas in Campanorum potestate fuisse) Apollinis simulacrum fuit: ita supra borealem, quae Tifatinae Dianae fanum aspiciebat, hujus Deae simulacrum cernebatur; quam ceteroqui Deam amphitheatralis venationis praesidem exstitisse, alibi diximus; sicuti & Apollinem ἀγυιευτὰν appellat Euripides. Vtut est: hanc certe, qua de agimus, Apollinis fuisse protomen, vix est ut dubites, cum & pulcherrimi juvenis, & δαφνηφόρε, & non solum intonsi, seu ἀκερσεκόμε, verum etiam κοσμοπλόκε (quemadmodum in anthologia appellatur) imo etiam calamistrati, cincinnis hinc & inde dependentibus, speciem exhibeat.

Verum quid illud est, quod urna sinistro in latere cernitur? De hoc nihil memini me legisse: nisi forte id spectat Apollinem vatem & πυθόμαντιν. Vidi nuper apud mihi amicissimum Franciscum Ciccarellium, cui amphitheatrici tituli sarta tecta debet posteritas, elegantissimum anaglyptum; quo prope Phoebi cortinam Pythia virgo cernitur, manu altera lyram, altera pelvim, in quam virgo altera alata liquorem nescio quem alte ex urceo effundit: de quo anaglypto alias fortasse differetur.

Alia, sive capita humerorum tenus, quae ime dispositionis arcubus adhaerebant, sive umbilicata simulacra, quae superioribus fornicibus affigebantur, & olim innumera, & quotidie deteguntur; cujusmodi sunt Iovis Ammonis & Mercurii umbilicatae imagines exteriori praetorii parieti cum aliis nonnullis affixae, & alibi aliae.

(73) Libet hic prius totum Suetonii locum, qui ad sedendi ordinem apprime facit, adscribere: tum seorsum virum magnum aggrediar. *Spectandi*, inquit ille in Octavio cap. 44. *confusissimum ac solutissimum morem correxit ordinavitque: motus iniuria senatoris, quem Puteolis per celeberrimos ludos consessu frequenti nemo receperat. Facto igitur decreto patrum, ut quoties quid spectandum usquam* (non tantum Romae, sed ubiubi) *publice ederetur, primus subselliorum ordo vacarat senatoribus: Romae legatos liberarum sociarumque gentium vetuit in orchestra considere; cum quosdam etiam libertini generis mitti deprehendisset. Militem secrevit a populo. Maritis e plebe proprios ordines assignavit: praetextatis Cuneum suum, & proximum paedagogis: SANXITQVE NEQVIS PVLLATORVM MEDIA CAVEA SEDERET. FEMINIS NE GLADIATORES QVIDEM, quos promiscue spectari sollemne olim erat, NISI EX SVPERIORE LOCO SPECTARE CONCESSIT. SOLIS virginibus Vestalibus locum in theatro separatim, & contra praetoris tribunal, dedit. &c.* Hunc in modum spectandi ordinem digessit Augustus, quibus multa qui postea sunt consecuti Caesares addiderunt, quae referre non est otium.

Quod vero pullatorum feminarumque loca confuderit Lipsius, eumque secutus Vossius etymol. in voce *cavea*, id neque τὸ πρέπον, nec Suetonii verba patiuntur. Ecquis enim non indignissimum putet inter sordidam turbam honestissimas matronas versari? Quasne Augustus ex universa cavea submovit, eae ut cum faece vulgi pariter subsellia ponerent? Itaque scite Casaubonus sic ea verba, quae majoribus litteris posui, distinguenda putavit: *Feminis . . . Spectare concessit SOLIS. Virginibus Vestalibus &c.* Deinde, quod attinet Suetonium, pullatos, quos ille princeps e MEDIA CAVEA *excitavit* (ut sollemni in hac re formula utar) eos utique in ultima cavea est passus consistere: at vero feminas *EX SVPERIORE* tantum *LOCO spectare concessit*. Quare immerito vir ille doctissimus utros-

CAPUT VII.

De Campano amphitheatro per sequiora saecula.

I. Variae ejusdem appellationes.

AMphitheatri nostri veterum scriptorum qui meminerit nemInem adhuc nancisci potui : posteriore autem aetate Erchempertus monachus Benedictinus natione Langobardus, qui nono exeunte saeculo, & quidem Capuae, ut videtur, suam Langobardicam scripsit historiam (quam olim ab Antonio Caracciolo, iterumque emendatiorem a Camillo Peregrinio editam nuper cl. Muratorius tomo secundo scriptorum Italiae inseruit) saepe hujus molis injicit mentionem ; a quo modo *Berelais*, modo *colossus*, alibi *amphitheatrum* aut *arena* appellatur. Itaque priorum potissimum duorum nominum caussas rimari libet : nam *arena* cur dicta fuerit, in promtu est ratio, quia in ejus area arena insternebatur, in qua pugnae committerentur ; & hodieque amphitheatra omnia ubiubi exstantia arenas communi vocabulo nuncupari Lipsius de amphitheatris quae extra Romam cap. 1. testatur.

Amphitheatri hujus per Langobardorum aetatem nomina.

A *colossi* vocabulo ordiar, cujus haud difficilis investigatio exsistit, quippe ob eandem caussam, qua Flavium amphitheatrum *colisaeum* vulgo appellatur, nostrum quoque *colossum* dici placuit. Neque enim *colisaei* vocabulum nostra primum aut patrum nostrorum aetate de Romana cavea exaudiri coepit. Iamdudum illa vox omnium est sermone tritissima ; & ex sequioris aetatis scriptoribus nonnulla exempla in Cangii glossario reperies (74).

Colossus, aut colisaeum.

Ve-

utrosque confundens ait : *Nam feminae & pullati non nisi ex superiore loco spectabant ex Augusti decreto.* Aliud enim summa cavea, ubi pullati spectarent, aliud superior locus, ubi feminae subsisterent.

Sed illud, opinor, doctissimo Beigae imposuit, quod Calpurnius in illa ecloga de ludis Carini pullatos cum feminis permiscuerit. An sub postremis principibus pessum ivisse omnia dicemus? An potius, quod ludi essent longe magnificentissimi, tantus concursus equitum tribunorumque ex universa Italia fuerit, ut quando mediam si jam summamque caveam inhaesissent, plebes (quam raro aliter quam *pullatam* idest penulatam per ea tempora prodiisse notissimum est) ad porticum feminis destinatam sese receperit? Nihil dubito quin ea fuerit Calphurnii mens:

Venimus ad sedes, ubi pulla sordida veste
Inter femineas spectabat turba cathedras:
Nam quaecunque patent sub aperto libera caelo
Aut eques, aut nivei loca densavere tribuni.

Cum praeter morem cuneos omnes eques & tribuni densassent, quid propius fuit, quam ut illi penulati matronarum consessui sese insererent? Nisi id praeter morem cecidisset, quid caussae fuerat, quamobrem poeta rationem ejus facti afferret?

(74) Ac primum exstat Bedae vaticinium in excerptis seu collectaneis ejusdem Bedae in hunc modum : *Quamdiu stabit Colyseus, stabit & Roma : quando cadet Colyseus, cadet & Roma : quando cadet Roma, cadet & mundus.* Sed & ex Anastasio in Stephano II haec affert Cangius: *Dum ad Colisseum advenissent &c.* Quae quidem ver-

In ejus explanatione nominis doctorum allucinatio.

Verum undenam Flavium amphitheatrum id nomen invenerit, quis hactenus expedivit? Lipſius de amph. cap. 2. in margine hanc attulit cauſſam: *Quia*, inquit, *Neronis cum capite coloſsus in vicinia*. Id quod a Lucio Fauno hauſiſſe videtur, qui lib. III de antiq. urb. Rom. cap. 12. eandem ante Lipſium ejus appellationis originem attulerat: idque ceteri caeco impetu potius quam certa ratione ſecuti ſunt. Quid enim ea ſententia habet, quo probari poſſit? (75) Vera ejus vocis origo non ab aliquo in vicinia coloſſo petenda eſt, ſed a coloſſea amphitheatri ipſius excelſitate, quam *aegre*, ut ait Ammianus, *viſio humana conſcendit*: praeſertim cum non proceriſſimas tantum ſtatuas, ſed & quidquid in immenſum ſurgeret, tali aliqua appellatione donatum inveniam (76).

Ab excelſitate fabricæ vera eſt origo.

Venio nunc ad alterum Campani amphitheatri nomen *Berelais* ſive

verba in Stephani II ſeu potius III (nam Stephanus ſecundus is fuit, qui initio vitae Stephani III triduo aut quatriduo in pontificatu vixiſſe narratur) vita non reperi. Demum Vgutionis de *coloſeo*, ut is appellat, putida fabella narratur de diſpoſitis ibi arte necromantiae omnium provinciarum imaginibus, ex quibus Romani pernoſcerent ſi quid in aliqua provincia turbarum interveniret. Quam fabulam vide apud Cangium in *Coliſeum*.

(75) Nihil certe ineptius fingi poteſt, quam a vicino coloſſo amphitheatrum appellatum eſſe *coloſſaeum*. Prae hoc quidem commento tolerabilior illa fabula fuerit, quam affert Suidas in voce Κολασσαεῦς, Coloſſenſes illos, ad quos Paullus ſcripſit epiſtolam, non alios fuiſſe quam Rhodios, a celebri nimirum coloſſo ita appellatos: cum tamen conſtet a Phrygiæ non obſcuri nominis civitate Coloſſenſes cognominatos. Verum fabulae iſtae faceſſant. Flavium amphitheatrum per ſequiorem demum aetatem Coloſſaeum dici coepit, cum non amplius coloſſum illum vicinum haberet, poſt quam diu antea Imperator Hadrianus alio coloſſum iſtum tranſtuliſſet, uti narrat Spartianus; qui *ſtantem atque ſuſpenſum per Decianum architectum* translatum in Hadriani vita prodidit. Vel veterum ſcriptorum aliquem proferant, qui politiore latinitatis ſaeculo ſic Flaviam illam caveam appellatam doceat. Poſtremo per eadem poſteriora ſaeccula Campano etiam amphitheatro id nomen quaeſitum fuit, cum nullum tamen in vicinia adſitum coloſſum haberet: tantumque abeſt, quin ab adjacente aliquo coloſſo id nomen ſibi adſciverit, ut ipſum potius amphitheatrum *coloſſus* ab Erchemperto vocetur.

(76) Et Romanum amphitheatrum *coloſſeum*, & noſtrum *coloſſus* ſine controverſia non aliunde, quam ab immanitate atque excelſitate molis ſunt appellata. Κολοσσία, inquit Heſychius, ἀνδριάντος σκιά, καὶ τὸ εἰς ὕψος ἀνάστημα. Quidquid ergo praeter morem ſubrectum conſpiceretur, κολοσσία Heſychio teſte dicebatur. Et favet huic notioni mirifice *coloſſi* etymon quod Etymologus affert: Κολοσσὸς, inquit ille, παρὰ τὸ κολούειν (ὅ ἐστιν ἐλαττοῦν) τὰ ὄσσε (τουτέστι τοὺς ὀφθαλμοὺς) διὰ τὸ μέγεθος· ὡς μὴ ἐφικνουμένων τῶν ὀφθαλμῶν ὁρᾶν. Putat igitur dictum coloſſum ab *imminuendis* & *decurtandis* oculis, qui minores ſe eſſe ſentiant, quam ut obtutu poſſint aſſequi excelſitatem. Quam Etymologi ſententiam Papinius ſilv. carm. 1. non parum juvat, ubi comparatione inita inter coloſſicum Domitiani equum, & alterum e regione templi Veneris poſitum, longe illum excelſiorem affirmat; itaque ait:

Vix LVMINE FESSO
Explores, quam longus in hunc deſpectus ab illo.

Quare quidquid ita in altum erigeretur, ut oculorum aciem fatigaret, recte id ſive coloſſus, ſive coloſſeum ex Heſychii & Etymologi ſententia dicebatur: nihil vero magis quam amphitheatrum illud Flavium; de quo haec habet Ammianus Marcellinus, quae Etymologi verbis paria ac germana cenſebis. *Amphitheatri molem*, inquit lib. XVI, cap. 17. *ſolidatam lapidis Tiburtini compage, ad cujus SVMMITATEM AEGRE VISIO HVMANA CONSCENDIT*. Par altitudo & immanitas noſtri fuit, ut merito *coloſſus* diceretur. Demum ſicut *coloſſicum ſignum* Plinius & alii paſſim dicebant, ſic ampliſſima quaeque *coloſſica* dici potuiſſe Vitruvii auctoritas docet, qui κολοσσικώτερα onera dixit lib. X, cap. 4. in hunc modum: *Sin autem coloſſicotera amplitudinibus & ponderibus onera in operibus fuerint, non erit ſuculae committendum.*

ſive *Berolaſis* (77) quod adhunc uſque diem omnium ſermone uſurpatur (nec enim alio nomine, quam *Vorlaſci* docti indoctique caveam illam hodieque appellant) cujus inquiſitionem longe difficillimam puto ob ſeptentrionalium linguarum inſcitiam, unde hoc vocabulum manaſſe indubie oportuit: cum eo primum tempore orta ea vox fuerit, cum illa ſeptentrionalium populorum colluvies in Italiam inundavit.

Altera appellatio, *Berelais* ſive *Berolaſis*.

Et quidem Erchempertum, qui nono exeunte ſaeculo Langobardorum Capuae dominantium ſcripſit hiſtoriam, pervolutanti vix dubium eſſe videatur, quin vox *Berelais* amphitheatrum ſignificet: nam cap. 41. de Guaiferio ait: *Adveniens Berelais, hoc eſt amphitheatrum &c.* Adhaec idipſum quod ab eo *Berelais* appellatur, alibi *arena*, ſive *coloſsus*, ſive *amphitheatrum* dicitur: vix ut dubitandum videatur, quin alia nulla, quam amphitheatri notio ei vocabulo ſubjecta eſſet. Quod ſi res ita ſe habet, nec aliud ea voce quam amphitheatrum notatur; per Gothica maxime tempora eam vocem ortam oportuit: quippe cum ſciam ſub dominatione Gothica amphitheatralem venationem adhuc fuiſſe frequentatam, ac potiſſimum tempore Theoderici regis, uti conſtat ex Caſſiodoro v var. 42. qua Maximum hortatur ad liberalitatem in beſtiarios exhibendam, & multus eſt in variis venatorum artibus ad eludendas beſtias deſcribendis. Etymon vero quod attinet, dubitabam ſane utrum arceſſendum a vocabulo *berſa* eſſet, quod locum ſive ſaltum undique circumſeptum, nequis feris egreſſus pateat, ad exercendas venationes ſignificat: & *berſare* idem fuit quod intra eas berſas venari, & *berſarii* iidem, quod id genus venatores: de quibus vocabulis Cangii gloſſarium conſulatur. Accedebat, quod & jam olim initio non ob aliam cauſſam, quam ad venationes exhibendas exſtructa amphitheatra fuerint (unde θέατρα κυνηγετικά, ut alibi dictum, Graecis appellabantur) & per Gothica tempora, deſitis jam a Conſtantini uſque aetate gladiatoribus, non aliis uſibus, quam venatibus ſerviebant, uti modo ex Caſſiodoro v var. 42. demonſtrabam. Sed tamen vix eſt ut vox

Suus venationi amphitheatrali ſub Gothis honos.

An a *berſa* Berelaſis.

(77) Apud Erchempertum non aliud frequentius amphitheatri nomen occurrit, quam *Berelais*: quam vocem non uno modo ſcriptam in libris Peregrinius in var. lect. affirmat, nam & *Berealis* & *Berelaſis*, & *Berolaſſi* inveniri teſtatur. Sed magis eſt ut *Berelais*, ut in editione Erchemperti exhibetur, legatur, quo modo & apud Iohannem abbatem Caſinenſem Capuae olim Archidiaconum in chronico legitur. In duabus tamen epiſtolis Iohannis VIII, quas deinceps producam, *Berolaſis*, ſive ut in Harduini editione habetur, *Berolaſſis* appellatur. Demum in Anonymo Caſinenſi *Berelais* quoque inveniri Michael Monachus in Sanctuario Capuano pag. 228. affimat, a quo & Vghellus eadem deſcripſit, & Cangius ab Vghello. Sed fugit memoria Monachum: nam in toto Anonymi illius chronico (quod olim Antonius Caracciolus inter quatuor chronologos, nuperque Muratorius ediderunt) ſemel iterumque a capite ad calcem pervoluto fruſtra eam vocem quaeſivi.

vox *Bersilaos* a *bersa* adsciscenda videatur, quod una tantum syllaba utrique vocabulo sit communis (quemadmodum vix etiam a *bero* quod Belgis ursum significare dicitur, quod genus animal in amphitheatris frequens exhibebatur) &, quod totius rei caput est, si a Gothis id nomen fuisset impositum, cur ante nonum saeculum nusquam ea vox occurrit? Cur Flavium amphitheatrum & cetera per Italiam non eodem nomine appellata?

Berelais non tam arenae, quam arcis appellatio fuisse videtur.

Itaque illa quoque suspicio subiit, utrum *Berelais* sive *Berolasis* arcem significaret, quippe qui ex Erchemperti historia nossem nostrum amphitheatrum nono exeunte saeculo propugnaculi loco fuisse, de quo deinceps dicetur. Cumque de ea re virum optimum ac doctissimum Thaddaeum Omulrian Augustalium in hoc regno copiarum tribunum militum consuluissem, quod is non solum Hibernicam, unde domo profectus, Anglosaxonicam, Italicam, sed & Francicam, Germanicam, Belgicam, Slavicam, Hungaricam aliasque septentrionales linguas apprime callet: is pro sua humanitate sic Berolasim est interpretatus, ut *castrum Italicum* significare diceret: ut sit vox ex duabus Hungaricis conflata nominibus, *Var* quod arcem notat (78) & *Olasz*, quod Italiam significat (79). Ab Hungarico sermone nemo miretur si vir doctus vocabulum arcessiverit: nam Hunnos, a quibus Hungari propagantur, in Pannoniam primum, postea in Italiam irrupisse nemo est qui ignoret. Et habeo viro docto gratiam; tum quod sane probabilem mihi interpretationem suppeditarit; tum etiam potissimum quod facillimus mihi inde gradus fuerit ad alteram firmandam conjecturam, quae jam tum, cum huic commentario manus admovi, animo obversabatur.

Hungarico sermone quid significet?

Berolasis idem quod παλαιπολις.

Sic enim, usu vocis *Berolasis* apud scriptores ipsos etiam atque etiam perpenso, mecum certissime semper statueram, videri ea voce non aliud Langobardos significare voluisse, quam παλαίπολιν, seu veterem civitatem. Etenim ante nonum medium saeculum nusquam alibi

(78) Plurima sunt per Hungariam oppida quae ex voce *Var*, quae arcem significat, aliquo praeposito aut postposito epitheto nomen invenerunt: ut *Ovar*, idest vetus arx, *Vivar*, nova arx, *Temesvar* ex *temes* quod rivulum valet, & *var* conflato nomine, quod ad cujusdam rivuli utramque ripam id castrum conditum jam ab initio fuerit; quod in celebrem postea urbem evasit; & *Fejervar*, idest alba arx, quae olim *Alba Iulia* & *Apulum*, nunc Germanis *weissenburg*, ac demum *Carlstad* a nostro invictissimo CAROLO VI AVG. appellata. Alia innumera castrorum aut oppidorum nomina per Hungariam, Transylvaniam, Serviam, quae eadem analogia postposito *Var* formantur, quae idem doctissimus Omulrianus mecum amicissime communicavit, comportare huc supersedeo. Sed & *Var* interdum praeponitur (ut propius ad nostrum *Berolasis* accedatur) ut *Varadin*, idest arx melopeponum. Cognationem vero V & B litterarum cui inauditam putem, ut mirari possit ex *Var Berolasim* fieri potuisse? Aut quis ignorat A & E ceterasque vocales in linguis frequentissime permutari, & consonarum potissimum habendam esse rationem?

(79) *Olasz* Hungaris esse Italiam his exemplis conficit idem Omulrianus: nam *Olasz-orszag* Italicum regnum significat: *nem tudom olaszul*, hoc est *non scio Italice*.

alibi ea vox occurrit, ac tum primum orta eſt, cum anno circiter 840. vetus illa Capua, quae ubi nunc oppidum, quod *S. Maria* dicitur, latiſſima in planitie explicabatur, Saracenico incendio conflagravit. *Cum his* (Saracenis) inquit ignotus monachus Caſinenſis Muratorii to. 2. p. 266. C, *Radelchis totam devaſtavit Siconolfi regionem. CAPVAMQVE PRIMARIAM redegit in cinerem.* Neque ſtatim poſt eam conflagrationem *Berolaſis* audiri coepit: etiam tum cum Sicopoli, quam in monte Trifliſco condiderant, Campani degerent, tamen veteris urbis reliquiis Capuae nomen inhaeſerat (80). Demum poſtquam anno 856. incenſa Sicopoli, nova haec altera Capua *ad pontem Caſelini* eſt aedificata: tum demum & prior Capua eo nomine appellari deſiit, ne cum altera confunderetur, & *Berelais*, ſive *Berolaſis* nomen inaudiri coeptum ad veteris utique illius Capuae reliquias deſignandas. Hinc apud Erchempertum cap. 40. mortuo jam Landulfo epiſcopo & comite Capuae anno 879. ejus nepotes *in unum collati*, inquit ſcriptor ille, *diviſerunt inter ſe ſub jurejurando Capuam* (ideſt comitatum Capuanum) *aequa diſtributione. Pandonulfus urbem Teanenſem & Caſamirtam*; *Lando* (non ille ſenior, cui olim Capua vetus obtigerat, ſed alter junior, & *ſegnis* cognominatus, Pandonulfi filius, pater Landulfi qui poſtea epiſcopus Berelais fuit, uti poſtea dicetur) *BERELAIS & Sueſſam, alter Lando Calinium & Cajaziae &c.* Ridicula ſane Landonis *ſegnis* portio fuiſſet ſi ei amphitheatrum tantum ceſſiſſet. Atqui *Berelais*, quae Landonem contigit, non aliud profecto fuit, quam quod ex vetere Capua ſuperfuerat: & ſermone Langobardico Berelais idem quod παλαίπολις fuerit.

Vetus Capua quando ſubverſa funditus.

Nova Capua quando exaedificata.

Accedit quod poſt ejuſdem Landulfi epiſcopi mortem, exorto inter Landulfum Landonis *ſegnis* filium, ejuſque patruum Landonulfum ſchismate: ſic demum utcunque res eſt compoſita, ut Landonulfus nova in Capua ſederet, Landulfus vero *Berolaſim* ideſt (ut equidem interpretor) veterem Capuam, quae Landoni patri obtigerat, regeret. Et exſtat Iohannis VIII epiſtola conſcripta anno 881.

Schiſma inter Landulfum & Landonulfum.

S quae

(80) Nam anno 842, *Subtracto*, inquit Erchempertus cap. 21. *ex hac luce Landulfo* (illo ſeniore) *Capuano comite . . . quatuor reliquit liberos . . . ex quibus Lando CAPVAM, Pando Marepbais Suram, Landonulfus Teanum regebat &c.* Quo loco *Capuam* proculdubio veteris Capuae reliquias intelligit: nego enim Sicopolim eo nomine intelligi poſſe; nam praeter nominum diverſitatem, Sicopolis communiter ab omnibus fratribus inhabitabatur, eoque nemini eorum aſſignata fuit. Quemadmodum apud eundem Erchempertum cap. 40. cum nepotes Landulfi Epiſcopi vita functi comitatum Capuanum inter ſe partirentur, nemini eorum altera haec ad pontem Caſelini recens exſtructa Capua obtigit, quia communiter haec ab omnibus iis fratribus incolebatur.

Landulfus episcopus Berolasis.

quae sic inscribitur : *Omnibus episcopis Cajetam*, *Neapolim*, *CAPVAM*, *BEROLASIM & Amalphim*, *Beneventum & Salernum incolentibus*. Vbi pontifex *Capuam* a *Berolasi* ita distinguit, tanquam si Capuam novam & παλαίπολιν dixisset. Age vero fac *Berolasim* pro amphitheatro positum, quis risum tenere possit, audito vix tantum episcopo amphitheatri? Sedes autem episcopi Berolasis in ecclesia S. Stefani fuit, cujus etiamnum haud procul amphitheatro vestigia visuntur. Constat id ex Erchemperto cap. 46. *Egressus*, inquit, *ex urbe* (Capua nova Landulfus) *episcopalem ad sedem propriam B. Protomartyris properavit*, *quo possit quietam ducere vitam*. Sed & ecclesiam *S. Mariae Suricorum*, quae nunc collegialis est, cathedralis ecclesiae loco fuisse constat ex altera Iohannis VIII epistola, qua idem Landulfus *episcopus Suricorum* appellatur.

Cur interdum *Berelais* pro arena positum videatur.

Neque illud incommodat quod apud Erchempertum *Berelais*, *amphitheatrum*, *colossus* & *arena* tanquam synonyma usurpantur: nam cum veteris civitatis reliquiae amphitheatro potissimum adjacerent, ab eoque tanquam arce praesidium sibi adsciscerent: hinc factum ut *Berelais*, etsi ceteroqui παλαίπολιν significaret, tamen ad vitandam ταυτολογίαν (nam mirum in barbaro quamvis illo scriptore Erchemperto variae dictionis studium) aliis nominibus sive *arena* sive *amphitheatrum*, a potiore nimirum sui parte, appellaretur. Et tamen vel tum etiam cum amphitheatri voce utitur Erchempertus, non obscure tamen significat, se παλαίπολιν intelligere, veluti cum cap. 50. ait: *Dato AMPHITHEATRO eidem Athanasio*: *& ille Guaiferio ad cohabitandum tradidit &c.* Non enim amphitheatrum *ad cohabitandum* datum fuit, sed id universum quod ex urbe vetere superabat, quod a potissima sui parte *amphitheatrum* dicebatur.

Dari *ad cohabitandum*, *ad convivendum* quid?

Frequens est apud sequioris aevi scriptores illa locutio, qua oppida alicui procerum *ad cohabitandum*, *ad habitandum*, *ad convivendum* dari dicuntur: qua quidem loquendi ratione non aliud quam oppidi illius dominatio, aut certe administratio designatur.

Vox *Berolasis*, qua παλαίπολιν significat, unde adsciscenda.

Satis jam, opinor, superque demonstratum fuit, *Berelaim* seu *Berolasim* idem quod παλαίπολιν significasse. Nunc origo vocis perscrutanda esset: quae quoniam a septentrionalibus, uti saepius dixi, linguis est arcessenda (nam inde Langobardi profecti Italiam insederunt) idcirco viris doctissimis, qui in iis diu multumque sint volutati, eam inquisitionem integram relinquo. Tamen non inepte mihi videtur *Berolasis* ex Hungarica voce *Var* & Germanica *Alt* posse derivari. De *Var* jam supra dictum fuit, qua non solum arx, sed etiam civitas significatur, ut ex innumeris Hungaricis oppidis, quorum nomina

in

II. *Amphitheatri Campani per* [illegible]

Ac de barbara noſtrae hujus caveae appellatione ſatis. Nunc quid eidem per eadem illa infelicia ſaecula contigerit, porro exſequamur. Ac Genſerico primum Capuae vaſtitatem afferente, num quid infortunii huic moli acciderit, quis facile aſſequetur? Et ſi quid a Genſerico injuriae paſſum, a Poſtumio Lampadio conſulare Campaniae refectum puto, cujus olim inſcriptio in amphitheatro reperta, quae nunc Capuae viſitur, ſic habet: POSTVMIO. LAMPADIO. V. C. ET. INLVSTRI. CONS. CAMPANIAE. RESTITVTORI. PATRIAE. ET. REDINTEGRATORI. OPERVM. PVBLICORVM. cetera lege apud Grut.p.459. 1. de qua inſcriptione alibi dicetur. Per Gothica certe tempora nego ullam ei illatam injuriam: cum adhuc amphitheatralis venatus in pretio & honore eſſet, ut ex Senatore v var. 42. colligimus, ubi multus eſt in amphitheatrali venatione deſcribenda. Adhaec Langobardica dominatione obtinente, quo tempore Radelchis Beneventi princeps Campanis, quod hi Siconolfo Salerni principi ſtuderent, infenſiſſimus, Saracenos ſibi adjunxit, *Capuamque primariam* (ut verbis utar ignoti monachi Caſinenſis apud Murat. to. 2. p. 266.) *redegit in cinerem*: vix fieri poteſt, quin maximum tum amphitheatro vulnus inflictum fuerit. Sed aedificii firmitas hoſtili, opinor, facile furori reſtitit, ne plane everteretur.

Campanum amphitheatrum a Gothis illaeſum,

& Saracenico urbis incendio ſuperſtes.

Demum ſub extrema comitum Capuanorum tempora longe alia hujus amphitheatri fortuna fuit; nam e ludicri ſpectaculi theatro in

Sub Comitibus Campanis in muni-

Cyrus delin. F. de Grad. Sulp. Neap.

in *Var* desinunt, (quorum aliqua not. 78. recensui) aestimari potest: quibus accedit quod *Varos* apud eosdem Hungaros non aliud quam civitatem significat. *Alt* autem, sive (ut Germani pronuntiare solent) *Olt*, idem est quod vetus: unde vox *Old* ad Anglosaxones manavit, quod idem significat, ut *Oldcastel* (quod cujusdam Iohannis Wiclefianarum in Anglia partium quintodecimo ineunte saeculo cognomen fuit) idem Anglice valet, quod castrum vetus. Itaque ex duabus iis vocibus *Var* sive *Bar*, & *Olt* vocabulum *Berolasis* conflari potuit, ut idem hoc plane fuerit, quod παλαίπολις. Et vox Germanica *Olt* fieri potest ut olim per Langobardica Tempora *Olas* diceretur. Sed rimentur ii felicius, qui arctoas dialectos norunt, quo pacto *Berelais* aut *Berolasis* veterem civitatem Langobardico idiomate notarit: modo illud constet, non aliam notionem ei vocabulo, quam παλαίπολιν, fuisse subjectam.

II. *Amphitheatri Campani per sequiorem aetatem historia.*

Ac de barbara nostrae hujus caveae appellatione satis. Nunc quid eidem per eadem illa infelicia saecula contigerit, porro exsequamur. Ac Genserico primum Capuae vastitatem afferente, num quid infortunii huic moli acciderit, quis facile assequetur? Et si quid a Genserico injuriae passum, a Postumio Lampadio consulare Campaniae refectum puto, cujus olim inscriptio in amphitheatro reperta, quae nunc Capuae visitur, sic habet: POSTVMIO. LAMPADIO. V. C. ET. INLVSTRI. CONS. CAMPANIAE. RESTITVTORI. PATRIAE. ET. REDINTEGRATORI. OPERVM. PVBLICORVM. cetera lege apud Grut.p.459. 1. de qua inscriptione alibi dicetur. Per Gothica certe tempora nego ullam ei illatam injuriam: cum adhuc amphitheatralis venatus in pretio & honore esset, ut ex Senatore v var. 42. colligimus, ubi multus est in amphitheatrali venatione describenda. Adhaec Langobardica dominatione obtinente, quo tempore Radelchis Beneventi princeps Campanis, quod hi Siconolfo Salerni principi studerent, infensissimus, Saracenos sibi adjunxit, *Capuamque primariam* (ut verbis utar ignoti monachi Casinensis apud Murat. to. 2. p. 266.) *redegit in cinerem*: vix fieri potest, quin maximum tum amphitheatro vulnus inflictum fuerit. Sed aedificii firmitas hostili, opinor, facile furori restitit, ne plane everteretur.

Campanum amphitheatrum a Gothis illaesum,

& Saracenico urbis incendio superstes.

Demum sub extrema comitum Capuanorum tempora longe alia hujus amphitheatri fortuna fuit; nam e ludicri spectaculi theatro in arcis

Sub Comitibus Campanis in muni-

menti usum interpolatur.

arcis usum ii traduxere: id quod & ex Erchemperti historia palam fiet, & ex quibusdam novitii operis substructionibus non uno equidem loco deprehendi (81). Et eam quidem cum multis per Europam amphitheatris fortunam communem habuit (82).

Ex Erchemperto excerpta ex amphitheatro.

Quando autem Erchemperti saepe facta est mentio: non erit inutile quaecunque ad nostram hanc arenam spectant ex ejus historia decerpere. Ac primum omnium cap. 40. haec leguntur: *His quoque diebus Landulfus jam fatus praesul* (primus is novae Capuae episcopus, idemque comes) *percussus interiit* (anno 879) . . . *Videntes autem nepotes illius depositionem; in unum collati diviserunt inter se sub jurejurando Capuam* (idest comitatum Capuanum) *aequa distributione. Pandonulfus urbem Teanensem & Casamirtam* (hodie Casertam) *Lando BERELAIS & Suessam; alter Lando Calinium* (quae nunc Carinola dicitur) *& Cajaziae. Atenulfus coepit aedificare castrum in Calvo. Landulfum autem adolescentulum Landonis filium . . . . unanimiter pontificem constituerunt. Sed segnitie proprii genitoris* (Landonis cognomento segnis) *qua naturaliter torpet, detentus, non est mox sacratus* &c. Mox cap. 41. fratrum discordes animi in apertum bellum proruperunt, aliis Guaiferio Salerni prin-

Berelais Landonis *segnis* portio.

(81) Atque eo referendas puto quasdam in amphitheatri ruderibus sepulcrales inscriptiones interdum repertas: neque enim putandum est, licuisse olim in amphitheatro sepeliri. Quis unquam sibi hoc persuaserit? Verum posterioribus saeculis ad novas ibi substructiones moliendas quoscunque lapides ad manus habuissent, etiamsi tituli sepulcrales exsisterent, iis usi sunt. Vel dum haec scriberem, unus ex his sepulcralibus cippis novitio parieti inaedificatus sese prodidit, qui sic habet:

VICTORIA HAVE
B V

De statuarum vero aliusve generis inscriptionibus longe aliud esto judicium. Clarissimorum enim virorum memorias in hujusmodi publicis locis poni nec apud Romanos, nec apud Graecos insolens fuit. Cic. IV fam. 12. *Posteaque curavimus, ut iidem Athenienses in eodem loco* (nimirum Academia) *monumentum ei* (Marcello) *marmoreum faciendum locarent.* Itidem Capuae clarorum virorum aut de colonia benemeritorum statuas & elogia in amphitheatro posita, testes eae epigraphae sunt, quas non raro ibidem detectas novimus. Prae ceteris Postumii Lampadii elogium, quod Capuae visitur, cum sua statua, qua quid factum sit nescio, in amphitheatro olim fuisse repertum in quodam MS. codice memini me olim legisse. Sed cum id epigramma Capuae, inquam, prostet: cur a Grutero p.459. 1. Romae ponitur, & Capuae ex aedibus Michaelis Perpignani Romam traductum refertur? An plures eodem exemplo inscriptiones Capuae repertae?

(82) Non Campanum tantum amphitheatrum praesidii loco usurpatum fuit. Nam Ratherius Episcopus Veronensis de Veronensi amphitheatro haec habet apud Cangium in *Arenae. Ipse*, inquit, *in circum quod Arena dicitur ob custodiam mansitaret.* Aimoinus lib. III, cap. 1. *Treviris in arenis civitatis praesidio locato conatibus ejus restiterunt.* De eodem amphitheatro historia Trevirensis p.208. *Civium pars aliquanta in arena civitatis idest amphitheatro, quam munierunt, liberata est.* In historia Wambae regis: *Intra arenas* (Nemausenses) *quae validiori muro antiquioribus aedificiis cingebantur, se muniendos includunt.* Charta an.1179. apud Cangium ibidem *Fortitudinem de arenis* (Nemausensibus) nominat. Ac de arenis Nemausensibus exstat & Roderici Toletani testimonium apud Lipsium, quod pro munimento a Gothis fuerit usurpatum. Vide apud Cangium ibidem *arenarum Petrocoricensium excelsam turrim*; nec non *castrum arenarum* Massiliae. Nihil autem dubium quin his locis omnibus *arenae* sint amphitheatra.

principi, aliis Guaiderisio se adjungentibus. *Quibus*, inquit Erchempertus, *ex diverso sine mora per Cajaziam Sicopolimque adventantibus, ab occasu juxta urbem Capuanam resederunt. Guaiferius autem e contra ab ortu solis adveniens BERELAIS, HOC EST AMPHITHEATRVM, applicuit cum suis, & vallata est civitas* (Capuana) *hostibus*.

Tum cap. 44. narratur quemadmodum Pandonulfus cum Athanasio, non illo sanctissimo episcopo Neapolitano, sed altero juniore illius, uti testatur Iohannes Diaconus, nepote, sed a patruo moribus dissimillimo, episcopo item Neapolitano, & duce Neapolis, foedus junxerit. Tum subjungit: *Sequenti vero anno generaliter motionem faciens* (Pandonulfus) *cum suis, Neapolitibus, & Saracenis* (quos nimirum Saracenos Athanasius pessimo totius Campaniae foederatos habebat) *super COLOSSVM, quo filii Landonis degebant, insedit: prius tamen illos, qui residebant in TERMIS juxta ARENAM, pecuniata deposuit, & Capuam remisit: illis vero, videlicet filiis Landonis, in AMPHITHEATRO circumseptis pacem cessit, accipiens ab eis Liburiam* (quae ante *Laboriae* dicebantur) *sub sacramento.*

Duo Athanasii moribus dissimillimi.

Berelais ab Athanasio infestatur.

Atqui in *termis juxta arenam*, quas verbis modo recitatis memorat Erchempertus paulisper subsistere operae pretium fuerit. Nam & ex his thermis, & ex cryptoporticu, quae in hunc usque diem haud procul ab amphitheatro visitur, non modo Capuae gymnasium exstitisse, sed & ejusdem locus non obscure designari mihi videtur. Tamen ne festinanti moras injiciam, quae huc faciunt, ea in subjectam notationem (83) in cupidorum commodum conjeci: quae facile fastidiosi transilient.

De Campano gymnasio.

Haec

(83) Fuisse Capuae sub prioribus ipsis Caesaribus gymnasium ex Suetonio in Caligula cap. 18. non obscure percipio: *Munera*, inquit, *gladiatoria partim in septis aliquot edidit: quibus inseruit catervas Afrorum Campanorumque pugilum ex utraque regione electissimorum*. Quanquam aliquandiu dubitavi, utrum illud *Campanorum* ad universam Campaniam pertineret, & Neapolitani Puteolanique potissimum essent capiendi, apud quos artes palaestricae maximo in pretio fuere. Verum difficile est Suetonii aetate *Campanos* dici eos potuisse, qui ex quocumque Campaniae oppido orti essent: & in inscriptione M. Bussaei, quam cap. 5. produxi, *victores Campaniae* potius quam *Campanos* dici placuit. At sequitur, inquies, apud Suetonium *ex utraque regione*. Quasi vero necesse sit regionem pro provincia usurpari. Atqui Cicero, pro tractu Arpinate posuit or. pro Plancio: *Totus*, inquit, *ille tractus celeberrimus Venafranus, Allifanus, tota denique nostra illa aspera & montuosa & fidelis & simplex & fautrix suorum regio*.

Nunc quod instat agamus. Nam Erchemperti locus supra recitatus non tantum gymnasium Capuae fuisse docet, sed & ejusdem locum designat prope amphitheatrum. *In thermis*, inquit, *juxta arenam*: thermas enim quas hic scriptor prope amphitheatrum fuisse prodit, ad gymnasium pertinuisse mihi persuadeo. Et thermas quidem gymnasii partem fuisse nemo ignorat, in tantum ut saepe gymnasia non aliter quam thermae appellarentur. Testis mihi locupletissimus Herodianus, qui quas vulgo *thermas Commodianas* appellant, ipse

gymna-

Haec quae ex Erchemperto modo recitavimus, acciderunt anno 881. Erchemperto ipſo teſtante, qui eodem cap. 44. captum ſe per id tempus boniſque exutum narrat, *& ad urbem Capuanam exſulem evectum* x *Kal. Septembris*, inquit, *anno domini* DCCCLXXXI.

Et ad eundem annum referenda eſt epiſtola Iohannis VIII (quae eſt 113. in Harduini collectione) ad Athanaſium epiſcopum Neapolitanum, data prid. Id. Martii indict. XIV, ideſt anno 881. Ea in epiſtola Athanaſium acriter reprehendit, quod nondum foedus cum Saracenis fregerit, uti promiſerat, hortaturque uti quantocius id rumpat, & ut tandem reſipiſcat, Apoſtolicae excommunicationis ſententia alioqui proſcindendus. Vbi ſub finem epiſtolae hoc legitur: *Nullam ſeditionem, nullam commotionem, nulla diſcrimina, vel laeſionem cum his qui in BEROLASSI commorantur* (quod erat in Landonis *ſigni*s poteſtate) *aut facias aut facientibus omnino conſentias*. Verum cum Athanaſius neque Apoſtolicis adhortationibus excitatus, neque minis perterrefactus ab inceptis deſtitiſſet, ſequenti menſe excommunicatur. Conſtat id ex epiſtola 116. ejuſdem Iohannis VIII data menſe Aprili indict. XIV, quae inſcribitur: *Omnibus epiſcopis Cajetam, Neapolim, Capuam, BEROLASIM & Amalfim, Beneventum & Salernum incolentibus*. Qua in epiſtola Atha-

Ab infeſtanda Berolaſi Athanaſium Papa deterret,

cujus ille detrectans imperium excommunicatur:

gymnaſium nuncupavit: *Idem*, inquit, (Cleander) *GYMNASIVM quoque maximum exaedificaverat, publicatis etiam balneis, ut eo modo populum inescaret*. Ad haec Diocletiani thermae, quae hodieque toti vico *Termini* nomen a *thermis* utique corruptum indiderunt, quid aliud quam gymnaſium, idque ampliſſimum exſtiterunt? Merito Ammianus de thermis Romanorum ait: *Lavacra in modum provinciarum exſtructa*: intelligit enim laxiſſima aedificia, ita ut non tantum cellae ad lavandum ibi eſſent, ſed & xyſta, & platanones, & ſpatioſiſſimae porticus, diaetae, exedrae, ephebaea, ſphaeriſteria, coniſteria, elaeotheſia, & alia id genus. Neapoli regio illa, qua gymnaſium fuit (ubi nunc *Furcilla* dicitur) *regio thermenſis* dicebatur, teſte Petro Laſena in gymn. Neap. cap. 10. Illud quoque ſimile inter Neapolitanum Campanumque gymnaſium fuiſſe comperio, quod utrumque amphitheatro vicinum fuit (ut omittam quod Flavium quoque amphitheatrum thermas ſeu gymnaſium ſibi adhaerens habuit, teſtante id Suet. Tito cap. 7. *Amphitheatro*, inquit, *dedicato, thermiſq. juxta celeriter exſtructis*) nam de Campano, uti dixi, teſtatur Erchempertus, qui thermas, hoc eſt gymnaſium, prope amphitheatrum ſtatuit: de Neapolitano vero addocet Fabius Iordanus in haec verba: *In vetuſtis quoque*, inquit, *Sancti Sebaſtiani tabulis amphitheatri, & vici amphitheatri regionis thermenſis nomen ſaepenumero legimus: quo arbitrabar quandoque inter Capuanam Nolanamque viam in loco Don Petri dicto nedum thermas, ſed aliud quoque amphitheatrum exſtitiſſe. Sed .... apud alios ſit hujuſce rei judicium*. Verum Petrus Laſena tantum abeſt quin prope gymnaſium alterum amphitheatrum fuiſſe putet, ut etiam cap. ſeptimo p. 135. neget inter doctos eſſe numerandos, qui omnino Neapoli, ut pote Graeca civitate ullum amphitheatrum fuiſſe arbitrentur: quaſi vero non ſub Caeſaribus in Graecis etiam paſſim civitatibus amphitheatra aedificarentur, uti Lipſius demonſtravit. Fruſtra eſt ergo Laſenae interpretatio qua amphitheatrum in regione thermenſi poſitum non aliud quam ſtadium fuiſſe contendit. Nec tamen neceſſe eſt duplex cum Iordano Neapoli amphitheatrum adſtruere. Multo erit ſatius regionem thermenſem eo uſque protendere, ubicunque demum Neapolitana cavea fuerit.

Et noſtrarum quidem thermarum ſeu gymnaſii fit mentio in quodam inſcriptionis fragmento, quod apud Caſampullam in ſuburbano Camilli Peregrinii legitur in hunc modum:

... VS. T. F. QVIR. NEPOS
..... LAM. CALDARIAM. A ...

ubi ὁ δεῖνα QVIRina tribu cognomento NEPOS celLAM CALDARIAM (quam Vitruvius *caldarium* appellat, ſed Plinius v epiſt. 6. *cal-*

Athanaſium memoratis ejus ſceleribus & contumacia, jure a ſe excommunicatum ſignificat. Verum eodem aut ſequenti anno (nam non ultra annum 882. Iohannes pontifex advixit) Athanaſius ab excommunicatione abſolvitur, uti patet ex ejuſdem Iohannis epiſtola 126. ad Athanaſium, in qua nulla eſt nota temporis. Rediiſſe tamen ſtatim ad ingenium Athanaſium ex iis, quae de eo narrat Erchempertus, colligitur; a quo jam ſcriptore pergam, quae noſtrum ſpectant amphitheatrum, delibare.

ſtatimque abſolutus;

non tamen reſipuit.

Ergo anno 882. inita non ſine Athanaſii fraude inter Capuanorum Comitum ſubolem pace, amphitheatrum in Athanaſii ditione manſit. *Tunc*, inquit Erchempertus cap. 50. *omnes fratres in unum adunati Capuam adierunt, dato prius AMPHITHEATRO eidem Athanaſio, & ille Guaiferio* (non Salerni principi qui biennio antea monachus obierat, ut ex cap. 48. patet, ſed alteri cuidam) *ad cohabi-*

Berelais Athanaſio paruit

caldariam cellam peraeque habet) A fundamentis, opinor, ſive aedificaſſe ſive refeciſſe dicitur. Sed quoniam ubi id fragmentum inventum fuerit ignoratur: incertum quoque eſt, de thermisne prope amphitheatrum, an de aliis ſit capiendum. Quis enim dubitat, quin ſicuti Romae prope innumerabiles, ita & in frequentiſſima ac deliciis diffluente illa Capua plurimae hujuſmodi fuerint?

Quae ſi cui forte parum firma videbuntur ad Campanum gymnaſium ejuſque poſitum indicandum, ad haec certe, quae de Campana cryptoporticu, Plinio praeeunte, ſum dicturus, ne hiſcere quidem audebit. Nam cryptoporticum gymnaſii partem fuiſſe ex utriuſque Plinianae villae deſcriptione didici, tum Laurentinae II, ep. 17. tum alterius in Tuſcis V, epiſt. 6. Campanum ergo gymnaſium haud procul amphitheatro fuit, & ibi omnino, ubi in hunc uſque diem viſitur *cryptoporticus*: quo ſane nomine etiam Sanfelicius uſus fuit ad triplicem illam porticum deſignandam, quae ante viginti ferme annos in regiorum ſtabulorum uſum traducta fuit.

Et libet huc Plinii verba afferre, ex quibus intelligatur noſtram cryptoporticum Plinianae fuiſſe non diſſimilem. *Hinc cryptoporticus*, inquit lib. II epiſt. 17. *prope publici operis, extenditur. Vtrinque feneſtrae, a mari plures, ab horto ſingulae & altius pauciores. Hae, cum ſerenus dies & immotus, omnes; cum hinc vel inde ventus inquietus, qua venti quieſcunt ſine injuria patent. Ante cryptoporticum xyſtus violis odoratus. Teporem ſolis infuſi repercuſſu cryptoporticus auget, quae ut tenet ſolem, ſic aquilonem inbibet ſubmovetque: quantumque caloris ante, tantum retro frigoris. Similiter africum ſiſtit, atque ita diverſiſſimos ventos alium alio a latere frangit & finit. Haec jucunditas ejus hieme, major aeſtate ... Ipſa vero cryptoporticus tunc maxime caret ſole, cum ardentiſſimus culmini ejus inſiſtit. Ad hoc patentibus feneſtris favonios accipit tranſmittitque, nec unquam aere pigro & manente ingraveſcit.* Ad haec lib. V epiſt. 6. in hunc modum habet: *Nec procul a balineo ſcalae quae in cryptoporticum ferunt, prius ad diaetas tres. Harum alia areolae illi, in qua platani quatuor, alia prato, alia vineis imminet, diverſaſque caeli partes ac proſpectus habet. In ſumma cryptoporticu cubiculum ex ipſa cryptoporticu exciſum, quod hypodromum, vineas, montes intuetur .... A latere aeſtiva cryptoporticus in edito poſita, quae non aſpicere vineas, ſed tangere videtur. In media triclinium ſaluberrimum afflatum ex Apenninis vallibus recipit .... Subeſt cryptoporticus ſubterraneae ſimilis, aeſtate infuſo frigore riget, contentaque aere ſuo, nec deſiderat auras nec admittit: poſt utramque cryptoporticum, unde triclinium deſinit, incipit porticus, ante medium diem hiberna, inclinato die aeſtiva &c.* Non inutile erit Sidonii quoque haec pauca adtexere lib. II epiſt. 2. ad Domitium: *A parte*, inquit, *veſtibuli longitudo tecta intrinſecus patet, mediis non interpellata parietibus; quae .. cryptoporticus meo mihi jure vocitabitur.* Difficile quidem eſt Plinianae cryptoporticus ſtructuram noſtrae accommodare, quae adjacentibus exuta aedificiis, nudatum undique praebet latus: tamen & ab aeſtu & algore ſatis haec quoque munita fuit, & *ſubterraneae ſimilis* (non enim olim ſubterranea fuit, antequam aggeſto undique ſolo ſubſideret) utramque inclementiam devitabat. Flexuoſo hinc atque inde itinere, ad arcendum externum aerem, me puero, adibatur; antequam ſtabulorum uſui cederet. Et evanidas quaſdam ſumma in teſtudine picturas memini me olim deprehendiſſe. Sed de cryptoporticu tantum. Ex quibus in-

bitandum tradidit ad perpetuum Capuanorum jurgium (84). Hinc iſte Guaiferius, uti deinceps intelligetur, modo *coloſſenſis*, modo *praefectus arenarum* Erchemperto appellatur, modo & *proconſul*: nimirum enim Athanaſius, uti & ceteri Neapolitani duces, iidem *conſules* quoque inſcribebantur. Fuit autem per ſexennium ſub Athanaſii poteſtate Amphitheatrum (id quod de veteris quoque Capuae reliquiis amphitheatro adſitis eſt intelligendum, uti ſupra diximus) hoc eſt ab anno 882. uſque ad 888. quo iterum ab Atenulfo Capuae comite receptum: quod quemadmodum geſtum ſit, id jam ex Erchemperti hiſtoria demonſtratum imus.

per ſexennium.

Nam primum omnium Ajo Beneventi princeps ab Athanaſio laceſſitus, cum tria millia militum raptim Abellinum ſubmiſiſſet, audito Capuam ab Athanaſii exercitu devaſtari, illuc celeriter advolavit. Cumque Athanaſii copiae curſu praecipiti Neapolim ſe recepiſſent, Ajo conjunctis cum Atenulfo copiis Liburiam, quae ab Athanaſio tenebatur, igni ferroque vaſtavit, abactoque pecore ac mortalibus quos reperiſſet, puteiſque obſtructis, *AMPHITHEATRVM*, inquit idem hiſtoricus cap. 71. *profectus eſt*; *quo reſidens per aliquot dies*, *machinis & diverſis telis fortiter expugnavit*. Vbi *expugnandi* verbum pro *impugnandi* poſitum ſcito: nam adhuc in Athanaſii poteſtate tunc manſiſſe amphitheatrum fidem facit commiſſa paullo poſt inter Atenulfi Athanaſiique copias ad Clanium pugna, e qua Atenulfus facile ſuperior diſceſſiſſet: *Sed ſuperveniens*, ſubjicit Erchempertus cap. 72. *ſcara* (ideſt copiae) *THEATRALIS a tergo*, *& in medio circumſepti* (Capuani) *devicti ſunt*, *partim ca-*

Berolaſica obſidio.

intelligis ibi thermas ab Erchemperto memoratas, Campanumque gymnaſium proſtitiſſe. Et in eadem quoque vicinia theatrum fuit, de quo proximo capite diſſeretur: ut merito Statius Neapolitanum gymnaſium cum theatro conjungens dixerit,

Et geminam molem nudi tectique theatri.

Quem locum ingenioſe Laſena gymn. Neap. cap. 5. de gymnaſio & theatro interpretatur; quem vide.

(84) Bene hoc noſter dixit *ad perpetuum Capuanorum jurgium* amphitheatro inhaeſiſſe Guaiferium: id quod ex ſequentibus ſtatim percipitur. Ait enim cap. 51. *Guaiferius autem COLOSSO reſidens ſuaſus ab Athanaſio*, *imo & Athanaſius ab illo coactus*, *bellum coepit inferre dictis fratribus*, *atque cum Saracenis nimium eos affligebat &c.* Mox cum paſſim omnes Capuani vindemiae tempore in agris verſarentur: *Ille vero* (Athanaſius) inquit Erchempertus cap. 56. *ſuggerente hoc vel maxime Guaiferio COLOSSENSE*, *ex abditis Graecos*, *Neapolites*, *una cum THEATRALIBVS* (ideſt amphitheatralibus) *viris*, *& depraedavit totam Capuam*, *apprehenſis in ea multis & praeſtantiſſimis viris*, *peculiiſque non paucis &c.* Ad haec Atenulfo jam Capuam tenente, *Coepit*, inquit idem cap. 70. (Athanaſius) *occaſionem quaerere adverſus Atenulfum*, *& obſides ab eo*, *ſeu & pacem innovare*, *decurrentibus inter alterutros miſſis* ... *Quos Athanaſius ad AMPHITHEATRVM ire praecepit*, *ſimulque Atenulfum illic adeſſe voluit*, *quatenus firmato foedere una cum Guaiferio conſule filium ſuum cum aliquantis e Capua obſidem mitteret* . . . *Sed Atenulfus & filium ſuum infra urbem clauſit*, *ſupradictos viros miſit ARENAM*, *egreſſuſque ſtatim Graecorum cuneus ſupradictos apprehendit viros cum aliis*, *& depraedavit totam Capuam graviter*: *moxque ſine dilatione cunctum equitatum & pedeſtrem exercitum mittens*, *omnia ſata Capuae ſuccidi exterminarique fecit funditus*.

capti, partimque gladiis extincti sunt. Ex quo & ingentes spiritus sumsit Athanasius, & Atenulfo rem non segniter gerendi ardor injectus.

Quare instaurato *ultra rivulum Lanii* (hoc est Clanii) *juxta Sanctum Carsium* in agro Aversano maximis utrinque viribus proelio: Atenulfus fractis primo impetu hostibus, *pertrivit eos*, ait scriptor idem cap. 73. *usque ad ultimam perniciem, occisis ex eis plurimis, multisque captis, reliquos oppido fugere compulit; victorque triumphans ad castra onustatus ac laetus cum suis omnibus repedavit: de suis autem praeter unum amisit .... Ab hoc sane die coepit jam quasi potens esse Atenulfus, & Athanasius impotens. Hinc inchoavit omnia sata eorum, qui in COLOSSO morabantur, diripere, cunctaque bona eorum vehiculis diversis ad urbem trahere*. Tum cap. 74. narrat, quemadmodum *Guaiferius PRAEFECTVS ARENARVM, qui paene omnia mala quae facta sunt in diebus ejus, is opere suo gessit, fecitque patrare &c. & exitium & finem accepit .... Nam subito superna inspirante gratia, a qua omne bonum procedit, in illum excitati illi, a quibus ille putabatur salvari, mutata mente* (85) *in eum surgentes apprehenderunt, bonaque ipsius diripientes vinxerunt, revertentes nihilominus ad solum, de quo nunquam diabolice abscissi sunt: ipsumque proconsulem* (Guaiferium) *despicabilem Capuam, Atenulfo consentientes, remiserunt pane tribulationis, & aqua angustiae sustentatum . . . Tunc coepit cohors Bardica triumphans regnare super eos, quos semper armis subegerant*. En igitur post sexennium idest anno 888. quo pugnam ad S. Carsium consignat Peregrinius, Berelais ab Atenulfo comite Capuano recepta fuit. Eaque consignatio temporis certissime confirmatur ex Iohanne Abbate Casinensi exarchidiacono Capuae in chronico apud Peregrinium, & Muratorium to. 2. p. 273. A. in haec verba: *Indictione* VI *post dies undecim* (a pugna ad S. Carsium, de qua proxime dixerat) *capitur BERELAIS a domno Atenolfo*. Is est annus aerae 888.

Atenulfi victoria ad S. Carsium.

& Berelais recuperatio.

Guaiferii *Colossiensis* exitium.

Annus recuperatae Berelais.

Post pugnam ad S. Carsium idest post annum 888. ad nostra

T usque

(85) Qui sunt isti, a quibus Guaiferium captum narrat Erchempertus? Haud alii profecto quam Saraceni, quibus characteres omnes ab Erchemperto hic descripti apprime conveniunt. *Illi*, inquit, *a quibus putabatur salvari*: nam Saracenos semper foederatos habuit Athanasius, ejusque praefectus arenarum Guaiferius. *Mutata*, inquit, *mente*: sed non tum primum mutata; nam in pugna ad S. Carsium, apud eundem cap. 77. Saraceni immoti steterunt, cederet utri victoria, observantes. Accedit illud: *Revertentes ad solum, a quo nunquam diabolice abscissi sunt*. Noluit tamen noster Saracenos diserte nominare, ut invidiam declinaret, quod eos dixerit *Atenulfo consentientes*.

usque tempora, quid Campano amphitheatro factum fuerit, nihil dum inveni: nisi quod celebriora novae Capuae aedificia ex ejus ingentibus saxis fuisse compacta, nemo est qui non videat. Et tamen quanta religione & abstinentia duobus ab hinc saeculis aggestos in ruderibus lapides Campani decuriones usurparent, ex Ioh. Antonio Manna, qui per illam aetatem nostras res litteris commendavit, existimari potest. Nunc demum dies ille appetiit antiquitati fatalis, quo jugulus ipse a stolidissimis parricidis petendus erat: nimirum

Aetas parentum pejor avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorem.

CAPVT VIII.

De Campanorum scenicis, eorumque theatro.

I. *Campanorum in scenicos ludos studium.*

DIxi Cap. VI in omne genus ludicra Campanos fuisse intentissimos: superest ut de scenicis quoque pauca dicam. Neque enim non huic quoque voluptati plurimam eos operam dedisse oportuit: cum Atellanarum Oscarumque fabularum gratia Romae in tantum increbuisset, ut merito Titinnius expostularet:

Qui Opsce & Volsce fabulantur, nam Latine nesciunt.

Naevius domo Campanus.

Itaque praeter ceteros, qui Romae fabulas conscripserunt, cum primis celebrabatur is, qui bello Punico primo stipendia fecit, Cn. Naevius homo Campanus, qui alter post Livium Andronicum fabulam docuit; qui tanta in scribendo libertate usus fuit, ut nobilium factione, praecipue Metelli Roma pulsus, Vticae tandem diem suum obierit. Quanto vero is in pretio fuerit, vel epitaphium quod ipse sibi conscripsit, testatur apud Gellium 1, 24. quod tale fuit:

Mortalis immortalis flere si foret fas,
Flerent divae Camoenae Naevium poetam.
Itaque postquam est orci traditus thesauro,
Oblitei sunt Romae lingua Latina loquier.

Quanquam autem *epigramma Naevii plenum superbiae Campanae, quod testimonium esse justum potuisset, nisi ab ipso dictum esset*, Gellius criminatur: tamen suo sibi merito tantos sumsisse spiritus, antiquorum de eo poeta existimatio fidem facere potest.

Illud vero maxime Campanorum in id ludicri genus effusissimum

mum ſtudium declarat, quod apud eos primum excogitatum id fuerit, ut theatra velis, ſive ad aeſtum, ſive ad frigus arcendum, inumbrarentur. Quem Romani morem, quandiu apud eos vetus illa ſeverior diſciplina manſit, ſunt averſati, ut etiam theatra, ſi qua ſubitario opere lignea compingerentur, disjicerent. Itaque cum cenſores duo, a quibus obrepenti licentiae iri obviam oportuiſſet, M. Valerius Meſſalla & C. Caſſius anno V. C. 599. theatrum in urbe poſuiſſent: *Auctore*, inquit Valerius Max. II, 4, 2. *P. Scipione Naſica, omnem apparatum operis illorum ſubjectum haſtae venire placuit: atque adeo S. C. cautum eſt, ne quis in urbe, propiusve paſſus mille ſubſellia poſuiſſe, ſedenſve ludos ſpectare vellet, ut ſcilicet remiſſioni animorum juncta ſtandi virilitas propria Romanae gentis nota eſſet.* Idem legitur in Livii epitoma XLVIII. Tantum abeſt quin umbracula velis inſtruerent, ut ſeſſus etiam caſto illo reip. aevo vetaretur. Itaque ſero admodum & laſcivientis jam reip. temporibus omnium princeps Q. Catulus peſſimo exemplo vela theatris induxit. *Poſtea*, inquit Plinius XIX, 1. *in theatris tantum umbram fecere* (vela) *quod primus omnium invenit Q. Catulus, cum capitolium dedicaret.* Id ubi ſemel admiſſum, ſtatim & ad amphitheatrum vela perrepſerunt. Verum quod Plinius Q. Catulum primum omnium id inveniſſe tradidit, cave aliter quam Romae illum hoc principem uſurpaſſe accipias, quod diu jam antea in more Campanorum poſitum fuerat, illorum, inquam, veterum Campanorum, qui a luxu & laſcivia omnium maxime infames fuere. Nec fallit nos Valerius Max. II, 4. 6. *Religionem*, inquit, *ludorum creſcentibus opibus mox ſecuta lautitia eſt. Ejus inſtinctu Q. Catulus, Campanam imitatus luxuriam, primus ſpectantium conſeſſum velorum umbraculis texit.* Ammianus XIV, 14. *Nonnulli velabris velorum theatralium latent: quae Campanam imitatus laſciviam Catulus in aedilitate ſua ſuſpendit omnium primus.*

Mos inumbrandi theatra a Campanis invectus.

Quid vero mirandum Capuae in urbe deſidioſiſſima tantopere ludos ſcenicos celebratos, cum in ipſis ejuſdem civitatis pagis maximo eoſdem opere frequentatos intelligam? Non una eſt Capuae epigraphe vetuſtiſſima centum ipſos & amplius ante Chriſtum natum annos inſculpta, ubi LOIDOrum paganicorum, ut opinor, fit mentio: Sed unam interea quantivis pretii nec hactenus editam libentiſſime adſcribam, quam Capuae in ſuis aedibus habet vir nobilis, & tum humaniorum omnium litterarum, tum hujus generis cimeliorum ſtudioſiſſimus Ioſephus a Capua Capycius, qui ante hos paucos dies Campanorum ſexvirum primus eſt renuntiatus. Ea, ſi

Pagorum Capuae ſcenici ludi.

quaeris, inſcriptio in pago *Recale* Campani agri antea viſebatur in praetorio Patrum Societatis Ieſu, priuſquam idem vir praeſtantiſſimus nuper Vindobona reverſus ab iiſdem religioſiſſimis viris eam dono habuiſſet. Lapis ipſe non magnus eſt, quaqua verſus ſeſquipedalis, cujus inſcriptio minutis characteribus, ac ſaepe coeuntibus dictionibus, ita ut raro puncta compareant, in hunc maxime modum concipitur:

PAGVS. HERCVLANEVS. SCIVIT. A. O. X. TERMINA...
CONLEGIVM. SEIVE. MAGISTREI. IOVEI. COMPAGEI. S..
VTEI. IN. PORTICVM. PAGANAM. REFICIENDAM
PEQVNIAM. CONSVMERENT. EX. LEGE. PAGANA
ARBITRATV. CN. LAETORI. CN. F. MAGISTREI
PAGEIEI. VTEIQVE. EI. CONLEGIO. SEIVE. MAGISTRI
SVNT. IOVEI. COMPAGEI. LOCVS. IN. TEATRO
ESSET. TAMQVASEISEILVOOS. FECISSENT
L. AVGVSTIVS. L. L. STRATO. C. ANTONIVS. M. L
NICO. CN. AVIVS. CN. L. AGATHOCLES. C. BLOSSI
M. L. PROTEMVS. M. RAMNIVS. P. L. DIOPANT
T. SVLPICIVS. P. Q. PVL. Q. NOVIVS. Q. L. PROTEM
M. PACCIVS. M. L. PHILEM. M. LICCVLEIVS. M. L
PHILIN. CN. HORDEONIVS. CN. L. EVPHEMIO
A. POLLIVS. P. L. ALEXAND. N. MVNNIVS. N. L
ANTIOCVS. C. COELIO. C. F. CALDO
.. DOMITIO. CN. F. AHENOBARB. COS

Legis Herculaneenſis ſententia.

Quo elogio lex pagana, ſeu (quis enim ſic appellare vetat?) *pagiſcitum* pagi Herculanei continetur; cujus haec maxime eſt ſententia. Duo fuere pagi inter ſeſe finitimi, quorum alteri Herculaneo, alteri Iovo nomen fuit: qui ſive per omnia, ſive ſaltem in iis quae ludos ſpectarent, communiter adminiſtrabantur; unde merito ille alter *compagus* ab Herculaneenſibus appellatur: ſicut & Herculaneum viciſſim ab Iovienſibus compagum audiſſe mihi perſuadeo. Cum autem tempus paganicarum quarundam feriarum appeteret, quo ludi in pagi Herculanei theatro inſtaurandi erant: placuit Herculaneenſibus magiſtris, ea demum lege magiſtris Iovienſibus locum in theatro futurum, ſi hi porticum Herculaneenſis theatri pecunia ſua reficerent. Id ſi perficerent, tum iis locum in theatro futurum aeque, ac ſi ipſi Iovienſes ſuis expenſis ludos facerent; qui ceteroqui ludi Herculaneenſium fiebant impendiis. Habes ejus legis ſententiam.

Libet

Libet jam & interpretationem ſubjicere. *Pagus Herculaneus ſcivit ante diem decimum terminalia* (is eſt dies XIV Februarii) *uti collegium ſive magiſtri Iovi compagi pecuniam* (quam apud ſe habebant) *conſumerent in reficiendam porticum paganam* (quae in pagi Herculanei theatro erat, non vero in compago Iovo) *ex* (hac) *lege pagana* (idque facerent) *arbitratu Cn. Laetorii Cn. F. magiſtri pagi ejus* (Iovi) *& uti ei collegio, ſive magiſtri ſunt* (ideſt ſive magiſtris) *Iovi Compagi locus in theatro* (Herculaneenſi) *eſſet tam, quaſi ſi ludos* (ipſi magiſtri Iovi compagi) *feciſſent*. Tum nomina duodecim magiſtrorum Herculaneenſium ſubjiciuntur, qui ei decreto interfuerunt. & interpretatio.

Ex ea vero inſcriptione colligimus fuiſſe in pagis ipſis vel tenuiſſimam quandam reip. imaginem, quam qui moderarentur, *magiſtri* appellabantur. Quanquam nolim hinc de omnibus omnino pagis fieri conjecturam, quorum fortaſſe non eadem omnium conditio fuerit. Et cum haec inſcriptio in Campanae praefecturae tempora inciderit, antequam ulla Capuam colonia deducta eſſet: praeter ludos aliaſque minoris momenti curationes, cetera majoris alicujus momenti a praefecto, qui Roma Capuam mittebatur, adminiſtrata fuiſſe oportuit. Plura de hac epigraphe ſi quis volet, adeat ſubjectam notationem (86) in quam, ne extra chorum ſaltare videar, ea omnia contuli, quae ad illius marmoris illuſtrationem conducere videbantur: libuit enim qualemcunque hanc operam viro clariſſimo, quem maximi facio, ejus marmoris poſſeſſori gratificari. Ejuſdem legis plenior explanatio.

Ad rem vero noſtram: ſi in pagis ipſis & erant theatra, & in his agitabantur: ecquid urbem ipſam Capuam otio & deliciis diffluentem non eorundem ſcenicorum ſtudio perditiſſime inflammatam cenſebimus?

II. *De*

(86) *In legem paganam pagi Herculanei commentatio.*

PAGVS.) Quae de *pagi* notione & etymologia viri docti tradiderunt, notiora ſunt, quam ut iis immorandum videatur.

HERCVLANEVS.) Eſt in hunc diem in agro Campano pagus *Hercules* appellatus. Iſne pagus Herculaneus fuit? an ille potius, cui nunc pago *Recali* nomen manet, ubi & lapis ille proſtabat? Hoc certe propius fidem eſt: tum quia vox ipſa *Recale* ab Herculaneo omnino detorta videtur: tum etiam, quod non eſt credibile ab hominibus harum rerum incurioſis ab uſque duobus tribuſve paſſuum millibus, quot pagus Hercules abeſt, eo advectum non aliam ob cauſſam, quam ut villae atrio ſilicibus inſternendo adhiberetur.

SCIVIF.) Vltima littera ad morem Graeci gamma caret ſiniſtro cornu, quadratarii magis errore, quam certo conſilio. Ex hac autem vocula SCIVIT vides non immerito legem, qua de commentamur, *pagiſcitum* poſſe appellari: & revera *pagi ſcitum* reperi apud Grut. p. 1007. 7. ubi legitur: EX. SITV. PAGI, ſed reſcribendum indubie SCITV; nec aliter habet Ligorius. Proderit autem totam eam inſcriptionem adtexere, quae ad ſacra paganica non parum allucet. Pederianae in ditione Brixiana eam ponit Gruterus, quae talis eſt: IOVI (nimirum

mirum PAGANICO, ut legitur apud Grut. 21. 11.) M. POMPONIVS. M. F. PRIMIT. C. POMPONIVS. M. F. ARAS. SEPTEM. PAGANICO. (supple deo) PAGI. FARRATIO. (id deo illi paganico nomen fuit) EX. SCITV. PAGI. PAGANORVM. FARRATICANORVM . . . PROPTER. MAGISTERIVM. PAGI. ET. VACATIONEM. IN. PERPETVVM. SIBI. ET. FILIO. CIVIBVS. CREMONENSIVM. D. P. S.

A. O. X.) Bis in hoc epigrammate O loco τȣ̃ D scalptum invenitur: semel hic, iterumque linea octava, ubi LVOOS pro LVDOS ponitur. Quod utrum inter marmorarii σφάλματα referas, an ad quandam scribendi consuetudinem, nihil pensi duco.

Ante Diem X TERMINAlia) Eruditissimus Norisius ad cenot. Pis. a pag. 342 ad 346. copiosissime demonstrat idem esse A. D. VIII. KAL. MARTIAS, quo die in illis cenotaphiis mors Caii Caesaris consignatur, ac si diceretur *Octavo Kalendas Martias*: ita ut C. Caesar die XXII Februarii, hoc est prid. Terminaliorum diem suum obierit. Inter exempla quae ibi copiose cumulat Norisius, digreditur ad l. 132. *Anniculus* de verb. signif. qua in lege interpretanda, nec non et loco Lactantii de mort. persec. ei cum Baluzio quaedam non ignobilis velitatio efferbuit, nimirum utrumne hae duae locutiones *ante diem decimum Kalendarum*, & *post diem decimum Kalendarum* idem significent, uti Norisius putavit, an vero altera illa locutio dies, qui Kalendas consequuntur, numerari jubeat, quemadmodum verisimilius existimavit Baluzius.

Et quidem Iosephus Scaliger in libris de emend. temp. locutiones illas *A. D. IV. Eid.* itemque *Ex A. D. IV. Eid.* hinc natas existimat, quod cum dies vulgaris ab exortu solis ad occasum, dies vero naturalis, seu τὸ νυχθήμερον apud Romanos a media nocte ad alteram decurreret, hinc *ante diem*, vel *ex ante diem* nihil aliud notare putat, quam νυχθήμερα, non dies vulgares esse numerandos. Contra vero Petavius in 11 de doctr. temp. 72. *ante diem* idem esse putat in iis locutionibus, quod *ante diem confectum*.

Rem vero nostram quod spectat: non est dubium quin *ante diem X TERMINAlia*, sive *TERMINAliorum* idem prorsus fuerit, quod *decimo Terminalia*. Quare cum Terminalia in XXIII Februarii olim inciderint; sequitur diem in inscriptione designatum non alium fore, quam XIV ejusdem mensis.

Non aliud vero monumentum, puto, invenias, quo ista dierum notandorum consuetudo reperiatur, ut dies ante Terminalia computentur: quare vel hac tantum particula marmor hoc viris eruditis se commendabit. Quo circa quid Terminalia sibi velint, operae pretium fuerit paucis hic docere. Terminalia festi cujusdam in honorem dei Termini nomen fuit: quod festum extremo anni die (nimirum ut ille deus Terminus non tantum agros, sed & annos finiret) idest XXIII Februarii peragebatur; eoque is dies Terminalia appellabatur. Varro V de L. L. 3. *Terminalia, quod is dies anni extremus constitutus. Duodecimus enim mensis fuit Februarius: & cum intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense*. Cave vero putes Varronem Terminalia a terminando deduxisse: quin potius a deo Termino deducere in animo habuit; quia initio capitis sic proposuerat: *Dicam prius, qui deorum caussa, tum qui hominum sint instituti*. Quanquam fortasse Termini festum in eum diem rejectum credidit, ut annum terminare diceretur. Semper autem Terminalia, quantum e veteribus intelligitur, in XXIII Februarii incidebant, nunquam vero in XXII ejusdem mensis; quod interdum evenisse Scaliger sibi persuaserat: sed Scaligeri commentum Petavius in II de doctr. temp. 72. copiose refellit. Cumque annus intercalaris veterum Romanorum XXIII Februarii die terminaretur: hinc quinque reliqui Februarii dies usque ad XXVIII, veluti appendices atque extra anni metas, decurrebant, saltem in intercalari anno. Nam miror equidem Puteanum & alios viros doctos universe pronuntiare & constituere, quolibet anno Terminalia postremum anni diem fuisse habitum, ita ut quinque reliqui dies extra anni curriculum putarentur. Non assentior. Nam Varro, cujus modo verba sunt recitata, intercalari tantum anno quinque ultimos Februarii dies extra eum mensem decurrisse testatur: ex quo & illud sequitur, alternis tantum annis, idest cum intercalabatur, tum demum Terminalia pro ultimo anni die habitum. *Terminalia*, inquit, *quod is dies anni extremus constitutus*. Quod vero Terminaliorum dies extremus esset, duobus conficit rationibus, primum quod Februarius ultimus anni mensis esset: *duodecimus enim*, inquit, *mensis fuit Februarius*: deinde quod Terminalia in postremum ejus mensis diem inciderent, propterea quod quinque insequentes dies ad eum mensem nequaquam pertinerent, idque anno tantum intercalari: *& cum*, inquit, *intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense*. Ergo, (nisi vero nos togatorum eruditissimus fallit, cui sua potissimum tempora obscura esse non poterant) cum non intercalabatur, nec inferiores quinque dies duodecimo mense demebantur, nec proinde eo anno Terminalia ultimus anni dies putandus erat. Idem ex Macrobio colligo, cujus verba paullo post dabo.

Itaque ante Iulianam correctionem alter quisque annus intercalaris erat, eoque anno inter Terminalia idest XXIII Februarii, & Regifugium, quod XXIV Februarii diem perpetuo obsidebat, mensis intercalarius infindebatur; qui mensis μερκηδῖνος aut μερκηδόνιος, Plutarcho teste in Numae & Caesaris vitis, a Romanis dicebatur. Post elapsum hunc Merkedonium quinque reliqui Februarii dies statim perrexebantur. Merkedonius vero ipse, si quaeris, alternis bien-

bienniis modo XXII, modo XXIII diebus constabat. Iis jam quae diximus, veterem unam alteramve auctoritatem libet subjungere. *Cum intercalarium mensem*, inquit Censorinus, *viginti duorum vel viginti trium dierum alternis annis addi placuisset, ut civilis annus ad naturalem exaequaretur: in mense potissimum Februario inter Terminalia & Regifugium intercalatum est*. Macrobius I Sat. 13. *Romani non confecto Februario, sed post vigesimum tertium diem ejus intercalabant, Terminalibus scilicet jam peractis. Deinde reliqui Februarii mensis dies, qui erant quinque, post intercalationem subjungebant*. Ita Romani ante Iulianam correctionem unius Merkedonii beneficio annum suum lunarem CCCLV dierum cum solari conciliabant. Mensis quidem iste intercalaris ab Iulio Caesare ut inutilis sublatus fuit: sed ita tamen ut etiam is dies, qui per singula quadriennia intercalari jussus fuit, post XXIII Februarii, ut antea Merkedonius, insereretur, & XXIV ejusdem mensis diem ita insideret, uti bis sexto Kal. diceretur, unde & *bissexti* nomen manavit. Non enim assentior Iuventio Celso, qui l. 98. de verb. sign. ait: *Cum bissextum Kal. est . . . . id biduum pro uno die habetur: sed POSTERIOR dies intercalatur, non PRIOR*. Quod Celsi dictum laudatur etiam ab Vlpiano l. 3. §. *minorem*, de min. Mihi sane Celsi, qui ducentis post Iuliam correctionem annis scripsit, auctoritas non est tanti, ut putem Caesarem relicta veterum consuetudine tertium diem post Terminalia pro intercalari habuisse, idest eum diem, qui Regifugium pone sequeretur, cum antea postridie Terminaliorum & ante Regifugium mensis ἐμβόλιμος insinderetur. Quare mea sententia prior dies, non posterior, intercalarius Caesari fuit: quidquid postea jureconsultus ille censuerit. Accedit, quod ex prisca Ecclesiae consuetudine dies festus S. Matthiae apostoli, qui in XXIV Februarii incurrit, anno bissextili ab intercalario die summotus in XXV ejusdem mensis rejicitur. An non hinc patet priorem in eo biduo, non posteriorem ex veteri Ecclesiae instituto intercalarium haberi?

Verum, ut initio dicebam, apud nullum adhuc scriptorem, nullo in veteri monumento dierum isto modo computandorum rationem reperire licuit, ut sicuti a Kalendis, nonis, eidibus, sic ab extremo anni die idest Terminalibus dies numerarentur: eamque rationem, absque hoc epigrammate esset, nesciremus. Quartus decimus autem Februarii dies primus eorum dierum fuit, qui isto modo enuntiarentur. Non enim sicuti quartus decimus dies A. D. X. TERMINALIA dicebatur, sic tertius decimus ejusdem mensis *ante diem* XI *Terminalia* dici poterat, quod in hunc diem eidus inciderent, eoque *eidibus Februarii* dicendum fuisset.

Atque haec quidem dierum a Terminalibus computandorum ratio intercalaribus tantum annis mihi videtur fuisse usurpata; propterea quod eo tantum anno Terminalia ultimus anni dies haberetur, uti supra demonstravi. Revera consulibus iis, qui hoc in marmore describuntur, fuisse intercalatum facillime colligo in hunc modum. Annus confusionis, qui est ab V. C. DCCVII, quo C. Caesar III, M. Aimilius consules processerunt, certissime intercalaris fuit: ergo C. Coelio, L. Domitio Cos. idest anno ab V. C. DCLIX, quod hic annus aeque impar atque ille alter DCCVII fuisset, intercalatum quoque fuisse oportuit. Quare annis non intercalaribus, quarto decimo Februarii die dicere non licuit A. D. X. Terminalia, sed dicendum fuit A. D. XVI. Kal. Martias.

Fuit quoque altera horum dierum enuntiandorum ratio, quae intercalaribus annis usurpabatur, in quos Merkedinus mensis incurrisset: tum enim post eidus Februarias Kalendae intercalares numerabantur hoc modo. Quartus decimus Februarii dies XI *Kal. intercalares* dicebatur, & sic deinceps, itaut ipsis Terminalibus *pridie Kal. intercalares* diceretur. Quae quidem putandorum dierum ratio ex Ciceronis or. pro Quinctio cognoscitur, ubi n. 25. *Ante* V, inquit, *Kalendas intercalares*, Et paullo post *pridie Kalendas intercalares*. Nam sine controversia errant, quicunque Kalendas intercalares apud Tullium sive Februarias sive Martias Kalendas interpretantur; nec dubium esse potest, quin Merkedonii Kalendas orator aspexerit: uti jam viri docti notarunt. Quae cum ita sint, quae caussa esse potuit, quamobrem non *ante diem* XI *Kal. intercalares* potius, quam A. D. X. TERMINAlia in inscriptione scalperetur? An liberum fuit utramvis numerandorum dierum rationem sequi? An vero, quod Terminalia inter paganicas ferias longe essent celeberrima, paganorum peculiaris illa putandorum dierum ratio fuerit; eoque nunquam eadem in scriptoribus occurrit?

Et quoniam Kalendarum intercalarium feci mentionem; quid illud est, quod M. Cicero ad Ligarium VI fam. 14. scribit? *Ego idem tamen*, inquit, *cum ad* V *Kal. intercalares priores rogatu fratrum tuorum venissem mane ad Caesarem &c.* Dicam quid in hunc locum viri docti animadverterint. Hanc epistolam anno ipso confusionis scriptam oportuit: quo anno Caesar, ut in posterum menses ad suas rationes reverterentur, vide quid excogitarit. Praeter Merkedonium, qui forte eo anno post Terminalia immittendus fuit, duos alios menses inter Novembrem Decembremque inseruit; itaut ille annus quindecim menses habuerit. Quare post idus Novembres is qui sequebatur quartus decimus dies ita enuntiandus fuit, ut diceretur XVIII *Kalendas intercalares priores*, & ita deinceps: itemque post eidus mensis intercalaris prioris Kalendae, opinor, intercalares posteriores numerabantur. Verum de his jam satis.

CONLEGIVM. SEIVE. MAGISTREI.) *Magistrare*, inquit Festus, *moderari: unde magistri non solum doctores artium, sed etiam PAGORVM, societatum, vicorum, COLLEGIORVM, equitum dicuntur, quia omnes hi magis ceteris possunt: unde & magistratus, qui per impe-*

imperia potentiores sunt, quam privati. De magistris collegiorum Asconius in Ciceronem. *Solebant*, inquit, *magistri collegiorum ludos facere, sicut magistri vicorum faciebant compitalitios praetextati*. Magistri vero pagorum occurrunt non raro in inscriptionibus, veluti ap. Grut. p. 26. 9. CERERI. AVGVST. ... L. BENNIVS. PRIMVS. MAG. PAGI. BENNIA. PRIMIGENIA. MAGISTRA. FECER. & pag. 1007. 7. MAGISTERIVM. PAGI. legitur. Apud Siculum quoque Flaccum de condit. agr. p. 25. *magistri pagorum* reperiuntur. Iidem posteriore aetate *praepositi pagorum* sunt appellati, uti ex C. Th. & Eusebio annotat Salmasius ad Treb. Poll. cap. 24. Nostra aetate in hoc regno *electi universitatis* nuncupari solent. Taceo de magistris sodalitiorum, seu corporum. Vide de his omnibus indicem Gruterianum magistratuum, ubi occurrunt magistri anni primi, anni V, anni VI, anni LXXXII, anni CV. Fuere & fanorum magistri, ut in quodam Campano marmore legitur: Q. PETICIO .... MAG. FANI. DIANAE Tifatinae. Hodieque in hoc regno sacellorum sive sodalitiorum annui rectores *magistri* appellantur.

IOVEI.) Vbi is pagus fuerit, incertum: in Herculanei certe vicinia fuit. Et exsistit ejusdem pagi mentio in altero vetustiore Campano epigrammate, quod habet Grut. p. 59. 8. Ibi post magistrorum nomina subjungitur: HEISCE. MAGISTREIS. VENERVS. IOVIAE. MVRVM. AEDIFICANDVM. COIRAVERVNT &c. Vbi VENERVS pro VENERIS ἀρχαϊκῶς usurpatur, ut in aliis duobus Campanis titulis CERERVS legitur, & in Puteolano celebri marmore AD. AEDEM. HONORVS. *Venus* autem *Iovia* non a Iove, uti plerique sibi persuadent, sed a pago Campano *Iovo* nomen certissime invenit. *Porticus* vero *Iovia*, quae est apud Grut. p. 111. 6. cum a Diocletiano Iovio nomen habeat, nihil illa huc attinet.

COMPAGEI.) Vox *Compagus* inaudita hactenus, ex hoc tantum elogio nota, lexicorum penum deinceps augebit; quae mirum quantum e vetustis titulis amplificari possint. Miror doctissimum Facciolatum id vocabulum ad caligae genus referre, auctore Trebellio Pollione in Gallien. Sed apud Trebellium non *compagos*, sed *campagos* ab omnibus legitur, etiam a Dempstero, ad quem rejicit nos Facciolatus. Sed fuerit hoc viri eruditi σφάλμα μνημονικόν: nam de *campagis*, quae viri eruditi notarunt, sunt porro tritissima. Nostra vero quod interest: compagos sese invicem duo hi pagi appellitabant, ob ludorum, fortasse & sacrorum, connubiorum rerumque id genus communionem. Est enim scitissimum claris quandoque urbibus id usuvenisse, binae ut civitates communibus legibus, judiciis, magistratibus rebusque ceteris administrarentur; itaut unus populus duabus urbibus habitare diceretur. Ac ne peregre abeam, domestico uno exemplo contentus ero. Livius lib. VIII: *Palaepolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est: duabus urbibus populus idem habitabat*.

S..) Elementum S, quod extrema linea nec integrum, confracto silice, visitur, pertinet ad integram vocem SVNT; quae hic, uti & initio septimi versus παρέλκει. Vide quae ibi dicturi sumus.

VTEI. IN. PORTICVM. PAGANAM. REFICIENDAM) Eam capio porticum, qua theatri Herculaneensis subsellia praetexebantur & fulciebantur. Vide porticus, quas cap. VI in amphitheatri descriptione delineavimus: nam theatrum dimidium amphitheatri fuit. Aut certe illa porticus intelligi potest, quae postico scenae praetendebatur. Vt ut est, porticus certe theatralis fuit: nam & apud Reinesium clas. 2. n. 30. porticum theatricam invenio in hunc modum: *T. Turranius L. F. Claud. Rufus. ob. honorem. aedilitatis PORTICVM. LONG. P. C. LAT. P. XX. ET. SCENAM. LATRAEGVM. curante. L. Turranio. Frontone. Fil. fecit*. Theatrum autem Herculaneense ligneum, non caementitium aut lapideum fuisse necesse est: primum quod in ipsa Roma ante Pompeium Magnum nullum nisi e materia theatrum fuit: deinde cum ludi, de quibus inscriptio loquitur, Terminalibus ipsis essent exhibendi, uti deinceps dicam, quis unquam sibi persuaserit, paucis ante Terminalia diebus ejus porticus refectionem, nisi opus e materia totum compingebatur, fuisse aggressuros?

PEQVNIAM.) Sic non raro in veteribus cippis, quoties Q ante V ponitur. Quid enim altero V opus fuerat? Et ceteroqui PEQVNIA pro PECVNIA non insolens in vetustis titulis scriptio est.

EX. LEGE. PAGANA) pagi Herculanei: nimirum hac ipsa, quae hoc marmore describitur. Fuit & illa *lex pagana*, quam habet Plinius lib. XXVIII, cap. 2. *PAGANA*, inquit, *LEGE in plerisque Italiae praediis cavetur, ne mulieres per itinera ambulantes torqueant fusos, aut omnino detectos ferant; quoniam adversetur id omnium spei, praecipueque frugum*.

ARBITRATV. CN. LAETORI.) Frequens hoc in vetustis titulis, ut quoties quidpiam sit faciendum, simul adjungatur, cujus *arbitratu* transigendum id sit. Plaut. rud.

Videsis cujus arbitratu rem nos facere vis.

Vlpianus de verb. sign. *Illa verba: Arbitratu L. Titii fieri: jus significant, & in servum non cadunt*. Tale est quoque illud apud Horatium, II serm. sat. 3. *Arbitrio Arri*.

CN. F.) Major, uti vides, dignatio pagi Iovi fuit, in quo inter magistros iste ingenuus erat (imo in altero pagi Iovi marmore, quod habet Grut. p. 59. 8. duodecim magistri ingenui omnes annumerantur) quam Herculanei, cujus magistri infra omnes libertini homines recensentur.

PAGEI. EI.) puta Iovi.

EI.)

EI.) Genitivus *ei* pro *ejus* haud alibi, quod legerim, quam in hoc saxo reperitur. Illud quod apud Lucretium legitur lib. II, 1135.

Nec facile in venas cibus omnis diditur EII,

dandi casu, non gignendi est positum, & ad producendam syllabam I duplicatur, sicut etiam apud Plautum Curc. 4. 3. 12. *Ei* autem gignendi casu non alibi, uti dicebam, quam in hoc marmore legitur. Quanquam illa Prisciani praeceptio istud EI quoque complectitur. *Vetustissimi*, inquit is grammaticus lib. VI, *solebant omnium genitivum in IVS terminantium & in I dativum, etiam in I genitivum & in O dativum in genere masculino & neutro, in feminino vero secundum primam declinationem in AE diphthongum proferre*. Itaque quemadmodum a recto EA est casus patrius EAE apud antiquos, quod jampridem grammatici notarunt, & dandi casus pluritivus EABVS: sic masculinum ac neutrum EI genitivo casu fieri potuit. Sed tamen ante hoc marmor cum exempla τοῦ EI non suppeterent, nil mirum si nihil de eo casu expresse traditum reperitur. Dausquius, qui pag. 94. multa exempla genitivorum *alii*, *alteri*, *illi*, *ipsi*, *isti*, *nulli*, *neutri*, *cui*, *soli*, *toti*, *uni*, *ulli* cumulavit, ne EI quidem omisisset, si quidem in hoc saxum incidisset. Quanti vetusta marmora, quae immutata ad nos pervenerunt, ad rem grammaticam sunt momenti! Hinc etiam liquet in EIVS & CVIVS medium I non consonam esse literam, sed vocalem, aeque ut in aliis his omnibus *illius*, *unius &c.* Nam sicuti in priscis genitivis EI, CVI ultimam literam vocalem esse intelligimus, quidni etiam in hodie usitatis EIVS, CVIVS? Tamen difficile est a recepta typographorum consuetudine recedere, qui illud I longiusculum consonans depingere solent.

VTEIQVE. EI. CONLEGIO. SEIVE. MAGISTRI. SVNT. IOVEI. COMPAGEI.) hoc est *& uti ei collegio sive magistris Iovi compagi*: nam τὸ SVNT παρέλκει, uti supra ad alteram lineam monebam. Cujusmodi est illa formula sepulcralis singulariis notata litteris H. M. S. S. E. H. N. S. idest *hoc monumentum, sive sepulcrum est, heredem non sequitur*. Et variante quamvis per obliquos casus priore vocabulo, tamen illud *sive sepulcrum est* immutatum manet: veluti *hujus monumenti*, *sive sepulcrum est* &c. *huic monumento*, *sive sepulcrum est* &c. quae non raro in epitaphiis reperi.

LOCVS. IN. TEATRO. ESSET.) De Herculaneensi theatro est sermo.

TAM. QVASEI. SEI) Diphthongus, qui in QVASEI adhibetur (non solum hic, verum etiam in fragmento agrario apud Grut. p. 203. lin. 21. ubi QVASSEI legitur, itemque pag. 628. & 619.) syllabam natura longam designat: itaque nonnisi elisione prioris vocalis E eadem saepe corripitur, id quod in diphthongis Graeci non raro faciunt. In eundem modum sunt illa in monumentis NISEI, VBEI, SIBEI &c. quae priore vocali expuncta a poetis breviantur.

Iam vero illud *si* post particulam *quasi* elegantissime adhibetur non hic solum, verum etiam in tabula aenea apud Grut. p. 628. SIREMPSQVE. EIS. VIATORIBVS . . . IVVS. LEXQVE. ESTO. QVASEI. SEI. EI. VIATORES. &c. Et paullo post. pag. 629. SIREMPSQVE. EIS. PRAECONIBVS . . . IVVS. LEXQVE. ESTO. QVAESEI. SEI. EI. PRAECONES &c.

LVOOS.) De O loco τοῦ D posito monui supra.

LVDOS. FECISSENT) In spectaculis apud Romanos optimo semper & honestissimo loco ii fuere, qui ludos facerent. Itaque aediles, praetores, censores, aut quicunque spectaculum exhiberent posito tribunali in podio spectabant. Ita magistris Ioviensibus honestissimus locus instruitur, quando editoribus aequiparantur, seu ita habendi esse dicuntur, quasi si ipsi ludos fecissent, qui tamen per Herculaneenses magistros fiebant.

Quos ludos pagatim celebrari consuetos haec inscriptio memorat, scito eos per paganicas ferias sive paganalia (id rusticorum sacris nomen fuit) a rusticis in suorum deorum honorem quotannis rite instauratos fuisse. Nam singuli sane pagi suos habuere deos ex Ser. Tullii institutione: unde de *Iove Paganico*, & de *Genio pagi Tigorini*, nec non & de aris *Farratio* deo *paganico* positis exstant apud Gruterum inscriptiones: & in pago nostro Iovo *Venus Iovia*, uti supra dictum fuit, colebatur. De Ser. Tullii instituto, quod attigi, libet Dionysii verba adnectere lib. IV: *Vt etiam*, inquit, *rusticanae multitudinis facilius iniri posset numerus*, *per singulos pagos aras jussit dedicari diis tutelaribus*, *quotannisque ibi conventum fieri & sacrificium*, (*festum hoc . . . vocatum Paganalia*) *simulque eorum sacrorum ritus*, *qui nunc quoque servantur*, *conscripsit. Ad id sacrificium, eumque conventum omnes paganos jussit in singula capita conferre certum numismatis genus*, *sed aliud viros*, *aliud mulieres*, *aliud puberes*: *quibus connumeratis per sacrorum praesides*, *apparebat hominum numerus per aetates ac sexus distinctus*.

Atque hic quidem libet ex paganicis feriis duas potissimum describere, pagorum lustrationem & Terminalia: tum ad utrum horum festorum ludi isti paganici sint referendi, quivis facile dijudicabit.

Praecipua inter paganicas ferias fuit pagorum lustratio, de qua Ovid. 1 fast. 669.

Pagus agat festum, *pagum lustrate coloni*,
Et date paganis annua liba focis.
Placentur matres frugum Tellusque Ceresque
Farre suo, *gravidae visceribusque suis.*

Magistrorum cujuscunque pagi fuit eos lustrare, eaque lustratione agros omnes finesque agrorum circuire: ita ut Siculus Flaccus eo usque territorii limites trahendos dicat, quatenus illi lustrarent. Verba sunt paullulum involuta, sed attendentibus clara; sic enim habet lib. de cond. agr. p. 25. *De quibus* (pagis) *non puto*

quaeſtionem futuram, *quorum territoriorum ipſi pagi ſint*, *ſed quatenus territoria*. *Quod tamen intelligi poteſt*, *magiſtri pagorum quoad pagos luſtrare ſoliti ſunt uti trabamus*, *vel ex hoc quatenus luſtrarent*. Atque eam ſane luſtrationem menſe Maio conſignat vetus Kalendarium ruſticum Farneſianum apud Grut. p. 13. & diem, qui in Kalendario nullus certus praeſtituitur, ſuſpicabatur Holſtenius fuiſſe v idus, indicio cujuſdam inſcriptionis, quam cum Holſtenii commentario profert Reineſius in appendice n. 8. Sed ſcitiſſime idem Holſtenius ſeſe recipiens ex Varrone docet paganalia dumtaxat fuiſſe ſtativa, paganicas vero ferias, inter quas luſtratio, conceptivas fuiſſe. Quid quod ne menſis quidem Maius certus fixuſque ei luſtrationi fuit? Reperio enim alibi nonas Iunias ei ritui aſſignatas. Id quidem cum ex quadam paganica agri Beneventani epigraphe apud Fabrettum p. 232. n. 610. collegerim, eam inſcriptionem in medium afferendam duxi. *M. Naſellius. M. F. Pal. Sabinus. praef. coh.* I. *Dalmatar. et. Naſellius. Vitalis. pater. Aug.* II. *quinq. paganis. communib. pagi. IOVL.* (vide an non in marmore ſcriptum ſit IOVI aut IOVEI, ut idem fuerit ac pagus Campanus Iovus, aut ei certe cognominis) *porticum. cum. apparatorio. et. compitum. a. ſolo. pecun. ſua. fecerunt. et. in. perpetuum.* VI. *id. Iun. die. natale. Sabini. epulantibus. hic. paganis. annuos.* X. (ideſt. denarios) CXXV. *dari. juſſerunt. ea. condicione. VT. NON. IVN. PAGVM. LVSTRENT. ET. SEQQ. DIEBVS. EX. CONSVETVDINE. SVA. CAENENT. item.* VI. *id. Iun. natale. Sabini. epulentur. quod. ſi. factum. non. erit. tum. hic. locus. ut. ſupra. ſcriptum. eſt. cum. annuis.* X. CXXV. *in. perpetuum. ad. collegium. medicor. et. ad. libertos. N.* (hoc eſt noſtros) *pertineat. ut. ii.* VI. *id. Iun. die. natale. Sabini. hic. epulentur.*

Sacrificium quod ea luſtratione fiebat ambarvale dicebatur. Vide quae de hoc ſacro viri doctiſſimi notarunt, ejuſque deſcriptionem apud Virg. 1 geor. 343. Ad quem locum Servius, id ſacrum *ſaepe de porca fecunda & gravida fieri* conſueviſſe ſcribit, id quod & Ovidius modo in partes vocatus teſtatur. Bene Servius *ſaepe* ſic factum ait, non perpetuo: nam fuit cum apparatius id ſacrum inſtitueretur, & ſuovetaurilia ſive, ut alii malunt, ſolitaurilia circum agerentur, teſte Catone de r. r. cap. 141. ubi ritus deſcribitur, & legitima verba ſic concipiuntur: *Ianum Iovemque vino praefuti ſic* (dicebant) *Mars pater te precor quaeſoque, uti ſies volens propitius mihi, domo familiaeque noſtrae, quojus rei ergo agrum, terram fundumque meum ſolitaurilia circumagi juſſi: ut tu morbos viſos inviſoſque, viduertatem vaſtitudinemque, calamitates intemperantiaſque prohibeſſis, defendas averrunceſque, utique tu fruges, frumenta, vineta virgultaque grandire, beneque evenire ſinas: paſtores pecuaque ſalva ſervaſſis, duiſque bonam ſalutem valetudinemque mihi, domo familiaeque noſtrae. Harumce rerum ergo fundi, terrae agrique mei luſtrandi, luſtrique faciendi ergo, ſicut dixi, macte hiſce ſolitaurilibus lactentibus immolandis eſto*. Quae quidem formula privatorum luſtrationibus accommodata, paullo aliter a magiſtris pagorum publice eum ritum peragentibus concipi potuit: & loco Martis, cujus Romae & in agro Romano praecipua veneratio fuit, ſuum cujuſque pagi numen ἐπιχώριον invocatum puto. Eodem pertinet illa apud Feſtum in *peſeſtas* formula: *Avertas morbum, mortem, labem, nebulam, impetiginem, peſeſtatem*, ideſt peſtilentiam.

Sed finis non ſit, ſi de agrorum luſtratione & ambarvalibus porro diſputare perrexero. Quin potius Terminalia aggredior, quae inter paganica feſta magnopere celebrabantur? Ea vero ſic dicta fuere, quod deo Termino, ſive Iovi Terminali eo die (puta XXIII Februarii) ſacra fiebant ex Numae inſtitutione, auctore Dionyſio, quem loquentem hic facere non pigebit. *Numa*, inquit lib. 12. *ut contenti propriis aliena non concupiſcerent, cavit lege de terminandis praediis. Cum enim juſſiſſet unumquemque agrum ſuum circumſcribere, atque in finibus ſtatuere lapides, hos ſacros Iovi Terminali eſſe voluit: juſſitque ut quotannis ſtata die res divina eo loco in paganorum coetu fieret, ſacrato cum primis nobili feſto in honorem deorum, qui terminis tutelares praeſident. Id Romani vocant Terminalia, ſicut lapides ipſos terminos, quos noſtri variante una littera* τέρμωνας: *quos ſi quis transferre auſus fuiſſet aut tollere, lege terminali caput ejus his diis devovit, interfectori ipſius, tanquam ſacrilegi, impunitate promiſſa & puritate a ſcelere*. Et ex Numae inſtituto non hoſtiae Terminis caedebantur, quod nefas eſſet eos lapides cruentari, ſed liba & frugum primitiae offerebantur, uti ibidem auctor eſt Dionyſius. Sed poſtea, teſte Plutarcho, obtinuit, ut animalia eo quoque feſto immolarentur, veluti porca aut agnus. Horatius:

Vel agna feſtis caeſa Terminalibus.

Praeter ceteros Ovidius horum ſacrorum ritus in ſecundo faſtorum accurate deſcribit.

Quorſum vero haec tam multa de paganicis feriis? Nimirum ut intelligatur ad aliquod eorum feſtorum ludos Herculaneenſes pertinuiſſe: ludi quippe pars non ultima religionis feſtorum fuit. Potiſſimum vero ad Terminalia, quae jam appeterent, ut ex initio epigrammatis conſtat, eos ludos ſpectaſſe crediderim. Cetera nunc porro exſequamur.

L. AVFVSTIVS. L. L. STRATO.) Magiſtrorum nomina ſubnectuntur, omnino duodecim. Suſpicabar duodenarium magiſtrorum numerum in noſtris hiſce pagis fuiſſe obſervatum ex priſco Etruſcae gentis inſtituto, quae, ut in Etruſcis originibus demonſtrabitur, duodenario numero ſummopere eſt delectata, in tantum ut quamcunque inſiderent regionem, duodenis eam urbibus incolerent, ut cetera omittam. Et augebat ſuſpicionem, quod in finitimo pago Iovo duodecim quoque magiſtri eſſent, ut patet apud Grut. p. 59. 8. item in altero paganico epigrammate, quod Capuae proſtat,

(non

II. *De Campano theatro.*

Exſtant in hunc uſque diem Campani theatri ruinae prope cryptoporticum, & prope turrim S. Eraſmi, quam noſtri homines, ut obiter dicam, Capitolium fuiſſe ajunt; quibus vero indiciis ibi potius, quam alibi Campanum Capitolium adſtruant, ignoro. Multo majora me adoleſcente ejus theatri veſtigia ſuperabant: nam memini ante amplius viginti annos magnam illius hemicycli partem fuiſſe disjectam, non aliam puto ob cauſſam, quam ut figulinae ibidem exercendae patentior area explicaretur. Supra theatri cuneationem quaedam ſurgunt novitii operis caenacula, in quibus ante centum & triginta fere annos Camillus Peregrinius ſenior, poeta celeberrimus, hujus Cathedralis Eccleſiae primicerius ruſticabatur (87).

(non vero Caſini, ubi id per incogitantiam ſtatuit Fabrettus p. *626.* n. *225.*) duodecim quoque magiſtrorum nomina recenſentur. Tamen, ne hiſce argutationibus nimis indulgeam, facit, quod in eo Campano elogio, quod idem Fabrettus habet p. *635.* n. 298. tredecim magiſtrorum nomina (ſi modo id epigramma eſt paganicum) adſcribuntur: ubi poſt magiſtrorum nomina ſubjungitur: HEISCE. MAGISTREIS. CERERVS. MVRVM. ET. PLVTEVM. LONG. P. LXXX. ALT. P. XXI. FACIVND. COIRAVERE. EIDEMQ. LOID. FEC. C. ATILIO. Q. SERVILIO. COS. Is murus cum ſuperſtructo *pluteo* (ideſt cortinula, *θωρακίῳ*, ac veluti podio) ad ſpectandum ludos aedificatus fuit. Quare, ut obiter moneam, non e materia tantum apud noſtros loca ad ſpectandum antiquiſſimis temporibus conſtruebantur, ſed etiam manſura, & ſtabilia.

Adſcribam porro *ὁλογραμμάτως* ea tantum nomina, quae inexpertum lectorem remorari poſſint: C. BLOSSIus M. L. PROTEMVS. M. RAMNIVS. P. L. DIOPANTus (ideſt Diophantus) T. SVLPICIVS. P. Q. (ideſt *Publii*, *Quinti* ſupple *libertus*) PVL. (non *Pulcher* interpretandum videtur; ſed Graecum aliquod cognomen a *πυλ.* aut *φυλ.* ſyllaba incipiens libertino homini videtur potius afferendum, quae ſexcenta eſſe poſſint) Q. NOVIVS. Q. L. PROTEMus. M. PACCIVS. M. L. PHILEMatio. M. LICCVLEIVS. M. L. PHILINus. A. POLLIVS. P. L. ALEXANDer. Numerius MVNNIVS &c.

C. COELIO. C. F. CALDO . . DOMITIO. CN. F. AHENOBARB. COS) Ideſt anno V. C. DCLIX. Supplentur hinc fragmenta Capitolina, quae habent . . . CALDVS L. DOMITIVS. C. . . . Et ex his viciſſim fragmentis Lucii praenomen, quod in noſtro marmore deperiit, alteri conſuli Domitio vindicatur. Apud Senatorem & Obſequentem eodem ordine C. Coelius, L. Domitius ſine cognominibus hoc anno conſules eduntur: ſed Aſconius in Corneliana *ὕστερον πρότερον*: *L. Domitio*, inquit, *C. Coelio coſ. S. C. factum, nequis Cretenſibus mutuam pecuniam daret*. Qui ordo in enuntiandis conſulibus haud raro permutatus reperitur.

(*87*) Inter manu exarata ejuſdem Peregrinii ſenioris poematia, quae is, quem toties honoris cauſſa nominavi, Ioſephus a Capua Capycius a viro nobili Alexandro Peregrinio ſibi humaniſſime commodata brevi eſt editurus, exſtat elegans capitulum ad quendam Iohannem Camertinum Capuae olim Vicarium. Eo capitulo dum univerſae vitae ſuae rationem poeta exponit, ſe jam chori miniſterio exauctoratum ait: tum haec ſubjungit:

E ſon' uſcito ancor dalla cittade,
Me ne ſto in villa in lieta piaggia aprica
Senza ricchezza e ſenza povertade.
In cui rimiro dove fu l' antica
Capua, e veggio ch'ov'ebbe alti palaggi,
Or tronca il rozzo metitor la ſpica.
Ove ſon dico le delizie, e gli agi
De miei Campani eroi? ove i Perolli?
Ove i Pacuvii? ove i Guibelli e Magi? &c.
Quì vivo in parte lieto, e dolce inganno
Faccio a me ſteſſo al fin della mia vita,
Che già m'appreſſo al ſettanteſimo anno.
Stommi in una caſetta erma e romita
Sopra un TEATRO antico fabricata,
Ove ogni vento ha libera l'uſcita. &c.
Saper volete come ſi diſpenſa
Da me la vita? Levomi a l'aurora
Di letto a ben'oprar con voglia accenſa.
Paſſeggio un miglio, o poco men tal'ora
Sin dell'ANFITEATRO alle ruine
Che ſtanno in pie con meraviglia ancora: &c.

Hoc theatro, quod ſub Caeſaribus aedificatum poſtea docebo, fueritne aliud Capuae antiquius, ignoratur. Cum Romae primus omnium Magnus Pompeius non ſine bonorum reprehenſione lapideum theatrum (idque cum Veneris aede ita copulatum, ut tantum ſe Veneris templo gradus addidiſſe cauſſaretur) exſtruxerit: vix videntur ante id tempus theatra in Italia, niſi lignea, exſtitiſſe. Si quis tamen Campanorum id luxui tribuendum velit, ut ante Pompeiani theatri tempora lapideum aliquod noſtri habuerint, non contendam: modo ſtante Campanorum rep. id fabricatum affirment. Verum quid magnopere in iſtiuſmodi ariolationibus operae pretii? Hoc certe, cujus adhuc ſuperſunt veſtigia, ſub Caeſaribus fuiſſe a Campanis conſtructum mihi paullo poſt demonſtrabitur.

Nam hoc primum omnium ſtatuendum puto, quod hactenus indicavi aedificium, id revera theatrum fuiſse, non vero aut alterum amphitheatrum, aut quidvis aliud. Quo labore ſuperſederem, niſi vir ſummus Antonius Sanfelicius, non theatrum illud fuiſſe, ſed alterius amphitheatri reliquias exiſtimaſſe videretur. Malim tamen aliorſum illius orationem accipere, (88) quam quidquam ſecus de viro clariſſimo cogitare. Quidquid tamen ille ſenſerit, danda eſt venia, quod ea aetate nondum detectus eſſet in hujus, de qua diſserimus, fabricae ruinis is lapis, qui nunc ad S. Eligii proſtat, quo quidam Lucceius Peculiaris REDEMPTOR. PROSCENI fuiſse dicitur: de quo ſaxo infra dicetur.

Sanfelicio lux.

Nam aliud mihi marmor prius illuſtrandum ſuſcipiam, quo marmore quis demum ille fuerit, qui theatrum hoc a fundamentis excitari curarit, aperitur. Itaque ab amphitheatri titulo non fuit disjungendus is lapis, ex quo tum theatri aetatem aſsequi licebit, tum ejus operis EXACTORem. Exſtat id elogium Capuae ab *Ebulenſi* regione occidentem verſus pergenti ſiniſtro viae latere in hunc modum:

Quis Capuae theatrum a fundamentis exſtrui curarit.

D. M. S

(88) Dum Campanae magnificentiae reliquias deſcribit Sanfelicius: *Exſtant ex iis*, inquit, *duae amphitheatri moles opere Dorico &c.* Duone veteris Capuae amphitheatra adſtruit, ita ut hoc quod modo indicavimus theatrum, vir eruditus pro amphitheatro altero habuerit? anne vero Calpurnium imitatus, qui ecloga VII ſic pulchre amphitheatrum circumſcribit:

Et GEMINIS medium ſe MOLIBVS alligat ovum:

eodem ille ſenſu *duas amphitheatri moles* dixerit? Ita prorſus. Et accedit quod in ſequentibus de uno evidenter aedificio loquitur: *Duae*, inquit, *amphitheatri moles opere Dorico, tam vaſtae, eaque architectura, ut nemo ſit, qui primo EIVS aſpectu non obſtupeſcat &c.* Quid quod hoc, quo de agimus, theatrum jamdudum extimis ornamentis nudatum nulla operis Dorici indicia de ſe dare Sanfelicio potuit? Ea tamen ambigua Sanfelicii dictio Maximiliano Miſſonio fecit, opinor, offucias, qui in itinere per Italiam Gallice conſcripto *les reſtes de deux amphitheatres* Capuae ſupereſſe narrat.

D. M. S
Q. ANNIO. IANVARIO
EXACTORI. OPERVM. PVBL
ET. THEATRI. A. FVNDAMENTIS
HVIC. ORDO. DECVRIONVM
OB. MERITA. EIVS. HONOREM
AVGVSTALITATIS
GRATVITVM. DECREVIT
VIXIT. ANN. LXXI. VIVOS
SIBI. FECIT. POSTERISQVE
SVORVM

Et refertur hoc quidem a Grutero p. 354. 7. Sed primum alio positu linearum, deinde LXX anni Q. Annio tribuuntur, cum in saxo sint LXXI; demum quarta inscriptionis linea, quae maximi est ad rem nostram momenti, mutila exhibetur hoc modo, ET . . . . MENTIS. Et, fateor, litterarum vestigia ita fugientia ea cippi parte offendi, ut, nisi in schedis cujusdam Silvestri Ayossae, quae quasdam nostrates epigraphas oscitanter descriptas habent, eum versum integrum reperissem, vix divinando eum assequi potuissem. Non sic tamen oblitterati sunt characteres, quin postquam iis schedis doctior effectus ad marmor rediissem, non illico singulas litteras probe agnoverim.

Ea in inscriptione cum Augustalium mentio fiat, qui rarissime Augusto vivente, & nonnisi extra Romam, post Augusti vero tempora passim audiri coeperunt: omnino post Augustum theatri opus exaedificatum oportuit. Ac de Augustalium ordine nihil hic me attinet dicere, quod eam tractationem alibi susceperim. *Honor augustalitatis gratuitus* ita hic dicitur, uti apud Grut. 393. 5. itemque 475. 3, & 4. HONOREM. DECVRIONATVS. GRATVITVM. *Augustales* vero *gratuiti* reperiuntur apud Grut. 172. 13. 432. 3. & 454. 7. necnon apud Fabrettum p. 403. n. 304. Non alii porro sunt decuriones aut augustales *gratuiti*, quam gratis & sine ulla impensa ob aliqua sua merita in eos ordines allecti: unde apud Fabrettum p. 744. n. 530. diserte legitur AVGustali GRATis CREATO. Nam ceteroqui quicunque decurionatum aut augustalitatem consequerentur, aut pecunia iis eroganda erat, aut opus publicum faciendum, aut munus edendum, aut tale aliquid, ut ex innumeris inscriptionibus constat. Q. autem Annius Ianuarius ob theatrum sua cura a fundamentis erectum gratis in Augustalium ordinem fuit a Campanis decurionibus cooptatus. Quid vero sibi velit EXACTOR. OPE-

Marmoris & theatri aetas.

Augustales aut decuriones gratuiti.

Quid exactor operum publicorum.

OPERVM. PVBLicorum, ne longum faciam, conſule ſubſtratam hic notam (89).

Habes *exactorem* operis hujus: de ejuſdem theatri, aut ſaltem ejus partis, quae proſcenium dicebatur, *redemtore* nunc accipe, nempe eo, qui proſcenium faciendum conduxit, aut eo quidem certe, qui ejusdem proſcenii ſarta tecta tuenda ſuſcepit. Fuit autem is, qui in veteri anaglyptici operis marmorea tabella reperitur in hunc modum: LVCCEIVS. PECVLIARIS. REDEMPTOR. PROSCENI. EX. BISO. FECIT. Atque ejus quidem anaglypti delineationem in tabula excuſam habes, quam vide: ejuſdem vero explanationem, quam poſt tot clariſſimos viros eam rem agreſſos potui, ne te amplius detineam, in eam quam hic ſubnexui notationem (90) conjeci. Ana-

Campani proſcenii redemtor quis?

Anaglypti explanatio

(89) Etſi EXACTOR. OPERVM. PVBLICORVM nullo in alio, quod ſciam, marmore occurrit: tamen quid *exigere opus* apud veteres ſignificarit, ex veteribus ſcriptoribus ſatis intelligimus. Cicero pro do. *Quid*, inquit, *operum publicorum exactio? Quid inſcriptio nominis tui?* Columella lib. 1, cap. 7. *Nulla eſt autem major vel nequiſſimi hominis cuſtodia, quam operis exactio*. Atque id quidem explicate ac plena oratione Plinius x epiſt. 85. *exigere rationem operis* dixit: *Exigendam eſſe a Dione rationem operis, antequam reip. traderetur, quod aliter feciſſet, ac debuiſſet*. Et habet exactor reſpectum ad redemtorem: ille opus *exigere*, hic *tradere* dicebatur. De ſartis tectis exigendis multa habet Tullius lib. 1 in Ver. Ac ne plura: *exactor operum publicorum* is eſt, qui in ſexcentis aliis inſcriptionibus *curator operum publicorum* appellatur. Et quod in Campano marmore additur ET. (ſupple ἐκ τοῦ κοινοῦ EXACTORI) THEATRI. A. FVNDAMENTIS: ſic etiam dicitur, ut alibi ſaepiſſime *curator aedium ſacrarum, riparum, cloacarum, pontis, viarum ſternendarum* &c. Illud autem A. FVNDAMENTIS eo eſt additum, quia, abſque hoc additamento, exactor ſartorum tectorum theatri intelligi potuiſſet. Plura ſuper hac re non addam, ne lectori ſim incommodo; quem ne nimia jam prolixitate offenderem, ſchediaſma quod modo de ea re conſcripſeram, ubi etiam *de redemptoribus, arbitratu, & probatione operum publicorum* mihi agitur, nolui prelo committere; quod brevi fortaſſe dabitur, cum Campanae omnes inſcriptiones in unum volumen cogentur.

(90) *In Campani proſcenii anaglyptum exercitatio.*

I. *De ſingulis ejus anaglypti imaginibus.*

Primus omnium qui hanc anaglypticam tabulam, etſi parum exacte delineatam evulgaverit, fuit Ioh. Petrus Paſchalis, commendatione ille quidem digniſſimus, quod illud monumentum publice ut collocaretur cum Campano magiſtratu egerit, niſi etiam perexiguo edito libello eo demum evaſiſſet, ut illas Palladis, Iovis, Cupidiniſque (ſic enim pharetratam illam imaginem interpretatur) effigies ad Trinitatis myſterium detorqueret.

Sed & vir eruditiſſimus Ioh. Mabillonius ſuo illo per Italiam itinere cum marmor oculis delibaſſet, digniſſimum duxit, quod cũ eruditis viris commune faceret (etſi parum accurate delineatũ, quod illud e Paſchali deſcripſiſset) brevi etiam explicatione adjecta, quae non poteſt ſine piaculo praeteriri. Sic enim ait: *Ioh. Petrus Paſchalis e Soc. Ieſu exiguo libello has figuras explicavit; ita ut prima figura machinam verſatilem ad ſuſtollendos lapides grandes, ſecunda ſculptorem vel architectum, tertia Palladem, quarta Iovem ſedentem, quinta Cupidinem, ſexta ſenatorem qui impenſas operi ſuppeditabat, ſeptima denique Volturnum fluvium ſignificari exiſtimet. De quatuor primis explicationibus vix ulla difficultas: alias non facile admiſſuri ſunt viri eruditi. Nam & quinta Apollinem refert melius, quam Cupidinem, qui nudus pingi ſolet: ſexta ſacrificum, qui Genio theatri ſacrificat, dextra craterem effundens in aram, ſiniſtra flores in cornucopiae geſtans. Nam Genio res ſacra fiebat mero & floribus ex Varrone & Cenſorino. Apud Oiſelium tab. XLII Genio Auguſti eodem modo ſacrificatur. Porro Genium ſerpentis imagine aliquando ſignificatum fuiſſe, praeter Roſinum, Virgilius auctor eſt Aeneid. lib. v. Vnde ſeptima figura ſine dubio exhibet Genium theatri, ut titulus ſuperpoſitus indicat. Sic apud Grut. p. 111. Genius theatri Pompeiani, apud Reineſium p. 183. Genius theatri Auguſti legitur. Sed haec viderint alii.*

Demum Raphael Fabrettus in volumine inſcriptionum p. 78. Mabillonii explicatione in medium allata, hoc tantum a viro erudito diſſentit, quod quem Apollinem putat Mabillonius,

Anaglyptum illud centum prope ab hinc annos e theatri ruderibus erutum postea sexviri Campani in fornice S. Eligii collocandum curarunt; ibidem nimirum, ubi hunc amphitheatri titulum, quem hoc qualicumque commentario illustravimus, in eum modum, quem supra posui, suppletum statuendum jusserunt. Vtinam vero eandem diligentiam sexviri ceterique Campani decuriones adhibuissent in iis statuis, columnis, aliisque ornamentis servandis, quae elapso saeculo ex ejusdem theatri ruinis ab Hieronymo Vva, aliisve, ad quos illa possessio, quae turris S. Erasmi dicitur, transiit, educta fuere, ac Romam, Neapolim, alioque avecta; uti testatur Ioh. Petrus Paschalis in perexiguo libello, quem de ea anaglyptica tabella vulgavit. Habenda est Peregrinio gratia, qui in Camp. Fel. p. 155, & 739. tres inscriptiones in theatro repertas ad posteros transmisit. Quod si ejusdem viri egregii lucubrationes doctissimae non conflagrassent; quot vetusta monumenta, quae non exstant, haberemus? Quae jam ob unam viri magni mentis alienationem aeternum desiderabimus.

LECTO-

nius, is Dianam *alte succinctam* esse verissime affirmat. *Muliebris quippe*, inquit, *est ille vestitus, & omnino similem cum arcu, pharetra & venabulo (quod Soli usquam appictum non memini) nummi octavus & undecimus tab. L apud Oiselium exhibent, ut marmora praetermittam*. Verissime id, inquam, nec est cur de eo quisquam addubitet: & accedit, quod numen Capuae πάτρῳον non aliud quam Diana fuit; quod ex templo percelebri Dianae Tifatinae, & ex aliis constat monumentis. Sed tamen post Mabillonii & Fabretti doctas animadversiones & conatus de integro hunc lapidem voluere aggredior.

Ac primum de sacrifico & serpente non usque adeo certa sunt quae Mabillonius statuit, quin potius imaginem illam, cui crater in manibus, Genium fuisse putem, serpentem vero interpreter Capuae διακριτικὸν simulacrum. Quare singulas jam lustrabo imagines a postrema exorsus. Non enim, uti dixi, serpens ille cristatus pro Genio theatri esse accipiendus videtur, sed ad vetustissimas fortasse Capuae origines alluditur: Nam Campani initio Opici fuere: Opicos vero a serpentibus sic appellatos, testatur Stephanus in Ὀπικοί in haec verba: Οἱ δὲ, ὅτι Ὀφικοὶ ἀπὸ τῶν ὄφεων. *Alii vero*, inquit, *Opicos, quasi Ophicos, a serpentibus appellatos putant*. Servius ad illud Aen. VII, *Oscorumque manus* sic commentatur: *Capuenses dicit, qui ante Osci* (fortasse legendum *Opici*, aut certe *Opsci*) *appellati, quod illic plurimi abundavere serpentes: nam graece ὄφις dicitur serpens*. Porro qui antea *Opici* a serpentibus dicebantur, postea contractius *Opsci* & *Osci* sunt appellati; uti jam viri docti demonstrarunt. Quare serpens ille videtur Capuae διακριτικὸν signum fuisse, uti Capricornus Augusti, & alia id genus, quae huc congerere non est opus. Accedit, quod in hunc usque diem nostra haec civitas duo sibi insignia usurpet, unum usitatius, quo crux depingitur, alterum, quo septem serpentes in cratere surrecti exsculpuntur. Peregrinium sane memini in Camp. Fel. (quanquam locum reperire non potui) negare pro satis antiquo habendum esse illud insigne crateris cum serpentibus: sed illud quoque memini novitatem ejus stemmatis nullo modo a laudato viro probari. Et ceteroqui etiam scio, cum primum ista insignia usurpari coeperunt, ad veteres origines saepe alludi placuisse: in tantum ut non pudeat hodie Gaditanos, quamvis Christianos, in publico sigillo Herculem exhibere cum hac inscriptione *Hercules Gadium fundator dominatorque*, id quod didici ex to. XI biblioth. selectae Clerici p. 111. Quid ergo impedimento est, quominus, cumprimum hoc sibi insigne nostri cives asciverunt, ad veterem de serpentibus narrationem spectarint? Nam quod in cratere eos angues assurgentes effinxerint: id eo spectat, quod nostra haec Campania, quam Opici initio inhaeserunt, *Crater* olim appellabatur, quod ejus pars litoralis in crateris formam sinuatur. Strabo de Campania loquens sic ait: *Antiochus ab Opicis habitatam fuisse eam regionem narrat, qui iidem & Ausones appellarentur: at Polybius significat se pro duabus diversis gentibus eos habere;*

ait

ait enim Opicos & Ausones terram quae est circa CRATEREM incoluisse. Potest igitur non inepte serpens iste ad eam, quam dixi, narrationem referri: nam quamvis opinio sit quandoque veteres Genium sic depinxisse, ut anguem exsculperent: tamen nihil magis in proposito marmore quis Genius theatri fuerit declarat, quam superposita inscriptio. Nunc epigraphe illa GENIVS THEATRI non supra serpentem, sed supra praecedentem figuram scalpitur, quemadmodum in tabula vides. Fugit enim virum magnum memoria, qui supra serpentem eam inscriptionem statuit.

Neque enim dubium esse potest, quin is qui dextra pateram, sinistra cornucopiae gerit, is demum Genius theatri sit habendus. Docet id tum ei superne respondens epigramma, tum etiam quod Genius eo demum habitu a veteribus depingatur, uti Traiani & Hadriani numismata testantur. Nec alia specie, opinor, visebatur Genius populi R. qui regione urbis octava aureus stabat. Certe Genii publici, qui Iuliano ad imperium evecto per quietem apparuit, non alia deformatio fuit. *Nocte tamen*, inquit Ammianus xx, 12. *quae declarationis Augustae praecesserat diem . . . per quietem aliquem visum, ut FORMARI GENIVS PVBLICVS SOLET.* Qualis vero illa species fuerit lib. xxv, cap. 5. declaratur: nam sub tentorio degens imperator, *vidit squalidius . . . speciem illam Genii publici, quam cum ad Augustum surgeret culmen conspexit in Galliis, velato capite, cum cornucopia, per aulaea tristius discedentem.* Haec dum scribo grandiusculos duos Constantii Chlori nummos licuit contrectare: in quorum aversa parte GENIO POPVLI ROMANI inscripta Genius sic exhibetur, dextra ut pateram effundat, sinistra cornucopiae ferat, capiti vero calathum insistentem habeat. Et calathum, quem Genii vertici haec numismata superimponunt, ne a nostro quidem anaglypto supra Genii caput abfuisse suspicor: quamvis enim ea parte marmor confractum cernatur; tamen intervallum quod inter utramque superpositae inscriptionis dictionem intercedit, nonnulli est indicio surrectum aliquid supra Genii caput exstitisse, quod epigraphen interrumpi cogeret. Verum de calatho quidem res est incerta: sed tamen capite velato, quemadmodum Ammiani verba modo recitata declarant, hunc nostrum fuisse, ex lacinia a capite in sinistrum humerum dependente palam fit. Non est ergo haec penultima imago sacrificus aliquis, sed ipse Genius theatri sacrificantis ritu exhibitus. Quae cum ita esse certissime demonstrarim: illud quoque sequitur serpentem, de quo supra differebam, quidvis potius, quam Genium fuisse.

Sed si tamen eum anguem pro Capuae symbolo accipere forte detrectas, & ad Genium referre mavis: sic transigi res poterit, non ut ille coluber Genius fuerit, sed Genii tantum διακριτικὸν σημείωμα. Neque enim temere hoc est, quod Virgilius v Aen. 95. post serpentis accuratam descriptionem subjecit:

Incertum Geniumne loci, famulumne parentis
Esse putet.

Ad quem locum Servius nullum locum Genio carere dicit, qui per anguem plerumque ostenditur. Isidorus in XII orig. 4. *Angues autem apud gentiles pro geniis locorum erant habiti semper: unde & Persius:*

Pinge duos angues, pueri, sacer est locus.

Vide quae Casaubonus ad Persii locum notavit, ex quibus intelligas deos quosvis topicos sive locorum Tutelas per angues fuisse designatos: unde & Propertius lib. IV, elegia 8. de dracone:

Lanuvium annosi vetus est Tutela draconis.

Tutela autem & Genius una eademque res fuit, uti patet ex Gruteriano epigrammate p. 105. 2. DEO. TVTEL. GENIO. LOCI. Apud Ammianum quoque XXI, 28. sic reperio. *Et putabatur Genius quidam tutelae salutis appositus eum reliquisse*. Cetera porro, quae apud eundem sequuntur, sunt scitu jucunda: *Ferunt enim*, inquit, *theologi in lucem editis hominibus cunctis, salva firmitate fatali, hujusmodi quaedam velut actus rectura numina sociari, admodum tamen paucissimis visa, quos multiplices auxere virtutes. Idque & oracula ' auctores docuerunt praeclari: inter quos est etiam Menander Comicus, apud quem hi senarii duo leguntur:*

Ἅπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαρίςαται
Εὐθὺς γενομένῳ, μυςαγωγὸς τοῦ βίου.

Talesque fuisse ait Pythagorae, Socratis, Numae, Scipionis, Marii, Octaviani, Trismegisti, Apollonii, Plotini genios. Quanquam quae viri docti de geniis sive daemoniis ex ethnicorum doctrina collegerunt, vel si summatim delibare velim, dies me citius, quam sermo deficiet (nec actum agere tanti erit) tamen vel ex iis paucis, quae dixi, intelligis eorum pleraque ex vera Angelorum bonorum malorumque doctrina ad ethnicos manasse. Nam malum etiam unicuique genium veteres assignarunt: *Cum nascimur*, inquit Servius ad VI Aen. 717. *Duos Genios sortimur; unus est, qui hortatur ad bona, alter qui depravat ad mala*. Et apud Florum IV, 23. memini legisse, atram quandam imaginem Bruto per noctem oblatam, &, quae esset, interrogatam, *tuus*, respondisse, *MALVS GENIVS*. Per bonos genios *& desideria nostra*, inquit Apuleius, *& merita ad Deos commeant . . . . qui ultro citroque portant hinc petitiones, inde suppetias, ceu quidam utrinque interpretes & salutigeri*. Eosdem *omnium non modo actorum testes, verum etiam cogitatorum* appellat: eosdem ait post mortem *trahere veluti custodiam suam ad judicium, atque illic in caussa dicenda assistere; si qua commentiatur arguere; si qua vera dicat, asseverare; prorsus illius testimonio ferri sententiam*. Ac ne illud quidem a nostra religione magnopere abhorret, quod non tantum hominibus, sed & urbibus & locis genios praesidere putabant: unde Prudentius ad Sym. lib. II, 444.

Quanquam cur genium Romae mihi fingitis unum,
Cum portis, domibus, thermis, stabulis soleatis

Assi-

Assignare suos genios, perque omnia membra
Vrbis, perque locos geniorum millia multa
Fingere?

Hinc in nostro hoc marmore & alibi GENIVS THEATRI legitur. Hinc apud Grut. 75. 1. GENIVS. CONSERVATOR. HORREORVM. GALBIANORVM. Et sexcenta hujusmodi. Illud quoque ex inscriptionibus constat, quod est sane tritissimum, qui in maribus *Genius*, in feminis *Iunonem* audiisse. In una eademque inscriptione apud Fabrettum p.73.n.72. GENio. ET. HONori. MAGI. GERMANI . . . ET. IVNONI. ÇISSONIAE. &c. Hinc illae occurrunt apud Gruterum dedicationes Iunonibus *Claudiae*, *Iuniae Torquatae*, *Gaviae Albanae*, *Iuliae Aufidenae &c.* Ac de geniis plura jam, quam oportuit.

Iam vero tres illae in medio anaglypti figurae nihil dubium, quin Iovem, Palladem & Dianam exhibeant. Iupiter quidem cum dextra fulmen habeat, non alius erit quam Iupiter Tonans, qui in Çapuae Capitolio aeque ac Romano colebatur. Romae in aede Iovis Capitolini tres fuere *cellae ex ordine*, inquit Dionysius, *a lateribus communione parietum clausae: media Iovis, utrinque altera Iunonis, altera Minervae, sub eodem laqueari eodemque tecto*. Eandem trium Deorum συνναῶν communionem in coloniarum Capitoliis imitabantur: ab eaque est caussa quod Arnobius ait: *Nonne vides in Capitoliis omnibus virginales esse species Minervarum?* Iidem Campanae aedis Capitolinae Dii σύνναοι fuere, nisi quod pro Iunone Etruscorum patrio numine Diana a Campanis Etruscis colebatur, (ut alibi mihi demonstratum) & Diana ceteroqui eadem, quae Iuno fuit. Ergo tres isti Dii Iupiter Tonans, Minerva & Diana, qui in medio marmoris depinguntur, Campani Capitolii Dii σύνναοι fuerint. Apposite autem tribus hisce συνναόις Diis Genius loci seu theatri conjungitur, quemadmodum apud Reinesium cl. 1, n. 28. I. O. M. IVNONI. REGINAE. MINERVAE. ET. GENIO. LOCI. T. FL. PEREGRINVS . . . V. S. L. M. Sed in nostro, uti dicebam, anaglypto Diana pro Iunone pingitur ob caussas mihi modo memoratas.

Et quidem eodem positu hic Iovem, Minervam, Dianam exsculptos puto, quo in aede Campani Capitolii visebantur. Minerva ac Diana stantibus Iupiter sedet: sic quoque in Capitolio. Porphyrius apud Eusebium in III de praep. 3. Iovem sedentem facit, superne nudum, inferne tectum, ut hic vides. Adhaec diadematus quoque nostro in marmore conspicitur: dextra fulmen gerit (& *Iupiter*, inquit Minucius, *cum Capitolinus dicitur, tunc gerit fulmina*) sceptrum vero sinistra. Ac de sceptro Iovis Capitolini Augustinus IV de civ. 9. ait: *Ipsum enim deorum omnium, dearumque regem esse volunt: hoc ejus indicat sceptrum, hoc in alto colle Capitolium*. Quanquam & extra Capitolium Iupiter cum sceptro effingebatur; cujusmodi est Iovis simulacrum, de quo Pausanias in Atticis σκῆπτρον inquit ἔχει &c. Et Eliacorum priore cap. 11. de Iove Olympio ait: τῇ δὲ ἀριστερᾷ τῷ θεῷ χαριὲν ἐστι σκῆπτρον μετάλλοις τοῖς πᾶσιν ἠνθισμένον. *Laeva elegans sceptrum habet omnium metallorum varietate distinctum*; ad notandum, ut opinor, diversum pro hominum ingeniis supremi numinis esse imperium, probos sceptro aureo regi, in refractarios ferreo animadverti: quo spectare putem illud ex altero psalmo, quod αὐτολεξεὶ ex Hebraeo sic habet: *Pasces*, seu *reges eos sceptro ferreo*. Et sceptrum quidem in nostro marmore crassiusculum vides, cujusmodi olim fuisse mihi persuadeo. Nam profecto Homerus Od. XVII, v. 195. & seq. ῥόπαλον & σκῆπτρον synonymως ponit: & Il. β 265. Vlysses Thersitae convitia jactantis

Σκήπτρῳ δὲ μετάφρενον ἠδὲ καὶ ὤμω
Πλῆξεν.

unde & vibex ei cruenta in dorso extumuit. Et sane quidem caput, seu globulus ille quo sceptrum in nostra tabella praefixum vides, ad percutiendum non parum momenti habuit. Proprium autem ac peculiare Iovis sceptrum fuisse docet Servius ad Aen. XII, 106. *Vt autem*, inquit, *sceptra adhibeantur ad foedera, haec ratio est, quia majores semper simulacra Iovis adhibebant: quod cum taediosum esset, praecipue quando fiebant foedera cum longe positis gentibus: inventum est, ut sceptrum tenentes, quasi imaginem simulacri redderent Iovis. Sceptrum enim ipsius est imperium*. Ab Iove reges sua sceptra, tanquam insigne imperii, obtinere credebantur. Hom. Il. β.

Εἷς βασιλεὺς, ᾧ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω
Σκῆπτρόν τ' ἠδὲ θέμιστας, ἵνα σφίσι βασιλεύῃ.

De Diana, quae supra ex Fabretto recitavi, satis esse possunt. Minerva vero talis hic ferme scalpitur, hastata, galeato & cristato vertice, cum Medusae capite in pectore, qualem Pausanias depingit in Atticis cap. 24. *In galeae*, inquit *cono Sphinx eminet . . utranque galeae partem gryphes tenent . . Minervae ipsius signum* (ὀρθόν ἐστιν ἐν χιτῶνι ποδήρει, καὶ οἱ κατὰ τὸ στέρνον ἡ κεφαλὴ Μεδούσης &c.) *recto statu est, cum tunica talari: in ejus pectore Medusae caput ex ebore factum . . manu hastam tenet, jacet ad pedes scutum, &c.* Quid vero caussae est, quamobrem dexteram manum machinae admotam habet Minerva? non enim hoc significatione vacat. Sine ulla controversia spectari puto ad Palladem cognomento Μαχανίτιδα, de qua haec apud eundem Pausaniam in Arcadicis cap. 39. invenio: Ἔστι δὲ Ἀθηνᾶς ἱερὸν ἐπίκλησιν Μαχανίτιδος, ὅτι βουλευμάτων ἐστὶν ἡ θεὸς παντοίων καὶ ἐπιτεχνημάτων εὑρέτις. *Minervae etiam illic Machinatricis delubrum: hoc deae cognomen inde est, quod ipsa excogitatorum omne genus & machinationum inventrix exsistat.* Quod si Pallas hic exsculpta Μαχανίτις fuit, quidni etiam Iupiter & Diana eodem pertinebunt? Testis mihi idem Pausanias in Corinthiacis cap. 22. ubi cum de cippo quodam Dianae, Iovis, Minervae simulacra sustinente dixisset,

subjecit: Λυκέας δὲ ἐν ἔποίησε Μηχανέως τὸ ἄγαλμα ἔναι Διός. *Lyceas versibus mandavit, signum illud esse Iovis cognomento Machinatoris.* Si Iupiter ille Μηχανεὺς fuit, etiam σύμβωμοι Diana atque Pallas Μηχανίτιδες fuerint oportet: idemque de anaglypto nostro dicendum erit.

Sequitur jam altera imaguncula humi cubans cum malleo & scalpro in opus nescio quod incumbens. Demus hoc Paschali, fuisse hunc Lucceium, non architectum, ut is quidem appellat, sed redemtorem, quomodo in marmore appellatur. Inter architectum enim & redemtorem interfuit sane plurimum. Tacitus I hist. 27. *Libertus Onomastus nuntiat exspectari eum ab architecto & redemtoribus.* In veteribus glossis *redemtor* est ἐργολάβος sive qui opus faciendum conduxit, aut qui sarta tecta tuenda suscepit.

Demum machina illa versatilis quodnam instrumenti genus fuerit, quodve ejus nomen, neque Mabillonius, neque alii indicarunt. Fuit procul dubio tympanum, cujus exstat apud Vitruvium X, 9. & apud Lucretium mentio. Tympanum erat machina rotunda ad rotae similitudinem, (nisi quod rota ex radiis, tympanum solidis e tabulis contexebatur, teste Iunio Philargyro ad georg. II, 444.) qua a calcantibus hominibus versata, sustollebantur pondera, aut demittebantur. Lucretius lib. IV, 903.

Multaque per trochleas & tympana pondere magno
Commovet, atque levi sustollit machina nisu.

Trochleam, quam tympano adhibet Lucretius, in nostro anaglypto expressam summo in carchesio vides, & per trochleam ductarium funem, qui circum tympanum advolvitur. Id vero quod supra pondus depingitur, alterane trochlea fuit, ut dispaston appellare liceat; an vero ferreus forfex Vitruvianus, quo pondus prehenderetur? Omnino trochlea. Vel hac autem parte hoc anaglyptum viris eruditis sese est commendaturum, quod expressam hic habemus tympani architectonici formam cum duobus eam versantibus tympanotribis, si modo sic eos appellare licet: nam ceteroqui Plautus Truc. II, 7, 49. *tympanotribam* pro tympani pulsatore accepisse videtur.

II. *De hujus tabellae usu divinatio.*

Dixi jam de singulis tabellae imaginibus. Verum quem, inquies, ad finem exsculpta fuit? Nihil de eo Mabillonius. Ac de eo antequam conjicere aggredior, monendum, quod Mabillonius & ante eum Paschalis ad subvehendum pondus eam machinam, quam tympanum appellari diximus, adhibitam hic fuisse putarunt: cum tamen ex positu hominum per eam machinam gradientium, demitti pondus, non subvehi videatur. Verum hinc oritur difficultas, ecquid opus fuerit cippum seu columellam illam e trochlea dependentem deorsum ferri; non enim columnae nisi supra terram eriguntur. Quare subierat mihi sane suspicio, fuisse aliquod lapidis auspicati genus in proscenii fundamenta a Lucceio illo *redemtore* conjecti. Nam quod hodie in templorum & id genus operum fundamenta sacrati lapides sollemnibus caeremoniis demittuntur: id veteres quoque consuevisse, lapis apud Grut. p. 39. 5. Romae erutus in ruinis templi Dianae in Aventino fidem facit, qui lapis talem inscriptionem praefert:

LAPIS. AVSP. S.Q. CAECILIO. METELLO
PONT. MAX. SOLLEMNI. CVM
PRAECATIONE. PAL. POP. ROM.
CONIECTVS
INFVNDAMENTAPORTICVSMINERV.
AVENTINENS. AB. LATERE. COLL.
VIC. ARMILVSTR. &c.

Hic Q. Caecilius Metellus is est, qui C. Iulium Caesarem in pontificatu maximo successorem habuit, ex Dione lib. XXXVII. Ac recte quidem ex hac inscriptione Iacobus Gutherius in III de jur. pont. 5. colligit ritum lapidis auspicati sive sacrati (quanquam vide an non LAPIS. AVSPicato Sacratus illae notae sint exponendae) in fundamenta demittendi. Sed quis stupor virum doctum corripuit, ut non etiam Taciti luculentissimum locum afferret, quo res universa vivis coloribus depingitur? *Curam*, inquit accuratissimus scriptor IV hist. 53. *restituendi Capitolii in L. Vestinium confert* (Vespasianus) *equestris ordinis virum, sed auctoritate famaque inter proceres.* Vides obiter, ut Suetonii & Xiphilini fidem Tacitus evertit, qui absentem eo tempore facit imperatorem, cum illi contra non tantum interfuisse fundando Capitolio Vespasianum, sed & praefuisse velint, quippe quem ruderibus purgandis manum admovisse primum, ac suo collo extulisse quaedam scripserint, quo minus cetera multitudo operam suam denegaret. Pergit vero Tacitus: *Ab eo* (Vestinio) *contracti haruspices monuere, ut reliquiae prioris delubri in paludes aveherentur, templum iisdem vestigiis sisteretur: nolle deos mutari veterem formam. Vndecimo Kal. Iulias, serena luce, spatium omne, quod templo dicabatur, evinctum vittis coronisque, Ingressi milites, quis fausta nomina* (veluti *Salvius*, *Statorius*, & similia: Vide Cic. I de divin. Plin. XXVIII, 2. Plut. quaest. R. 30. & 31. ex quibus intelliges & in lustratione nomina victimas ducentium prospera fuisse requisita, & in delectu primum quemque militem bono nomine) *felicibus ramis. Dein virgines Vestales cum pueris puellisque patrimis matrimisque aqua rivis & fontibus amnibusque hausta, perluere. Tum Helvidius Priscus praetor, praeeunte Plautio Eliano pontifice, lustrata suovetaurilibus area, & super cespitem redditis extis, Iovem, Iunonem, Minervam, praesidesque imperii deos precatus uti coepta prosperarent, sedesque suas pietate hominum inchoatas divina ope attollerent, vittas, quis ligatus*

tus LAPIS, innexique funes erant, contigit. Simul ceteri magistratus & sacerdotes & senatus & eques & magna pars populi studio laetitiaque connixi SAXVM *ingens traxere: passimque injectae fundamentis argenti aurique stipes, & metallorum primitiae nullis fornacibus victae, sed ut gignuntur*. Quem locum eo integrum descripsi, quo Gutherii lib. III caput quintum inde locupletius evadat. Redeo jam ad institutum sermonem. Ergo cippus ille ex fune ductario dependens fuerit sane, si lubet, lapis auspicatus in fundamenta proscenii conjiciendus: alioqui quid ejus cippi demissio sibi velit non intelligo. Quid si hoc demum ipsum anaglyptum lapis auspicatus fuerit: quo in lapide ritum ipsum demittendi cippi expressum voluerit Lucceius? Quemadmodum columna illa, quam amplissimus Cardinalis NICOLAVS CARACCIOLVS nunquam interiturae memoriae Campanorum Archiepiscopus in area ante Cathedralis ecclesiae peristylium nuper erexit, priscis temporibus cereo paschali sustinendo haud dubie inservierat: & tamen universa illa, quae in columnae ambitu insculpitur, historia nihil aliud, quam cerei paschalis ritum exhibet, ubi & columna ipsa ejusdem formae cum insistente cereo scalpta visitur. Ex inscriptione vero subjecta cognoscimus Lucceium illum cognomento Peculiarem (quis enim Paschali adsenserit, qui illud PECVLIARIS ad nescio quam Lucceii commendationem trahit? & cognomen PECVLIARIS occurrit apud Grut. p. 358. 1.) sed ex inscriptione, inquam, cognoscitur Lucceium Peculiarem EX BISO idest ex viso, seu per quietem admonitum id anaglyptum fecisse. Ac sicuti in Taciti narratione praetor Helvidius aedi fundandae praefectus *vittas, quis ligatus lapis, innexique funes erant, contigit*: ita Lucceius, quod per quietem Palladem ipsam Deam lapidem contingentem ac veluti demittentem videre visus esset, idcirco in eum modum anaglyptum EX. BISO. FECIT.

Atque haec aliquando levissime conjiciebam: quae marmoris ipsius inspectione doctior effectus penitus rejicio. Nam id quidem, quod per tympanum sive sustollitur sive demittitur, columna certe videtur, quae nulli ad fundamenta usui esse potuit, & ad ejusdem columnae, ut videtur, capitulum elaborandum adsidens sculptor dat operam. Tum si lapis sacer is fuisset, in fundamenta conjiciendus, cur non id marmori inscriptum esset, quemadmodum in Gruteriano marmore supra recitato? Forma ipsa lapidis, quem laminam Paschalis appellat, fundando aedificio inepta fuit.

Quidquid tamen hoc fuit; quin somnium eo marmore depingatur, vox EX BISO dubitare non sinit. Idque somnium a Lucceio in Campani Capitolii aede captatum, ex insculptis Capitolinis numinibus, (nam Capuae uti supra dicebam Diana pro Iunone colebatur) licet conjicere. Scimus in more olim fuisse positum, ut in aede Capitolina victimarum pellibus incubarent ii qui somnia captarent. Ad illud Virgilii VII Aen. 87.

> *Et caesarum ovium sub nocte silenti*
> *Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit:*

ait Servius: *Incubare dicuntur proprie hi, qui dormiunt ad accipienda responsa: unde est ILLE INCVBAT IOVI, idest dormit IN CAPITOLIO, ut responsa posset accipere.* Respexit, credo, Servius ad illud Plauti Curc. II, 2. 16.

> *Namque INCVBARE satius te fuerat IOVI,*
> *Tibi qui auxilio in jurejurando fuit.*
> Ca. *Siquidem incubare velint, qui perjuraverint,*
> *Locus non praeberi potis est in CAPITOLIO.*

Verum quam ob caussam haec tabella insculpta fuerit, ecquis jam conjectura assequetur? Nec vero id magnopere refert: praesertim cum fieri possit ut perridiculum tantum in usum ea posita fuerit. Nam vide quid conjecerim. Lucceius iste REDEMTOR PROSCENI, non a fundamentis, opinor, exstruendi, sed tuendi fuit. Apud veteres enim scriptores *locare* aut *redimere aedes sacras* idem fuit, quod earum sarta tecta locare aut conducere. Cicero lib. I in Ver. n. 50. *Aedem Castoris, judices, P. Iunius habuit tuendam*: atqui ejus heres *redemtor* eadem oratione non raro appellatur. Paucis interjectis: *Cum L. Octavius, C. Aurelius COS. aedes sacras* (supple tuendas) *locavissent.* Accedit quod qui apud Labeonem l. 60. §. 8. D. locat. *redemtor pontis* appellatur, a viris doctis is capitur, qui eum sartum tectum tuendum susceperat: quanquam equidem portorii redemtorem (sicuti *redemtores vectigalium* dicuntur) ibi interpretari malim. Ad sartorum tectorum autem redemtores non tantum integrum tueri aedificium pertinebat, verum etiam munditiem quaerere, & urinam aliasque hujusmodi sordes arcere. Ad eas propulsandas injurias deorum imagines in iis angulis Lucceius posuit, ubi urinam facere vulgo consuevissent: nam extremae impietatis fuisset eas imagines temerare; qualis illa Neronis temeritas fuit, qui Deam Syriam a se antea impense cultam *mox ita sprevit, ut urina contaminaret*, testante Suet. cap. 56. Scitum est illud Chrysippi apud Plutarchum affirmantis, *recte Hesiodum prohibere, nequis in fluvios aut fontes* (qui veteribus sacri fuere) *mingat: id tamen esse tolerabilius, quam si quis contra aram, aut locum deo sacratum meiat*. Anguem autem potissimum Lucceius adpinxit: nam ita fieri mos erat, undecunque eam immunditiem arcere voluissent. Persius Sat. I.

> *Hic, inquis, veto quisquam faxit oletum.*
> *Pinge duos angues: pueri, sacer est locus: extra*
> *Meiite.*

Verum quo, inquies, somnium? Quid illud EX BISO sibi vult? Ad mentes formidine percellendas EX VISO moniti, sive, uti interdum in Grutero legitur, *per somnii admonitionem* sacrum eum esse locum, atque id se vetare veteres testabantur; id quod ex duabus apud Fabrettum inscriptionibus colligo: una est p. 604. n. 43. in hunc modum: D. M. C. ANNI-

DIENI. &c. ad finem vero epigrammatis: DIS. MANIB. NE. QVIS. HIC. VRINA. FACIAT EX VISO NVTRICIS Altera sepulcralis quoque inscriptio est p. 661. n. 513. , ad cujus finem sic legitur.

. . . RELIGIOSO. LOCO
. . ANCTVS. POSITVS. EST
NE. QVIS. VELIT
LOCO. INIVRIAM. FECISSE
. . . PER. QVIETEM
. . . . . . TITVLO. CAVI

Ea inscriptio *adeo attrita* dicitur Fabretto, *ut vix legi possit*. Itaque quisquis ille fuit, qui eam excepit, cum τὸ RELIGIOSO. LOCO praecessisset, putavit, detritis sequente linea characteribus, SANCTVS legendum fuisse: & quia S aberat, idcirco duobus praepositis punctis ANCTVS nobis exhibuit. At equidem quovis pignore contenderim, nihil initio lineae defuisse, & ANG . . S. hoc est ANGVIS in marmore scriptum fuisse. Quippe ad arcendam urinam ceterasque hujusmodi injurias, Persio teste, angues insculpebantur; idque se EX VISO aut PER QVIETEM monitos facere dicebant, quo major dictis fides accederet. Atque ea est, opinor, anaglypti interpretatio. Hinc etiam in sepulcralibus cippis non oriole aut ornatus tantum caussa, sed ad vetandas hujusmodi sordes, nonnunquam serpentes exsculptos vidi. Quanquam & ceteroqui sepulcra contaminare veteres religioni sibi ducebant. Hor. art. poet. v. 470.

Nec satis apparet cur versus factitet, utrum
Minxerit in patrios cineres.

Et tamen nonnunquam eam ignominiam deprecabantur; eoque spectant illae formulae, veluti quod in Campano marmore legitur; *rogo te mi viator, noli mi nocere*: & alibi apud Gruterum: *illi Deos iratos, quos omnis colunt, si quis de eo sepulcro violarit: rogo per deos superos atque inferos . . ne mea ossa obvioles*. Alibi expressa urinae vetatio: HOSPES. AD. HVNC. TVMVLVM. NE MEIAS. OSSA. PRECANTVR. TECTA. HOMINIS.

Tabellae certe nostrae scalptura tam rudis est, ut bene in hunc usum subitario opere fieri potuerit. Etsi pictor elegantius secundum graphices canones eam delineavit. Sed quo, inquis, tympanum? An πάρεργον operis? An ea species indormienti Lucceio obversata fuerat, ad significandum & sacrum eum esse locum, & diis praesidibus fuisse exstructum?

Sed piget pudetque tam diu huic scalpturae immoratum, putida tandem interpretatione emunctas criticorum nares offendisse. Tamen cum mutilo amphitheatri titulo tantum tribuissemus, ut justo in eum volumine commentaremur: an ista σύνναος imo & σύνθρονος tabella (sub eadem enim porticu ad S. Eligii prostat, ubi & amphitheatri titulum collocandum Campani sexviri decreverunt) cum obscurae praesertim significationis esset, poterat jejune ac tantum in transcursu commemorari?

L E C T O R I.

Impune diem consumserit ingens
Telephus? aut summi plena jam margine libri
Scriptus, & in tergo, nec dum finitus, Orestes?

Nam etiamne, inquis, additamenta? Atqui his certe, inquam, non fuisset opus, si perfecto jam elimatoque hoc commentario, tum demum de eo publicando cogitassem. Verum dum haec pessimo consilio (sed ita erat res, faciundum fuit) *inter quotidianae typographi instantiae obstetricias manus, tanquam disjecti membra poetae, frustillatim enitimur: & nonnulla, sat scio, prodierunt, quibus si diuturnior lambendi cura accessisset, haud dubito quin forma concinniore conspicerentur: non pauca vero incogitantem praeterivere; quae ad calcem non inutiliter apponi jussimus in eorum gratiam, queis visum fuerit*

Meas esse aliquid putare nugas.

ADDI-

ADDITAMENTA.

Pag.2.in supplemento amphitheatralis tituli lin. 1. rescribe ἐλογραμμάτως AVGVSTA : *lin. 3.* RESTITVIT : *lin. 4. loco τῦ* IVSSIT *rescribe* CVRAVIT. *Nam cum post non parvam hujus scribendi edendique commentarii progressionem, inscriptionem hanc accuratiore proportione designarem: ad eam levissimam mutationem quintus nos compulit versus : qui cum sit omnino immutabilis, & nec plures nec pauciores litteras admittere potuerit, quam quo modo posuimus : est tamen a fine paullo longior, ita ut ceteras quoque lineas eadem parte produci oportuerit.*

P.3. lin. ult. dele, si lubet, illud fort.

P.4. lin.1. post vocavit *adde*: Prior Taciti locus ex III hist.57. sic habet : *A quibus municipia coloniaeque impulsae (praecipuo Puteolanorum in Vespasianum studio, contra Capua Vitellio fida) municipalem aemulationem bellis civilibus miscebant.* Quo Taciti loco Capuam municipium appellatam putat Cluverius Italiae antiq. lib. IV, p. 1176. lin. 52. itemque Burmannus notis ad Velleium, Cluverium, ut opinor, secutus. *Sed errant viri doctissimi*; ecquis enim dubitat, quin Puteolos ad *municipia*, Capuam ad illud *Coloniaeque* retulerit historicus ? At enim, inquies, paulo ante Vitelliana tempora Nero Puteolos coloniam deduxerat : *Vetus*, inquit idem Tacitus XIV an. *oppidum Puteoli jus coloniae & cognomentum a Nerone adipiscuntur.* Sed ut mittam quod ad hunc locum notat Lipsius, Puteolos modo coloniam, modo municipium fuisse : crediderim Puteolanos, rescissis post mortem Neronis ejus actis, ad jus municipii, in quo magis sibi placerent, iterum rediisse.

P.4. lin. 15. post Gellii verba adde: Adhaec Vlpianus l. 1. D. ad munic. cujuscunque non modo coloniae sive municipii, sed cujusvis omnino civitatis cives *municipes* ex usu recepto appellat : cujus quoque verba adscribere non pigebit : *Municipem*, inquit, *aut nativitas facit, aut manumissio, aut adoptio. Et proprie quidem municipes appellantur muneris participes, recepti in civitate, ut munera nobiscum facerent, sed nunc abusive municipes dicemus suae cujusque civitatis cives, ut puta Campanos, Puteolanos. Qui ex duobus igitur Campanis parentibus natus est, Campanus est. Sed si ex patre Campano, matre Puteolana, aeque municeps Campanus est. Nisi forte privilegio aliquo materna origo censeatur : tunc enim maternae originis erit municeps. Vt puta Iliensibus concessum est, ut qui matre Iliensi est, sit eorum municeps. Etiam Delphis hoc idem tributum & conservatum est. Celsus etiam refert Ponticis ex beneficio Pompeii Magni (id) competere &c.*

P.5. lin.20. post legitur ? *adde*: Nisi si forte ad quendam Frontini locum aspexit. Vide p.43. lin. 32.

P.11. lin.26. post oportuit, *adde*: Accedit, quod Iulius Exsuperantius is, cujus circumfertur opusculum de Marii, Lepidi ac Sertorii bellis civilibus cap.VI ait : *Hujus* (Syllae mortui) *acta cum conatur Lepidus in SVO CONSVLATV subvertere, contra COLLEGAM Catulum civile proelium gessit & victus est &c.* Nec desunt tamen &c.

P.12. lin.8. post immisit. *adde*: Quo sane spectat illud Iulii Exsuperantii de bel.civ.cap.VI de Lepido eo, cujus Brutus partes sequebatur, Syllae ac Syllanis infensissimo narrantis in hunc modum : *Hujus* (Syllae mortui) *acta cum conatur Lepidus in suo consulatu subvertere... congregatis iis, in quorum possessiones NOVOS COLONOS de suis militibus Sylla victor IMMISIT.. ingentem congregavit exercitum.* Haec copiosius &c.

P.14. lin.5. dele illud Demum. *Et lin.6.post* dicam. *adde*: Ac postremo omnium Nero princeps militum supplementum Capuam deduxit. Testatur id Tacitus XIII an. 31. *Ceterum*, inquit, *Capua atque Nuceria additis veteranis firmatae sunt*, idque Nerone secundum, L. Pisone Cos.idest an.V.C.809. Veteranis a se huc adscriptis cum nihil, quod divideret, Nero invenisset; Vrbanam, coloniam olim a Sylla constitutam, Campanae coloniae attribuit, eosque agros veteranis divisit : de Neroniano enim supplemento Plinii verba XIV. 6. capienda esse arbitror : *Falernus*, inquit, *ager a ponte Campano, laeva petentibus Vrbanam coloniam Syllanam, NVPER* (idest a Nerone) *Capuae contributam, incipit.* Ita &c. *Deinde lin. 7. post* colonia *adde*: ac demum a Nerone septima, praeter illas &c.

P. 15. lin. 5. ad illud expostulat *adhibe si lubet hanc notationem* : Plinius lib. XVIII, cap. 11. agri Campani modum XL millibus passuum definit. quod quemadmodum sit accipiendum, dicetur notatione 21.

Not. 4. p. 15. col. 2. lin. antepenult. post Romanorum *adde*: Quare quod viri docti notarunt multas civitates municipia simul easdemque praefecturas exstitisse : nihil video, quominus de Capua id potissimum sit capiendum. Accedit quod ex lege Iulia de civitate Italis danda (quae lata est anno DCLXIII) urbes ferme omnes Italicae jure ferendi suffragia & adipiscendorum magistratuum donatae fuere, hoc est in totidem municipia evaserunt, jus civitatis assecutae.

P. 19. post finem notationis 9. adde: Ceterum difficile est Latinorum Scriptorum auctoritates eludere, qui de divisione, non vero locatione agri Campani sermonem habent. Accedit, quod ante centum amplius annos ager Campanus jam fuerat elocatus, teste Livio lib. XLII, 19. *Eodem*, inquit, *anno* (is est annus V. C. DLXXXI) *quia per recognitionem Postumii cos. magna pars agri Campani, quem privati sine discrimine passim possederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum censores fruendum locarent. Quod factum tot annis post captam Capuam*

non

non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum. Cum tanto ante ager Campanus elocatus fuiſset: quid reliquum Caeſari fuit, niſi ut eundem maximo cum aerarii incommodo (id quod optimus quiſque civis expoſtulabat) a reip. vectigalibus abſtractum colonis a ſe deductis divideret? Niſi vero legem illam Lucretiam de agro Campano locando promulgatam tantum, non etiam perlatam contendimus: Livius quidem certe promulgationis tantum commeminit.

Not. 10. *p.* 20. *col.* 1. *lin.* 3. *poſt* ſtatuunt. *adde:* Verum re melius perpenſa, nihil diverſus a ceteris hiſtoricis Appianus abit; qui ſuam reſpiciebat aetatem, qua *jus trium liberorum* habere dicebantur, ſive qui ternos, ſive qui plures filios alerent, uti ex Plinii epiſtolis, & aliis conſtat. Cum ergo Appianus ait agrum Campanum elocatum *τοῖς ὅσι πατράσι παίδων τριῶν*, hoc vult, nullum a Caeſare colonorum numerum praeſtitutum, ſed quotquot *trium liberorum jure* fruerentur (ut Appiani aetate loquebantur) invitatos. Rurſuſque cum ait *viginti millia exſtiterunt οἱ τὰ τρία τρέφοντες μόνοι*, vult viginti millia ejus tantum generis inventos eſſe, *qui tres filios alerent*, non qui tres tantum, ſed ſive ternos ſive plures; quia ſub Caeſaribus plurium etiam filiorum parentes recepta conſuetudine *trium liberorum patres* dicebantur, quod *jure trium liberorum* gauderent. Ut altius repetam: urbe civili bello exhauſta, Caeſar *πολυπαιδίας ἆθλα ἐπέθηκεν*, uti loquitur Dio lib. XLIII p. 226. quae renovavit Auguſtus apud eundem Dionem lib. LIV, p. 531. (ea eſt lex Iulia *de maritandis ordinibus*) & lege Papia Poppaea jam ſenex confirmavit, ut innuit Tacitus III an. 25. Praemia parentum haec fuere, ut mariti & parentes in honoribus capiendis præcederent, Gell. II, 15. ut honoratius in ſpectaculis ſederent, Suet. Aug. 44. ut heredes ex teſtamento pro ſolido fierent, cum contra plane exciderent coelibes, orbi ſemiſſem caperent, paullo plus ſolitarii patres. Praecipua autem dignatio eorum fuit, qui ternos ſaltem filios ſuperſtites haberent: hi pleniſſimum jus conſequebantur, quod *trium liberorum* dicebatur: quod tamen procedente tempore etiam ad infecundos, aut infelices maritos indulgentia principum eſt propagatum. Hinc Martialis lib. II, 91.

> *Quod fortuna negat fieri, permitte videri,*
> *Natorum genitor credar ut eſſe trium.*

Videatur Paullus lib. IV recept. ſent. tit. 9. extr. & Plinius II epiſt. 13. qua ſignificat ſe Voconio id jus impetraſſe: tum X epiſt. 2. ipſe Plinius eo jure donatus Traiano gratias agit. Demum eodem lib. ep. 95. Suetonio Tranquillo idem jus ab eodem principe petit, *parum felix matrimonium* eum expertum eſſe cauſſatus. Vide quoque Cellarium ad eas epiſtolas; & Lipſium in Taciti annales. Verum de his ſatis.

Hinc Campanae coloniae &c.

Not. 10. *p.* 20. *col.* 2. *lin.* 6. *dele a voce illa* praeſertim *uſque ad* coarctandus. *Non enim Caeſar diſtribuit, ſed Lentulus. Vide Caeſaris locum cap.* 4. *hujus commentarii pag.* 112. *lin.* 9. *Et loco eorum, quae deleri juſſimus, adde haec quae ſequuntur:* Adhaec praeter illos gladiatores, binos ſingulis patribus familiarum, diſtributos, *ſecutorum in ludo* inquit Cicero, IↃↃ (ideſt quinquemilia) *fuerunt*. Quae quidem lectio quid cauſſae eſt quamobrem a Lipſio II Sat. 7. ſollicitetur, ita ut illas numerales notas in ∞ ∞ hoc eſt duo millia commutet? *Quis enim*, ait ibi vir ſummus, *crediderit quinque millia gladiatorum Capuae fuiſſe, & quidem Secutorianae, ideſt unius armaturae?* Hoccine incredibile putat Lipſius; cum tamen praeter hos quinquemillia ſecutores, quos ludus capere potuiſſet, innumeri praeterea aliorum generum gladiatores, iique minimum ad XL millia, diſtributi per domos detinerentur? Hoſce gladiatores &c.

P. 26. *poſt finem ejuſdem paginae adde:*

Atque haec de colonia Iulia. Ceterum quarto poſt eam deductam anno, Marcellino & Philippo coſ., de ea colonia infirmanda in ſenatu eſt actum. Vide quae in eam ſententiam narrat Freinshemius in ſupplem. Liv. lib. CIV, cap. 88. quae quia nullo teſte adhibito affert, non huc adtexui: nam in or. de aruſp. reſp. quae ad oram libri a viro magno citatur, nihil tale invenitur. Epiſtolae potius Ciceronis Freinshemio citandae fuerant, tum I ep. fam. 9. tum etiam II ad Q. Fr. 1. Quae jam loca hic recitari operae pretium fuerit.

Primus, quem invenio de agro Campano retuliſſe, fuit Rutilius Lupus trib. pl. Lentulo & Metello coſ. extremo anno: qua de re haec habet Cicero II ad Q. Fr. 1. *Sane frequentes fuimus, omnino ad ducentos*: (hunc numerum Aſconius in frequenti ſenatu requirit: Dio tamen Auguſtum ſanxiſſe ait, ut a paucioribus, quam quadringentis S. C. fieri poſſent, cum antea quadringenti ipſi requirerentur. Pergit vero Cicero) *Commorat expectationem Lupus: egit cauſſam agri Campani ſane accurate. Auditus eſt magno ſilentio. Materiam rei non ignoras. Nihil ex noſtris actionibus praetermiſit. Fuerunt nonnulli aculei in C. Caeſarem, contumeliae in Gellium, expoſtulationes cum abſente Pompeio. Cauſſa ſero perorata, ſententias ſe rogaturum negavit, ne quod onus ſimultatis nobis imponeret. Ex ſuperiorum temporum conviciis, & ex praeſenti ſilentio, quid ſenatus ſentiret, ſe intelligere dixit. Milo coepit dimittere. Tum Marcellinus, noli, inquit, ex taciturnitate noſtra, Lupe, quid aut probemus hoc tempore, aut improbemus, judicare. Ego, quod ad me attinet, idemque arbitror ceteros, idcirco taceo, quod non exiſtimo, cum Pompeius abſit, cauſſam agri Campani agi convenire. Tum ille ſe ſenatum negavit tenere.*

Anno ſequente, Marcellino & Philippo coſ. iterum eadem res agitata, decretumque uti Cicero frequenti ſenatu de agro Campano referret. Teſtis ipſe Cicero I ep. 9. Lentulo ſic ſcribens: *Quin etiam Marcellino & Philippo coſ.*

tof. nonis Aprilis mihi est senatus assensus, ut de agro Campano frequenti senatu idibus Maiis referretur. Quo tamen die relatum non esse scribit ipse ad fratrem lib. II ep. 7. *Quod*, inquit, *idibus & postridie fuerat dictum, de agro Campano actum iri; non est actum.* Nimirum quod sententiam Cicero mutasset, Pompeio gratificaturus, quemadmodum etiam eadem ad Lentulum epistola declaratur; statim enim subjicit Cicero Cn. Pompeium cum Q. fratre Ciceronis ita egisse, ut de agro Campano a Cicerone non referretur: ac demum subjungit: *Haec cum ad me frater pertulisset, & cum ante tamen Pompeius ad me cum mandatis Vibullium misisset, ut integrum mihi de caussa Campana ad suum reditum reservarem: collegi ipse me ... ut officium meum, memoremque in benemeritos animum, fidemque fratris mei praestarem &c.* Paullus Manutius commentario in hanc epistolam, duas fuisse agri Campani partes existimat, unam publicam, quae Caesaris consulatu divisa fuerit, alteram a privatis possessam, quam emi pecunia publica, & plebi item dividi Caesar voluerat: unde lib. altero ad Att. ep. 17. legitur: *Quid ager Campanus, quid effusio pecuniae significant?* Ac de hac demum agri Campani parte, ad quam dividendam publica pecunia requireretur, referendum a Cicerone in senatu fuisse Manutius affirmat. Eandem agri Campani partem ante civile bellum negat divisam vir doctus, cum Coelius Ciceroni belli civilis initio scribens *actiones C. Curionis de agro Campano* memoret: imo ne ante Caesaris quidem necem hanc divisionem factam putat, probatque epistola D. Bruti post Caesaris interitum scripta, in qua legitur: *Quatuor legionibus iis, quibus agros dandos censuistis, video facultatem fore ex agris Sullanis, & agro Campano*. Atque in eum, quem dixi, modum agri Campani caussam Manutius interpretatur.

Verum nihil caussae esse video, quamobrem hoc tantum legis Iuliae agrariae caput de Campanorum privatis possessionibus coemendis ac dividendis (si modo id inter capita illius legis erat) oppugnare in animo habuerit Cicero. Imo quae eadem epistola nona ad Lentulum Cicero subjungit de Pompeii cura, qua *egisset saepissime de actis Caesaris* (supple non rescindendis) cum Q. fratre Ciceronis, caussamque ac dignitatem Caesaris M. Ciceroni commendatam vellet: ea, inquam, non obscure significant, de colonia ipsa Capuam deducta abolenda, agroque Campano, quem Caesar suo consulatu diviserat, ad jus publicum revocando agendum fuisse. Eoque spectant illa paullo ante recitata: *Num potui magis in arcem illius caussae invadere &c.* Nam de Campanorum quidem privatis agris dividendis nego tum Caesarem fuisse sollicitum, qui cum abesset, nihil ex illa divisione gratiae aucupari posset; Pompeium multo minus, quem in frumento ad urbem undique convehendo occupatum cavere cum primis oportebat, ne publica pecunia, quae in rem frumentariam unice tum erat insumenda, in agros coemendos insumeretur.

P. 28. lin. 6. post inveni: *adde*: Nisi quod Iulius Exsuperantius de bellis civ. cap. IV ait: *Hujus* (Syllae) *ACTA cum conatur Lepidus in suo consulatu SUBVERTERE, contra collegam Catulum civile praelium gessit, & VICTUS EST. Nam congregatis iis in quorum possessiones novos colonos de suis militibus Sylla victor immisit: pollicendo, si vicissent, se bona patria restituturum &c.* Sed Lepidi molitio conantis Syllae acta rescindere, & veteribus possessoribus agros restituere infelicem exitum habuit, ut ex ejusdem Exsuperantii narratione constat, & ex Plutarcho & Appiano. Atque ex Appiano jam ut hauriam adeo Syllae acta eversa non sunt, ut regio plane funere elatus fuerit. Scio de honore funeris &c.

P. 28. lin. 26. post percipio *adde*: Imo Cicero or. pro do. n. 30. affirmat sua etiam aetate ratum mansisse, quod Sylla dictator tulerat de agris municipiorum, eorum nimirum quae contra se steterant, adimendis) & colonias &c.

P. 29. post finem notationis 12. adde: Accedit quod quam Calatiam Festus inter Romanas praefecturas accenset, credibile est fuisse illam celebriorem Transtifatinam. Ergo quae ad viam Appiam posita, ea demum Capuae adjudicata fuit, idest una fuit e Campanis praefecturis, de quibus priore auctario agitur.

P. 34. post finem lineae 27. adde: Bis ergo apud Frontinum τὸ AVG. restituendum censeo, semel initio ejus loci in hunc modum: *colonia Iulia Felix AVG.* (vide pag. 33., & not. 16) iterumque in fine sic: *postea Caesar AVG. in jugeribus &c.* uti modo est dictum.

P. 38. lin. 21. post conspiciuntur, *adde*: Aqua haec Iulia non est confundenda cum aqua Augusta: illam in Campanorum, hanc in Romanorum commodum in Marciae rivum opere subterraneo, uti testatur Frontinus de aquaed. corrivavit Augustus. De hac memini me legisse legem quandam in cod. Theod. ubi *aqua Augustea* appellatur non sine mentione Campaniae. Verum ne forte propter Campaniae mentionem aquam Augusteam cum Iulia Campana permisceas: scito Campaniam Romanam in ea lege esse capiendam, cujus posteriore aetate frequens appellatio fuit. De agro vero &c.

P. 48. not. 24. col. 2. lin. 6. post in eundem modum *adde*: Eadem ratio est vocabuli *officium* apud veteres jureconsultos, quod pro officialibus, quos vulgo dicimus, saepissime ponitur, uti sunt illae locutiones, *deponere apud officium, cavere officio, vel apud officium*. Suetonius in Vespasiano cap. 21. *Perlectis epistolis, officiorum omnium breviariis*. Mitto quod in libris legum *officium* modo pro irenarchis sumitur, modo pro apparitoribus, aut ministris magistratuum ac praesidum: unde *officium praesidale, cohortale, comitianum* &c. Haud absimilis esto hic *jurisdictionis* notio. Ergo &c.

P. 56. lin. 30. post ductum fuerat, *adde*: Et

Et vide an non ad haec tempora referri oporteat illud legis Iuliae caput, de quo Callistratus l. ult. D. de term. mot. in haec verba: *Lege agraria quam Gajus Caesar tulit adversus eos qui terminos statutos extra suum gradum finesve moverint dolo malo, pecuniaria poena constituta est: nam in terminos singulos, quos ejecerint locove moverint quinquaginta aureos in publico dari jubet: & ejus actionem, petitionem ei qui volet esse jubet.* Et sane, &c.

P. 58. lin. 3. post accepisset *adde*: Eamque sententiam viri clarissimi Antonius Sanfelicius in descriptione Campaniae, & Petrus Lasena in gymn. Neap. sunt secuti. Quam &c.

P. 59. lin. 8. post fuerit *adde*: Accedit Taciti in Othonis & Vitellii rebus illustre testimonium de Placentino amphitheatro. *In eo certamine*, inquit ille in secundo historiarum cap. 21. *pulcherrimum amphitheatri opus situm extra muros conflagravit sive ab oppugnatoribus incensum, dum faces & glandes & missilem ignem in obsessos jaculantur, sive ab obsessis, dum regerunt. Municipale vulgus pronum ad suspiciones fraude illata ignis alimenta credidit a quibusdam e vicinis coloniis invidiae aemulatione, quod NVLLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX ESSET.* Si ante Flavium amphitheatrum Placentina cavea erat omnium maxima: ergo per Othonis ac Vitellii tempora nostrum hoc, quod Romanum prope exaequavit, nondum exstiterat. Quid quod Lipsius de amph. ext. Rom. cap. 2. Placentinum illud ex parte saltem ligneum fuisse contendit, alioqui incendi haud facile potuisse? Verum ante hoc, quod &c.

P. 59. post finem not. 32. adde: Et familiare est scriptoribus montium semilunares orbes cum theatris conferre. Tacitus XII an. *Montium edita in modum theatri*. Plinius IV, 8. *Montes theatri modo inflexi*. Iustinus lib. XXIV: *Media saxi rupes in formam theatri recessit*. Parnassi latus, ubi Apollinis oraculum, θεατροειδὲς Straboni lib. IX dicitur. Longe alia est ratio montis, quem amphitheatro comparat Dio: ὥςε, inquit, κυνηγετικῷ θεάτρῳ τὸ ὄρος συμπᾶν . . . ἐοικέναι.

P. 65. lin. 2. post. possit? *adde*: De Romano Amphitheatro Cassiodorus Var. 42. *Hoc Titi potentia principalis DIVITIARVM PROFVSO FLVMINE cogitavit aedificium fieri, unde caput urbium potuisset*. fortasse legendum *patuisset*.

P. 66. col. 2. lin. penult. dele illud, quod sciam non; *& eorum loco rescribe* raro.

P. 69. lin. 15. post NOSTRORVM *adde*: Postremo apud Fabrettum p. 677. n. 31. legitur in hunc modum: *ARCVS PILAS ET PLVTEVM EX VTRAQ. PARTE OVATA* (vide obiter an non haec sit amphitheatri periphrasis) *labore expenso a VV. CC. & spectabilibus Tarpeio Annecio Fausto VC. comite ordinis primi & formarum & Iulio Felice Campaniano VC. excomite ordinis primi & formarum INSTAVRATVM*. Quam inscriptionem clarissimus Fabrettus post Theodosii junioris tempora refert, propter *comitivam formarum*, cujus dignitatis nulla est ante Cassiodorum mentio; & hunc Iulium Felicem Campanianum diversum facit ab altero, qui praefectus urbi fuit, cujus est apud Gruterum mentio p. 177. n. 6. Vides jam *instaurari* aedificia dictum fuisse ex usu posterioris aetatis. Itaque &c.

P. 70. lin. 20. post prodit. *adde*: Idem Lampridius de Alexandro narrat: *Lenonum vectigal . . sumtibus publicis ad instaurationem theatri, circi, amphitheatri & aerarii deputavit. Et lin. 22. post Capitolini verba adde*: Demum Eusebius in chronico, & sub Macrino & iterum sub Decio amphitheatrum Romanum incensum commemorat. *Deinde quod sequitur*: Tribus his locis &c. *rescribe*: Quibus locis &c.

P. 72. lin. 18. post COLVMNAS *adde*: Cujusmodi est illud propylaeum, quod in lapide Romano apud Grut. p. 85 3. reperi in hunc modum: COLVMNAS. CVM. EPISTYLIO (quod vulgo architrabem appellant) DEO. MAGNO. SERAPI. IN. INTROITVM. EXORNAVERVNT. Pulchra sane propylaei templorum descriptio: secundum quam suppleri non inscite quarta haec nostri marmoris linea posset in hunc modum: *epistylium. eT. COLVMNAS. AD. introitum. fecit.* Quam supplendi rationem minime aspernor, imo verisimilem puto; nisi quod columnae ante epistylium nominandae fuissent. Verum &c. *Deinde lin. 22. dele illud*: hanc quoque conjecturam sum aspernatus, *quorum loco scribe*: eo supplementi genere non sum usus.

P. 77. lin. 23. post intercessisse *adde*: Accedit quod locorum sacrorum dedicationes diu differre religioni sibi ethnici ducerent, quod ex Plinio didicimus IV epist. 1. *Cujus* (templi) *dedicationem, cum sit paratum, differre longius irreligiosum est*. Non est ergo verisimile principem eum, qui a pietate nomen invenisset, Antoninum non primo quoque tempore ad hoc opus dedicandum prosiliisse. Fortasse &c.

P. 78. post finem not. 41. adde. Imo sicut Romanum Capitolium saepisse non tam pro colle, in quo Iovis aedes, quam pro ipsa aede accipitur: eadem notione Suetonius Capuae Capitolium, idest Iovis aedem, a Tiberio dedicatum narrat. Adhaec sicuti Romano in Capitolio Iupiter, Iuno, & Minerva sub eodem laqueari eodemque tecto colebantur, sic etiam in Capitoliis extra Romam; ut alibi dicam. Nam semel hoc scito, urbes celeberrimas ad Romae imitationem sua habuisse Capitolia. De Capitolio Ravennae mentio est in Agnelli libro pontificali in vita S. Apollinaris. Aliarum quoque nobilissimarum urbium Capitolia memini legisse, quibus nunc requirendis supersedeo.

P. 79. post finem not. 42. adde: Verum quid necesse est e sequiore latinitatis scriptoribus haurire, cum tanto ante Martialis lib. de spectac. epigrammate 8. cujus est lemma *de feminarum pugna cum bestiis* dixisset.

Nam post tua MVNERA, Caesar,

Haec

Haec jam feminea vidimus acta manu.

Quid quod Marcilius commentario in eum librum p. 52. etiam ad scenicos *munus* transfert auctoritate Ciceronis, Vitruvii & Symmachi, quorum locos recitat?

P. 82. post finem not. 45. adde: Et ad hos delicatos referenda quoque mihi videtur inscriptio nuper Romae reperta, quam cum aliis elogiis libertorum Liviae brevi edendam sentio. Ea sic habet,

AMIANTHVS. LIVIAE
AD. VENEREM
LIV. HOMERI. L
DED. AMIANTHVS. L

Cujus epigrammatis expositio Romanos exercuit antiquarios, quemadmodum mihi vir eruditus Ignatius Comus, qui de ejus significatione tituli me nuper est sciscitatus, narrabat. Paucis rem expediam. Haec enim demum videtur esse sententia: LIViae. HOMERI. (id est Homeridi, sicut ISI pro Isidi, SERAPI, OSIRI &c. in titulis saepe leguntur; & occurrit apud Grut. p. 86. 6. MALANIA. HOMERIDE; & ὁμηρίδαι quoque masculino genere leguntur apud Harpocrationem & Suidam) Libertae. DEDIT. AMIANTHVS. Libertus. (qui) AMIANTHVS. LIVIAE. AD. VENEREM. (hoc est delicatus) fuit.

P. 83, not. 47. post tres Martialis versus adde: *Tribulis* enim apud poetas saepe tenuioris fortunae hominem, & unum e multis significat. Eadem notione alibi Martialis:

Et tremulo vix accipienda tribuli:

Et Hor. 1 epist. 13.

Vt cum pileolo soleas conviva tribulis,

Quare omnes, cum efferebantur, togam eamque albi coloris induebant: & ditiores quidem candidam & recentem, inopes vero, quod candida non suppeteret, quod reliquum fuit, *pallentem* idest obsoletam usurpabant.

Quanquam & Casaubonus ad Suetonii Augustum cap. 40. togam sordidam cum pulla confusam contendit: sed vereor ut id satis probet. *Pullus* Graecis proprie φαιὸς dicitur, *sordidus* vero iisdem πιναρός. At Graeci, inquit, quam Latini sordidam togam dixissent, φαιὰν interdum appellaverunt, uti Plutarchus in Cicerone de Milone reo μεταλαβὼν ἐσθῆτα φαιὰν ἀπαξιώσαντος. Quid tum? an non sicuti sordidam, sic etiam pulli coloris & αὐτοφυῦς usurpare rei potuissent? Id quidem vel Pollux ab ipsomet Casaubono prolatus docere possit, qui vel λαλκὰ διστινὴ vel φαιὰ aut μέλανα vestimenta iis attribuit. Plinius, inquit, VII epist. 17. *sordidos pullatosque* conjunxit. At non synonymως, sed διακριτικῶς ista Plinius quidem certe: nec ceteroqui video, cur plebeii, quos a lacernae usu *pullatos* Plinius nuncupavit, iidem ob ceteras sordes non etiam *sordidi* recte sint appellati: non autem continuo *sordidus* idem quod *pullus*. Deinde quos Calpurnii versus Casaubonus affert, in iis *pulla vestis* & *pulla paupertas* non de toga obsoleta utentibus, sed de lacernatis (nam lacerna pulli seu nativi coloris fuit) dicitur, quos Augustus media cavea submovit, teste Suetonio cap. 44. *Sanxitque*, ait, *nequis PVLLATORVM media cavea sederet*. Nam eadem notione *pullatos* hic Tranquillus accepit, quemadmodum paullo ante acceperat, pro lacernatis. Venio enim demum ad Suetonii locum, de quo ibi commentatur Casaubonus: dabiturque opera, ut intelligas *pullatos* eo loco non sordida toga indutos, sed lacernatos esse accipiendos. *Ac visa*, inquit Suetonius Octavio cap. 40. *pro concione pullatorum turba, indignabundus & clamitans, en, ait,*

Romanos rerum dominos gentemq. TOGATAM.

Ex usurpato Virgilii versiculo satis quidem percipitur, non sordes, sed genus vestis Augustum reprehendisse, quod lacernam, quae pulli coloris fuit, pro toga induerent: idque e sequentibus fit illustrius, pergit enim: *Negotium*, inquit, *aedilibus dedit, nequem posthac paterentur in foro circove, nisi positis LACERNIS, TOGATVM consistere.*

Eadem not. 47. col. 2. lin. 19. post Alterum quod, *infere hanc voculam* Dempsterus.

Demum post notationis finem adde, si lubet: Ex quibus profecto intelligitur, tantum abfuisse, quin mortui *toga lugubri sive pulla*, uti Dempsterus appellat, uterentur, ut potius toga nova, saltem a ditioribus, in funus dedicanda quaeri consueverit: nimirum ut candidiore toga visendi efferrentur.

P. 85. lin. 5. post proferre. *adde*: Suetonius de Augusto sic narrat: *Commissione ludorum, QVIBVS theatrum Marcelli DEDICABAT* (idest encaeniabat) *evenit ut luxatis sellae curulis compagibus caderet supinus*. Prae ceteris &c.

P. 85. post S. Cypriani verba adde: Lampridius Elagabalo cap. 17. *Et lavacrum quidem Antonini Caracallus dedicaverat* (hoc est encaeniaverat, nam sequitur) *& LAVANDO & POPVLVM ADMITTENDO*. Nec obscuriora &c.

P. 95. post finem lineae 7. adde: Et quoniam huc sermone progressi sumus: sicuti a Romanis imperatoribus longa saepe itinera fuisse suscepta dicebam ad aedem aut opus aliquod dedicandum: eundem morem, olim quidem a summis Pontificibus saepissime observatum, postea jamdiu intermissum, idem BENEDICTVS XIII revocavit: quem jam, vere ineunte, Beneventum ad aedem S. Philippi Nerii dedicandam advolaturum auditur. Per eam vero occasionem in itu aut reditu fecri Campani cimeliarchii aram ab eodem consecratum iri nuntiatur: nimirum enim nihil sibi reliquum facit clementissimus PONTIFEX, undecunque novus Campanae metropoli splendor ac dignitas possit accedere.

P. 98. not. 54. col. 2. lin. 2. post SIVE. FORTVNAE. *adde quae sequuntur.*

Quanquam, ut fatear, proprie *vis divina* idem prorsus, quod *vis major*, veteribus fuit.

Id quod nuper e l. 25. §. 6. D. locat. assecutus, non gravabor eam legem adtexere. *VIS MAIOR*, ait ibi Caius, *quam Graeci Θεῦ βίαν idest VIM DIVINAM appellant, non debet conductori damnosa esse, si plus, quam tolerabile est, laesi fuerint fructus: alioquin modicum damnum aequo animo ferre debet colonus, cui immodicum lucrum non aufertur*. Ergo *vis divina* eadem quae *vis major*: quid vero porro haec sibi velit, nemini obscurum esse arbitror. Nam l. 15. §. 1. eod. tit. *vis major* idem est quod *vis cui resisti non potest*. Cicero II de inven. *Conquestio calamitatis ejus, quae non culpa, sed vi majore quadam acciderit*. Praecipue autem *vis major* tempestates significat. Plinius XVIII, 28: *Duo genera esse caelestis injuriae meminisse debemus. Vnum quod TEMPESTATES vocamus, in quibus grandines, procellae, ceteraque similia intelliguntur, quae cum acciderint, VIS MAIOR appellatur.. Alia sunt illa, quae silente caelo serenisque noctibus fiunt, nullo sentiente, nisi cum facta sunt.. aliis rubiginem, aliis uredinem, aliis carbunculum appellantibus*. Eodem sensu Columella I, 7. agrum sedulo cultum compendium afferre scribit, *nisi caeli major vis, aut praedonis incessit*. Itaque nulli dubium, quin, sicuti *vis major* tempestates significat, eadem quoque *vi divinae* subjecta notio fuerit: praesertim cum, quod de *vi majore* Plinius docuit, idem de *vi divina* diserte tradat Vlpianus l. 24. §. 3. D. de damn. infe. *Si violentia*, inquit, *ventorum, vel qua alia ratione, quae VIM habeat DIVINAM*. Quare ne dubita, quin in elogio, quod ex Grut. pag. 94. 5. attulimus per *vim divinam* tempestates sint accipiendae. Epigraphe illa tribus arae lateribus inscripta in hunc modum habet: VI. DIVINAE. SACRVM. C. VETTIVS. C. F. GAVOLVS. Ne cui vero mirum videatur *vi divinae* seu majori, hoc est tempestatibus aram positam: sciat iisdem aedem Romae a L. Scipione Barbati F. fuisse excitatam; ut in vetustissima inscriptione apud Sirmondum de illo legitur: DEDET. TEMPESTATEBVS. AIDE. MERETO. idest *dedit Tempestatibus aedem merito*. Ovid. VI fast.

Te quoq. Tempestas, meritam delubra fatemur,
Cum paene est Corsis obruta classis aquis.

Nam Scipio ille Corsicam cepit, ut in eadem inscriptione legitur. Quanquam & illud quoque fatendum est & *vim majorem* & *vim divinam* & θεομηνίαν & caelestes quasve injurias ad *VIM Fortunae*, uti appellat Capitolinus supra mihi in partes vocatus, ex ethnicorum sententia rectissime referri. Iam vero Metellus &c.

P. 100. not. 55. col. 1. lin. ult. post fuerunt *adde*: Sicuti e contrario *constituere* & *dedicare* in veteri inscriptione apud Fabrettum p. 280. n. 173. synonymωs usurpantur. Id epigramma sic habet: *Signa. translata. ex. abditis. locis. ad. celeritatem. thermarum. Severianarum.* (quarum meminit Spartianus in Severi vita cap. 19.)... *Audentius. Aemilianus. V. C. conf. Cap. CONSTITVIT. DEDICARIQVE. praecepit. curante. T. Annonio. Chrysantio. V. P.* Qua in epigraphe *constituit. dedicarique. praecepit.* unam eandemque rem notat, & κατ' ἐπεξήγησιν inscriptionibus horum temporum familiarem idem bis inculcatur. Nego enim illud DEDICARI ad signorum consecrationem, quae unctionibus coronationibusque perficiebatur, referri posse: ea quippe jam olim consecrata oportuit: per translationem vero consecratio non amittebatur: tantum dedicatio, quae ἐν τῇ ἱδρύσει consistebat, iteranda fuit. Fortassis vero in marmore CONSTITVI DEDICARIQVE scriptum fuit: sicut & illud a descriptore peccatum fuit, quod CAP. pro CAMP. in adversaria retulit, cum tamen ille CAMPaniae, non CAPuae, consularis exstiterit. Audentii quoque praenomen, quod fortasse detritum deprehendit, quicunque hoc elogium excepit, VINIVS fuit, id quod ex altero Campano epigrammate huic consulari posito docebitur, cum omnes nostrates inscriptiones in unum volumen compingentur. Et quoniam semel digressi sumus: illud SIGNA. TRANSLATA. EX. ABDITIS. LOCIS. Fabrettus, vir cetera eruditus; postquam ingenue negat se scire quid sibi velint: *aliam, inquit, similem, cujus aeque ignorationem profiteor, VT CRVCEM CVRIOSIS FIGAM, hic expono*. Nam in fundo cujusdam baseos scriptum tradit in hunc modum: TRANSLATA (supple statua, opinor, illa, quae huic basi superposita fuerat) EX. OBSCVRO. LOCO. CVRANTE. IVNIO. GALLIENO. &c. Verum ficulneam (ni potius sambuceam) crucem curiosis fixit vir eruditus. Legisse memini in codice Theodosiano, quem nunc ad manus non habeo, titulum unum (an plures?) de signis aliisque id genus publicorum aedificiorum ornamentis non transferendis. Ne contra eas leges peccatum videretur, additum expresse fuit EX. ABDITIS. LOCIS. aut EX. OBSCVRO. LOCO. Nam quis vetitum fuisse affirmaverit, e vetusto aliquo ac subterraneo aedificio nullius usus, imo tum primum detecto, signa aut alia hujusmodi ornamenta in alias fabricas transferre? Sed postquam fixam a Fabretto crucem refiximus: illud potius scire lubet, in eadem inscriptione cur dictum fuerit AD. CELERITATEM. THERMARVM. SEVERIANARVM. Leviusculum hoc quidem. Sed tamen celeritatem thermarum Titianarum aemulari voluisse Severum crediderim; de quibus Suetonius cap. 7. *Amphitheatro dedicato, thermisque juxta CELERITER exstructis*. De iisdem Titianis, puto, Martialis:

Hic ubi miramur VELOCIA munera thermas, &c.

Verum haec in transcursu. Nunc illud quod instat: Apuleius &c.

P. 101. lin. 6. dele illa verba: negant jurisconsulti sanctas: *& eorum loco rescribe*: negat Plutarchus in quaest. Rom. ἱεροὺς καὶ ἀσύλους esse, (quod tamen de muris fatetur) sive quod per eas funera &c. *Deinde lin. 8. post*

sustol-

fustolleretur. *adde:* Iurisconsulti tamen non tantum muros, sed & portas inter res sanctas idest sanctione confirmatas recte accensuerunt; ita ut violari nefas esset. Vide l.2. D. nequid in loc. & alibi.

P.103. post finem lin. 5. adde: Frustra est autem Petrus Lasena; qui in Gymnasio Neap. p.172. illud Suetonii *Amphitheatro dedicato* ita interpretatur, quasi dixerit, *diis dicato*; & queritur Suetonium non indicasse, cui potissimum deo sacratum fuerit: non enim intellexit, dedicationem ibi apud Suetonium non aliud fuisse quam ἐγκαινισμόν.

P.110. lin. 30. post objacuisse *adde:* Fuisse & alteram quoque portam ex adverso Libitinensis positam, ejusque nomen ignorari Lipsius cap. 28. affirmat. Ejus vero portae nomen ex actis SS. Perpetuae & Felicitatis commonstrare se putat Petrus Possinus paralipomenis ad eam passionem: idque Graevius quoque sequitur praef. ad to. IX thes. antiq. Rom. Ea in passione sic legitur: *Et coepi ire eum gloria ad portam sanavivariam.* Et infra: *Et ambae pariter steterunt, & populi duritia devicta, revocatae sunt ad portam sanavivariam.* Sic enim dictam illam portam Possinus arbitratur, per quam vivi efferrentur; sicut Libitinensis, per quam mortui, appellabatur. Conjecturam quidem minime aspernor: de qua tamen amplius cogitandum. Quem enim vocis illius barbaries non offendat, in actis potissimum altero, ut videtur, Christi saeculo conscriptis? Itaque videndum an non ea vox in mendo cubet, & antiqua ejus vocis scriptura fuerit *sandapilaria*, ita ut porta *Libitinensis* eadem *sandapilaria* quoque appellata fuerit, quod per eam sandapilae, in quas damnatorum ad bestias imponebantur cadavera, agerentur. Martialis VIII, 75.

Stipataque tollitur alte
Grandis in angusta sarcina sandapila.

P.112. lin.12. post Caesaris locum, adde: Sed & ante Caesarem Capuae ludus gladiatorum celeberrimus fuit, e quo tanquam ex equo Trojano, duces illi, qui anno V. C. DCLXXX bellum servile conflarunt, prodiere. De quo bello sic breviter Velleius lib. II, 30. *Dum Sertorianum bellum in Hispania geritur: LXIV fugitivi e ludo gladiatorio Capua profugientes, duce Spartaco, raptis ex ea urbe gladiis, primo Vesuvium montem petiere: mox crescente in dies multitudine, gravibus variisque casibus affecere Italiam. Quorum numerus in tantum adolevit, ut, qua ultimo dimicavere acie, XL hominum se Romano exercitui opposuerint.* (hoc amplius apud Appianum invenies, ad CXX millia eos aliquando coaluisse.) *Hujus patrati gloria penes M. Crassum fuit, mox Romanorum omnium principem.* Quod ex eo ludo LXIV gladiatores profugisse ait, rescribendum fortasse fuerit LXXIV; qui numerus Livianae epitomae, Eutropii, & historiae miscellae codices insedit: nam ceteri inter sese diversi abeunt: Florus triginta eoque amplius numero fuisse tradit, Appianus septuaginta, Plutarchus octo & septuaginta. Ac Livius de eo bello libro XCV exorsus, per duos etiam sequentes prolixam satis narrationem instituerat, quorum librorum restant tantum epitomae; quarum quae est XCV, in ea haec leguntur: *Quatuor & septuaginta gladiatores Capuae ex ludo Lentuli profugerunt, & congregata servorum & ergastulorum multitudine &c.* Quis ille Lentulus fuerit, qui Capuae gladiatores aleret, ob Livianas decadas amissas, nihil propius fuit, quam ut nesciremus, nisi Plutarchi vitae commodum suppetias ferrent, qui haec habet in Crasso. Λέντλυ τινὸς Βατιάτυ μονομάχυς ἐν Καπύῃ τρέφοντος &c. ubi male Xylander interpres *Lentulus*, inquit, *BATIATUS Capuae gladiatorum familiam alebat.* &c. Quis unquam Batiati agnomen, horridum illud quidem, & a Latinis auribus abhorrens vel fando audivit? Vitanda interpreti fuisset Graeci nominis insolentia, & suum Lentulo huic agnomen restituendum. Non enim dubito, quin intelligi oporteat *Cn.* illum *Lentulum VACCIAM*, de quo apud Ciceronem II ad Q. Fr. 3. fit mentio. Ac de *Cn.* praenomine historiam miscellam hic consentientem habemus. Quanquam in ea, quam modo designavi, epistola ad Q. Fr. *Cn. Lentulum Vatiam*, pro eo quod vulgo legitur *Vacciam*, esse rescribendum persuasum habeo; tum propter Plutarchi auctoritatem, qui Βατιάτυ, non Βακκιάτυ habet; tum etiam, quod is, cujus in historia est frequens mentio, P. Servilius Vacia Isauricus, is, inquam, in fastis Capitolinis apud Grut. p. 294. & 297. col. 3. non *Vacia*, ut in libris appellari solet, sed VATIA cognominatur; ut omittam quod idem quoque cognomen occurrit apud Grut. p.1098.3.

Quando autem e Plutarcho haurire coepimus, libet ejus narrationis saltem initium latinitate donare: *Lentulo*, inquit, *Vatia gladiatorum familiam Capuae alente, quorum plerique Galli & Thraces erant; cum ii nullum ob scelus, sed emtoris injuria in artes gladiatorias auctorati coercerentur: ducenti eorum de fuga consilium inierunt. Qua a quibusdam molitione detecta, duodeoctoginta, quibus ea suboluit, fugam arripere occupantes, cultris verubusque ex quadam popina correptis, exsilierunt. Nactique in itinere plaustra, quibus arma gladiatoria in aliam civitatem inferebantur, iis arreptis sese obarmarunt. Ita satis firmo ad sese tuendum loco occupato,* (hic mons Vesuvius fuit) *e suorummet numero duces legere tres. Eorum primo Spartaco nomen fuit, natione Thraci, e Nomadum genere, qui cum robore virium spiritus ingentes jungens, simul prudentia modestiaque supra suam conditionem pollebat, & super haec cultior quam pro sua natione . . . Iam primum omnium iis, qui Capua ad se persequendum venerant, fugatis, bellicisque eorum armis potiti, iis se libenter induerunt, illa vero gladiatoria, quippe indecora ac barbarica, abjecerunt. &c.* Ceteram Plutarchi nar-

narrationem non opus est huc afferre, (non enim id agimus) quam si quis volet, quanti est laboris nobilem scriptorem adire? Simul etiam Appianus legi poterit, qui satis diffuse lib. I τῶν ἐμφυλ. ejus belli historiam persequitur: a quo hoc discimus, postquam debellatum de fugitivis fuit, sex millia eorum in potestatem redactos per totam viam, qua in Vrbem itur a Capua, ex intervallo dispositos pependisse.

Verum ad Cheronensem ut redeam: fuit, cum verba illa initio ejus narrationis posita, ὧν οἱ πολλοὶ Γαλάται καὶ Θρᾶκες ἦσαν, sic interpretarer, ut *Myrmillones atque Threces* verterem (quam deinde conjecturam a viro docto occupatam deprehendi) itaut non tam fugitivorum istorum nationes, quam qua in classe gladiatorum censerentur, Graecus scriptor indicare voluerit. Scitum illud est *Samnitas* in re muneraria non tam nationis, quam generis gladiatorum, nomen fuisse; itaut opinio sit Lipsii aliorumque, quicunque id armaturae genus ferrent, & ubicunque demum nati essent, Samnitas gladiatores appellatos: id quod de Thracibus sive Threcibus quoque intelligi posse, not. 65. expositum fuit. Iam vero Myrmillones eosdem etiam Gallos appellatos, Festus testatur. *Retiario*, inquit, *pugnanti adversus Myrmillonem cantatur NON TE PETO, PISCEM PETO, QVID ME FVGIS GALLE? quia Myr. 'llonicum genus armaturae Gallicum est, ipsique Myrmillones ante Galli appellabantur, in quo.. galeis piscis effigies inerat*. Quae Festi verba .. venalis scholiastes ad sat. 8. descripsisse videtur. Ac Salmasius exerc. in Sol. a *mormyre* pisce, cujus fit ab Ovidio apud Plinium XXXII, II. mentio, Myrmillones appellatos putavit: de quo tamen vide Vossii etym. Ad rem vero nostram quod attinet: non absurde nos quidem Γαλάτας καὶ Θρᾶκας *Myrmillones & Threces* verti posse putabamus; re enim vera Myrmillones nonnunquam quidem cum retiariis, plerunque autem cum Threcibus committebantur: itaque verisimile est non tam nationem hominum, quam gladiatorum genus Plutarcho scribenti fuisse obversatum. Accedit his, quod apud Florum in hujus belli historia expressa est Myrmillonum mentio. *Tandem etiam*, inquit, *totis imperii viribus contra Myrmillonem* (Spartacum) *consurgitur*. Verum ut ut gladiatores illi maximam partem Myrmillones Threcesque extiterint: vix tamen putarim aliud illis verbis, quam eorum servorum nationem Plutarchum notare voluisse. Quare tutius feci, ut *Gallos & Thracas* in interpretatione ponerem. Nam, si cui sit libido, liberum est *Gallos* illos & *Thracas* ad artificium referre, quippe cum Myrmillones iidem Galli olim dicerentur. Itaque sic quoque in tuto res erit. Tamen, uti dicebam, nationes, non studia ibi historicus indicavit: nam revera eos fugitivos ortu partim Gallos partim Thracas fuisse, ex Plutarchi sequente narratione percipitur: *Cum enim*, inquit, *opes Romanas opprimere se posse* (Spartacus) *diffideret*; *movit eum exercitu versus Alpes*, *censuitque iis superatis*, *domum cuique suam*, *aliis in Thraciam*, *aliis in Galliam*, *abeundum*. Ad haec Crixum & Oenomaum genere Gallos fuisse in historia miscella legi. Demum Spartacum ortum in Thracia omnes consentiunt: & tamen hunc, quem genere Thracem scriptores affirmant, artificio non Threcem, sed Myrmillonem fuisse verbis supra recitatis Florus affirmat: itaut, nisi iste nos fallit, nec qui e Thracia genus ducebant eos continuo etiam artificio tales fuisse necesse fuerit, nec qui e Gallia, eos omnino Myrmillones; & nationes, non instituta hominum unice Cheronensis spectarit.

Antequam vero manum de tabula: Paeanius is, cujus exstat Graeca Eutropii metaphrasis, quod *effracto Capuae ludo* Eutropius dixit, is ὀρύξαντες τὸ μονομαχικὸν θέατρον posuit: quae si vera esset interpretatio, jam Campani amphitheatri veterem tandem testem invenissemus. Sed toto aberrat caelo is Graeculus non secus, atque ubi in Commodi rebus μονομαχικὸν στάδιον appellat, quod μονομαχικὸν καταγώγιον, ut Herodianus vocat, vertere debuisset. Ac de Lentuli ludo, quem fugitivorum eruptio apud posteros celebravit, jam satis. Ceteroqui Caesaris ludus multo frequentior fuit.

At vero *ludus familiae* &c.

P. 117. *not.* 66. *col.* 2. *lin. ult. post* L. D. D.D. adde: Ad haec inscriptio est Suessae apud Grut. p. 475. 3. & 4. posita C. TITIO. CHRESIMO. AVG. II. Quo loco male Reinesius AVG. LIB. rescribit: quis enim Augustus ex gente Titia fuit? Nec illud melius quod AVG. VIVIR. reponit; nam *Seviri Augustales*, non *Augustales Seviri* dicebantur. Atqui AVG. II. non nunc primum in inscriptionibus legitur, valetque *Augustalis iterum*. Verum hoc obiter. Ea in inscriptione honos bisellii & aquae digitus Chresimo ob edita munera decernitur: tum in averso latere caussa haec adscribitur OB MVNIFICENT. &c.

P. 123. *post lin.* 3. *adde.* Quanquam non nego Placentinum amphitheatrum *situm extra muros* fuisse, teste Tacito in secundo hist. cap. 21. *Et lin.* 34. *&* 35. *dele vocem* diameter, *cujus loco rescribe* axis.

P. 150. *col.* 2. *lin. antepen. post* dicebatur *adde*: Etymon ejus nominis obscurissimum est: & vide an non vox Etruscae originis fuerit: certe enim in Etrusca, (an Osca?) inscriptione, quae penes me est, Etruscis sive Oscis litteris MERK. scriptum reperitur; id quod & in veteribus quibusdam kalendariis notatur. Post elapsum &c.

P. 151. *col.* 2. *lin.* 7. *dele illa verba*: quorum hic annus aeque impar atque ille alter DCCVII fuisset: *& eorum loco rescribe*: eo quod hic annus solidis bienniis ab illo altero DCCVII distaret. *Quae demum loquendi ratio in omnes annorum ab V. C. putandorum rationes aeque convenit*..

INDEX

INDEX

RERVM, VERBORVM, SCRIPTORVMQVE QVI SIVE NOTANTVR HOC OPERE SIVE ILLVSTRANTVR.

Numerus paginam, littera a. *priorem*, b. *posteriorem notationum columnam designat*.

A.

B.

Biblio-

E.

F.

G.

calda-

T.

ERRATA.

In epistola dedicatoria pag. 4. lin. 11. pro &	*rescribe* eo.
p. 3. *l.* 24. Martia	Martius
p. 19. *col.* 2. *lin.* 28. fines	fine
ibid. l. 30. an non	an
p. 24. *l.* 23. Difilus.	Diphilus?
ibid. l. 34. an non	an.
p. 31. *l.* 8. fuerit	fuit.
p. 44. *l.* 10. Testus	Festus
p. 59. *l.* 26. Saborentes	Saborenses
p. 62. *col.* 2. *l.* 8. auctore Plinio Papiriano &	*corrige* auctoribus Plinio, Papiriano, &.
p. 63. *col.* 2. *l.* 11. est	esset
p. 70. *l.* 20. *prodit*	prodit
p. 103. *col.* 1. *l.* 9. appellavit	appellarit
p. 106. *l.* 23. festa	templa
p. 109. *l.* 12. inscriptionibus.	inscriptionis
p. 112. *l.* 8. *&* 9. *dele puncta omnia in illis verbis* GLADIATORESQVE &c.	
p. 118. *col.* 1. *in inscriptione Allifana lin.* 8. *rescribe:* REP. HS. XIIIX. N.	
p. 119. *l.* 1. simu-latque	simul-atque
p. 121. *col.* 1. *l.* 8. Galeotta	Galeottus
p. 136. *l.* 1. *Bersilaos*	*Berolasis*
p. 141. *col.* 1. *l.* 13. Bussaei	Bassaei
p. 147. *l.* 4. *post* mansit *adde*	adeo
p. 149. *post finem l.* 25. *adde*	ludi
p. 155. *in versibus Peregrinii v.* 5. *palaggi*	*palagi*